

11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - I

(Eğitim - Felsefe - Psikoloji)

İstanbul, 2023

ilem
ilmi etüdler derneği

İLMİ ETÜDLER DERNEĞİ (İLEM)

Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mah., Türbe Kapısı Sok., No:13, 34672 Üsküdar, İstanbul/Türkiye
Telefon: +90 (216) 310 43 18 • Fax: +90 (216) 310 43 18 • E-Posta: bilgi@ilem.org.tr

Editörler

Talha Erdoğan
Şeyda Karabatak

Tashih

Esad Mücahit Eskimez
Betül Sezgin
Rabia Kevser Mumcuoğlu
Zeynep Düzen

Tasarım ve Uygulama

Abdullah Fuad Kılınçlı
Beyza Nur Onurcan

ISBN: 978-605-7824-22-6 (Tk) - 978-605-7824-23-3 (l.c)

Düzenleyen Kurumlar

İlmi Etüdlere Derneği | Mardin Artuklu Üniversitesi | Mardin Büyükşehir Belediyesi

Destekleyen Kurumlar

Kadim Akademi | TÜBİTAK

Onur Kurulu

Abdulkadir Macit, Doç. Dr., İlmi Etüdlere Derneği (İLEM) Yönetim Kurulu Başkanı
Mahmut Demirtaş, Mardin Büyükşehir Belediyesi Başkanı
İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu*

Abdulkadir Macit, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi (Başkan) | Talha Erdoğan, Ar. Gör., Sakarya Üniversitesi | Kamuran Gökdağ, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi (Eşbaşkan) | Ahmet Koroğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | İbrahim Halil Üçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Latif Karagöz, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Yunus Çolak, Ar. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi | Yusuf Temizcan, İlmi Etüdlere Derneği (İLEM) | Binazir Haşımzade, İlmi Etüdlere Derneği (İLEM)

Sekreteryaya

Binazir Haşımzade, İlmi Etüdlere Derneği

*İsme göre alfabetik sırada

Bilim Kurulu*

Abdulkadir Baharççek, Prof. Dr. İnönü Üniversitesi | Abdulkadir Macit, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi | **Abdülkadir Yıldız, Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Adem Bölükbaşı, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi | **Adem Efe, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi** | Adem Korkmaz, Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi | **Adem Levent, Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi** | Ahmet Ayhan Koyuncu, Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi | **Ahmet Gemi, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Ahmet Faruk Aysan, Prof. Dr., Hamad Bin Khalifa University | **Ahmet İğdi, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi** | Ahmet Kırkan, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Ahmet Türkan, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Ahmet Zahid Demirciler, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Akif Pamuk, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Alev Erkilet, Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi | **Ali Çançelik, Doç. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi** | Alparslan Nas, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | **Alpay Doğan Yıldız, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi** | Asena Demirer, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi | **Aslı Okay Toprak, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi** | Banu Güner, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | **Berat Açıl, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Betül Sinan Nizam, Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi | **Beyhan Kanter, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Bilal Kemikli, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi | **Bilgin Güngör, Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi** | Birol Bulut, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Büyüamin Bezci, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi** | Canan Özge Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Cemil Osmanoğlu, Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi** | Ercan Şen, Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi | **Erhan Tecim, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Erol Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, Medipol Üniversitesi | **Ertuğrul İsmail Ökten, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi** | Eyyüp Al, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | **Faruk Karaarslan, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Faruk Taşçı, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Faruk Düşünceli, Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi** | Faruk Yastıçimen, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi | **Fatih Savaşan, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi** | Fatih Yiğit, Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet Üniversitesi | **Feridun Bilgin, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Furkan Yıldız, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi | **Gaye Gökalp Yılmaz, Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi** | Gökhan Bozbaş, Dr. Öğr. Üyesi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Gökhan Şener, Öğr. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi** | Gökhan Tuncel, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi | **Hakan Hemsinli, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi** | Halil İbrahim Kaya, Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi | **Halis Sakız, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Haluk Alkan, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Haluk Songur Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi** | Hamdi Çilingir, Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi | **Hamza Remzi Eker, Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Harun Bekiroğlu, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi | **Hayrettin Nebi Güdekli, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi** | İbrahim Halil Uçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Ibrahim Özçoşar, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | İbrahim Taşdemir, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı | **İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | İlhan Erdem, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi | **İsmail Taş, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi** | Kadir Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | **Kamuran Gökdağ, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Lütfi Sunar, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Mahmut Bilen , Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi** | Mahmut Hakkı Akin, Prof. Dr., Medeniyet Üniversitesi | **Mehmet Cüneyd Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi** | Mehmet Güneş, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | **Mehmet Selim Ayday, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi** | Mehmet Özturan, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Mehmet Ulukütük, Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi** | Mesut Aytakin, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | **Mevlüt Türk, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi** | Muhammed Hüseyin Mercan, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | **Muhammed Cöçğün, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi** | Muhammet Veysel Bilici, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Murat Çemrek , Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Murat Kacıroğlu, Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi | **Murat Sezik, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi** | Murat Şentürk, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Mustafa Kömürcioğlu, Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet Üniversitesi** | Mustafa Öztürk, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Musa Öztürk, Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi** | Mustafa Cüneyt Özşahin, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Mustafa Ercan Kılıç, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi** | Mustafa Deste, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi | **Mustafa Tekin, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi** | Nazmi Çiçek, Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Necati Anaz, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi** | Necip Yıanık, Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi | **Nihat Erdoğan, Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi** | Osman Çalışkan, Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi | **Ömer Bozkurt, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Ömer Çaba, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Ömer Türker, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi** | Rahim Acar, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | **Rahile Kızılkaya Yılmaz, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Ramazan Turgut, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | **Remzi Avcı, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Reşit Yıldız, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Saim Bilici, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Serhan Afacan, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | **Serhat Harman, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Serhat Anıtkar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | **Sitku Karadeniz, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Süleyman Güder, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Süleyman Şanlı, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Şükrü Sim, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Taha Eğri, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi** | Turgut Akyüz, Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi | **Ümran Ay, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Veysi Ünverdi, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Yunus Cengiz, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Yunus Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Yusuf Alpaydın, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Yusuf Doğan, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Yusuf Ziya Gökçek, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi** | Zeynep Hafsa Orhan, Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | **Ziya Polat, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Zülküf Kara, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

*İsme göre alfabetik sırada

Organizasyon sürecinde destekleri için, Selman Sağlam, Rümeyşa Altındış, Sümeyye Cinişli, Furkan Cinişli, Şeyda Karabatak, Nurcan Bayram, Süheyla İslamoğlu, Nur Zengin, Ömer Çolak'a teşekkür ederiz.

İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

2002 yılında kurulan İlmi Etüdler Derneği, geleneğin birikiminden yeni bir düşünöenün inşasına fikrini paylaşan ilim insanlarının yetişmesine zemin oluşturunacak ve insanlığın sorunlarına çözüm üretecek çalışmalar gerçekleştirenme gayretindedir.

İLEM, düşünöe dünyamızda müspet gelişmelere yol açabilmesi için akademik çalışmanın mahiyet ve gayesi üzerine yeniden düşünmenin gerekliliğine inanmakta ve ilmi çalışmalarını bu yönde şekillendirmektedir. Bu kapsamda kurulduğu günden bugüne lisans ve lisansüstü düzeyde çalışmalar yürüten araştırmacılara yönelik akademik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Lisans düzeyindeki katılımcılara medeniyetimizin kadim birikimi ve düşünöe mirası yanında çağdaş dünyayı da tanımalarını sağlayan ve onlara bu yönde perspektif katan üç kademededen müteşekkil İLEM Eğitim Programı uygulanmaktadır. Bu eğitimle gençlere düşünme, analiz etme ve yöntem becerileri kazandırılarak ilmi üretkenlikleri artırılmakta ve akademik hayata hazırlanmaktadır. Bu programın yanında lisansüstü düzeydeki araştırmacıların istifade ettiği ve kendi çalışma alanlarında derinleşmelerine imkân sunan; bünyesinde çeşitli seminer, okuma grupları, sunum ve atölye çalışmalarını barındıran İLEM Çalışma Merkezleri faaliyetleri yürütölmektedir. Bilgiye ulaşma, bilgiyi bir değerler sistemi etrafında üretme ve paylaşma gibi temel kaygılar programın temel çerçevesini belirlemektedir. İhtisas programı ile özellikle sosyal bilimler alanındaki konuların kuşatıcı, külli bir perspektif ve özgün alternatifler sunacak şekilde çalışılması hedeflenmektedir. Yine lisansüstü düzeyinde verilen akademik eğitimlerle katılımcıların bilimsel araştırma yöntemlerine vakıf olmaları ve akademik disiplini özümseyerek düşünöe üretmelerine imkân sağlanmaktadır. İLEM, akademik/disipliner hususların yanında çeşitli toplumsal meselelere özgün bir yaklaşımla bakmak ve bu istikamette alternatif çözümler üretmek gayesiyle çeşitli konu başlıkları altında ulusal ve uluslararası kongreler, yaz okulları, konferanslar, paneller, anma toplantıları ve seminerler düzenleyerek kamuoyunun istifadesine sunmaktadır. Bu çerçevede, yürüttüğu çeşitli düzeydeki faaliyetlerin çıktılarını ve diğer akademik çalışmalarını yayına (kitap, dergi, rapor vs.) dönüştürmektedir. Bu kapsamda hakemli akademik dergiler olan ve ESCI başta olmak üzere uluslararası indekslerce taranan “İnsan ve Toplum” ve “Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi” yayımlanmaktadır. Bunların yanı sıra “İslam Ahlak Projesi”, “İslam Düşünöe Atlası”, “İslamcı Dergiler Projesi” ve “İslam Siyaset Düşünöencesi Projesi” gibi araştırma ve yayın projeleriyle ilmi geleneğimizi anlamaya yardımcı, geçmişimize ışık tutarak günümüzü anlamlandıracak ve böylelikle geleceğimize şekil verecek çalışmalarına da devam etmektedir.

SUNUŞ

Lisansüstü eğitim düzeyinde araştırmacılar, bilginin eleştirisini ve yeniden üretiminin gerçekleştirildiği bir sürecin parçası haline gelmektedir. Bu aşamada araştırmacı, üniversiteler aracılığıyla bilgiye ulaşma yetisinin kazanıldığı ve bilgi üretim süreçlerine katılımın başlangıç adımı olarak görölen lisans düzeyinin ötesine geçmektedir. 11. yılını geride bırakan Türkiye Lisansüstü alışmalar Kongresi (TLK), genç araştırmacıların bu dönüşüm sürecinde kamuoyu ile temasını mümkün kılan önemli akademik etkinlikler arasında kendisine yer bulmuştur.

Lisansüstü alışmalar bağlamında, sosyal bilimlerdeki farklı disiplinler arasında yaşanan irtibat sorunlarının çözüme kavuşturularak yeni bir zemin oluşturulması güncelliğini sürdüren bir ihtiyaçtır. Türkiye’de akademik çalışma yürüten genç araştırmacılara yönelik ulusal bir kongre olarak TLK, sosyal bilimler alanında disiplinler arası çalışmaları teşvik etme ve nitelikli, özgün akademik üretime katkı sağlama hedeflerini kendisine gaye edinmiştir. Ayrıca TLK, genç akademisyenlere çok yönlü iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı sunarak lisansüstü çalışmaların niteliğini artırmayı ve bilim dünyasına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmak için disiplinler arası yaklaşımları teşvik ederek ortak dil ve yöntem geliştirilmesine imkân sağlamaktadır.

“Genç Akademisyenler Buluşması” adıyla 2007-2011 yılları arasında gerçekleşen bir dizi akademik gayretin mirasını devralan TLK, ilk defa 2012 yılında Türkiye’nin farklı üniversitelerinden genç akademisyenleri Konya’da bir araya getirmiştir. Yıllar içinde sırasıyla Bursa, Sakarya, Kütahya, Isparta, Muş, Burdur, Malatya illerine misafir olan Türkiye Lisansüstü alışmalar Kongresi 11. yılında, 9-12 Kasım 2022 tarihleri arasında İlmi Etüdlere Derneği, Mardin Artuklu Üniversitesi ve Mardin Büyükşehir Belediyesi işbirliğinde TÜBİTAK ve Kadim Akademi’nin destekleriyle yeniden Konya’da gerçekleştirildi.

Kongrede, 120’nin üstünde farklı üniversite ve kurumdan yapılan 750’den fazla başvuru içerisinden bilim kurulu tarafından seçilen bildiriler bu kitaba dahil edildi. Edebiyat, Eğitim, Felsefe, Hukuk, İktisat, İlahiyat, İletilişim, Mimarlık & şehircilik, Psikoloji, Sanat, Siyaset Bilimi,

Sosyal Politikalar, Sosyoloji, Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinde bildiriler yer almaktadır. 11. TLÇK Bildiriler Kitabı, kongreye kabul edilen tebliğlerden hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongreye kabul edilen bildirilerden 65'i kongre sonrasında hakemlik ve editörlük süreçlerinden geçirilerek 4 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında Psikoloji, Felsefe ve Eğitim alanlarında sunulan 17 bildirden oluşmaktadır.

11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nin gerçekleştirilmesi için başından beri yoğun çaba sarf eden Sayın Rektör İbrahim Özcoşar şahsında Mardin Artuklu Üniversitesi'ne, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanı Mahmut Demirtaş şahsında Mardin Büyükşehir Belediyesi'ne ve İLEM'in kıymetli mensuplarına içtenlikle teşekkür ederiz. Ayrıca, bildirilerin kabul ve değerlendirme sürecinde katkılarını bizden esirgemeyen bilim kurulu üyelerine müteşekkirimiz. Kuşkusuz, en büyük teşekkür çalışmalarıyla kongreye ve bu kitaba katkı veren genç akademisyenlerdir. Kongre sonuçlarının yer aldığı bu çalışmanın akademik camiaya özgün katkılar sunmasını, lisans ve lisansüstü çalışmalarına kaynak teşkil etmesini temenni ediyoruz.

Talha Erdoğmuş & Şeyda Karabatak

11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı Editörleri

İÇİNDEKİLER

EĞİTİM

Setenay Güler

Kızıltepelî Çeçenlerin Eğitimsel Deneyimlerine İlişkin Bir Çözümleme 13

FELSEFE

Ahmet Hamdi İşcan

William James Düşüncesinde Bölünmüş Benlik Sorunu 27

Hasan Remzi Eker

Şehrin Akademik Araştırmalara Konu Edilmesi ile Üniversitenin "Beklenti" Bağlamında Şehir Düşüncesi İlişkisi: Mardin Örneği 49

İlknur Eliş

Doğrudan Algı Savunusu: J. Searle'ün Algısal Yönelimsellik Ve J. Gibson'ın Ekolojik Psikoloji Kuramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış 69

Mehmet Esendemir

Mesnevi'nin "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adanın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" Temsili İle Post-Truth'u Anlamak 81

Muhammet Emin Vatansver

İktidar Bağlamında Coğrafi Bilginin Kullanımı: İbrahim Mütefer-rika'da Coğrafya İlminin Siyasi Önemi 97

Murat Akbaş

Larry Laudan'ın Bilimsel İlerleme Anlayışı 119

Ruveyda Aksel

Rene Guenon'da Bilgi, Bilim ve Felsefe 137

Sedat Bingöl

Sessizliğe Davet: Wittgenstein'da Anlamın Sınırları ve Etik.....153

Şehriban Yalap

Hannah Arendt Bağlamında Kötülük Problemi165

Şeyma Cengiz

Deleuze Felsefesinde Düşünce ve Yaşam Bağıntısının Temelleri.....171

Taha Cem Aydın

Teorik ve Pratik Arasında Estetiğin Konumu: Platon ve Kant185

PSİKOLOJİ

Edanur Kaya

Özel Gereksinim Gerektiren Çocukların Ailelerinin Psikolojik Süreçleri: Stres, Depresyon, Anksiyete ve Duygu Dışavurumu.....215

Elif Karataş

Kaygı Bozukluğu Olan Çocuklarda Bilişsel Davranışçı Terapi Uygulamaları ve Etkliliği Üzerine Bir Sistematik Derleme.....221

Fatma Betül Güneş

Yeni Nesil Bir Kaygı Olarak İklim Anksiyetesi: Bir Metafor Analizi Çalışması237

Melis Hıdır

Devlet Koruması Altında Büyüyen Bireylerin Kurum Bakımı Yaşantılarındaki Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimlerinin İncelenmesi251

Muhammet Erkam Gökdemir & Halil Ekşi

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması267

EĞİTİM

Kızıltepelili Çeçenlerin Eğitimsel Deneyimlerine İlişkin Bir Çözümleme

Setenay Güler*

Öz: İnsanların belirli bir zaman diliminde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçişini ifade eden göçü, tarihte birçok topluluk gönüllü ya da zorunlu olarak yaşamıştır. Bu toplulukların başında Çerkezler/Çeçenler gelmektedir. Çerkez, Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkların ortak adıdır. Kafkas-Rus savaşlarının sona erdiği 1864 yılından sonra yaklaşık 3000 Çeçen aile Osmanlı topraklarına göçmüştür. Bu ailelerin yerleştirildikleri yerlerden biri de Mardin'in Kızıltepe ilçesidir. Bu büyük göçten sonra küçük gruplar halinde başka göçler de olmuştur. Çeçenler üç ana kola ayrılırlar. Bunlar Çeçen, İnguş ve Tuş'tur. Bütün kolların ortak adı Vaynakh'tır. Mardin'in Kızıltepe ilçesinde yaşayan Çeçenler (Vaynakhlar) diğer tüm göçten etkilenen insanlar gibi kültür, dil ve eğitim gibi birçok alanda uyum problemleri yaşamışlardır. Göçmenlerin entegrasyon süreçlerinde önemli bir etken olan eğitimin Kızıltepelili Çeçenler için nasıl deneyimlendiği bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bundan hareketle bu çalışmada Kızıltepelili Çeçenlerin eğitim deneyimlerinin çözümlemesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Çeçen çocukların okul algıları, bilgiyi anlamlandırma süreçleri, anadil ve eğitim dili farklılığının sonuçları, diğer Kızıltepelili öğrencilerden (Arap, Süryani ve Kürt) farklı kültürel özelliklere sahip olmaları gibi değişkenler açısından deneyimleri çözümlenmiştir. Çalışma deneyim çözümlemesini yaptığından nitel araştırma deseninde yapılmıştır. Bu alanla ilgili sınırlı sayıda çalışma olması ve Çeçen nüfusunun ülkemizde önemli bir yere sahip olması çalışmanın temel motivasyonları olmuştur. Bu çalışma sırasıyla göç ve göçmen eğitimi, Kafkas halklarından Çeçenler ve Kızıltepelili Çeçenlerin eğitim deneyimlerine ilişkin literatür taramasını ve görüşme yöntemi ile veri toplanması sonucu elde edilen veriler içerik çözümlemesi ile Çeçenlerin eğitim deneyimlerini/sorunlarını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç, Çeçenler, Eğitim Deneyimleri, Eğitimsel Sorunlar, Uyum Sorunları.

Giriş

"Göç; coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik boyutlarıyla toplumsal yapının dokusunu değiştiren yer değiştirme hareketidir" (Yalçın, 2004). İnsanların yaşadığı doğal ve sosyal çevreden zorunlu ya da isteyerek hareket etmesi göç olarak tanımlanmaktadır. Göç, iç göç ve dış göç olarak ikiye ayrılır. İç göç, bir ülke içinde köy, kasaba, şehir gibi bir yerden başka bir yere yerleşmek amacıyla nüfusun hareket etmesine verilen isimdir. Kentleşme hareketleri iç göçte örnektir. Göçmenlerin etkilendiği dış göç ise uzun süre kalmak, gittiği bölgede yerleşmek için yapılan göçlerdir. Bu göçlerin sebeplerini şu şekilde

* Eğitim Yönetimi, Mardin Artuklu Üniversitesi. gupse52@hotmail.com

sıralayabiliriz: savaş, zulüm, baskı; ülke sınırları ve politikaları. Dış göçle birlikte gelen birden fazla problem vardır. Bu problemler: uyum problemleri, konut sorunları, aile sorunları, din, ahlak ve etik sorunları, bireysel özelliklerden kaynaklanan sorunlar ve eğitim sorunlarıdır.

Türkiye tarih sahnesinde jeopolitik konumundan ötürü birçok göçe ev sahipliği yapmıştır. Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının yakın olduğu bir konumda bulunup bu kıtalar arasında köprü görevi gördüğünden göç almaya yatkın bir ülkedir. Göç, yüzyıllardır insanların sadece yaşadıkları topraklardan ayrılışları değil; gittikleri topraklardaki uyum sorunlarını, dil sorunlarını, entegrasyon sorunlarını, eğitim sorunlarını beraberinde getiren karmaşık dinamiğe sahip bir olgudur. Göç edilen ülkedeki sorunlardan etkilenen göçmenler içinde tartışmasız, çocuklar büyük bir alan kaplar. Uluslararası hukuk belgelerine göre çocuklara sunulması gereken haklardan biri de eğitim hakkıdır. Eğitim, göç sebebiyle kaynaklanan travmaların da iyileştirilmesi için önemli fırsatlar sunar (UNICEF, 2016). Yapılan araştırmalarda, göçmen çocukların yaşadığı pek çok sorun arasında en çok tekrarlanan sorunların başında eğitim sorunu gelmektedir. Göçmenlerin formal eğitim yoluyla edindiği bilgi ve beceriler ekonomik geliri arttırmanın yanı sıra, yeni yerleştiği ülkede, ülkeye uyumunu kolaylaştırmakta ve karşılaşılabileceği riskleri azaltabilmektedir (Stark ve Bloom, 1985; Akt: Ereş, 2015). Okula uyumu artan göçmen çocukların topluma da uyumunun arttığı söylenebilir. Ne yazık ki bu her zaman mümkün olamamakta geldikleri ülkede hemen hemen her bakımdan bu çocuklar dezavantajlı duruma düşmektedirler. Yeni ülkeye, topluma alışmada eğitim ve okul çok önemlidir. Göçmen çocuklar, okula uyum konusunda, akran ilişkilerinde, dil sorunlarında ve kabul aşamasında da birçok problemle karşı karşıyadır. "Göçmen çocukların eğitime yönelik yapılan araştırmalarda, göçmen çocuğun okul başarısını etkileyen faktörleri temelde kamu göçmen politikaları ve eğitim politikaları üzerine odaklanmaktadır. Eğitim politikalarının yetersizliği sonucu göçmen çocukların okulda eşitsiz koşullarla mücadele etme, öğretmen, okul çevresine yönelik beklentilerinin karşılanamaması, olumsuz sosyo-kültürel özellikleri ve dil yetersizliğinin başarısını önemli ölçüde etkilediği bu çalışmalarla belirlenmiştir" (Heckmann, 2008, OECD'nin 2012). Çocuklar yeni bir dil öğrenme, ev sahibi ülkenin sosyal ve kültürel yapısına uyum sağlama konularında zorlandıklarından aldıkları eğitim niteliksizleşmektedir. Ne yazık ki bu çocukların baş etmeleri gereken tek şey göç değil, göçün getirdiği koca problemlerdir. Göçmen çocuklarda problem davranışlar, uyum sorunları, kendini ifade etme becerisinde yetersizlikler, yardım istemede ve verilen yönergeleri almada güçlükler gözlemlenir. Bu problemler ne kadar uyum problemi olarak görülse de uyum probleminin yanında gelişimsel bir işleve de sahiptir. Göç eden ve göçün olumsuzluklarından etkilenen toplumlardan biri de Evliya Çelebi'nin; "Bu diyarda yalan, gıybet, mesavi, suizan, kibir, buğz ve atalet yoktur." diyerek ahlakını tasvir ettiği Çeçen'lerdir. "Çeçen" kelimesi, kelime anlamı olarak farklı dillerde farklı anlamlara gelir. Bu anlamlardan bazıları Rusça'da zarafet, Çavuşça'da yakışıklı, güzel anlamına gelmektedir. Ruslar tarafın-

dan ilk kez 1732 yılında kabileleri tanımlamak için Grozni yakınlarındaki bir köye verilmiştir. Yüzyıllardır istilalara uğrayan Kuzey Kafkasya'da azimle varlığını korumuş olan Çeçen halkı, özellikle de Kafkas-Rus savaşları sırasında gösterdikleri mücadelelerle tanınmıştır. (Ersoy, Kamacı, 1994, ss. 133)Kafkasya halklarından biri olan Çeçenler, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın ilhakıyla Kafkasya'da güç kazanmış ve bölgeyi Ruslaştırma politikalarına hız vermiştir. Rusların Kafkasya'da uyguladığı bu baskıcı politika nedeniyle Rus baskısı ile bilinen ilk göçü 1860 yılında münferit olarak daha sonrasında Rus baskılarının artması ile 1906 yılına kadar zaman zaman kitlesel boyutlara ulaşacak şekilde gerçekleştirmişlerdir. Rusya bölgedeki Kafkas halkları üzerinde sürgün politikası izlemiştir. Rusların asıl amacı, bölgeyi Ruslaştırmak, bölgeye hakim dini değiştirmek, yüzölçümü olarak genişlemenin yanında ekonomik olarak da güçlenmektir. Bu durum Kafkas halkının Ruslara direnmesiyle Kafkas dağlarında Rus-Kafkas mücadelesinin başlamasına sebep olmuştur. Bölgedeki Kafkas halkının fazlalığı ve Kafkas halkının bağımsızlık ideali bölgede direnişin başlamasının sebebidir. Rus politikalarına direnen yerli Kafkas halkı, Ruslar tarafından katliam ve sürgüne maruz bırakılmışlardır. Rusların Kafkas halkına uyguladığı politika "böl ve yönet" politikasıdır. Bu politika karşısında birbirlerine daha da bağlanan çeçen halkı bu kadar baskı ve zulme rağmen hiçbir zaman Ruslara boyun eğmemişlerdir. Savaşın büyümesinden ve artık sürdürmenin imkansızlığından kaynaklanan problemlerle başa çıkmaya çalışan halk, Osmanlı topraklarına göçü kabul etmiştir. Osmanlı devleti bölgedeki Müslüman halkı arttırmak bölgedeki arazileri tarıma açarak ekonomiyi canlandırmak için göç edenleri kabul edip iskan politikası dahilinde yerleştirmiştir. Osmanlı topraklarına iskan edilmek üzere yerleştirilmiş yaklaşık 3000 aile vardır. Bu aileler "Osmanlıdaki topraklar olan Adana, Ceyhan (Merkez Sağıkaya); Balıkesir, Bandırma (Merkez); Eskişehir, Merkez; Giresun, Şebinkarahisar; Maraş (Göksun), Sivas, Kangal, Şarkışla, Suşehri; Yozgat, Akdağmadeni, Sorgun Kars, Sarıkamış (Merkez); Kayseri; Pınarbaşı (Merkez); Kahramanmaraş, Elbistan, Göksun; Konya, Beyşehir; Muş, Merkez, Varto; ve Mardin (Kızıltepe); dışında bugün Türkiye sınırlarında olmayan Suriye ve Ürdün'e yerleştirilmişlerdir. Ürdün ordusu ve bürokrasisinde Çeçenler etkin bir yere sahiptir. Günümüzde Türkiye'de Çeçen, İnguş ve Tuş'ların üçüne birden 'Vahnah' adı verilmektedir." (Sever, 1999, s.107). "Günümüzde dünyanın 40'a yakın ülkesinde Kafkas kökenli insanlar yaşamaktadır. En çok da Türkiye'de" (Sever, 1999, s.33). Türkiye'de yaşayan Çeçenlerin sayısının yaklaşık olarak yüzbin olduğu tahmin edilmektedir. Araştırma konumuz olan Mardin - Kızıltepe çeçenleri geldikleri bölgeden çok farklı olan bu bölgeye yerleşince bütün göçmenlerin yaşadığı problemleri yaşamışlardır. 1900'lerin başında Kızıltepe'ye yerleşen çeçenler dil ve entegrasyon konularında da zorluklar yaşamışlardır. 1937'de Kızıltepe'de ilk, okul açılmış bu tarihten sonra da çeçenler okullara gitmeye başlamışlardır. Bu çalışma da; Çeçenlerin Kızıltepe'ye yerleşmesiyle okula uyum konusunu irdelemiş; Kızıltepeliler Çeçenlerin eğitim deneyimlerine ilişkin bir çözümlemedir. Bu amaç doğrultusunda Kızıltepeliler Çeçenler ile görüşülmüştür.

Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Nitel araştırma sosyal bilim alanlarından olan psikoloji, sosyoloji, antropoloji, eğitim gibi alanlarda toplum ve insan davranışlarını inceler. Nitel araştırmak kaç kişinin nasıl davranacağını gösterirken sayılar bu bilgileri vermekte yetersiz kalmaktadır. Çünkü sayılar “niçin” sorusunu cevaplayacak nitelikte değildir. (Ergün, 2005). Bu araştırma öğrencilerin kendi düşüncelerini ifade etmelerinden hareketle özneleşme süreçlerinin çözümlenmesine dayanmaktadır. Görüşülen kişilere her hangi bir müdahalede bulunulmamış ve görüşmecilerin kendi özgür ifadeleriyle görüşme sorularını yanıtlarak eğitim deneyimlerini paylaşımları için uygun ortam oluşmasına özen gösterilmiştir. Görüşme öncesinde görüşmeciler görüşmenin amacı ve yöntemi konusunda bilgilendirilmiştir. Görüşmecilerin her bir eğitim deneyimini ifade edebilmelerine olanak sağlayacak farklı sorular yöneltilmiştir. Görüşmeler sohbet havasında, çoğunlukla ev ortamında gerçekleşmiştir.

Çalışma Gurubu ve Özellikleri

Araştırmada çalışma gurubunu okul ve bilgi ile ilişkileri farklı dönemlerde deneyimlemiş, Mardin’in Kızıltepe ilçesinde eğitim görmüş 20 Çeçen asıllı, çeşitli yaş ve mesleklerden kişiler oluşturmaktadır. Görüşme yapılan kişiler amaçlı örneklem ve kartopu örneklem teknikleri kullanılarak belirlenmiştir. Kartopu örneklem çeşidi genellikle nitel araştırmalarda kullanılan olasılık dışı bir örneklemdir. Araştırmacı ilk başta kendi ailesindeki Kızıltepeli Çeçenlerin eğitim deneyimlerini almış, ailedeki büyüklerin yönlendirmesiyle diğer görüşmecilere ulaşmıştır. Görüşme grubu 1950-2000 yılları arasında doğan hayatının her hangi bir zamanında Kızıltepe’de eğitim almış Çeçen asıllı kişilerden oluşmaktadır. Çalışma grubunun kodlanmasında yazı ve rakam kullanılmıştır. Örneğin, E72. Sayıyla gösterilen “72” kısmı kişinin yaşını, Harfle gösterilen “E” kısım ise görüşülenin cinsiyetini belirtmektedir. Görüşülenlerin 11’i kadın ve 9’u erkekten oluşmaktadır. Grup öğrenci, öğretmen, polis memuru, devlet memuru, grafik tasarımcı, mağaza müdürü, doktor, esnaf ve emekli gibi mesleklere sahip kişilerden oluşmaktadır. Bu meslek grupları görüşmeci grubun heterojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Görüşülen kişilerin çoğunluğu iş olanaklarının yetersizliği, eğitim ve evlilik gibi sebeplerle şu an Kızıltepe’de ikamet etmemektedirler.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada iki çeşit veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlar; Literatür tarama ve görüşme tekniğidir. Literatür taramasında 20 kişi olan görüşmeci grubun etnik kültürel özelliklerini, eğitim deneyimlerini ve göç olgusunu konu alan makaleler, kitaplar, dergiler taranarak yararlanılmıştır. Görüşme tekniğinde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu teknik ile görüşmeci görüşülenlere sorular sormuş, verilen cevaplar olduğu gibi, değiştirilmeden yazıya aktarılmıştır. Görüşme formunun 1. bölümünde görüşmecilere yöneltilen kişisel bilgilerle ilgili sorular: yaş, cinsiyet, meslek, mezun oldukları okullar, ikinci bölümde

ise kişilerin okul ve bilgi algıları ile eğitim deneyimlerine ilişkin şu sorular: Okul ile ilişkinizi tanımlar mısınız? Arkadaşlık ilişkilerinizi tanımlar mısınız? Okulun resmi kültürü ile ilişkinizi tanımlar mısınız? Öğretmenleriniz ile ilişkileriniz nasıldı? Bilgi ile ilişkinizi tanımlar mısınız? Okul yönetimi ve kuralları hakkında neler düşünüyordunuz? Okul ve kimlik ilişkisi konusunda düşünceniz nedir? Eğitimin yaşamınızdaki yeri nedir? sorulmuştur. Bu sorular ve bu soruların alt başlığı olarak belirlenen sorular da görüşmecilere sorulmuş, cevaplar kayıt altına alınmıştır. 20 kişiden oluşan heterojen bir grup olan görüşmecilerle yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorularla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Görüşme Tekniği

Görüşme yöntemi nitel araştırma yöntemleri arasında en sık kullanılan yöntemlerden biridir. Araştırmacı, görüşme esnasında kişinin konuyla ilgili detaylara yer vererek konuşmasını sağlar. Görüşme yöntemi toplanan verilerin daha detaylı ve derinlemesine olmasına olanak tanır.

Kızıltepeliler'in eğitim deneyimlerinin analizinde 11 tane kişisel soru (ad- soyad, cinsiyet, meslek vb.), 59 tane eğitim deneyimlerine ilişkin soru sorulmuştur.

Verilerin Kodlanması ve Analizi

Araştırmanın verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, verilerin toplanması, işlenmesi, kodlanması, temaların saptanması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması gibi aşamaları içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Görüşme yoluyla ses kaydına alınan veriler ortamın atmosferini bozmayacak şekilde ve hiçbir değişiklik yapılmadan deşifre edildi. Çalışmanın amacı eğitim deneyimleri olduğundan genelde okulla ilişkin zorluklara odaklanan soruların cevaplarıyla diğer sorularla bütünlük içinde ele alındı. Cevaplar defalarca okunduktan sonra ilişkisiz bölümler çıkarılarak elde edilen taslakta aynı temada toplanacak olanlar belirlendi ve temalar oluşturuldu. Kızıltepelilerin okula uyum, bilgiyi anlamlandırma ve eğitim deneyimlerini çözümleme süreçleri düşünülerek verilen cevaplar bağlamında yorumlanmaya çalışıldı.

Bulgular

Görüşmeden elde edilen cevaplara göre 3 tane tema belirlendi. Bu temalar; Kızıltepelilerin çocukların okul algıları ve bilgiyi anlamlandırma süreçleri, anadil ve eğitim dili farklılığının getirdiği sonuçlar, diğer Kızıltepeliler öğrencilerden (Arap, Kürt, Süryani) farklı kültürel özelliklere sahip olmalarının sonuçları olarak belirlenmiştir.

Kızıltepelilerin Çocukların Okul Algıları ve Bilgiyi Anlamlandırma Süreçleri

Çocuklar okula başlama sürecinde bilinmezlikten kaynaklı korku, endişe gibi duygulara kapılıp okulu bu şekilde kodlayabilirler. Göçmen çocukların bu endişelerle daha fazla

karşılaşmalarının sebebi hem her çocukta görülen yalnız kalma korkusu, okulun ne olduğunu bilmediğinden yaşanan huzursuzluğun yanında bilmedikleri bir dil ile ortama yabancılaşmalarıdır. Bu sebeplerden ötürü Kızıltepe Çeçenler'e okul algılarını anlamaya yönelik "Okula gitmeden önce okul hakkında ne düşünüyordunuz?" genelde çok kardeşli aile yapısına sahip olan çeçen ailelerinde büyüyen çocuklar ablalarından, abilerinden ve akrabalık bağlarına önem verildiğinden kuzenlerinden yani çevrelerinden gördükleri için okula gitmeyi sabırsızlıkla beklemişlerdir. Bu yüzden genelde okula gitmeden önceki düşünceleri heyecan ve mutluluk şeklindedir. "Okul ile ilk karşılaşmanız nasıl oldu?" sorusuna genelde şimdiki gibi bir okula uyum sürecinin yaşanmadığını belirtmişlerdir. K41 bu soruya dair düşüncesini "Öyle şimdiki gibi değildi bizim okula başlama serüvenimiz. Okulun ilk günü 4.sınıfta olan ablama emanet edilip gönderildim okula, tedirgindim tabii ki yalnızdım çünkü." sözleriyle ifade etmiştir. Göçmen bir aileden gelmenin yaşattığı uyum sorununu da E65 "İlk günler çok zor geçti, sınıf 65 kişilikti ve bizim ev kültürümüzden farklı olarak yetişmiş kürt ve arap ailelerin çocuklarıyla bir arada olmak uyum sorunu yaşattı." sözleriyle ifade etmiştir. "Okulu neye benzetiyordunuz?" sorusuna cevap veren K31 mahalle çocuklarıyla oyunlar oynayıp eğlendikleri, Türkçe konuştukları tek alan olarak gördüğünü ifade etmiştir. Cevaptan da anlaşılacağı üzere o dönemde çeçen ailelerin evlerinde anadilleri olan Çeçence, sokakta Kızıltepe yerli halkının ana dili olan Kürtçe, Arapça ve okulda eğitim dili olarak Türkçe kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, çocukların okulda, evde, sokakta farklı dillerle konuştuklarını hatta bazen nerde hangi dili kullanacaklarını unuttukları gerçeğini doğrular niteliktedir. "Okulun fiziki yapısı nasıldı?" sorusu yöneltildiğinde, K22 "Okul 3 katlı betonarme bir yapıya sahipti, büyük bir okul bahçesi, bahçede bulunan bir kantin ve birkaç musluktan ibaretti. Isınma soba ile sağlanmaktaydı." demiştir. Her okulun çocuğun yeni bir kimlik oluşturması için bir dizaynı vardır. Öğrenci okul bahçesine girdiği andan itibaren gittiği okulun atmosferini hisseder ve okul duvarlarındaki afişler, resimler, tablolar vb. materyallerin etkisi altında kalır. Bu da çocuğun okula uyumunu ve bakış açısını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. "Okula neden gittiğinizi düşünüyordunuz?" sorusuna genel cevap okuma yazmayı öğrenebilmek için gittikleri yönündedir. "Sizin ve ailenizin okuldan beklentileri neydi?" sorusuna genel olarak cevap iyi bir birey olmak, büyüüp para kazanmak olsa da K65, "Toplumda bir yer edinebilmek için meslek sahibi olmamız gerekiyordu bu nedenle ailem de ben de okula büyük anlamlar yüklemiştik. Bizim dönemimizdeki kız çocukları ya okula gidip kendini kurtaracaktı ya da evlenecekti. Bu sebeple okul bizim için çok önemliydi." sözleriyle belirtmiştir. Bu cevap, dönemin kız çocuğuna bakış açısını ve okulla ilişkisini ortaya koyar niteliktedir. "Okul ortamı nasıldı?" sorusuna E65, "Okul ortamı; sınıflar çok kalabalıktı, akraba çocuklarıyla aynı okuldaydık, bu nedenle pek yabancılık çekmedim. Klasik eğitim hakimdi." şeklinde cevap verirken, 32K, "Okul ortamım çok güzeldi, öğretmenlerim ve arkadaşlarım çok iyiydi" demiştir. Buradan E65 kod isimli kişinin akrabalarıyla bir arada eğitim almaktan memnun olduğunu ve bu yüzden okul ortamına kolay uyum sağla-

yabildiğini, 32K kod isimli görüşmecinin okul ortamını ve arkadaşlarını sevdiğini buna bağlı olarak da uyum konusunda bir problem yaşamadığı görülmektedir. Bilgiyi anlamlandırma süreçlerini yorumlamak adına sorulan sorulardan “Dersleri neye benzetiyordunuz?” sorusuna E70 “Eğitim almam için zorunluluk olarak görüyordum.” cevabını vermiştir. “Öğrendiğiniz bilgileri doğru kabul ediyor muydunuz?” sorusuna genel olarak evet cevabını vermişlerdir. Bir diğer soru olan “Eğitimin yaşamınızdaki yeri nedir?” sorusuna K22 “Eğitim hayat boyu devam eden okuldan bağımsız bir olgudur bence bu yüzden var olduğun sürece eğitime önem vereceğim” diyerek Çeçen ailelerinin eğitime önem verdiğini ve çocuklarını bu bakış açısıyla büyüttükleri görülmektedir.

Anadil ve Eğitim Dili Farklılığının Getirdiği Sonuçlar

Dil toplumun kendini ifadesinin yanında iletişimi sağlayan en önemli unsurdur. Anadil de topluma özgü ve biriciktir. Vaynah dili yaygın kullanılan ve bilinen adıyla Çeçen dili, yapı bakımından bükümlü bir dildir ve aynı zamanda çekim halleri bakımından da zengin bir dildir. Çeçen alfabesi Türkçe’de bulunmayan birçok harfi içerir ve 49 harften oluşur. Türkiye Çeçenler’i arasında konuşulan dil Çeçen ve İnguş şivelerinin karışımıdır. Daha çok orta yaş grubunda hala aile içinde konuşulmaya devam edilmektedir. Çeçen toplumu göç ettikleri yıllardan günümüze kadar kendi dillerini konuşan; dili öğretmeye, kuşaktan kuşağa aktarmasına önem gösteren bir topluluktur. Göç edilen ilk yıllarda hiç Türkçe bilmezken topluma entegrasyon ile birlikte çift dilli bir toplum yapısına geçilmiştir. Yine de evde konuşulan dil ile okuldaki dil birbirinden çok farklıdır ve çocuklar bu aşamada zorluklarla karşı karşıyadırlar. Çevrede konuşulan Kürtçe ve Arapça, evde konuşulan Çeçence, okulda öğretilen Türkçe, bu çok dilliliğin çocuklar üzerindeki etkisi uyum problemleri, kendini ifade etmede güçlük ve anlaşılmadığını hissetme gibi olumsuz duygular olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüşleri destekleyen E70 “Bizden önceki nesil Türkçe’yi hiç bilmediklerinden çok zorlandılar. Okumayı öğrenemeyip okulu bırakanlar bile oldu ama bizim dönemimizde artık sokaktaki çocuklar da Türkçe’yi öğrenip konuştuğundan biz de hızlıca öğrenmiş, 2.-3. Sınıfa geldiğimizde artık tam olarak biliyor haldeydik.” cümleleriyle ifade etmiştir. Anadil ve eğitim dili farklılığının sonuçlarını saptamak için “Siz ve arkadaşlarınız eğitim dilini biliyor muydunuz? Bilmeyenler neler yaşadılar?” soruları sorulmuştur. Görüşülenlerin hemen hepsi eğitim dilini bildiklerini ama bilmeyen arkadaşlarının çok zorlandığını ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak Kızıltepelili Çeçenler’in yaşadıkları bölgede Kürtçe, Arapça ve az da olsa Türkçe konuşulması, eğitim dilinin Türkçe olması hane içerisinde Çeçence konuşmayı neredeyse yok denecek kadar azaltmıştır. Bu durum Çeçen halkının kültürel olarak asimilasyonla karşı karşıya kalmasına ve dilini kaybetme sürecini hızlandırmıştır. Günümüzde de Çeçen dilini konuşanların sayısı hızla azalmaktadır. Çalışmadan alınan verilere göre görülen şudur ki, 60-70 yaşları Türkçeyi yarı sokaktan yarı okuldan öğrenirken 20-30 yaş aralığındaki kuşağın Türkçeyi zaten bildikleri saptanmıştır.

Diğer Kızıltepeliler Öğrencilerden (Arap, Kürt, Süryani) Farklı Kültürel Özelliklere Sahip Olmalarının Sonuçları

Kafkas halklarından biri olan Çeçenler, Kafkasya'da yaşayan halklara benzer olsa da tamamen farklı bir diasporadır. Çeçen kültürünü diğer Kafkas halklarından (Oset, Çerkes, Abhaz...) ayıran en önemli özelliklerden biri bu halkta görülen sosyal sınıf ayrımının olmamasıdır. Çeçen tarihçilerinden Tarık Cemal Kutlu bu durumu şöyle ifade ediyor:

"Bizim bey, efendi, asil, köle gibi kavramlarımız ve toplum hayatlarımız olmamıştır. Çeçen toplumunda herkes bir beydir, herkes her şeyiyle eşittir. Hatta bu dilde bile kendini gösterir. Bir çeçen bir diğer çeçeni evine davet ederken, mülkiyeti kendisine ait olan bir şeyden bahsederken "vay" sözcüğünü kullanır. Bu kelime kendimize, size, bize, hepimize ait olan demektir."

Çeçenlerin gelenek ve görenekleri iki ana tema etrafında şekillenmiştir. Bunların tartışmasız ilki sevgidir. Bir diğer ana tema da saygıdır. Gelenek ve göreneklerine çok bağlı, saygıya ve sevgiye çok önem veren bir topluluktur. Birinci derecede akrabalarına kardeş gözüyle bakan bu toplulukta akraba evliliği ayıplanmıştır. Aile bağlarına ve büyüklere saygı göstermeye oldukça önem vermişlerdir. Aile bağlarının, akrabalık bağlarının güçlenmesi için tarihleri boyunca pondar (el mızıkası) eşliğinde sinkeram (küçük bir eğlence), doka lovzar (büyük bir eğlence) düzenleyerek toplumun kaynaşmasını sağlamış ve buna önem vermişlerdir. Çocuklarını her zaman öğütlerle büyütmüş; kültürü her şeyin önünde tutarak sofrayı yeme, içme dışında bir eğitim merkezi olarak görmüşlerdir. Bu anlayışla büyüyen çocuklar okulda öğreticisine çok saygı duymuş, okul arkadaşlarına da bağlılık gösterip iyi ilişkiler kurmuşlardır. Öğrenmenin öneminin aşılandığı bu ailelerde okula bağlılık olağandır. Günümüze kadar gelen bu öğrenme aşkıyla imkanı olan Çeçenlerin hemen hemen hepsi çocuklarını okutmuş ve bu yönde teşvik etmiştir. Örneğin bugün Çeçenlerin en yoğun yaşadığı Çardak kasabasında okuma oranı yüzde yüze ulaşmıştır. Kültürüne gönülden bağlı olan bu topluluk göçle geldiği bölgede de asimilasyona direnç göstermiştir. Geldikleri bölgeye ve bu bölgedeki halka hemen hemen hiç benzememelerine rağmen uyum sağlamaya çalışmışlardır. Hem kendi kültürlerini kaybetmemeye hem de bölgeye uyum sağlamaya çalışırken hayli zorlanmışlardır. Burada da çok kültürlülük ve kültür etkileşimi ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda görüşmecilere "Okul ve kimlik ilişkisi konusunda düşünceniz nedir?" sorusunun cevabı iki farklı görüşe dayanmaktadır. İlk ve genel görüş, okulun kimliği etkilemediği görüşüken diğer görüşü K32 "Okul kimlik sağlamıyor, kişinin aile yapısı, yaşantısı ne ise o yönde devam ediyor." şeklinde yanıtlamıştır. E65 "Okulda bunun farkındalığı ilk kez devamlı olarak etnik kökenim sorulduğunda başladı. O dönem bir çocuk olarak karışık duygular yaşadığımı söyleyebilirim" demiştir.

Sonuç ve Öneriler

Göçmenlerin topluma uyumunun yanında okula uyumlarının zorluklarının da ele alındığı bu çalışmada; göçmen çocukların eğitimde uyum probleminin üzerinde duruldu. Farklı bir kültürden gelmenin okula uyumu nasıl etkilediği araştırıldı. Kafkasya'dan gelen Çeçen halkının bilgiyi anlamlandırma süreci soruldu. Kuşaktan kuşağa, öğrenim görülen yıllara göre öğrencilerin bilgiyi anlamlandırma sürecinin değiştiğini öğrencinin bireysel özelliklerinin bilgiyi anlamlandırma süreçlerinde en etkili faktör olduğu görülmüştür. Türkçe'yi iyi bilen çocukların okulda daha başarılı olduğu, Anadilinden farklı bir dilde eğitim alan çocukların ise okula dezavantajla başladığı, bu durumun onlar için hem psikolojik hem de başarı düzeylerine etki ettiği görülmüştür. Eğitim dilini bilmeyen çocukların travmatik tecrübelerine karşın çalışma grubundaki Çeçen asıllı 20 kişinin eğitim dilini az çok bildikleri bu konuda okulda zorluk yaşamadıkları, eğitim dilini bilmeyen arkadaşlarının yaşadıkları zorluğa ya-kinen tanık oldukları görülmüştür. Kültüründen farklı bir kültüre uyum sağlamakta zorlanan göçmenler için bir diğer problem de okul kültürüne uyum olmuştur. Çocuklar bariz yabancılaşmayla karşı karşıya kalmış bu da okulu anlamlandırma süreçlerine olumsuz etki etmiştir. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç araştırma grubunun o dönemin baskıcı eğitim sisteminden, okuldaki şiddetten yakındığı yönündedir. Çocuklar okuldan baskı ve şiddet yüzünden uzaklaşmış, okula algıları olumsuz yönde gelişmiştir. Okula giderken yaşanan heyecan ve tatlı korkunun gerçek bir korkuya dönüşmesi ve heyecanın azalarak çocukların okuldan korkmalarına, okulla ilgili olumlu yargılarının olumsuzu dönüşmesine sebep olmuştur. Genelde baskıdan dolayı kendileri olamadıklarını belirttikleri görüşme sorularından yorumlanan sonuç çocuğu yönetimin bir özne olarak görmediği, nesne olarak gördüğü yönündedir. Görüşmenin ve nitel araştırma yöntemleriyle verilerin toplanması ve yorumlanmasından hareketle çalışmaya ilişkin sunulan öneriler aşağıdaki gibidir:

1. MEB öğrencilerin sosyal çevrelerini, kültürlerini ve bireysel özelliklerini dikkate alarak öğrencilerin bireysel özelliklerine uygun müfredatlar hazırlamalıdır. Bu şekilde eğitim alan çocuk aidiyeti hissedecek, okulu önemseyecektir. Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmaların okullardaki kültürel yapıyı önemseyen yani okullarda kültürlerarası etkileşimi sağlayan, kültürler arasındaki benzerlikleri öğrencinin görmesini sağlayıp okula uyumunu rahat kılacak eğitim programlarına ihtiyacı gözler önüne serer.
2. Okul çevresinde kültür ve değerlerin tanıtıldığı müfredatlar ya da çeşitli etkinlikler olmalı bunlara öğretmenler, öğrenciler ve veliler katılmalıdır. Bu etkinlikler sayesinde farklı kültürler ve diller tanınacaktır.
3. Okulun baskıcı tarafı yıkılmalı, öğrencinin farklılıklarının yansıtıldığı bir ortam yaratılmalı.
4. Müfredat hazırlama sürecinin tek tip öğrenciye göre hazırlamaktan çıkarılıp öğrenciyi, öğretmeni, veliyi sürece dahil ederek bir grup çalışmasına döndürülmelidir.
5. Eğitim politikalarında göçmen öğrencilerin faydasına olacak değişiklikler yapmak da bir diğer öneridir.

Kaynakça

- Acer H. G. *Kafkasya'dan Anadolu'ya Çeçen Göçleri (1860-1918)*. Hatay.
- Aydemir I. *Göç Kuzey Kafkasya'lıların Göç Tarihi*.
- Akçora E. (1996). *Geçmişten Günümüze Çeçenler*. İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Akto, A. ,Beltekin, N, Şengü, S. (2021). *Eğitim Ve Kimlik*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Baj J. (2000). *Çerkezler Kökleri sosyal Yaşamları Gelenekleri*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Beltekin, N. (2014). *Okul ve Öteki Yurttaşlar: Kürt Politik Aktörlerini Eğitimsel Deneyimleri*. İstanbul: Vate
- Çorlu J. M. (1994). *İstanbul Çerkesleri*, İstanbul: Nart Yayıncılık.
- Ereş, F. (2015). Türkiye'de göçmen eğitimi sorunsalı ve göçmen eğitiminde farklılığın yönetimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,6 (2), 17- 30.
- Ergün, M. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Nitel Araştırma*.
[http:// www.eğitim.aku.edu.tr/nitelarastirma.ppt#256,1](http://www.eğitim.aku.edu.tr/nitelarastirma.ppt#256,1),
- Ersoy, H. , Kamacı, A. (1994). *Çerkes Tarihi*, İstanbul: Tüm zamanlar.
- Heckmann, F. (2008), Education and the Integration of Migrants, NESSE Analytical Report 1 for EU Commission DG Education and Culture, EFMS, Bamberg.
- Kutlu T. C. (2005). *Çeçen Direniş Tarihi*. Anka Yayınları.
- Mansur Ş. (1995). *Çeçenler*, Sam Yayınları.
- Sever M. (1999). *Kafdağı'nın Bu Yüzü Türkiye'deki Kafkas Kökenliler*. Doğan Kitapçılık.
- Susar A. F. (2021). *Biz Artık Buralıyız*, İstanbul: Gece Yayınları.
- Bağ Y. ve diğerleri. (1999). *Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-kültürel Değişme*, Ankara: Kaf Der Yayınları.
- UNICEF. (2016). "Türkiye'deki Suriyeli Çocuklar". http://unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/T%C3%BCrkiyedeki%20Suriyeli%20%C3%87ocuklar_Bilgi%20Notu%20Subat%202016.pdf
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları.
- Yıldır E. (2002). *Kafkas Diasporası*. Ankara: Kaf-Dav Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (7. Baskı)* Ankara: Seçkin.

FELSEFE

William James Düşüncesinde Bölünmüş Benlik Sorunu

Ahmet Hamdi İşcan*

Öz: Benliğin ne olduğu, nasıl oluştuğu ya da neye karşılık geldiği düşünce tarihinde her zaman tartışılan meselelerden biri olmuştur. Zamanın ruhu doğrultusunda daima yeni perspektiflerle ele alınan benlik meselesi, kadim dönemlerden beri izleri sürülse de özellikle psikolojinin ayrı bir dal olarak yerşer olgunlaşmasıyla birlikte yeni hüviyetler kazanmıştır. Söz konusu hüviyetlerden biri olan bölünmüş benlik meselesi, insanın içerisinde bulunduğu ideal ve reel, istek ve arzu, tin ve ten arasındaki gerilimi ve bu gerilimin sebebiyet verdiği mutsuzluk, anhedoni ve melankoli gibi duyguları ifade eder. Bu çalışmada söz konusu duygulara yönelik yazı ve konferanslarıyla öncü konumda bulunan filozof William James'in düşüncesi etrafında bölünmüş benlik meselesi incelenecektir. James'in eserlerinden hareketle bölünmüş benlik meselesi teorik, pratik/psikolojik ve terim anlamının ön plana çıkarıldığı üç ayrı perspektiften ele alınacaktır. Teorik boyut, ruh ve bedeni iki bağımsız ilke olarak tanıyan ve böylelikle bütüncül bir benlik anlayışını ortadan kaldıran düalist tavra karşı James'in eleştirilerini konu edinecektir. Pratik boyut James perspektifinden arzulanı dile getiremeyen, yapmak isteyip de yapamayan ve böylece ideal ve mevcut arasında sıkışıp kalan insanın trajik durumuna işaret edecektir. Terim boyutu ise düşüncede eşzamanlı olarak meydana gelen radikal değişimler anlamında kullanılacak ve James'in böylesi bir bölünmüşlüğe sahip olup olmadığı iddiaları tartışılacaktır. Bir şekilde hissedilse de ifadelere dökülemeyen, ideal ve gerçek arasındaki gerilimde kalarak mutsuzluğa sürüklenen benliğin incelendiği bu çalışma, hem James'in felsefi psikolojisini hem de insan tasavvurunu sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: William James, Benlik, Bölünmüş Benlik, Mizaç, Evren Tasavvuru.

Giriş

Düşünce tarihine bakıldığında, insanların aklını kullanarak insan olmanın gerekliliklerini yerine getirmeye, adını koyamadığı duygu ve düşüncelerini bilinç seviyesine yükseltmeye, yaşadığı belirsizlikler karşısında farkındalık seviyesini artırmaya yönelik bir meyile sahip olduğu görülür. Söz konusu meyil insanı entelektüel ilginin merkezine yerleştirerek insandan yola çıkmayan ya da bir şekilde insana değmeyen meselelerin anlamsızlığına dikkat çeker. Nitekim felsefi düşünce tarihindeki kozmolojik evreden antropolojiye geçiş; başlangıçta insanın bir ilgi nesnesi haline getirilmeyişi, ancak daha sonraları meselenin önem ve içerdiği açmazların fark edilişi olarak yorumlanabilir. Bu fark ediş, bir oluş ve bozuluş aleminin ardın-

* İlahiyat, Ankara Üniversitesi. ahmetiscan25@gmail.com

da değişmeyen bir ilkeyi; yani değişimleri fark eden, onlara yön ve şekil veren, değişimden pay alsa da kendisine bir süreklilik ve bütünlük içinde ontolojik bir güvenlik alanı sağlayan “benlik”i seslendirir.

Benlik, düşünce tarihinde her zaman tartışılan meselelerden biri olmuştur. Onun ne olduğu, nasıl oluştuğu ve de neye karşılık geldiği, üst/yüce/aşkın varlık karşısındaki konumu, hakikate ulaşmadaki rolü gibi sorulara her dönemin kendi ruhu içerisinde farklı cevaplar verilmiştir. Söz gelimi kadim dönemlerde üst, yüce ya da aşkın bir varlığın belirleniminde olan, kozmosun düzenliliğinden pay alan ve bu yönüyle hakikate ulaşmada bir araç olarak görülen benlik; Modern Çağ ile birlikte inşa edilen bir dünya düzeninin merkezine yerleşmiş, hakikate ulaşmada bir araç olmaktan öte onu bizzat yaratan ve şekillendiren, her şeyi kontrolü altına alan bir konuma yükselmiş, kendi başına bir sistem ya da bir sistemin zorunlu unsurlarından biri haline gelmiştir.

Entelektüel ilginin merkez noktası haline gelmesi açısından bu denli önemli bir konumda bulunan, teorik tartışmaların da ötesine geçerek insanı anlamının zorunlu koşulu haline gelen benlik meselesi felsefi, kültürel ve bilimsel birikimlere rağmen günümüzde hala belirsizliğini korumaktadır. Zamanın ruhu doğrultusunda her zaman yeni perspektiflerle ele alınan benlik; doğrudanlığıyla bize oldukça açık, ancak belirsizliğiyle de bize bir o kadar kapalı/gizli bir noktayı seslendirir. Bu açıdan benlik; kaplumbağayı geçen ya da arkasında kalan ama onu hiçbir zaman yakalayamayan Akhilleus’un ya da kaçan prensesi yakalamak için yedi fersahlık çizmelerini giyen ve bu yüzden prensese hiçbir zaman ulaşamayan kralın durumuna benzer. Benliğin ele avuca gelmeyen, ona ulaşılamayan söz konusu durumuna ilaveten bilimin, felsefenin ya da dinin perspektiflerden ele alındığında benliğin söz konusu perspektiflere göre şekillenmesi onu dilediğimizce yöğurabileceğimiz bir hamura benzetmeyi mümkün kılar.

Bir his olarak “orada” bulunması açısından her insanda mevcut olsa da benlik, anlama ve kavramlara yükseltme bakımından hala çözülmesi istenen, ancak çözülememiş bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle psikolojinin ayrı bir dal olarak yeşermesiyle birlikte bilimsel bir perspektiften incelenen benlik meselesi, yeni araştırma alanlarının doğmasına sebebiyet vermiştir. Tam bu noktada popülerlik kazanan kavramlardan birisi “bölünmüş benlik”tir. Benliğin ideal ve reel, değer ve arzu, güç ve acziyet, bağlılık ve başına buyrukluk, sevgi ve nefret, en genel anlamda ruh ve beden arasında yaşadığı gerilimi ifade eden bölünmüş benlik kavramı, en genel anlamda kendi içinde örgütlenmiş ve bir bütünlüğe sahip benliğin, birbiriyle uyumsuz iki ayrı parçaya bölünmesine işaret eder.

Bölünmüş benlik kavramı her ne kadar psikolojideki kullanımı açısından 1990’lardan sonra popülerlik kazansa da benliğin ikili bir yapıya sahip olduğu düşüncesinin kadim dönemlerden beri mevcudiyetinden söz edilebilir. Bir yandan Platon’da (MÖ 427-MÖ 347) nüvelerini gördüğümüz, Hristiyanlığın devam ettirdiği ve Kartezyen felsefe ile doruğa ulaşan ruhun

yüceliği, kutsallığı ve bütünlüğü karşısında beden aciziyetini ifade eden;diğer yandan da özellikle psikanaliz çalışmalarıyla birlikte kullanımı yaygınlaşan, benlikte aynı anda iki zıt duygu durumunun mevcudiyetini ifade eden ambivalans ve söz konusu duygunun benlikte oluşturduğu yarık ya da travma, şizofreni ya da şizoid kişilik bozukluğu gibi hastalıklar etrafında ele alınan bir bölünmüş benlik söz konusudur. Görüldüğü üzere benlik ve bölünmüş benlik meselesi, güncel ya da yeni bir problemi değil, kökenleri kadim dönemlere kadar uzanan; ancak günümüzde daha da derinleşmiş bir problemi seslendirir. Söz konusu probleminden hareketle çalışmadabölünmüş benlik kavramı, bu kavramı ele alış biçimi ve sunmuş olduğu çözümlerin özgün ve tatmin ediciliğinden dolayı William James'in (1842-1910) perspektifinden incelenmiş; kapsamlı bir inceleme olması açısından kavramın teorik, pratik/psikolojik ve terim olmak üzere üç veçhesi ön plana çıkarılmıştır.

Teorik boyut, benliğin bir töz olduğunu ve bu yüzden bir mevcudiyet olarak ele alınması gerektiğini iddia eden ve böylece benlikte bir bölünmüşlük meydana getiren düşüncelere karşı James'in eleştirilerini konu edinecektir. Söz konusu eleştirilerin anlaşılabilmesi için filozofun benlik tasavvurunun temel unsur ve yapı taşları incelenecektir. Pratik boyut, her ne kadar teorik açıdan eleştiriler yöneltse de James'in insanın trajik durumunu açıklayabilmek için başvurduğu bölünmüş benliğin pratik alandaki tezahürlerini konu edinecektir. Burada James'in konuyu ele alış yöntemi takip edilecek, yani ruh, beden, bilinç ya da zihin gibi kavramların neliği sorgulanmadan, *Kitab-ı Mukaddes*'ten hareketle bir kabul olarak ele alınan ruh-beden ayrımının bölünmüş benlik ile ilişkisi ortaya konulacaktır. Bölünmüş benliğin terim boyutunda ise söz konusu kavram düşüncedeki radikal değişimler anlamına gelen bir terim olarak ele alınacakve James düşüncesinde böyle bir değişimden bahsedebilmenin imkânı sorgulanacaktır.

Bölünmüş Benliğin Teorik Boyutu

Benlik, bir his olarak "bir şekilde" her insanda bulunmakla birlikte kavramlara yükseltme ve anlama bakımından hala çözülemeyen bir problemi seslendirir. Söz gelimi benliğin duygularımızın, düşüncelerimizin arkasında bulunan, bunları hem yöneten hem de denetleyen asli yapımızı mı yoksa duygu ve düşüncelerimizin bir toplamını mı ifade ettiği; onun zihin, bilinç ve beden ile olan ilişkisinin nasıllığı, maddi mi yoksa zihinsel bir yapıda mı olduğu, maddi yapıda ise zihinsel niteliklerin kendisinden nasıl çıktığı, zihinsel yapıda ise maddi olanlarla etkileşime nasıl girdiği meseleleri hala belirsizliğini korumaktadır. Nitekim düşünce tarihine bakıldığında benliği ele almadaki zorluk ve muğlaklığa; en zor şeyin kendini bilmek olduğunu söyleyen Diogenes'in (MÖ 412 - MÖ 323),¹ kendi olmaya karar verdiğinde

1 Anthisthenes – Diogenes *Kinik Felsefe Fragmanları*, der. ve çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 97.

kendinin nasıl bir şey olduğunu bilmeyen Dostoyevski'nin (1821-1881),² benliğin varlığından emin olduğu halde onu tanımlamaya, özetlemeye çalıştığında parmaklarının arasından akıp giden bir suya benzeten Camus'nün (1913-1960),³ benliği incelemeye çalıştığı her noktada gözden kaçan bir zorluk ve karşılaşılamayan bir engel olduğunu söyleyen Blanchot'un (1907-2003),⁴ ne olduğu bir yana var olup olmadığını bile sorgulayan Oruç Aruoba'nın (1948-2020)⁵ ifadeleri örnek olarak verilebilir.

Benlik her şeyi açıklarken başvurduğumuz, ancak kendisini açıklarken neye başvuracağımızı bilemediğimiz, ama kendisinden de vazgeçemediğimiz bir ilkeye işaret eder. Benliğin bu durumu Aydınlanma sonrası için söylenen, "Tanrı hakkında konuşamama, ancak Tanrı'nın adını anmaktan da vazgeçememe" durumuna benzetilebilir. Bu açıdan kesin cevaplar verilemeye ve varlığına dair kesin kanıtlar gösterilemeye de benlik, var olmasını istediğimiz bir gerçekliği seslendirir. Bu gerçekliğe göre dünyanın geri kalanından farklılaşmış, varlığını devamlı hissettiren, kendi içinde içsel tutarlılığa sahip örtük bir süreklilik duygusuna sahip her insan; kendisini ve çevresini bilinebilir, anlaşılabilir ve dolayısıyla güvenilir kılmak için söz konusu duyguyu, başka bir deyişle benliğini sözcüklerle bilmek; onu kelimelere dökmek ister. Söz konusu istek felsefi düşüncede önemli bir yer tutar. Nitekim Herakleitos'un (MÖ 576-MÖ 480) kendini aramasından Sokrates'in (MÖ 470-MÖ 399) kendini tanımasına, Augustinus'un (354-430) içe yöneliminden Descartes'in (1596-1650) cogitosuna, Hume'un (1711-1776) deneyim demetinden Kant'ın (1724-1804) pratik benliğine, Hegel'in (1770-1831) transandantal egosundan Freud'un (1856-1939) psikanalizine kadar benlik meselesinin felsefi düşüncedeki tezahürleri görülebilir.

Benlik anlayışları içerisinde Modern Çağ'a özel bir önem atfetmek gerekir. Çünkü bu dönemde benlik, bir sisteme dahil edilen bir parça olmaktan çıkarak bizatihi kendisi bir sistem ya da bir sistemin zorunlu unsurlarından biri haline gelmiş, detaylı incelemelerin konusu olmuştur. Özellikle Kartezyen felsefe eşyanın arkasında bir dayanak olarak bulunan ve kendinden başka hiçbir şeye dayanmayan töz düşüncesi doğrultusunda benliği ele almış, ona bir mevcudiyet atfederek bilen yönünü ön plana çıkarmış ve böylece onu bilinen'den yani ben olmayan'dan kati suretle ayırmıştır. Kartezyen felsefenin bu teorik düalizmi zihin-beden problemini gündeme getirerek benliğin asli tözde aranması gerekliliğine, yani benliğin ancak zihne atfı yaparak anlaşılabilmesine işaret etmiştir. William James'in benlik anlayışını şekillendirecek olan nokta da tam olarak burasıdır. Nitekim James, Kartezyen benlik tasavvurunun

2 Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Ecinniler*, çev. Mazlum Beyhan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 275.

3 Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Adam Yayınları, 1988), 28.

4 Maurice Blanchot, *Son İnsan*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: Profil Kitap, 2020), 8.

5 Oruç Aruoba, *Benlik* (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 41.

oluşturduğu bölünmüş benliğe, yani ontolojik ve epistemik açıdan bilen ve bilinen arasında yapılan ayrıma yönelik eleştiriler doğrultusunda benlik anlayışını geliştirmiş, benliği bilinç ve evren tasavvurları ile irtibatlandırarak oldukça kapsamlı bir benlik anlayışı inşa etmiştir.

Bilinç Akışı

Tanrı'nın şeylerin varlık sebebi olduğunu söyleyen ontolojiden, bilgi sebebi olduğunu söyleyen epistemolojiye geçişle birlikte ruh ve beden arasındaki ayrımın keskinleşmesi ve Kartezyen felsefenin bilen ben'e yaptığı üst düzey vurgu neticesinde James, bilinen ben'in pasif bir duruma sürüklendiğini ve bilen ile bilinen arasında kapatılmaz bir boşluğun oluştuğunu ileri sürmüştür. Töz düşüncesine dayanarak benliği bir mevcudiyet olarak ele alan bu anlayışın zihin ve dış dünya arasında tatmin edici bir ilişki kurmadığını ileri süren filozof, bu düalitenin oluşturduğu problemleri hem metafizik hem de psikolojik açıdan eleştirmiş ve bu düaliteyi farklı açılardan aşmaya çalışmıştır. James'in söz konusu çabasının anlaşılabilmesi için öncelikle benlik anlayışının beslendiği psikolojik zeminin, yani bilinç akışı ve evren tasavvurlarının üzerinde durulması gerekir.

James *Bilinç Mevcut Mudur?* adlı makalesinde, bir objenin eşit derecede zıt iki ayrı kutbunu ifade eden "düşünce" ve "nesne" arasındaki ayrımın artık geçerliliğini yitirdiğini,⁶ bilincin açıkça ve evrensel olarak terk edilmesinin zamanının geldiğini ileri sürer.⁷ James *Bilinç Akışı* adlı makalesinde de bilinci bir mevcudiyet olarak ele almaktan kaçınır. Bilinci insan psikolojisinin arka planında bulunan bir mekanizma olarak anlar ve bu mekanizmayı insan davranışlardan yola çıkarak açıklamaya çalışır. Bu doğrultuda bilincin bir akış olarak tasavvur edilmesi ve işlevselliğinin ön plana çıkarılarak benliğin temelleriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini iddia eder. James *Benlik* makalesinde de benliğin bir mevcudiyet olamayacağını ileri sürer ve onu anlarken işlevselliğin merkeze konulması gerektiği düşüncesi sürdürür. Bu doğrultuda zihnin seçimleri sonucunda oluşan benlikten hareket eder ve benliği deneyim içine yerleştirerek "bilme" işlevi üzerinden açıklar. Ona göre söz konusu açıklama, benliğin bilen ve bilinen kısımlarını bir süreklilik ve bütünlüğe tabi tutar. Böylece benliği bir töz değil, geçmiş ve şimdiki deneyimlerden oluşan bir bütün olarak tasavvur ederek yaygın benlik anlayışlarındaki ikilikleri ortadan kaldırmayı amaçlar.

James'e göre benlik; özne ve nesne arasında yapılan asli bir ayrımı, bir mevcudiyet olarak ele alınan bilinci, bir töz olarak deneyimin sahibi ve denetleyicisi bir ilkeyi değil, bilme işlevini yerine getiren deneyimin ayırt edilmiş bir yönünü seslendirir. Artık töz düşüncesinin ge-

6 William James, "Bilinç Mevcut Mudur?", çev. Celal Türer, *Bilinç Akışı Zihin ve Deneyim Üzerine*, der. Celal Türer, (Ankara: FOL Yayınları, 2021), 124-125; James'in bilinç ve benlik ile ilgili yazıları için ayrıca bkz. <https://www.gutenberg.org/files/55262/55262-h/55262-h.htm>

7 James, "Bilinç Mevcut Mudur?", 125.

çerliliğini yitirdiğini, bu yüzden bilincin bir mevcudiyet olarak ele alınamayacağını, bilincin işlevselliği ön plana çıkarılan bir akış halinde tasavvur edilmesi gerektiğini savunan James, söz konusu akışın dört özelliğinden bahseder:(1) Her bilinç hali kişisel bilincin bir parçası olma eğilimindedir. (2) Her kişisel bilinç içinde durumlar daima değişir. (3) Her kişisel bilinç makul bir şekilde süreklidir. (4) Bilinç nesnesinin bazı bölümleri diğerlerini dışarda bırakır; bu süre zarfında aralarından bazılarını seçer veya bazılarını reddeder.⁸

James'in bilinç akışının birinci özelliği olarak bahsettiği, durum ve düşüncelerin kişisel bilincin bir parçası olması; kimsenin düşünmediği, insan bilincine ait olmayan salt bir düşüncenin olamayacağını, bilincin kendi düşüncelerini kendine sakladığı için düşüncelerin her daim bir insana ait olduğunu gösterir.⁹

Bilinç akışının ikinci özelliği olan şahsi durumların her daim değişmesi, akışta her durumun şimdide ortaya çıkarak bir durum oluştuktan sonra tekrarlanamayacağı gösterir. Bu açıdan bilincin özdeşlik ilkesine dayanan statik bir varlık olarak ele alınamayacağını gözler önüne serer ve bilincin işlevselliğinin ön plana çıkarılması gerekliliğini vurgular.¹⁰

Bilinç akışının üçüncü özelliği olan süreklilik ise akışta ihlal, çatlak ya da bölünmenin olmasına tekabül eder. Zihindeki zaman boşluğunu bilinç akışının bir ihlali olarak yorumlamayan James, zihinde zaman boşluğu olsa bile bilincin aynı benliğin başka bir parçası olarak kendisinden önceki bilince aitmiş gibi hissedeceğini ileri sürer. Ona göre zihin hatırlama ile geçmiş düşünce ve duyguları bir sıcaklık ve samimiyetle kendisine bağlar. ¹¹Söz konusu sıcaklık ve yakınlık sayesinde geçmiş durumlar mevcut durumumuza bağlanır ve bizi şüphe edilemeyecek bir benlik düşüncesine götürür.

Bilinç akışının dördüncü özelliği olan seçicilik ise bilincin duyarlar kaosundan kendisine uygun olanı seçerek hangi hissin diğerlerinden daha gerçek ve daha geçerli olacağına karar verdiğini ve böylece nesnelere dünyasını bireyselleştirdiğini gözler önüne serer.¹² Böylece seçicilik, deneyimi şahsileştirerek sadece bize mahsus bir alana, yani benliğe gönderimde bulunur. Her insanın duyumlama esnasında kimi uyarıcılara daha fazla önem göstererek kimilerini görmezden gelmesi anlamına gelen söz konusu seçicilik, bu yönleriyle hem ben ve ben olmayan arasındaki keskin ayrımları ortadan kaldırır hem tüm insanlar için ortak bir niteliği (benliği) hem de sadece bize ait bir alanı (şahsi benliği) seslendirir.

8 William James, "Bilinç Akışı", çev. Celal Türer, *Bilinç Akışı Zihin ve Deneyim Üzerine*, der. Celal Türer, (Ankara: FOL Yayınları, 2021), 61; James'in bilinç ve benlik ile ilgili yazıları için ayrıca bkz. <https://www.gutenberg.org/files/55262/55262-h/55262-h.htm>

9 James, "Bilinç Akışı", 62.

10 James, "Bilinç Akışı", 62-65.

11 James, "Bilinç Akışı", 66-67.

12 James, "Bilinç Akışı", 80

Evren Tasavvurları ve Mizaçlar

James'in bilincin seçiciliğe dair ifadeleri bilinç, evren ve benlik arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyar. Nitekim filozof, zihnin seçiciliğinden hareketle bilincin evreni ikiye ayırdığını, "ben" ve "benim" olarak adlandırılan ilk kısmın ikincisiyle, yani ben-olmayanla girdiği ilişkide kendisini oluşturduğunu ileri sürer.¹³ Daha açık bir ifadeyle zihin kendi istek, beklenti ve tercihleri doğrultusunda evrendeki duyular kaosuna bir düzen kazandırarak kendi benliğini inşa eder. Zihnin şahsi eğilimi ile bir yandan evreni şekillendirirken diğer yandan da kendini inşa etmesi, başka bir deyişle ortadan ikiye böldüğümüz kozmosun iki ayağı arasındaki ilişkinin ben'den ben-olmayan'a ve tekrar ben'e geri dönmesi mizaçlar ve evren tasavvurları arasındaki ilişkiyi açığa çıkararak benliğin anlaşılmasının mizaçların ve ben-olmayan'ın da hesaba katıldığı bütüncül bir bakış açısına bağlı olduğunugözler önüne serer. Söz gelimi monizme meyilli bir mizaç, evreni belirlenmişlik ve zorunluluk kavramları etrafında tasavvur ederek benliği oluşan değil verili yönüyle ele alırken olumsal bir düşünceye sahip bir mizaç ise evrenin imkânlar denizi olduğunu ileri sürerek sabitliğin aksine benliğin oluşan yönünü ön plana çıkarır. James açısından ikinci mizaç türü daha kabul edilebilirdir; çünkü kimsenin seçemediği "ben" ya da "benim" dediğimiz alan, bir mevcudiyete işaret etmemesi ve aynı zamanda oluşu öncelemesiyle olumsal bir evren içinde gerçekliğini kazanabilir. Her şeyin Mutlak tarafından belirlendiği bir evrende benliğin oluşan değil, verili yapısı ön plana çıkar. Söz konusu verili yapı, "düşünme" gibi benliğin asli bir niteliği olarak kabul edilen nitelikleri gündeme getirdiği için ben ve ben-olmayan arasında keskin bir ayrım yapmayı gerektirir ki James'in bilinç anlayışında karşı çıktığı görüş tam da budur. "Ruh", "tin" olarak adlandırılan, her şeyin arkasındaki değişmez bir ilke olan benliğin aksine tek'e indirgenmeyen, her daim bir oluş içinde bulunan, psikolojik bir olgu olarak ele alınabilen benlik, gerçekliğin ancak bir "imkânlar denizi" olduğu evrende mümkün olabilir.¹⁴

Görüldüğü üzere James'in bilinç ve evren tasavvurlarına yönelik ifadeleri; eşyanın arkasındaki değişmez bir ilke olarak bulunan, nesnelere tamamen kendini soyutlayıp onları denetleyen ve yöneten bir benliğin aksine, imkanlar denizinde her daim oluş içinde bulunan bir benlik portresinin zeminini oluşturur. James söz konusu zeminde deneyime ağırlık ve-

13 James, "Bilinç Akışı", 82.

14 James'in olumsallığı ön plana çıkardığı evren tasvirini pek çok yerde görmek mümkündür. Örneğin materyalizm ve teizmin bize sunabilecekleri şeyleri tartışırken: "Açık yüreklilikle düşünüp söyleyin; eseri kuru bir şekilde tamamlanmış ve dünyası çökmüş bir Tanrı eğer orada olsaydı neye layık olurdu?" Bkz. William James, *Pragmatizm*, çev. Tahir Karakaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 90; ya da özgür iradeyi pragmatik açıdan incelerken: "Pragmatik açıdan özgür irade, dünyadaki yenilikleri; en derin ögelere ve yüzeydeki olgulara dair yenilik ümidi taşıma hakkını, geleceğin geçmişin tekrarı veya benzeri olmayabileceğine inanma hakkını ifade eder." Bkz. James, *Pragmatizm*, 103; ya da pragmatizm ve rasyonalizm arasındaki farktan bahsederken: "Pragmatist cephede evrenin, bitmemiş, her yerde özellikle de düşünen varlıkların iş başında olduğu yerlerde gittikçe büyümekte olan yalnızca tek bir nüshası vardır." Bkz. James, *Pragmatizm*, 188.

rerek bilen-bilinen ve ruh-beden gibi ikilikleri ortadan kaldırmayı ve deneyim üzerinden bir süreklilik sağlamayı amaçlar.

Benlik

James *Benlik* adlı makalesinde, herkeste bulunan bir benlik farkındalığı üzerinden benliği incelemeye başlar. Buna göre “ben” dediğimiz şeyin öyle ya da böyle varlığını hissederek ondan duygularımızın, düşüncelerimizin, bize dair her şeyin arkasındaki hareket ettirici ya da belirleyici temel güç gibi bahsederiz. Hem onun farkındayız hem de bu farkındalığın sahibi oluruz. James’e göre söz konusu farkındalık ve farkındalığa yönelik bilinçlilik durumu bizi ikili bir yapı ile karşılaştırır: Benlik bir açıdan bilen, diğer açıdan bilinendir; yani, bir açıdan özne, diğer açıdan nesnedir. James benlik meselesini bu ayırımdan yola çıkarak “Ben (I)” ve “Ben-kendim (Me)” olmak üzere ikili bir şekilde ele alır. “Ben”in bilen olduğunu ve saf ego olarak adlandırılabileceğini, “Ben-kendim”in ise bilinen olduğunu, ampirik-tecrübi ego olarak adlandırılabileceğini ileri sürer.¹⁵

James’in ampirik benlik anlayışı, hem benliğin oluşumunu hem de onun bölünmesini anlama açısından oldukça önemlidir. Önce benliğin bilinen/ampirik yönünü incelemeye başlayan James, ben ve benim dediğimiz şey/şeyler arasında keskin bir ayrımın bulunmadığını, hatta “ben”in, “benim” olan ile bir özdeşlik ilişkisine girdiğini iddia eder. Bu açıdan sahip olduğumuz şeyleri ifade eden “maddi ben”i; çevremizden aldığımız onayı ifade eden “sosyal ben”i; bilinç durumlarının, ruhsal yetilerin ve eğilimlerin bütününe ifade eden “ruhsal ben”i kapsayan oldukça geniş bir ampirik benlik anlayışı ortaya koyar. James, ampirik beni oluşturan unsurlardan sonra benliğin his ve duygularını incelemeye geçer. *Benlik* makalesinde benliğin his ve duygularını “kendiyile barışık olma/kendini beğenme” ve “kendiyile barışık olmama/kendinden memnuniyetsizlik” olarak ikiye ayıran filozof, bu duyguların sözde duygular olmaktan öte hareket ettirici eylemler olduğunu ve kendilerine has fizyonomik ifadelerinin bulunduğunu ileri sürer. Söz gelimi insanlar kendilerini beğendiği ya da kendilerinden memnuniyet duyduğu zaman, bakışları güçlü ve görkemli, sözleri ise vurgulu olur. Memnuniyetsizlik durumunda ise sosyal benlik silikleşir; sözlerindeki vurgu ortadan kalkar, adımları sağlam basmaz ve bakışları ise kaçamak olur. Kendisini başkalarıyla denk görmez, bir yandan varlığını devam ettirirken diğer yandan varlığından nefret eder.¹⁶

James’in benliğin his ve duygu durumlarına yönelik ifadeleri bölünmüş benliğin bizzat bireyin kendisi, başka bir deyişle mizacı ile olan alakasını ortaya koyar. Söz gelimi bir kişi kendisinden memnuniyet duyabilecek bir mizaca sahip ve bu doğrultuda bir evren tasavvur

15 William James, “Benlik”, çev. Ramazan Yılmaz, *Bilinç Akışı Zihin ve Deneyim Üzerine*, der. Celal Türer (Ankara: FOL Yayınları, 2021), 83.

16 James, “Benlik”, 89.

ettiyse, hem kendisiyle hem de evrenle bütünlük içinde yaşayabilecek bir benlik inşa etmesi oldukça muhtemeldir. Ancak kendi varlığını olumlayamayan, kendisinden memnuniyetsizlik duyan bir mizaç, evreni de bu doğrultuda tasavvur ederek bütünlük imkanını ortadan kaldırır ve benliğin bölünmesine sebebiyet verir.

James ampirik benliğin ortaya çıkardığı memnuniyet ve hoşnutsuzluk duygularından sonra ampirik benliklerin farklılaşabileceği durumlara dikkat çekerek, farklı benlikler arasından hangisinin seçileceği konusunda bize yol gösterecek olanın yaptığımız seçimler ile bu seçimler sonrasında meydana gelecek durumların bize sağladığı kazanç ya da olası kayıpların hesaplanması olduğunu ileri sürer. Anlaşılacağı üzere James, benlikler arasındaki rekabet ya da çatışmanın temelinde de kişinin kendi istek ve beklentilerini koyar. Böylece hem benliğin hem de evrenin inşasında olduğu gibi burada da mizaçları meseleyle irtibatlandırır James, benliğin oluşumunun tamamen bizim yetkimizde olduğunu gözler önüne serer.

Ampirik benliğe yönelik incelemelerinden sonra saf egoyu ele alan James, saf egonun/bilen benliğin, ampirik benliğe/bilinen benliğe kıyasla daha zorlu bir araştırma konusu olduğuna dikkat çeker. Zira saf egonun tam olarak neye işaret ettiği meselesinin oldukça anlaşılması zor bir konu olduğunu ileri sürer. James söz konusu zorluğun düşünürlerin bilen benliği ele almadaki tavırlarını da etkilediğini iddia ederek; kimi filozofların düşünümüne ya da bilinçli olmayı merkeze alarak benliği maddeden ayrı bir töz olarak tasavvur ettiğini, kimi filozofların ise benliği deneyimler arasında bir süreklilik, bir tutarlılık sağlanabilmesi için gerekli olan üst bir ilke olarak anladığını öne sürer. Yaygın kanı, bilen benliği bilincin geçici durumları ya da geçiş hallerinde değil, söz konusu geçici durumların arkasında bulunduğu iddia edilen, "ruh", "transandantal ego" ya da "tin" olarak adlandırılan kalıcı bir özde aranması gerektiğini vurgularken James¹⁷ akış halindeki bilince yönelik düşüncelerini tamamlar nitelikte bilen benliğin bir mevcudiyet olamayacağını, onun deneyimin arkasında bulunduğu iddia edilen manevi bir ilkeye işaret etmediğini, bilen benliğin ancak bir işlevselliğe gönderimde bulunan bilincin geçici durumlarından hareketle ele alınabileceğini ileri sürer.

Tüm bu ifade edilenlerden hareketlebilen beni özdeşlik ilkesince bir töz olarak kabul etme, bilinen beni ise bilen benden ayırarak tözün bir niteliğine indirgeme düşüncesinin sebebiyet verdiği teorik açıdan bölünmüş benliğin James düşüncesinde kabul edilemeyeceği açıktır. Her ne kadar James benlikte bilen (saf ego) ve bilinen (ampirik ego) arasında bir ayırım yapmış olsa da söz konusu ayırımın bir açmaz niteliği taşımadığını, bu iki yönün aynı deneyimin ayırt edilmiş iki tarafına gönderimde bulunduğunu savunmuştur. Filozofun bilinç, evren ve benlik hakkındaki görüşleri incelendiğinde onun düşüncesinde ruh ve beden, bilen ve bilinen arasında tözsel bir çatışmanın ya da açmazın olmadığı görülür. Zira James bir

17 James, "Benlik" 104.

yandan bilinen benlik anlayışında, biz dediğimiz şey ile bizim dediğimiz şeyler arasında keskin bir ayrımın ya da bir kopukluğun bulunmadığını ve bu yönüyle bedenin sadece bilinen pasif bir nesne yapısında olmadığını göstermiştir. Diğer yandan bilinen benlik anlayışında ise ampirik benin tüm parçalarının yakınlık derecelerine göre birbirine bağlandığını, böylece bilinen benin bir sürekliliğe tabi olduğunu ve özdeşlik düşüncesinin sadece bilme işlevini yerine getiren bir işlevsellikte aranması gerektiğini ileri sürerek bilen benliğin yüceltilmesine dayanan ve ruhun bedenden ayrılması gerektiğini söyleyen, böylelikle benliği tam ortadan ikiye ayıran ruh-beden düalizminin anlamsızlığını teorik açıdan ortaya koymuştur.

Bölünmüş Benliğin Pratik/Psikolojik Boyutu

Bölünmüş benliğin teorik boyutunda zikredildiği üzere, kadim dönemlerden beri izlerine rastladığımız, modern felsefeyle birlikte daha belirgin bir hal alan ruh-beden ayrımı, arasında kapatılamayacak bir boşluğun bulunduğu ikili bir benlik anlayışına sebebiyet vermiştir. Düalistik töz anlayışı kabul edildiği müddetçe benlikte bütünlük sağlanamayacağını savunan James, töz düalizminin açmazlarını göstererek benliği bir mevcudiyet olarak gören her türlü düşünceyi reddetmiş, işlevselliği üzerinden ele aldığı bilincin töz olamayacağını ileri sürmüştür. Ancak filozof, her ne kadar teorik açıdan bölünmüş benliğe eleştiriler yöneltse de insanın içinde bulunduğu durumu açıklayabilmek için ruh ve beden ayrımına başvurmuştur. Nitekim antropolojinin iddia ettiği üzere gereksinim ve değerler arasında kalan ve bu yönüyle “arada” bir varlık olan insanın¹⁸ yaşadığı trajik durumu, yani benliğin gerilimli halinin hayatın her alanındaki tezahürlerini fark eden James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* adlı eserinde bölünmüş benliği müstakil bir konu olarak ele almış ve burada yaygın kanının aksine meseleyi felsefi değil, insan üzerindeki etkilerinden hareketle psikolojik bir perspektiften incelemiştir.

James *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* adlı eserinde bölünmüş benliği, insan hayatındaki mevcut durumlar ve değerler arasındaki gerilimden doğan mutsuzluk ve sonrasında ulaşmaya çalışılan saadet ve iç huzur ile ilişkilendirir. Bu açıdan James'e göre bölünmüş benlik, bilen ve bilinen arasındaki metafizik ayırmadan ziyade ideal ve reel, arzu ve istek arasındaki çatışmaya işaret eder. İnsanın biri daha sığ diğeri ise daha derin olmak üzere ikili bir doğaya sahip olduğunu iddia eden filozof, daha sığ ve daha alçak alanın tensel duyular, tensel içgüdüler ve arzular; daha derin alanın ise idealler ve değerler alanına gönderimde bulunduğunu ve insanın söz konusu iki alan arasında gidip gelerek mutsuzluk ve huzursuzluğa sürüklendiğini ileri sürer.

James'in en temel meseleleri mizaçlardan hareketle açıklaması benliğin bütünlüğü, bölünmesi ya da birleştirilme hususlarını da kapsar. Bu hususlar “eşik” kavramı üzerinden kolay-

18 Betül Çotuksöken, *Antropolojinin Işığında Etik ya da Ahlak Felsefesi*, (İstanbul: Notos Kitap, 2021) 23.

lıkla anlaşılabilir. James eşiği, zihnin bir durumdan başka bir duruma geçiş noktası ve dış uyarıcılar karşısında bilincin durumu olarak tanımlar.¹⁹ Bu tanımda dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunur. Bunlardan ilki, geçiş noktasının çizgilerini belirleyecek genel ilkelerin olmayışı, başka bir deyişle geçiş noktalarının herkes için aynı yerde bulunmayışıdır. Söz gelimi acı, mutsuzluk ya da korku gibi durumlarda kimileri eşiği kolayca aşarken kimileri eşiğe takılı kalır. Bu durum acı ya da mutluluk verici meselelerin insanları etkileme ve değiştirme oranlarının farklılığını gözler önüne serer. James'in eşik kavramına yönelik tanımlamasında dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta dış uyarıcılar karşısında bilincin durumudur. Söz konusu durum, meydana gelen olumlu ya da olumsuz bir olay karşısında bilincin nasıl bir tepki vereceğini ifade eder. Bilincin bu durumu genelde "iyimser" ya da "kötümser" bakış olarak bilinir ve James'e göre sağlıklı zihin ve hasta ruh ayrımının temeli de burada yatar. Nitekim o, bilinç eşiğinin güneşli tarafında iyimserlerin/sağlıklı zihnin; karanlık, daha depresif ve melankolik tarafında ise kötümserlerin/hasta zihinlerin yaşadığını iddia eder.²⁰ Tüm bunlar James'in eşik kavramı üzerinden, olgu ve olaylara dair tepkilerimizin mizaçlarımıza göre belirlendiğini, aynı mizaç türüne sahip kişilerin bile kendi aralarında farklılaşabileceği ve bu farklılığın tasavvur edilen dünyaya yansıdığı gerçeğini dile getirir.

Sağlıklı Zihin

James *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*'nde eşik kavramından hareketle mizaçların etkisini öncelikle sağlıklı zihin üzerinden inceler. Ona göre söz konusu mizaca sahip kişilerin en temel özelliği, yapısal olarak uzun süreli acı çekme eğiliminde olmayışları ve iyimser bir bakışla hayatı anlamlandırabilmeleridir.²¹ Sağlıklı zihinler hayatın anlamının ve en yüksek iyiliğin mutluluk olduğuna inanır ve dinin bizzat bir mutluluk biçimi olduğunu ve dinsel deneyim biçimlerinin yeni mutluluklar üretebileceğini düşünürler.²² James din ve mutluluk arasında bağ kuran bu kişileri Newman'dan yaptığı bir alıntı ile "bir kez doğanlar" olarak adlandırır.²³ Onlar için Tanrı, katı bir yargıç, yüce bir hükümdar değil; iyi bir dünyaya hayat veren, iyiliksever ve nazik, merhametli ve saf bir ruhtur. Bu düşüncelerle bir kez doğanlar, mutlu olabilmek için ikinci defa doğmaya, yani mutluluk için yeni bir benliğe ve yeni bir hayata ihtiyaç duymayan kişileri ifade eder.²⁴

19 William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üstüne Bir İnceleme*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 149.

20 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 149.

21 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 141.

22 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 90.

23 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 91.

24 Emerson'un "Tanrı, insan, sevgi veya doğruluk nefreti nedir bilmiyorum, içimin çok sağlıklı olduğunu biliyorum, hatta işte içimde yaşayan birçok iyi şey var." sözleri bu gerçekliğe işaret eder. Bkz. James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 93.

James sağlıklı zihni ele alırken “zihin sağaltımcıları” adında bir akım ya da gruba dikkat çeker. Bilinçli bir iyimser hayat tasarımını ifade eden zihin sağaltımı; korku, endişe ve sinirsel olarak uyarılmaya açık her türlü ruh halini hor gören dini bir akıma işaret eder.²⁵ Çalışmamız açısından söz konusu dini akımı önemli kılan nokta ise tasavvur ettikleri evrende benliği ele alış şekilleridir. Onlara göre beden dik başlılık, günahkârlık ya da kötülüğün kaynağı anlamına gelmez. Çünkü evrende hüküm süren tek bir yasa vardır, bu yasa da mutlak bilinç olan Tanrı’dır. İnsanın amacı ise bu yasaya katılım sağlamaktır. Söz konusu katılımı birlikte rahatsızlıklar yok olur, uyumsuzluklar ortadan kalkar, ıstırap ve acı sağlık ve kuvvete dönüşür.²⁶

Zihin sağaltımcılarının hayat tasavvuru, insanın olası uyumsuzluk ya da mutsuzluklarını ortadan kaldırdığı için benliğin bütünlüğünü korumaya, onun bölünmesini engellemeye imkân sağlar. Çünkü onlara göre tek bir gerçek vardır, bu da Tanrı’nın iyiliğidir. Tanrı iyi olduğu için bu evrende tenin kötülüğü olarak adlandırılacak hiçbir şey yoktur. Bu yüzden bir zihin sağaltımcısı, iyilik dolu yaşamı fark edip ona katılabilecek iken niçin kötülük felsefesinin özlemini çekeyim, diye sorar.²⁷ O halde zihin sağaltımcısı her şeyin insanın kendi yargılarıyla alakalı olduğunu düşünerek bakışını tamamen iyimserliğe çevirir.

Hasta Ruh

James, eşik kavramından hareketle sağlıklı zihinden sonra hasta ruh’u inceler. Söz konusu mizaç türünü sağlıklı zihinden ayıran en temel hususun kötülük anlayışı olduğuna dikkat çeken filozof, sağlıklı zihnin aksine hasta ruhun kötülüğü hayatın özü olarak gördüğünü iddia eder.²⁸ Derece bakımından aşağıda bulunan, başka bir deyişle ortadan kaldırılabilir ya da iyileştirilebilir nitelikte olan kötülük türlerini değil, düzeltilmesi ya da telafisi mümkün olmayan radikal kötülükleri düşüncelerinin merkezine yerleştiren hasta ruhlar, dünyanın anlaşılabilmesi için bu radikal kötülüklerin ciddiye alınması gerektiğini vurgularlar. James söz konusu radikal kötülüklerin hasta ruhlarda yoğun bir melankoli duygusuna sebebiyet verdiğini,²⁹ melankolinin bireyde uyumsuzluk ve mutsuzluk durumları meydana getirdiğini, ahenksiz bir içsel yaşama sahip kişilerin benliklerini daha da böldüğünü savunur.³⁰ Söz konusu duygunun *anhedoniveanhedoni sonucunda dünyanın aldığı değişik ve yabancılaşmış boyut* gibi farklı şekillerde tezahür edeceğini ileri süren filozof, melankolik kişiler için dünyanın renginin yitdiğini,³¹ onların yaşamak için sebep bulmada zorlandıklarını; dünyanın

25 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 105-106.

26 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 112.

27 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 118.

28 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 145.

29 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 158.

30 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 18.

31 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 164-165.

onlara uzak, yabancı ve uğursuz görüldüğünü iddia eder. Bu açıdan istedikleri yaşam ile karşılaştıkları yaşam arasındaki uçurumda kalan melankolik kişiler, yaşamak ya da yaşamı terk etme isteği içerisinde tam anlamıyla bölünmüş bir benliğe sahiptir.

Bölünmüş Benliğin Birleşme Süreci

James'in hasta ruh'u incelerken belirttiği üzere bazı kişiler birbirleriyle çatışan dürtüler ve dengesiz bir iç yapı ile dünyaya gelir. Bu kişiler olması gerekeni fark etse de cesaretsizlik, korkaklık gibi farklı sebepler yüzünden *olandan olması gerekene* geçiş sağlayamazlar. Söz konusu durum da benliğin mevcut ve ideal arasında bir gerilimde kalıp bölünmesine sebebiyet verir. James bu bölünmenin en temelde zararsız ve aşırı olmak üzere iki farklı şekilde tezahür ettiğini ileri sürer.³² Zararsız heterojenlik, dış dünyadaki mevcut durum ile kişinin hisleri ya da düşünceleri arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. Söz konusu uyumsuzluğu aşırı heterojenlikten ayıran nokta ise kişinin düşünce ya da davranışlarını değiştirecek boyutta şiddetli olmamasıdır. Zararsız heterojenlik kişiyi mutsuz kılsa da onun hayatını alt üst edebilecek güçte değildir. Aşırı heterojenlik durumlarında ise tin ve ten, arzu ve istek, ideal ve mevcut arasındaki gerilim tamamen bir çatışmaya döner ve kişi bir meselenin iki ayrı kutbu arasında savrulur durur. Söz konusu çatışmadan her zaman zarar gören bu kişiler, pişmanlıklarla dolu hayatlarını doğru bir yola sokmak, manevi evlerini düzenli tutmak isterler. Ancak oldukça çeşitli duygu ve dürtü sapmalarına, çok yönlü bir duyarlılığa sahip oldukları için söz konusu çabaları her zaman yetersiz kalır.

Yukarıda belirtildiği üzere zararsız ya da aşırı heterojenlik, derece olarak birbirinden farklılaşsa da en temelde benlikteki uyumsuzluğu ve sonrasında ortaya çıkan mutsuzluk durumunu ifade eder. Kişi her ne kadar içinde bulunduğu durumu bölünmüş benlik olarak adlandırmassa da mutlu olmak istemesine karşın mutlu olamayışı ve neden mutlu olamadığını anlamaya çalışırken içinde bulunduğu gerilimli halin farkına varması, bölünmenin en büyük göstergesi olarak düşünülebilir. Bu açıdan mutluluğa yönelik istek aslında bölünmüş benliğin bir kılınması, birleştirilmesi anlamına gelir.³³ James bu duruma şu sözleriyle dikkat çeker:

"Hangi yapıda olursak olalım, kişiliğin doğal evrimi esas olarak iç benin -eğer duyarlı ve hassassak, ayrıca farklı ayartılara maruz kalıyorsak önemli bir derece, ama eğer gerçekten psikopatiksik olabilecek en yüksek derecede- açıklığa kavuşturularak bir kılınmasından oluşur. Yüce ve alçak duygular, yararlı ve yanılıcı dürtüler içimizde birbirleriyle bağıntılı bir karmaşa olarak başlar, doğru bir alt sıralama içinde istikrarlı bir işlevler düzen oluşturularak da sona erer."³⁴

32 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 182.

33 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 183.

34 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 183.

James'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere söz konusu birleşme, bağıntılı bir şekilde başlayan yüce ve alçak duyguların, ideal ve reelin, tin ve tenin istikrarlı bir işlevler düzenine yerleştirilmesiyle mümkündür. Bu sürecin, başka bir deyişle benliğin bir kılınması için verilen mücadelenin kendine özgü niteliği ise mutsuzluktur. Söz konusu mutsuzluk birey hassas bir yapıdaysa ve dinsel olarak da teyakkuzdaysa; ahlaki vicdan azabı ve pişmanlık, içsel değersizlik ve yanlışlık, varlığının yaratıcısı ve manevi yazgısının belirleyicisiyle yanlış ilişki içinde olduğu duygusuna dönüşür. Bölünmeyi dini bir karakterde gösteren de söz konusu günah bilincine dayanan dinsel melankolidir.

James bölünmüş benlik konusunu, benliğin bölünme ve birleşme sürecinin psikolojik karakterine/formuna dikkat çekerek nihayete erdirir. Söz konusu forma göre bölünmüş benliğe sahip kişilerde önce bir gerilim bulunur. Bu gerilimi uyumsuzluk ve fırtına dönemi takip eder ve sonrasında sağlamlık, istikrar ve denge durumu oluşur.³⁵ James benliğin bölünmesi ve birleşme sürecini ifade eden söz konusu formun en temelde psikolojik bir karakter taşıdığını ileri sürerek dini bir niteliğe sahip olmasını zorunlu görmez. Zira filozof, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*'nde her ne kadar benliğin bölünme ve birleşme sürecini dini bir zeminden hareketle ele alsada bölünmüş benliğe sahip kişilerin içsel birliğini dindarlıktan inançsızlığa, ahlaki sertlikten özgürlüğe geçmekle de sağlayabileceğini iddia eder.³⁶

Bölünmüş Benliğin Terim Anlamı

Bölünmüş benliğin teorik ve pratik/psikolojik boyutlarında ortak olan nokta, birbirinden farklı iki durumun mevcudiyetini içinde barındırmalarıdır. Bu ikilikten hareketle bölünmüş benlik akıl temelli, sistematik, tutarlı ve analitik bir tavır benimseyen filozofların aksine aynı eser ya da konuşmanın içerisinde birbiriyle çelişik ifadelerde bulunan düşünürler için kullanılabilir. Nitekim bölünmüş benliğe söz konusu anlamı yükleyen Richard M. Gale (1932-2015), James düşüncesinde eş zamanlı olarak *Promethean pragmatist* benlik ile *anti-Promethean* mistik benlik arasında bir ikiliğin/gerilimin bulunduğunu ileri sürmüştür. Daha açık ifadelerle James, evreni kendi avuçları içerisinde tutan, sadece kendisini değil bütün bir evreni şekillendiren güç, sorumluluk ve özgürlüğün ön plana çıktığı bir *Promethean* benlikten; ölüm karşısında acziyetinin farkına varan, Tanrı'yı basit bir dayanak ya da kuruluş noktası olarak değil tüm gerçekliğin merkezine yerleştiren ve bu yüzden gerçekliğin yaratıcısı değil onun katılımcısı olduğu *mistik* bir benliğe evrilmiş ve bu açıdan bütüncül değil bölünmüş bir benliğe sahip olmuştur.

35 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 189.

36 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 188.

Richard M. Gale, *The Divided Self of William James*'in takdiminde, eserinde amaçladığı şeyin James felsefesindeki düşünce farklılıklarına dikkat çekerek, söz konusu farklılıkların sebebiyet verdiği kaçınılmaz gerilime odaklanmak olduğunu ileri sürer. Söz konusu gerilimi *bölünmüş benlik* olarak adlandıran Gale, bu meseleyi açıklarken James'in düşüncelerini Promethean pragmatist benlik ve anti-Promethean mistik benlik olmak üzere iki ayrı perspektiften ele alır. Söz konusu iki benlik türü arasındaki gerilimin artzamanlı olmaktan çok eşzamanlı olduğunu, çünkü James'in hayatında hiçbir zaman bütüncül bir benliğe sahip olmayı başaramadığını ileri süren Gale,³⁷ böylece James'in bölünmüş benliğini basit bir düşünce değişimi olmaktan öte; kökenleri derinlerde yatan, başka bir deyişle mizaçtan kaynaklanan bir problem olarak ele alır.

Gale James düşüncesinde bölünmüş benliğesebebiyet veren bazı meselelere dikkat çeker. Söz konusu meselelerin en temeline James'in evren tasavvurlarındaki farklılıkları yerleştiren Gale, bunun yanı sıra filozofun kötülük karşısındaki belirsiz tutumunun da benlikte bölünmeye sebebiyet verdiğini ileri sürer.

Promethean Pragmatist Benlik ve Anti-Promethean Mistik Benlik

Gale'a göre James düşüncesindeki bölünmüş benliğin en şiddetli tezahürleri filozofun evren tasavvurları arasındaki farklılıklarda görülür. Gale'in "en büyük aporia" olarak adlandırdığı, James'in iki benliği arasındaki en keskin ayırım, onun evren tasavvurları ve gerçeklik anlayışlarında tezahür eder.³⁸ Tüm gerçeklik iddialarının bir seferde bir kişiye göreceli hale getirilmesi gerektiğini savunan *Promethean ontolojik görelilik*, mutlak gerçeklik iddialarının mistik deneyimlere dayalı olduğunu söyleyen *mistik mutlakiyetçilik*le karşı karşıya gelir.

Potansiyel benliklerin kendilerini özgürce gerçekleştirebileceği bir evren inşa etmeyi amaçlayan James, hem böyle bir evren inşa edebilmek hem de söz konusu evren içerisinde yaşayabilmek için bir benlik anlayışına ihtiyaç duymuştur. İşte Gale'a göre Promethean pragmatist benliği ortaya çıkaran da söz konusu ihtiyaçtır.³⁹ Bu ihtiyaç doğrultusunda James'in tasavvur ettiği Promethean benlik, birçok olası dünyadan hangisinin gerçek olacağını, bir fikrin gerçekliğini, değer ve yükümlülüğün anlamını, zihinsel ve fiziksel arasındaki ayrımı ve hatta zamanla kendi kişisel kimliğini de inşa edecek/belirleyecek/düzenleyecek/denetleyecek konumdadır.⁴⁰

37 Richard M. Gale, *The Divided Self of William James* (New York: Cambridge University Press, digitally printed version 2007), 18.

38 Gale, *The Divided Self of William James*, 272.

39 Richard M. Gale, Charles Morris'in James'in felsefesinin genel gidişatını ifade edebilmek için kullandığı *promethean* tabirini ondan ödünç alır. Söz konusu kavramın James düşüncesindeki karşılığının ise *hümanizm* olduğunu ifade eder. Bkz. Gale, *The Divided Self of William James*, 7.

40 Gale, *The Divided Self of William James*, 51.

Gale evren tasavvurları açısından Promethean benliğin James düşüncesini bütün yönleriyle yansıtmadığını, Promethean pragmatistin diğer kişiler de dahil olmak üzere dünyevi nesnelere karşı duruşunun daha içsel ve kişisel derin mistik özelemleri tatmin etmede başarısız olduğunu, bu eksiklik ve başarısızlığı gidermek için ikinci bir benliğe ihtiyaç duyduğunu ileri sürer. Yazara göre, özellikle James'in son iki eseri olan *Some Problems ve A Pluralistic Universe*'de Promethean pragmatist ile eş zamanlı olarak anti-Promethean mistik bir benliğin varlığı görülür. Hatta söz konusu mistik benlik, karşılaşılan problemleri çözmede Promethean benliğe kıyasla kesin çözümler üreterek daha başarılı bir görünüm arz eder. Nitekim nesnelere kendi amaçları için kontrol eden Promethean benliğin aksine mistik benlik, kendisinin dışındakilerle bütünleşmeyi amaçlayarak içsel birliğin sağlanabileceği bir hayat tasavvur eder.⁴¹ Sadece kendisiyle değil, "sen" olarak adlandırabileceği her şeyle bir bütünleşme içine girerek kendisini çevreleyen ana bilinç denizi olarak adlandırılan doğaüstü ruhlara kadar genişler.⁴²

Gale'e göre James düşüncesinde bölünmüş benliğe sebebiyet veren diğer bir mesele, filozofun kötülüğe karşı belirsiz tutumudur. James, bir yandan Promethean pragmatist olarak nihai zafere dair herhangi bir güvence olmaksızın dünyasını tasavvur etmek, diğer yandan da mistik benlik olarak kötülükler karşısında mutlak bir güvenceye, huzur ve mutluluğa sahip olmak ister.⁴³ Gale, James'in kötülüğe karşı bu ikili tavrını açıklayabilmek için filozofun hayatından bir örnek verir. Söz konusu örneğe göre James, 1868 yılında akıl hastanesinde bir gençle karşılaşmış, kendisi ile hasta genç arasında sadece anlık bir farklılık olduğu hissine kapılarak dehşete düşmüştür. Kendinde sağlam olduğunu düşündüğü bir şey o an ortadan kalkmış ve yerini titreyen bir korku kitlesine bırakmıştır. Gale'a göre bu örnek; kişinin kendisini, etkinliğini, özgürlüğünü ve sorumluluğunu önceleyen Promethean pragmatistin dehşete düşerek; iradenin mutlak güç sahibi olmadığını, varoluşun radikal olumsuzluğunun her an kopabilecek bir ipliğe bağlı olduğunu ve bu yüzden daha üstün bir gücün öncelenmesi gerektiğini savunan mistik benliğe dönüşünü gözler önüne serer.⁴⁴

Gale, James'in kötülük karşısındaki belirsiz tavrının *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* adlı eserde de görülebileceğini ileri sürer. Ona göre James, Promethean pragmatistin öne sürdüğü gibi kurtuluşun ahlaki açıdan yorucu bir hayat yaşamakta değil, mistik benlikte olduğu gibi daha yüksek ruhsal bir gerçeklik tarafından emilmekle gerçekleşebileceğine inanır. Bu açıdan Promethean pragmatistin yetersizliğini vurgulayan James, ihtiyacımız olan şeyin ölümle bağlantılı olmayan bir yaşam, hastalığa yatkın olmayan bir sağlık, yok olmayacak bir tür iyilik olduğunu ileri sürer. Bu durum ise ancak sınırlı bilincimizi çevreleyen "Daha Fazlası",

41 Gale, *The Divided Self of William James*, 14.

42 Gale, *The Divided Self of William James*, 14-15.

43 Gale, *The Divided Self of William James*, 16.

44 Gale, *The Divided Self of William James*, 16.

başka bir deyişle doğaüstü bir güç tarafından emildiğimizde gerçekleşir.⁴⁵ Mistik benliğin en temel özelliklerinden biri tam bu noktada ortaya çıkar. Buna göre, meydana gelen mistik deneyimde mistik kişi “aşkın ilkeyle”, “görünmeyenle” “daha yüksek bir benlikle” ilişki kurar. Akılla kavranamayan, başkalarına aktarılamayan, anlık olarak yaşanan, kişinin tamamen edilgin olduğu, kuşku ya da şüphe duyulamayan bir süreci ifade eden söz konusu ilişkide mistik kişi,⁴⁶ daha yüksek bir bilinç içinde emilir. Söz konusu emilimin gerçekleşebilmesi için, mistik kişinin bir ölçüde sonlu olanlardan vazgeçmesi, başka bir deyişle sadece arzularını değil aklını da bir kenara koyması gerekir.

James Düşüncesindeki Bölünmüş Benlik İddiasına Yönelik Eleştiriler

Gale *The Divided Self of William James* adlı eserini yazdıktan sonra, James’i bu bölünmüşlükten kurtarmaya yönelik iki kayda değer girişimden bahsedilebilir. Bunlardan ilki Wesley Cooper tarafından yazılan ve 2002 yılında yayımlanan *The Unity of William James’s Thought* adlı kitap, ikincisi ise James O. Pawelski tarafından yazılan ve 2003 yılında yayımlanan “James’s Divided Self and the Process of Its Unification: A Reply to Richard Gale” adlı makaledir.

Cooper, *The Unity of William James’s Thought* adlı eserinde James’te bölünmüş benliğin bulunduğu iddiasını “İki Düzeyli Görüş” adını verdiği öğretiden hareketle ele alır. Söz konusu öğretisi, Gale’in iddia ettiği gibi James’in farklı benliklerinin iki uyumsuz dünyaya işaret etmediğini, Promethean pragmatist ve mistik benliğin aynı dünyanın iki farklı bakış açısını yansıttığını savunur. Cooper’a göre James düşüncesinde uyumsuz dünyaların bulunduğu dair iddialar James’in kendisinden değil, pragmatik tavrın gerekliliklerini göz ardı ederek bütüncül bir bakış açısından uzak James okumalarından kaynaklanır. O, James’in görüşlerini bir düzeylendirmeye tabi tutmadan farklı pasajları alıntılanarak açıklamaya çalışmanın birbirinden oldukça farklı, birbirleriyle oldukça çelişik bir James portresine sebebiyet vereceğini ileri sürer. Söz gelimi A. J. Ayer (1910-1989), metafiziksel olarak zihin veya bedenden daha temel olana yani saf deneyime öncelik vererek James’i zihin-beden sorununu çözen tarafsız bir monist olarak sunar. Owen J. Flanagan (1949-), James’in önceliğinin beden olduğunu iddia ederek öğretilerini natüralist bir perspektiften ele alır.⁴⁷ Marcus Ford, James’i var olan her şeyin zihinsel nitelikleri olduğuna inanan bir panpsisist⁴⁸ olarak görür. Bruce Wilshire (1932- 2015) ise Flanagan’ın aksine James’in önceliğinin zihinsel durumlar olduğunu vurgular ve onu fenomenolojik bir açıdan değerlendirir.⁴⁹ Cooper’ın da belirttiği üzere

45 Gale, *The Divided Self of William James*, 17-18.

46 James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 392-393.

47 Bkz. Wesley Cooper, *The Unity of William James’s Thoughts* (Nashville: Vanderbilt University Press, 2002) 45-52.

48 Bkz. Cooper, *The Unity of William James’s Thoughts*, 59-63.

49 Bkz. Cooper, *The Unity of William James’s Thoughts*, 52-59.

James'in eserlerinden, özellikle de *The Principles of Psychology*'den materyalizm, Kartezyen düalizm, epifenomenalizm ve paralellik dahil olmak üzere neredeyse her tür zihin-beden ilişkisi teorisini destekleyen pasajlardan alıntı yapılabilir.⁵⁰ Ancak bu durum James'in tüm bu düşüncelerin savunucusu olduğu anlamına gelmez. Bu yüzden Cooper, James'in pragmatik tavrının gereklerini anlayıp düşüncesindeki sistematiği ya da tutarlılığı göz önünde bulunduran ve farklı düşünceleri düzeylendirmeye tabi tutan bütüncül bir James anlayışı sunmaya çalışır.

James O. Pawelski "William James's Divided Self and the Process of Its Unification: A Reply to Richard Gale" adlı makalesinde iki zıt görüşü içermesi açısından James düşüncesinde bölünmüş bir benliğin söz konusu olduğunu, ancak bu bölünmenin Gale'in ifade ettiği gibi bir *aporia* (çatışkı) niteliği taşımadığını ileri sürer. O, *aporia* niteliği taşıyan bölünmüş benlik iddiasını derin ve tehlikeli yanlış bir okuma olarak adlandırır ve Gale'in de bu yanlışa düştüğünü iddia ederek ona üç eleştiri yöneltir: (a) James mistik eğilimlere ve deneyimlere derin bir saygı duymakla beraber kendisi mistik bir mutlakiyetçi değildir. (b) James'in bölünmüş benliğinin bir açmaz olarak görülmesi, Gale'in sorunu ortaya koyduğu entelektüel yoldan kaynaklanır -halbuki James düşüncesi yeteri kadar anlaşılırsa başka bir deyişle sorun somut olarak ele alınırsa, çelişkinin çoğu eriyip gider- (c) Gale, James'in ruhunun bu iki parçasını bütünlendirme yolunda kaydettiği gerçek ilerlemeyi gösteren güçlü metinsel kanıtları dik-kate almamıştır.⁵¹

Görüldüğü üzere Pawelski, "James düşüncesindeki bölünmüş benlik" iddiasının, filozofun mistik bir mutlakiyetçi olarak nitelendirilmesine, Promethean pragmatistin entelektüel-leştirilmesine ve James düşüncesindeki ilerlemeleri ortaya koyan asıl metinlerin göz ardı edilmesine dayandırır. Bu açıdan Pawelski, pragmatik yöntemin her türlü antinomiye deneyim sahasına indirip konuşulabilir bir mesele haline getirmek olduğunu hatırlatarak James düşüncesinde yaşanan gerilimleri kabul etmekle birlikte söz konusu gerilimlerin bir çatışkı niteliği taşımadığını, başka bir deyişle James'in bölünmüş benliğinin keskin hatlarla ayrılan ve tekrar bir araya getirilemeyen bir açmaz olmadığını savunur.⁵²

50 Cooper, *The Unity of William James's Thoughts*, 75.

51 James O. Pawelski, "William James's Divided Self and the Process of Its Unification: A Reply to Richard Gale", *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 39/4 (Fall, 2003) 645-646.

52 Richard M. Gale, *The Still Divided Self of William James: A Response to Pawelski and Cooper* adlı makalesinde, Pawelski'nin yönelttiği eleştirilere cevap vererek James düşüncesinde hala bölünmüş bir benliğin mevcut olduğunu savunur. Pawelski'nin yönelttiği eleştirilerden biri olan "James'in mistik bir mutlakiyetçi" olmamasının altında (1) James, monistik bir mistik değildi, (2) Yalnızca monistik mistikler görelileştirilmemiş gerçeklik iddialarında bulunurlar. Öyleyse, (3) James, göreceli olmayan gerçeklik iddialarında bulunmamıştır, önermelerinin bulunduğunu söyleyen Gale, ikinci öncülün yanlış olduğunu ve dolayısıyla bu durumun üçüncü öncülü de yanlış kıldığını ileri sürer. Buna ilaveten Pawelski'nin entegrasyon tezinin kişisel çekiciliğine rağmen, James'in farklı düşüncelerini uzlaştırmada başarısız olduğunu ileri sürer. Bkz. Richard M. Gale, "The Still Di-

Sonuç

Çalışmamızda bölünmüş benlik meselesi ruh ve beden arasındaki ayrımı ve söz konusu ayrımın teorik tezahürlerini ifade eden “teorik”; insanın ideal ve reel, istek ve arzu gibi zıt durumlar arasında kalarak yaşadığı gerilimli hali ifade eden “pratik/psikolojik”; bir filozofun aynı anda birbirine zıt düşünceler sergilemesini ifade eden “terim anlamı” olmak üzere üç ayrı veçheden ele alınmıştır. Öncelikle William James’in bölünmüş benliğin teorik boyutuna yönelik eleştirilerini anlayabilmek için hareket ettiği zemin incelenmiştir. Söz konusu zemin, sadece James’in ruh ve beden arasındaki ayrıma yönelik eleştirilerini değil aynı zamanda onun benlik tasavvurunu anlamada da merkezi bir noktada bulunduğu görülmüştür. Buna göre düşüncedeki ontolojiden epistemolojiye geçişle birlikte ruh ve beden arasındaki ayrımın keskinleşmesi ve Kartezyen felsefenin bilen ben’e yaptığı üst düzey vurgu neticesinde filozof, bilinen ben’in pasif bir duruma sürüklendiğini ve bilen ile bilinen arasında kapatılmaz bir boşluğun oluştuğunu ileri sürmüştür. Töz düşüncesine dayanarak benliği bir mevcudiyet olarak ele alan bu anlayışın zihin ve dış dünya arasında tatmin edici bir ilişki kuramadığını ileri süren James, bu düalitenin oluşturduğu problemleri hem metafizik hem de psikolojik açıdan eleştirmiş ve bu düaliteyi farklı açılardan aşmaya çalışmıştır.

Çalışmamızda teorik açıdan eleştiriler yöneltse de James’in bölünmüş benliği pratik alandaki tezahürleri üzerinden ele aldığı görülmüştür. Meseleye daha çok dini bir perspektiften yaklaşan ve psikolojik açıdan değerlendiren filozof, insanın biri daha sığ diğeri ise daha derin olmak üzere ikili bir doğaya sahip olduğunu iddia etmiş ve insanın söz konusu iki alan arasında gidip gelerek mutsuzluk ve huzursuzluğa sürüklendiğini ileri sürmüştür. İnsanın yaşadığı bu gerilimin kökenlerinde sağlıklı ve hasta olmak üzere iki ayrı mizaç türünün bulunduğunu iddia eden James, söz konusu mizaç türlerinin evren tasavvurları açısından keskin çizgilerle birbirlerinden ayrıldığını; sağlıklı zihnin iyimser bir hayat tasavvuru doğrultusunda kötülüğe bir gerçeklik yüklediğini ve bu yüzden de kötülüğü benliğin yüzleşmesi gereken bir sorun olarak görmeyerek daha başlangıçtan itibaren benliğin bütünlüğünü korumayı başardığını öne sürmüştür. Ancak hasta ruhların kötülüğü hayatın asli gerçekliği olarak ele aldığını ve bu açıdan benliği her zaman tin ve ten, ideal ve reel, istek ve arzu arasında olduğu gibi bir gerilim içerisine soktuğunu ve söz konusu gerilimin bölünmüşlükle yani mutsuzlukla sonuçlandığını ileri sürmüştür. James, hasta ruhların doğdukları gibi yaşadığı müddetçe bu gerilimi sürdüreceğini, benliğin bütünlüğe ya da mutluluğa kavuşması için ikinci kez doğmaya, başka bir deyişle hayata yeniden başlamaya ihtiyacı olduğunu savunmuştur.

Çalışmamızda teorik ve pratik boyutlarından sonra bölünmüş benlik, bir düşünürün birbirine zıt olabilecek düşünceleri eş zamanlı olarak savunması anlamına gelen bir terim anlamında kullanılmıştır. Bölünmüş benliğe söz konusu terimsel anlamı yükleyen Gale, James düşüncesinde eş zamanlı olarak Promethean pragmatist benlik ile anti-Promethean mistik benlik arasında bir ikiliğin/gerilimin bulunduğunu ileri sürmüştür. James'in son dönem çalışmalarında bölünmüş benliğin daha açık bir şekilde kendisini gösterdiğini iddia eden Gale, filozofun böyle bir gerilim arasında kalmasının evren tasavvurlarındaki farklılık ve kötülük karşısındaki belirsiz tutumdan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Gale'in sunduğu bölünmüş benliğe sahip bir James portresi, Wesley Cooper ve James O. Pawelski gibi düşünürler tarafından eleştirilmiş ve James'i bölünmüşlükten kurtararak yeniden bütüncül bir James portresi oluşturmak amaçlanmıştır. Kanaatimizce Gale'in bölünmüş benlik iddiası, söz konusu eleştirilerde de ön plana çıktığı üzere James'i ele alma yöntemindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Gale'in bölünmüş benliğe dair iddialarını incelediğimizde, söz konusu iddiaların temelinde James'in savunduğu mistik deneyimlerin, mutlak mistik bir benlik anlamına geldiği düşüncesinin yattığı görülür. Halbuki James'in düşünceleri bir bütünlük içerisinde tutarlı bir şekilde incelendiğinde, düşüncelerinin hiçbir noktasında mutlakiyetçi bir tavır sergilemediği kolayca fark edilir. Nitekim mutlakiyetçiliğin aksine pragmatizm, her daim anlamlı olanın peşinden koşar. James'in de belirttiği üzere pragmatizm, pragmatik ilkeler uyarınca yaşama faydalı sonuçlar doğuran hiçbir hipotezi reddetmeyerek onların sağladığı fayda ölçüsünde gerçek ve anlamlı olduğunu savunur. Bu açıdan pragmatizmin her düşünceden yeteri kadar faydalanabilecek bir konumda bulunduğu ve bu konuda hiçbir ön yargıya sahip olmadığı açıktır. O halde asıl soru hangi benliği seçeceğimiz değil, ikisini nasıl bütünleştireceğimize bağlıdır.

Kaynakça

- Anthisthenes – Diogenes *Kinik Felsefe Fragmanları*. Derleyen ve çeviren: C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, 2020.
- Aruoba, Oruç. *Benlik*. İstanbul: Metis Yayınları, VI. Baskı, 2018.
- Blanchot, Maurice. *Son İnsan*. Çeviren: İsmail Yerguz, İstanbul: Profil Kitap, I. Baskı, 2020.
- Camus, Albert. *Sisifos Söyleni*. Çeviren: Tahsin Yücel, İstanbul: Adam Yayınları, II. Baskı, 1988.
- Cooper, Wesley. *The Unity of William James's Thoughts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2002.
- Çotuksöken, Betül. *Antropolojinin Işığında Etik ya da Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap, I. Baskı, 2021.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Ecinniler*. Çeviren: Mazlum Beyhan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XII. Baskı, 2020.
- Gale, Richard M. "The Still Divided Self of William James: A Response to Pawelski and Cooper", *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 40/1 (2004): 153-170.
- Gale, Richard M. *The Divided Self of William James*. New York: Cambridge University Press, Digitally Printed Version, 2007.
- James, William. "Benlik," *Bilinç Akışı Zihin ve Deneyim Üzerine* içinde. Çeviren: Ramazan Yılmaz, Ankara: FOL Yayınları, I. Baskı, 2021, 83-123.
- James, William. "Bilinç Akışı." *Bilinç Akışı Zihin ve Deneyim Üzerine* içinde. Çeviren: Celal Türer, derleyen: Celal Türer, Ankara: FOL Yayınları, I. Baskı, 2021, 60-82.
- James, William. "Bilinç Mevcut Mudur?." *Bilinç Akışı Zihin ve Deneyim Üzerine* içinde. Çeviren: Celal Türer, derleyen: Celal Türer, Ankara: FOL Yayınları, I. Baskı, 2021, 124-143.
- James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üstüne Bir İnceleme*. Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, I. Baskı, 2017.
- James, William. *Pragmatizm*, Çeviren: Tahir Karakaş, İstanbul: İletişim Yayınları, III. Baskı, 2018.
- Pawelski, James O. "William James's Divided Self and the Process of Its Unification: A Reply to Richard Gale," *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. 39/4 (2003), 645-656.

Şehrin Akademik Araştırmalara Konu Edinilmesi ile Üniversitenin “Beklenti” Bağlamında Şehir Düşüncesi İlişkisi: Mardin Örneği

Hasan Remzi Eker*

Öz: Bu çalışmada, Mardin’in şehir olarak bir üniversite faaliyeti olan lisansüstü araştırmalar kapsamında hangi alanlarda araştırma konusu edildiğine göre bazı lisansüstü öğrencilerinin üniversite üzerinden şehre dair düşüncesi beklenti değişkeni aracılığıyla üniversite-şehir ilişkisi olarak incelenenektir. Bu kapsamda temel olarak üniversitenin anlamı ve işlevi, mevcut araştırmalar ve beklenti arasındaki örüntü üzerinden ortaya çıkarılacaktır. Bunun için ilk olarak, Mardin’in ele alındığı tezlerin dağılımının normalliği ve betimselliği YÖK Tez Merkezi verisi ile sosyo-demografik unsurlara göre nicel açıdan analiz edilecektir. Sonrasında Kültürel Çalışmalar, Sosyoloji ve Felsefe bölümlerindeki bazı lisansüstü öğrencilerine göre üniversiteye yönelik beklenti ve şehre dair düşünceler yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile tematik analiz kapsamında açıklanacaktır. Bu-radan nicel veriler ve nitel veriler aracılığıyla üniversitenin şehre dair perspektifi elde edilecektir. Böylece ilgili perspektifle, üretilen bu iki veriye dayalı olarak (nicel ve nitel) üniversitenin şehre yönelik akademik açıdan araştırma odaklı çalışmalarının üniversitenin için bir paydaşı olarak lisansüstü öğrencilerinden gelecek geri bildirim sonucunda uyumu ve farkı gibi temel anlamı açık kılınacaktır. Bu uyum ve/veya fark, üniversite ile şehrin karşılıklı olarak “beklenti” üzerinden ölçülmesine gerekçe sunabilir. Sonuç olarak, bir şehrin lisansüstü süreçler aracılığıyla problem edilmesi/teze konu olması, Mardin ilinin akademik olarak anlamını yine akademinin ve şehrin “bilimsel ortak paydaşı olarak öğrenciler” aracılığıyla değerlendirilecek ve “üniversite-şehir beklentisi” başlığındaki alanyazında Mardin örneği tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Şehir, Lisansüstü Araştırmalar, Beklenti Analizi, Akademik Anlam, Akademik İşlev.

Giriş

Üniversite ülkemizde bulunduğu şehre göre bir anlam kazanır mı? Yoksa şehir, içerisinde bulunan üniversiteye göre bir anlam kazanır mı? İki yönlü bu soruşturmada denge noktası beklenti gibidir. Bir başka ifade ile eğer bir anlam söz konusu ise burada hem üniversite için hem de şehir için bir karşılıklı beklenti söz konusudur. O halde üniversite – şehir ilişkisini

* Felsefe, Mardin Artuklu Üniversitesi, hasanremzieker@artuklu.edu.tr.

araştırmak meşrudur. Aksi takdirde bu iki değişkenin birbirinden bağımsız olduğu iddiası söz konusu olacağından ilişkinin neliğini ve nasıllığını sorgulamak karşılıksız olacaktır. Üniversite ve şehir yalın haliyle bir şehrin belirli bir bölgesini kullanmak üzere mi ilişkilenebilir? Bu araştırmada aslında bu yalın halin ötesinde ne gibi ilişki türleri olabileceği serbest bir pozisyon dahilinde soruşturulmak istenmiştir. Bu sebeple, bilimsel araştırma yöntemlerinin teori odaklı ve teoriye göre olguları şekillendirmesinin karşısında teoriden araçsallığı dışında manipülasyon açısından olguya kendini fazlaca sunmayan tarafı öne çıkarılmak istenmiştir. Böylece üniversite ve şehir ilişkisine dair neler olduğu belirsizlikten belirliliğe doğru bir yönlülük içerisinde serimlenmek istenmiştir.

Alanyazın içerisinde ülkemizin birçok üniversitesinde üniversite ve şehir ilişkisinin araştırıldığı görülmektedir.¹ Bu sebeple konu üniversite literatürü açısından gelişime açık, yeni araştırmalarla sürdürülen bir araştırma alanıdır. Bu noktada ülkemizde özellikle 2006 yılı ve sonrasında “üniversiteleşme hamlesi” olarak görülen² bir süreç olduğundan özellikle ilk defa üniversite ile tanışan şehirlerin bu durum karşısında gözlemlenen yeniliklere³ dair anlamlandırma çabasının bir sonucu olduğu düşünülebilir. Bu hamle aynı zamanda üniversitenin bir şehre katkı sunacağını yani şehirle etkileşim içerisinde olacağını varsayan bir politika

- 1 Emine İtikat Tümer, Bülent Miran ve Avni Birinci, “Atatürk Üniversitesine Kayıtlı Öğrencilerin Öğretim Üyelerinden Beklentilerini Etkileyen Faktörlerin Analizi,” *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41/2 (2010): 569-591.
Mustafa Kemal Yılmaz ve Selahattin Kaynak, “Sosyo - Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Üniversitelerin Rolü ve Yöre Halkının Üniversite’den Beklentileri ile İlgili Bir Uygulama,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/4 (2011): 55-73.
Ali Rıza Saklı, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Öğrenci ve Akademisyenleri ile Rize Halkının Karşılıklı Algı ve Beklentileri*, (Ankara: RTEÜ Yayınları, 2017).
Fatma Ünal, Sinem Tarhan ve Eda Çürükvelioğlu Köksal, “Şehir-Üniversite İlişkisi: Bartın Üniversitesi’ne İlişkin Algı ve Beklentiler Şehir-Üniversite İlişkisi,” *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11/1 (2021): 14-24.
Neşe Acar, “Şehrin Üniversiteyi Değerlendirmesi Üzerine Bir Uygulama: Nevşehir Örneği,” *BMJJ*, 6/2 (2018): 449-465.
Sibel Hoştut, “Türk Üniversitelerinin Paydaş Analizi,” *Erciyes İletişim Dergisi akademia*, 5/3 (2018): 187-200.
Abdullah Naralan ve Salih Serkan Kaleli, “Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri Ve Bölüm Memnuniyeti Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği,” *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4/1 (2012): 1-11.
Cem Ergun, “Üniversite ve Kent İlişkisi Üzerine Görüşler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği,” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2014): 216-237.
Ercan Şahbudak ve Meral Öztürk, “Üniversite-Kent Etkileşimi Bağlamında Sivas’ta Cumhuriyet Üniversitesi Algısı,” *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 41/1 (2017): 45-62
Mustafa Gerşil ve Hüseyin Güven, “Üniversitelerde Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi İle Ölçülmesi: Celal Bayar Üniversitesi’nde Bir Uygulama,” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2018): 111-125.
Hasan Sankır ve Ayça Demir Gürdal, *Bülent Ecevit Üniversitesinin Zonguldak’a Etkileri ve Şehrin Üniversite Algısı*, (Ankara: BEÜ Yayınları, 2013).
- 2 Uğur Akçığit, Elif Özcan-Tok, *Türkiye Bilim Raporu*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2020.
- 3 Ergun, “Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği”, 216.

gibidir.⁴ Diğer taraftan bazı araştırmaların ise öğrenci gözünden oluyor olması, geldikleri ya da öğrenim gördükleri şehirden bir üniversite öğrencisinin ne beklediğine dair bulgular salmıştır. Bunun için de şehrin paydaşlarının şehirde bulunan üniversitede okumaya dair şahsi ilgisinin ölçülmesi⁵ söz konusudur. Bu türden bir memnuniyet üniversite okumaya şehre gelecek öğrenciler için de önemli bir referans kaynağı olabilir.

Üniversiteler bilimsel araştırma ve eğitim faaliyetleri üzerinden elde ettikleri fayda ile şehre yakınlık duymaya, aynı şekilde şehirden kabul görmeye başlayabilir.⁶ Bu duruma üniversitenin "komşu çevre" ile sorumluluk duygusu yaşaması şeklinde bir yaklaşım üzerinden tanım geliştirilebilir.⁷ Bu tanımın geliştirilmesi, özellikle ilk defa üniversite ile tanışan illerde üniversitelerin komşu çevresi ile nasıl bir ilişki geliştirmesi gerektiği bilincinin, nasıl bir ilişki geliştireceğini zamanın belirsizliğine bırakmadan analiz etmekle mümkündür.⁸ Buna göre üniversitenin bu türden bir şehir ilişkisine faydaları alanyazınca aşağıda şekil 1'de yer alan yönlerden anlamlı bulunmuştur.

Şekil 1. Yükseköğretim kurumlarının komşu çevre ilişkisine göre faydaları⁹

Konuyla ilgili Burdur'da yapılan bir araştırmaya göre bu sefer öğrencilerin şehirden ve üniversiteden memnuniyetsizlik yaşama durumuna göre sıralanan cevaplarına bakıldığında sosyal aktivite azlığı sonucunu doğuran sorulara verdikleri cevapların yüksek ve birbirine oldukça yakın olması üniversite ve şehrin genellikle eşlenik bir yapıda değerlendirildiğini

- 4 Mehmet R. Gürkaynak ve Murat Kasımoğlu, "Türkiye'de Üniversite - Komşu Çevre Etkileşimi: İşbirliği İçin Bir Ön Çalışma," *Amme İdaresi Dergisi*, 37/3 (2004): 147-162.
- 5 Deniz Taşçı, Emre Gökbalp, Evrim Genç Kumtepe, Alper Tolga Kumtepe ve Elif Toprak "Kentın Üniversitesi Algısı: Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir Örneği," *Amme İdaresi Dergisi*, 44/2 (2011): 131-146.
- 6 Taşçı, vd. "Eskişehir Örneği".
- 7 Aktaran Taşçı, vd, "Eskişehir Örneği".
- 8 Gürkaynak ve Kasımoğlu, "Ön Çalışma"
- 9 Gürkaynak ve Kasımoğlu, "Ön Çalışma"

sunmaktadır.¹⁰ O halde, şehrin üniversiteleşme hamlesi içerisinde yer alan bir üniversiteye sahip olması üniversite kadar şehrin de üniversiteleşmesini gerektirmektedir. Böylece üniversiteler şehri olan şehirlerimizde ise konunun farklı dinamikler içereceği öngörülebilir.

Bu bilgiler doğrultusunda üniversitenin şehirle kurduğu karşılıklı ilişkiyi yükseköğretimin açık çıktısı olarak tez dökümanları üzerinden incelemek etkili bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tezler konuları bakımından şehirle ilişki içermekle birlikte tez yazarı olarak öğrencilerin araştırma yürütme sürecinde şehrin imkanlarını değerlendirmeleri bakımından da şehirle yakın bir ilişkiyi içermektedir. Mardin'in yükseköğretim alanında tezlere konu edilişi bakımından niceliksel ve niteliksel analizi, hem Artuklu Üniversitesi'nin şehirle arasındaki ilişkiyi hem de Mardin'in Artuklu Üniversitesi'nden beklentisini açığa çıkarabilir. Şehrin öğrencilere yaşantı deneyimi üzerinden kendisini sunması, o öğrencinin bilimsel araştırma sürecinde ele alacağı konuyu etkilemektedir. İlgili öğrencinin ele alacağı konuyu bulunduğu şehrin şartlarına bağlı olarak ele alması da şehrin imkanlarını dikkate almayı gerektirmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada üniversite – şehir ilişkisine dair akademik üretimin çıktısı olarak şehrin paydaşlarını ve yükseköğretimin mekanizmalarını bir arada tutan olarak “tezler” odağından bir analiz modeli geliştirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ve analizin de yine bu ilişkiselliğe dokunması amaçlanmaktadır. Böylece üniversite – şehir ilişkisi literatüründe bir araştırma modeli teklifi sunulmak istenmektedir.

Yöntem

Araştırma yöntemi açısından bu çalışmada karma yöntem tercih edilmiştir. İlgili konuya nicel bilgiler üzerinden yaklaşım sergilenirken öne çıkarılmak istenen, Mardin'de akademik araştırmaların yaygınlığı ve hangi alanlara yoğunlaştığıdır. Nitel araştırma verisi ise lisansüstü araştırmalar yapan veya yapmış araştırmacıların bir akademik faaliyeti Mardin'de gerçekleştiriyor olmanın neliğini serimlemektedir. Üniversite ve şehir uyumuna bu bilgiler doğrultusunda yordama yapmak üzere tematik analize başvurulmuştur. Her bir tema bu ilişkiye dair bir alan (domain) olmaktadır.

Bu kapsamda, araştırmaya Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne bağlı programlarda eğitim – öğretim faaliyetini sürdüren ve sürdürmüş 6 lisansüstü öğrenci (5'i yüksek lisans, 1'i doktora) katılmıştır. Öğrenciler aynı zamanda araştırmacı olarak değerlendirilmektedir. Yüksek lisans öğrencilerinden biri tezini 2022 yılı içerisinde savunmuştur. Araştırmacıardan 2'si lisans eğitimini Mardin'de tamamlamamıştır. Bir katılımcı (K5) ilk defa doktora öğrenimi için Mardin'de üniversiteye başlamıştır. Diğer katılımcı (K4) ise yüksek li-

10 Ergun, “Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği”.

sans öğrenimi için Mardin'de bulunmaktadır. Öğrencilerle yarı yapılandırılmış form üzerinden ortalama 30 dakika süreyle çevrimiçi formatta ZOOM üzerinden görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda araştırmacılarla görüşme başlamadan önce sosyo-demografik form paylaşılarak betimleyici bilgileri toplanmıştır.

Tablo 1. Katılımcılar ve Alanları

Katılımcı	Alanı
K1	Felsefe
K2	Felsefe
K3	Kültürel Çalışmalar
K4	Kültürel Çalışmalar
K5	Sosyoloji
K6	Sosyoloji

Tematik analiz, nitel araştırma yöntemleri içerisinde teorik açıdan esneklik ve uygulama açısından derleyici olmak bakımından sık tercih edilen bir yöntemdir.¹¹ Ayrıca bu özellikleri gereği nitel araştırma yöntemleri altında yer alan diğer yöntemlerin de araştırma sürecinde başvurduğu araçlardan olabilmektedir.¹² Analiz süresince kodlamalar üzerinden hedeflenen örüntü yakalamak ve örüntü temelli temalar elde etmektedir.¹³ Bu araştırmada Aypar ve Tanyaş'ın¹⁴ da vurguladığı gibi veriye dayalı kodlama seçilmiştir. Literatürdeki durumu Mardin örneğinde değerlendirmek yerine bu tematik analiz içerisinde tümevarıma dayalı bir tematik analiz¹⁵ tercih edilerek elde edilen temalardan tümel bilgi noktasında bir başlangıç araştırması elde etmek amaçlanmıştır.

Bulgular

Araştırma süresince elde edilen bulgular betimsel açıdan sınıflandırılarak ve tematik açıdan kodlanarak öne çıkarılmıştır. Buna göre öncelikle nicel bulgular ve sonrasında nitel bulgular paylaşılmıştır.

11 Virginia Braun ve Victoria Clarke, "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, 3/2 (2006): 77-101.

12 Braun ve Clarke, "TA In Psychology".

13 Aktaran Görkem Aypar ve Bahar Tanyaş, "İstanbul'da Yaşayan Transların Dışlanma ve Ayrımcılık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma," *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1(2017): 71-90.

14 Aypar ve Tanyaş, "Nitel Bir Çalışma".

15 Aktaran Nagihan Taşdemir ve Bengi Öner Özkan, "Türk Kimliği İçerikleri: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım," *Türk Psikoloji Yazıları*, 38/19 (2016): 35-49.

Nicel Bulgular

YÖK Tez Merkezi verilerine göre Tez Adı olarak "Mardin" 518 tezin içerisinde yer almaktadır. (YÖK, 25 Nisan 2022)¹⁶. Bu tezlerin konularına göre kategorik dağılımları Tablo-2'de sunulmuştur. Tablo 2 verisinin ham verisi olarak ekte (Ek-1) sunulan tabloda ise tüm tezlerin yazarlarınca atanan konularına göre sıralanmış hali bulunmaktadır.

Tablo 2. Tezlerin Konularına Göre Kategorik Dağılımı

Kategori	Tez Sayısı
Ziraat ¹⁷	76
Tarih ¹⁸	60
Mimarlık ¹⁹	52

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi²⁰

Tablo 2'ye göre yapılan kategorik sınıflandırma içerisinde Mardin'in akademik araştırmalara konu edilişi sırasıyla en çok Ziraat, Tarih ve Mimarlık alanında olmuştur. Bu çalışmaların yüksek lisans ve doktora düzeylerine göre dağılımı Tablo 3'te yer almaktadır. Ziraat alanının ilk sırada yer alıyor olması yapılan görüşmelerde katılımcılardan bazılarına yöneltildiğinde doğrudan anlamlı görülmemiştir. Ancak bilimlerin problem çözme faaliyeti olarak²¹ kurgulanması üzerinden düşünüldüğünde Mardin'de tarım arazileri ve bu arazilerdeki verimlilik meselesi şehri aktüel olarak yıllardır ilgilendirmektedir.

Bununla birlikte, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer şehirlerin akademik araştırmalara konu olması bakımından tez sayıları Tablo 4'de bulunmaktadır.

16 YÖK, "Ulusal Tez Merkezi", erişim 25 Nisan 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

17 Ziraat konusundaki tezlere "biyoteknoloji ve ziraat" ile "botanik, mikrobiyoloji ve ziraat" konulu tezler eklenmiştir.

18 Tarih konusundaki tezlere "gazetecilik & siyasal bilimler ve tarih", "sanat tarihi ve tarih", "sanat tarihi", "arkeoloji ve sanat tarihi", "müzecilik ve sanat tarihi", "arkeoloji, müzecilik ve sanat tarihi", "müzecilik, sanat tarihi ve tarih", "eğitim ve öğretim ve tarih", "tarih ve Türk inkılap tarihi" alanları eklenmiştir.

19 Mimarlık konusundaki tezlere "iç mimarlık ve dekorasyon" "peyzaj mimarlığı" ve "şehirlik ve bölge planlama" dahil edilmiştir.

20 YÖK, "Ulusal Tez Merkezi", erişim 25 Nisan 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

21 Larry Laudan, *Progress and Its Problem*, USA: University of California Press, 1978.

Tablo 3. Mardin Hakkında Yazılan Tezlerin Tür Olarak Dağılımı²²

Yüksek Lisans	Doktora
449	45

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi²³

Buna göre Mardin hakkında yazılan yüksek lisans derecesindeki tezlerin fazlalığı bir konuya yönelik problem çözmenin teorik açıdan ele alınışının problem çözme faaliyetinde yeni yöntemler noktasındaki ele alınışına göre daha fazla olduğu iddiasını taşıyabilir.

Tablo 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Diğer Şehirlerin Akademik Araştırmalara Konu Olma Sayıları

Şehir	Tez Sayısı
Gaziantep	1295
Diyarbakır	1254
Şanlıurfa	978
Kilis	622
Mardin	528
Adıyaman	461
Siirt	305
Batman	276
Şırnak	114

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi²⁴

Buna göre, Mardin'de olduğu gibi aynı bölgedeki şehirler de çeşitli açılardan akademik araştırmalara konu edilmiştir. Tablo 4'teki verinin anlamlı bulgular halinde yorumlanması için nüfus, şehrin görünürlüğü, kültürel varlıkları, ticaret hacmi vb. akademik alandaki ilgiye ev sahipliği tartışmaya açılabilir. Bir başka ifade ile bir şehrin yukarıdaki tabloda olduğu gibi akademik araştırmalara konu olması Mardin örneğinde ziraat alanı öne çıktığı için daha çok problem çözme faaliyeti üzerinden sürdürülüyor denebilir.

Sonuç olarak, araştırma bu bilgileri nicel verilerle desteklenmiş teorik düzeydeki bilgiler

22 24 tez ise "Mardin" kelimesi geçen ama şehir olarak Mardin olmayan tezlerden oluşmaktadır. Örneğin; Şerif Mardin.

23 YÖK, "Ulusal Tez Merkezi", erişim 25 Nisan 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

24 YÖK, "Ulusal Tez Merkezi", erişim 25 Nisan 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

olarak görürken bu durumun yani bir şehrin akademik araştırmalara tezler bakımından konu edilişinin anlamına dair tespitlerde bulunmak üzere tezlerin ana aktörü olarak yazar hükmündeki araştırmacıları, lisansüstü öğrencileri, Mardin şehrinde akademik araştırma yürütmenin neligi üzerinde tartışmaya açmıştır.

Nitel bulgular

Katılımcılarla gerçekleşen yarı yapılandırılmış çevrimiçi görüşmeler kapsamında uygulanan tematik analize göre ortaya çıkan üç tema Tablo 5'te sıralanmıştır. Buna göre, şehrin bir değişken olduğu, lisansüstü süreçlerde teknik açıdan yöntemin baskın olması içerik açısından bir konu olarak şehirden beklentiyi yorumlamayı doğurmuştur. Üniversitenin şehrin içinde olması ise mekân vurgusu üzerinden temalaştırılmıştır.

Tablo 5. Temalar Listesi

Temalar
T1: Şehrin Araştırmalarda Aracı Değişken Olması
T2: Teknik İlginin Semantik İlgiden Baskın Olması
T3: Üniversitenin Şehrin «dışında» değil «içinde» olması

Tablo 6. Temalar ve Kodları

Temalar	Kodlar
<i>T1</i>	<ul style="list-style-type: none"> <i>a. Ekonomik nedenler</i> <i>b. Danışmanların ilgi alanları</i> <i>c. Şehrin ritüelleri üzerinden kişisel tecrübe</i> <i>d. İngilizce eğitimi arayışı</i>
<i>T2</i>	<ul style="list-style-type: none"> <i>a. Tezlerin teknik şartlarına vurgu</i> <i>b. Şehre katkı sağlamak motivasyonunun düşük olması</i> <i>c. Yeni düşünülen cevaplar olarak üniversite - şehir</i>

T3	<ol style="list-style-type: none">a. Üniversitenin şehirle kampüs ötesi ilişkileri: «Vegan kafe» açılışıb. Üniversite faaliyetleri bakımından üniversiteli olmayanlarc. Kütüphane faaliyeti ve şehir ilişkisi
----	---

Yukarıda yer alan her bir tema ve tespit edilen kodlar arasındaki ilişkinin analizi sürecinde ortaya çıkma sürecine dair her bir tema hakkında analizlerin detaylı açıklamaları maddeler halinde sıralanmaktadır.

i. Şehrin Araştırmalarda Aracı Değişken Olması

Lisansüstü çalışmalar için şehrin belirlenmesi ve konu seçimi üzerinden yöneltilen sorularda ekonomik nedenler gereği fon olarak şehrin ve ikamet yerinin kullanılması dikkat çekmektedir. Fon kısmını araştırmacılar ellerindeki barınma imkanını ve ulaşım imkanını sayacak şekilde başlatarak ikamet adreslerinde araştırma faaliyeti yürütmeyi anlamlı bulmaktadırlar. Mardin’de lisansüstü çalışmalar sürdürmenin motivasyon olarak gerekçelerine dair görüşmelerden elde edilen bulgulara göre lisansüstü öğrencilerde ekonomik nedenler dikkat çekmektedir. Mardin’de yaşadığı için ya da Mardin’e yakın bir şehirde yaşadığı için lisansüstü eğitim sürecine buradan devam etmeyi kendinde öne çıkan motivasyon olarak sunmak görüşme gerçekleştirilen altı öğrencinin ortak özelliği olarak belirtilebilir. Sadece bir doktora öğrencisinde bu durum mahiyet olarak benzer ama yön açısından farklı olmuştur. Buna göre, Mardin’de bulunduğu iş sebebiyle lisansüstü araştırmasını Artuklu Üniversitesinde yaptığını söylemiştir. Aslında bu durum da ekonomik nedenlerin önemine ve temel gerekçe oluşuna destek sağlayan bir cevap niteliğindedir.

Bununla birlikte, şehri belirleyen öğrencilerin araştırmalarında yani tez konusu belirleme sürecinde buldukların şehrin ve bölgenin etkisinin ne kadar etkili olduğuna dair bazı bulgular tespit edilmiştir. Buna göre, konu belirleme sürecinde üniversitedeki hocaların çalışmaları, kişisel yaşantılar, bölgedeki problemler, bölgenin yaşantı ritüelleri şeklinde cevaplar alınmıştır. Ancak öne çıkan durum tez konularında bölgesel konuların gündeme gelmesi kadar hocaların genel ilgi alanlarına göre yönlendirmelerin de benzeri şekilde önemsendiği şeklindedir. O halde hocaların öne çıkan araştırma alanları, öğrencilerin bölgesel araştırma yapmalarında anahtar role sahiptir. Lisans döneminde yaşanan bir olumlu izlenim ya da lisansüstü düzeyde de Artuklu Üniversitesinde olmanın kendilerini geliştireceğini düşünmek tercih sebepleri arasında görülmüştür.

Bazı araştırmacılar maddi (ekonomik) ve manevi (ailevi durumlar) koşulları düzenleyebilme şartıyla başka bir üniversiteyi düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bazı araştırmacılar ise “Erasmus+” gibi organizasyonlarla Mardin’de kalıp kendilerini iyi bir araştırmacı olarak yetiştirebileceklerini düşünmektedirler. Araştırmacılar spesifik olarak yöneltilen araştırmalarını başka bir şehirde yürütmeleri durumunda nelerin değişeceğine dair görüşlerinde kaynaklara ulaşım özellikle arşiv belgeleri noktasında bir erişimin ihtiyacı öne çıkmaktadır. Bununla birlikte şehirde imkân olarak araştırmaları destekleyecek kurumların eksikliği vurgulanmıştır. “DİKA” gibi kurumlarla lisansüstü öğrencilerin iletişim noktasında yeteri kadar etkin iletişim kuramadığı izlenimi bazı araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır. Şehirde üniversitenin imkanlarını destekleyecek kuruluş eksikliği paylaşılmıştır. Bunlar; düşünce paylaşımına yönelik mekanlar, kitapçılar gibi kurumlardan başlayarak proje destekleyen ajanslar, kamu kuruluşları gibi yönle uzanan geniş bir dağılımda olmuştur. Buna en bariz örnek olarak araştırmacıların dil eğitiminde (İngilizce) şehirden gereken imkânı bulamamış olmalarıdır. Bununla birlikte üniversitenin öğretim üyelerinin de dil gelişimi noktasında öğrencilere destek vermek için daha iyi dil becerilerine sahip olması gerektiği bazı araştırmacılar tarafından öne çıkarılmıştır. Burada şehre dair araştırmacıların gerektiğinde kısmi zamanlı çalışmaları için iş imkanları bulmanın zorluğundan bahsedilmiştir.

ii. Teknik İlginin Semantik İlgiden Baskın Olması

Görüşmeler neticesinde genellikle yüksek lisans öğrencileri ile görüşülmüş olup kendilerinde yüksek lisans tezinin daha çok bitirilmesi gereken ve teknik açıdan başarılı sayılacak bilimsel kriterleri taşıması gereken metinler olması, doğrudan bir alana dokunmak ve orada değişiklik sağlamak düşüncesi olduğu gözlemlenmiştir. Yine de K1’in vurgulanmış olduğu üniversitede araştırma yapılan bölümdeki eksikliği dolduracak şekilde tezleri yapmak ve o alanın hocası olarak şehre üniversiteden hizmet etmek bulunmaktadır. Ya da doktora düzeyinde bir araştırma ile araştırmanın alanından (çevre sosyolojisi) şehre katkı sağlamak düşünülmektedir. K2’nin vermiş olduğu “vegan” örneği üniversitedeki öğrenci topluluğunun Artuklu şehrindeki farkındalığı artırdığını göstermektedir. Böylece üniversitede yapılan araştırmaların şehirde değişiklik yaratacağına inanma bir kabul olarak görülmüştür.

Artuklu Üniversitesi’nin tanıtımını yaparak paydaşlarını uyumlu çalışmaya davet ettiği “5t vizyonu” sosyal bilimler alanında yüksek lisans yapmaktan doğan üniversitenin sosyal bilimler ağırlıklı alanlarına yakınlık kurulabileceği düşüncesinin ötesinde eklenen yeni alanlara dair izlenimleri açığa çıkaramamıştır.

YÖK Tez Merkezi üzerinden çalışmamız için yapılan araştırmanın bulguları ile daha önce yapılan bu çalışmalardan habersiz olan ya da onları takip etmeyen katılımcıların cevaplarının ilgisiz olması aslında söz konusu katılımcılarda kendi araştırmalarının nelerle ilişkilenebileceği noktasında Mardin şehir düşüncesi taşıma olgusunun baskın olmadığını göstermiştir.

Çoğu araştırmacı genellikle mülakat sorusu olarak karşılına çıkan bu sorular karşısında cevaplarında yeni düşündükleri cevaplar olduğunu ya da mülakat sonrası bu konulara eğileceklerini belirtmişlerdir. Ancak Mardin'in akademik araştırmalara konu edilmesinde yemek kültürü en çok bahsedilen alan olmuştur. Bundan sonra dil, düşünce ve kültür zenginliği gelmiştir. Tablo 2'de serimlenen tezlerdeki Ziraat alanının öne çıkışı araştırmacılar tarafından doğrudan dile getirilen bir alan olmamıştır.

Araştırmacılar çalışmalarının şehirde beklenen, çözüm odaklı bilgi taşıyan bir nitelikler toplamı olması fikrinden uzak durmuşlardır. Bu noktada üniversitenin şehirle uzak düştüğü söylenebilir. Burada özellikle politik olanla akademik olanın nasıl bir uzlaşmış zemin bulması gerektiğinin tartışılması gerektiği öne çıkarılmıştır. Özellikle paydaş olarak üniversitenin şehrin icrası ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi yoluyla araştırmacıların tezlerinde şehre dair kuracakları ilişkinin olumlu yönde artacağı düşünülebilir.

İlk defa doktora düzeyinde Artuklu Üniversite'sinde araştırmalara başlayan katılımcıya (K5) üniversitede yerellik hakkında düşünceleri sorulduğunda İstanbul'daki bir üniversiteden farklı olduğu özellikle Kürtçe, Süryanice dillerinde çeşitli dökümanların koridorlarda sergilenmesinin bir esneklik olarak görmenin önemine dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak, lisansüstü faaliyetlerinin başlangıç aşamalarında sayılabilecek bir düzey olarak yüksek lisans yapan araştırmacılar da teknik açıdan tezle ilişki kurmak baskındır. Araştırma bittikten sonra doktora sürecine geçişte yüksek lisans tezinin çıktılarını görerek neligini anlamaya dair geriye dönük okuma katılımcıların başvurduğu yorumdur.

iii. Üniversitenin Şehrin "Dışında" Değil "İçinde" Olması

Üniversitenin şehirde kampüs sahibi olmanın ötesinde aidiyet yönünde ilişki geliştirmesi bu araştırmada üniversiteyi şehrin içinde bir paydaş olarak tanımlanırken sadece kampüs olarak öne çıkması şehrin dışında bir paydaş olması anlamına gelmektedir. Ancak katılımcıların bilgileri doğrultusunda aslında şehrin içinde yer alan bir üniversite olduğu görülebilir. Katılımcılardan birisine göre (K3) kampüs şehirde ayrı bir ortam olarak Mardin'de özgün konumdadır. Bu özgünlük bir üniversite için şehirden ayrışması gereken olumlu özellik olması bakımından bir değerlendirme olarak görülebilir.

Araştırmacılara üniversite faaliyetler bakımından şehre ne derecede dokunmaktadır sorusu yöneltildiğinde bu konuya dair cevap motivasyonu düşük olmuştur. Üniversitenin öncelikle kampüs içinde bilimsel toplantılar alanında etkinliklerinin artırılması, konuşmacıların çeşitlendirilmesi ve öğrencilerin üniversitenin faaliyetlerine ilgisinin arttırılması gerektiği yönünde cevaplar alınmıştır. Mardin'de eğitim almanın diğer şehirlerle ya da ülkemizde öne çıkan üniversitelerle arasındaki niteliksel farkın azalmasında bu çalışmalar sayesinde anlamlı şekilde destek bulacağı, geliştirileceği düşünülmektedir. Bu anlamdaki hareketliliğin

şehre olumlu yansıtacağı öngörülmektedir. Ama araştırmacıların bu yönde önceliği kendilerine verdiği görülmektedir.

Kütüphane faaliyetlerinin şehirde kütüphane imkânı açısından neredeyse tek olması yönünden bir aidiyet oluşturması özelliğini fiziki gerekçe olarak sunulması aslında kütüphanenin mekân ve içerik olarak özgünlüğü karşısında doğrudan ilk atıf nedeni olmamıştır. Araştırmacılar üniversite faaliyetleri kapsamında en çok kütüphaneye atıf yapmışlardır. Kütüphanenin hem fiziksel hem de içerik açısından bilgiye ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bu sebeple Artuklu Üniversitesi şehrin içinden bir yer elde ediyor gibidir. Bu sebeple kütüphaneye erişim noktasında öğrenci olma zorunluluğunun esnetilmesi bir talep olarak beklemektedir. Çünkü araştırmacılardan birisinin (K5) öğrenci olmadığı bir dönemde kütüphaneye alınmaması kendisinin şehirde başka bir kütüphane bulmak güçlüğü sonucunda çaresiz kalması ile sonuçlanmıştır. Bir diğer araştırmacı (K1) ise yaz döneminde şahit olduğu yaz okulu ya da yaz üniversitesi bünyesinde gelen ortaöğretim ve ilköğretim öğrencileri sebebiyle ve yıl içerisinde okullardan yapılan ziyaretlerle aslında kendilerinin şehirle bağlantı kurduklarını ifade etmişlerdir. Kütüphanenin geliştireceği etkinlik dizileri araştırmacılar için bu buluşmaları artırabilir.

Sonuç Yerine: Beklenti Açısından Mardin Artuklu Üniversitesi

Bu araştırmada Mardin'in ziraat alanında dikkat çeken araştırılma sıklığına göre üniversite – şehir ilişkisinde bilimin problem çözme ve pratik fayda kısmının baskınlığı görülmüştür. Diğer taraftan görüşmelerde araştırmacıların kültürel konuları öne çıkarmaları birlikte nasıl değerlendirilebilir? Bu durumda, şehrin üniversiteden beklentisi müdahale, araştırmacıların şehirden beklentileri üniversiteye uygun nitelikleri barındırmasıdır. Bu sebeple sadece problem çözme üzerine gidilmeden şehrin kültürel açıdan desteklenmesi farklı deneyimleri öğrencilere yaşatmak açısından beklenen bir talep olmuştur.

Araştırmacılar üniversitenin çalışmalarında yeni fikirlere daha açık olmasını ve tez konusu belirlerken araştırmacının teze dair yaşadığı ilk heyecanı dikkate alacak şekilde bir danışmanlığı öngörmesini beklemektedirler. Diğer taraftan üniversitenin ulusal ve uluslararası açıdan tanınırlığını ileriye doğru taşınması noktasında çabasını gözlemlemek istemektedirler. Bununla birlikte şehirden üniversite öğrencilerine yönelik mekânları çeşitlendirmesini, üniversiteden daha çok yararlanmasını beklemektedirler. Burada öğrenciler üniversitenin başarılı öğrenci profili açısından kendisini geliştirmesini araştırmacıların beklentisi için önemli olduğunu düşünmektedirler.

“Üniversiteleşme hamlesi” aynı zamanda bir araştırmacının ifade ettiği gibi “taşra üniversitesi” şeklinde de değerlendirilmektedir. Buna göre, taşra olarak görülen küçük Anadolu şe-

hirlirindeki üniversiteler bir nevi zaman kaybı oluşturmaktadır. Burada taşra tanımı yapan katılımcı (K6) bunu yeterli İngilizce bilmeyen öğretim üyeleri, özgün araştırma içerisinde olmaya kısıtlı motivasyon sergileyen ve kendisinin sunduğu taşra tanımına sahip üniversitelerde eğitim almış hocalardan oluşan akademik kadroların bulunması ile betimlemektedir. Bu konu literatür üzerinden tartışmaya açılabilir. Taşra üniversitesi tanımı ve diğer üniversiteler gibi bir tasnif yerine daha detaylı analizlere başvurmak (TÜBA Bilim Raporu gibi) bize anlamlı bulgular sunabilir. Diğer taraftan üniversitenin şehirde potansiyel olarak nitelikli insan kaynağına sahip olması Mardin'de şehircilik açısından pratik katkı konusunu gündeme taşımayı beklemektedir.

Mardin'in şehre özgü değerlerini üniversite içerisinde akademik eğitime dönüştürmesi (örneğin telkârî konusunda olduğu gibi) sadece Mardin'e özgü bir iklim kurmayı sağlarsa başarı sıralaması artabilir. Çünkü Mardin diğer şehirlerde olduğundan çok daha fazla farklılıkları bir arada tutmaktadır. Bu farklar konulaştırılırsa, özgün makaleler ve tezler çıkabilir. Bu çalışmada ileriye dönük araştırma modeli teklifi için bir okuma yapıldığı düşünülebilir. Buna göre Mardin'de şehrin üniversiteden beklentisi olduğu üniversitenin ara değişken olduğuna yönelik tema içerisinde "içinde" olması örüntüsü ile sabitlenmiştir. Ancak içerik açısından çalışmaların doğrudan şehre katkısı belirsiz kaldığından bu mesafeye yönelik araştırma merkezleri inşa edilebilir. Halihazırda Artuklu Üniversitesi'nde yer alan merkezler görüşmeler sırasında araştırmacılar tarafından gündem edilmemiştir ama gereklilikleri anlam kazanmıştır.

Kaynaklar

- Acar, Neşe. "Şehrin Üniversiteyi Değerlendirmesi Üzerine Bir Uygulama: Nevşehir Örneği," *BMIJ*, 6/2 (2018): 449-465.
- Akçığıt, Uğur ve Elif Özcan-Tok. *Türkiye Bilim Raporu*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2020.
- Aypar, Görkem ve Bahar Tanyaş. "İstanbul'da Yaşayan Transların Dışlanma ve Ayrımcılık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma," *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1(2017): 71-90.
- Braun, Virginia ve Victoria Clarke. "Using thematic analysis in psychology," *Qualitative Research in Psychology*, 3/2 (2006): 77-101.
- Ergun, Cem. "Üniversite ve Kent İlişkisi Üzerine Görüşler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği," *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2014): 216-237.
- Gerşil, Mustafa ve Hüseyin Güven. "Üniversitelerde Hizmet Kalitesinin Servqual analizi İle Ölçülmesi: Celal Bayar Üniversitesi'nde Bir Uygulama," *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2018): 111-125.
- Hoştut, Sibel. "Türk Üniversitelerin Paydaş Analizi," *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 5/3 (2018): 187-200.
- Laudan, Larry. *Progress and Its Problem*. USA: University of California Press, 1978.
- Naralan, Abdullah ve Kaleli. "Üniversite Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentileri ve Bölüm Memnuniyeti Araştırması: Atatürk Üniversitesi Örneği," *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4/1 (2012): 1-11.
- Saklı, Ali Rıza (ed). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Öğrenci ve Akademisyenleri ile Rize Halkının Karşılıklı Algı ve Beklentileri*, Ankara: RTEÜ Yayınları, 2017.
- Sankır, Hasan ve Ayça Demir Gürdal. *Bülent Ecevit Üniversitesinin Zonguldak'a Etkileri ve Şehrin Üniversite Algısı*, Ankara: BEÜ Yayınları, 2013.

Şahbudak, Ercan ve Meral Öztürk. "Üniversite-Kent Etkileşimi Bağlamında Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi Algısı," *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 41/1 (2017): 45-62.

Taşdemir, Nagihan ve Bengi Öner Özkan. "Türk Kimliği İçerikleri: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım," *Türk Psikoloji Yazıları*, 38/19 (2016): 35-49.

Tümer, Emine İtikat, Bülent Miran ve Avni Birinci. "Atatürk Üniversitesine Kayıtlı Öğrencilerin Öğretim Üyelerinden Beklentilerini Etkileyen Faktörlerin Analizi," *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41/2 (2010): 569-591.

Ünal, Fatma, Sinem Tarhan ve Eda Çürükvelioğlu Köksal. "Şehir-Üniversite İlişkisi: Bartın Üniversitesi'ne İlişkin Algı ve Beklentiler Şehir-Üniversite İlişkisi," *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11/1 (2021):14-24.

Yılmaz, Mustafa Kemal ve Selahattin Kaynak. "Sosyo - Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Üniversitelerin Rolü Ve Yöre Halkının Üniversite'den Beklentileri İle İlgili Bir Uygulama," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/4 (2011): 55-73.

YÖK, "Ulusal Tez Merkezi", Erişim 25 Nisan 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Ekler

Ek 1:

Bu ekte yer alan Tablo 7'de araştırma kapsamında kategori halinde sunulmuş Mardin hakkında tezlerin konularının dağılımları (Tablo 2) için YÖK Tez Merkezi'nden elde edilen ham veri bulunmaktadır.

Tablo 7. Tezlerin Konu ve Tür Olarak Dağılımı

Konu	f	Tür
Müzik	6	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Dilbilim & Doğu Dilleri ve Edebiyatı	2	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Turizm	12	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Gazetecilik & Siyasal Bilimler & Tarih	1	Yüksek Lisans
Dilbilim	2	Yüksek Lisans
Ziraat	74	Yüksek Lisans & Doktora (6)
Tarih	31	Yüksek Lisans & Doktora (4)
Arkeoloji	3	Yüksek Lisans
Gıda Mühendisliği	2	Yüksek Lisans
Sosyoloji	22	Yüksek Lisans & Doktora (3)
Spor	7	Yüksek Lisans
Mühendislik bilimleri	1	Yüksek Lisans

Siyasal Bilimler	5	Yüksek Lisans
Sanat Tarihi	18	Yüksek Lisans & Doktora (3)
Ekonomi	5	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Sosyal Hizmetler	5	Yüksek Lisans
Eğitim ve Öğretim	23	Yüksek Lisans
Mimarlık	43	Yüksek Lisans & Doktora (4)
Arkeoloji & Arkeometri	1	Yüksek Lisans
Kamu Yönetimi	6	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Doğu Dilleri ve Edebiyatı	2	Yüksek Lisans
Güzel Sanatlar & Sanat Tarihi	1	Yüksek Lisans
Botanik	3	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Kamu Yönetimi & Siyasal Bilimler	2	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Aile Hekimliği & Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	1	Tıpta Uzmanlık
Türk Dili ve Edebiyatı	2	Yüksek Lisans
Antropoloji	3	Yüksek Lisans & Doktora (1)
İç Mimari ve Dekorasyon	2	Yüksek Lisans
Arkeometri	1	Yüksek Lisans
Kamu Yönetimi & Siyasal Bilimler & Sosyoloji	1	Doktora
Din & Psikoloji	1	Yüksek Lisans
Psikoloji	5	Yüksek Lisans
Hemşirelik	2	Yüksek Lisans
Biyoloji & Botanik	3	Yüksek Lisans
Turizm & İşletme	2	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Hastaneler & Sağlık Yönetimi & İşletme	1	Yüksek Lisans
Eğitim ve Öğretim & Psikoloji	3	Yüksek Lisans

Güzel Sanatlar	3	Yüksek Lisans
Radyo ve Televizyon		Yüksek Lisans
Eğitim ve Öğretim & Spor	1	Yüksek Lisans
Sanat Tarihi & Tarih	1	Yüksek Lisans
Peyzaj Mimarlığı	1	Yüksek Lisans
Sağlık Kurumları Yönetimi	1	Yüksek Lisans
Makine Mühendisliği	2	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Veteriner Hekimliği	4	Yüksek Lisans
Sahne ve Görüntü Sanatları & Turizm	1	Yüksek Lisans
Halk Bilimi & Türk Dili ve Edebiyatı	5	Yüksek Lisans & Doktora (2)
Coğrafya	12	Yüksek Lisans & Doktora (1)
İşletme	5	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Kimya Mühendisliği	8	Yüksek Lisans & Doktora (2)
Arkeoloji & Sanat Tarihi	1	Yüksek Lisans
Bibliyografya	2	Yüksek Lisans
Müzecilik & Sanat Tarihi	3	Yüksek Lisans
Maliye & İşletme	1	Doktora (1)
Halkla İlişkiler & Sosyoloji & İletişim Bilimleri	1	Yüksek Lisans
Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları	1	Yüksek Lisans
Biyoloji	9	Yüksek Lisans
Halk Bilimi	2	Yüksek Lisans
Arkeoloji & Müzecilik & Sanat Tarihi	1	Yüksek Lisans
Çevre Mühendisliği	3	Yüksek Lisans
Coğrafya & Sanat Tarihi	1	Yüksek Lisans
Halk Bilimi & Sanat Tarihi	1	Yüksek Lisans

Eğitim ve Öğretim & Müzik	1	Yüksek Lisans
Halk Sağlığı	5	Yüksek Lisans & Tıpta Uzmanlık (1)
Allerji ve İmmünoloji & Biyoloji & Mikrobiyoloji	1	Yüksek Lisans
Şehircilik ve Bölge Planlama	6	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Beslenme ve Diyetetik	2	Yüksek Lisans
El Sanatları & Güzel Sanatlar & Halk Bilimi	1	Yüksek Lisans
Kimya	2	Yüksek Lisans
Biyoloji & Mikrobiyoloji & Ziraat	1	Yüksek Lisans
El Sanatları & Güzel Sanatlar & Sanat Tarihi	1	Yüksek Lisans
Su Ürünleri	1	Yüksek Lisans
El Sanatları & Sanat Tarihi	2	Yüksek Lisans
Arkeoloji & Müzecilik	1	Doktora
Hukuk & Kamu Yönetimi & Siyasal Bilimler	1	Yüksek Lisans
Coğrafya & Kamu Yönetimi & Sosyoloji	1	Yüksek Lisans
Müzecilik & Sanat Tarihi & Tarih	1	Yüksek Lisans
Hemşirelik & Kadın Hastalıkları ve Doğum	1	Yüksek Lisans
Ormancılık & Orman Mühendisliği	2	Yüksek Lisans
El Sanatları	4	Yüksek Lisans & Doktora (1)
Din	5	Yüksek Lisans
Göz Hastalıkları	1	Yüksek Lisans
Biyoloji	1	Yüksek Lisans

Ekonomi & Kamu Yönetimi	1	Yüksek Lisans
Sağlık Yönetimi & İşletme	1	Yüksek Lisans
Parazitoloji	1	Yüksek Lisans
Eğitim ve Öğretim & Tarih	1	Yüksek Lisans
Eğitim ve Öğretim & Kamu Yönetimi & Sosyoloji	1	Yüksek Lisans
Siyasal Bilimler & Sosyoloji	1	Doktora
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1	Doktora
Din & Eğitim ve Öğretim	1	Yüksek Lisans
Tarih & Türk İnkılap Tarihi	1	Yüksek Lisans
Parazitoloji & Veteriner Hekimliği	1	Yüksek Lisans
Mimarlık & İnşaat Mühendisliği & İç Mimari ve Dekorasyon	1	Yüksek Lisans
Ekonomi & İşletme	1	Yüksek Lisans
Bankacılık & İşletme	1	Yüksek Lisans
Din & Eğitim ve Öğretim & Sosyoloji	1	Yüksek Lisans
Ekonomi & Sosyoloji	1	Yüksek Lisans
Bilgi ve Belge Yönetimi	1	Yüksek Lisans
Arkeoloji & Coğrafya & Tarih	1	Yüksek Lisans
Mimarlık & Sanat Tarihi	1	Yüksek Lisans
Din & Sosyoloji	2	Yüksek Lisans
Ekonomi & Turizm	1	Yüksek Lisans
Ağaç İşleri	1	Yüksek Lisans
Biyoteknoloji & Ziraat	1	Yüksek Lisans
Müzik & Sosyoloji	1	Yüksek Lisans
Jeoloji Mühendisliği	13	Yüksek Lisans & Doktora (2)

Aile Planlaması	1	Yüksek Lisans
İletişim Bilimleri	1	Yüksek Lisans
Psikoloji & İşletme	1	Yüksek Lisans
Antropoloji & Radyo – Televizyon & İletişim Bilimleri	1	Yüksek Lisans
Arkeoloji & Mimarlık & Sanat Tarihi	1	Doktora
Ekonomi & Tarih & Şehir Bölge Planlama	1	Yüksek Lisans
Jeofizik Mühendisliği	1	Yüksek Lisans
Hemşirelik & Psikoloji	1	Yüksek Lisans
Beslenme ve Diyetetik & Halk Sağlığı	1	Yüksek Lisans
Eğitim ve Öğretim & Fizik ve Fizik Mühendisliği	1	Yüksek Lisans

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi²⁵

25 YÖK, "Ulusal Tez Merkezi", erişim 25 Nisan 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Doğrudan Algı Savunusu: J. Searle'ün Algısal Yönelimsellik ve J. Gibson'ın Ekolojik Psikoloji Kuramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış*

İlknur Eliş**

Öz: Epistemolojinin en temel tartışmalarından biri bilgiye nasıl ulaştığımız, gerçekliği nasıl algıladığımızdır. Bu çerçevede bazı kuramlar algılananın dünyanın kendisi değil yalnızca temsilleri olduğunu iddia ederken, bazı kuramlar bu savın karşısında yer alır ve dünyanın bir aracı olmadan doğrudan algılandığını öne sürer. Her ne kadar bu tutumlar birbirlerini dışlayıcı görünseler ve algının tek bir açıdan ele alınabileceği izlenimini verseler de, özellikle Richard Gregory ve James Gibson'ın psikolojideki inşacı ve ekolojik yaklaşımlarını temel alan bu alandaki bilimsel çalışmalar hem doğrudan bir algının mümkün olduğunu hem de temsilin gerçekleştiği bir algısal deneyimin algı sürecinin bir parçası olduğunu göstermiştir. Bu makalenin amacı algısal deneyimi ve psikolojideki doğrudan algı kuramlarını gözeterek algının nasıl gerçekleştiğine dair yönelimsellik temelinde bütüncül bir felsefi çerçeve sunan analitik sistem filozofu John Searle'ün "Seeing As They Are: A Theory of Perception" kitabında geliştirdiği algısal yönelimsellik kuramını betimsel bir şekilde inceleyerek hem felsefi içerimlerini hem de gelecek bilimsel çalışmalara nasıl bir temel sunabileceğini tartışmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Searle'ün, doğrudan algıyı reddeden kuramlara eleştirisi kısaca ele alınarak bütüncül bir kuramın felsefi imkanlığı savunulacak, ardından bu bütüncüllüğü sağlayan algısal yönelimsellik kuramı, doğrudan algının psikolojideki temellerini oluşturan ekolojik psikoloji kuramıyla ilişkili olarak betimsel bir şekilde incelenecek, son olarak da zihin üzerine yapılan bilimsel araştırmalar için hangi açılardan felsefi bir temel sağlayabileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Algı Felsefesi, Ekolojik Psikoloji, Doğrudan Algı, John R. Searle, James J. Gibson.

Giriş

Bilgiyle ve dünyayla kurduğumuz ilişki, içinde birçok soru ve tutum barındırır. Bazı tutumlar bir şeyin kesin olarak bilinmeyeceğini, gerçekliğin de buna dahil olduğunu ileri sürerken bazıları bilgiye erişebileceğimizi ve gerçeklik hakkında da bilgi edinebileceğimizi iddia

* J. Searle'ün zihin felsefesini çalışırken tartışmalarıyla ve tavsiyeleriyle katkılarını esirgemeyen ve bu çalışmaya devam etmemi destekleyen Eyüp Süzğün'e teşekkürler.

** Felsefe, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi. ilknurelis7@gmail.com

eder. Felsefe tarihinin büyük bir bölümünü kaplayan bu tartışmalar çağdaş zihin felsefesinin ve algı felsefesinin de temellerini oluşturur. Bir gerçekliğin varlığını savunan tutumlar aynı zamanda bu gerçeklikte algılanan şeyin ne olduğunu, bu algılananın “fiziksel” dünyada mı yoksa “zihinsel” dünyada mı yer aldığını da sorgular. Aslında Descartes’tan bu yana filozoflarda görmeye aşına olduğumuz bu tutum yaptığı ontolojik ayırım dolayısıyla diğer zihinlerin var olduğunu nasıl bilebiliriz, zihinsel olan fiziksel olana veya fiziksel olan zihinsel olana nasıl neden olur, fiziksel olan nasıl algılanabilir, gibi soruları da beraberinde getirir ve çözülmesi zor sorunlar olarak görülmesine neden olur.

Bu ontolojik ayrımı temel alan tartışmalar bizi çıkmaza sürüklerken, zihinsel tamamen reddeden tartışmalar da bizi yalnızca sorunun kaynağından uzaklaştırır. Makalede, John Searle’ün bilinç kuramı gerçekliğe dair yapılacak bir soruşturmada bu süregelen açmaza bir alternatif sunduğu için temel olarak alınmaktadır. John Searle tartışmaya aynı noktadan devam etmek yerine sorunun bu ontolojik ayırımı ve fiziksel-zihinsel kavramlarının geleneksel tanımlarında olduğunu savunarak bu soruların hepsine cevap verdiği bir bilinç kuramı öne sürer ve algıyla ilişkili soruları da bu kuram temelinde cevaplandırır.

Bu makalede de algı felsefesine dair ortaya konan sorular, Kartezyen yaklaşımın ortaya koyduğu geleneksel sorulardan ziyade doğrudan algının nasıl gerçekleştiği, buradaki ilişkinin kurulmasını mümkün kılan nesnenin doğasını, deneyimin doğasını ve bunların ilişkisini mümkün kılan özellikleri içine alan sorular olacaktır. John Searle’ün ortaya koyduğu bilinç kuramının anlaşılması, Kartezyen ve indirgemeci benzeri yaklaşımlardan ne açılardan ayrıştığının görülmesi ortaya koyacağımız bu sorulara verilen cevaplar için bir zemin hazırlayacaktır. Dolayısıyla makalenin ilk bölümünde Searle’ün gerçeklik yaklaşımı ile Arkaplan kavramı ve bilinç kuramının temeli olan biyolojik doğalcılık tezi ile nedensellik kavramı incelenecektir.

Geleneksel algı kuramları algılanan şeyin temsiller olduğunu iddia etse de Searle, bu realist ve biyolojik doğalcı çerçevede algının doğrudan olduğunu gösterir. Makalenin ikinci bölümünde de Searle’ün temsilci yaklaşımların argümanlarına getirdiği eleştiriye yer verilecektir. Bu eleştiri aslında Searle’ün algısal deneyimin doğasına dair yaptığı önemli bir ayırma işaret eder. Bir nesne veya durum algısal deneyime neden olur. Bu nesne veya durum algısal deneyimin nesnesi, deneyimimizdeki (temsil) ise algısal deneyimin içeriğidir. Buradaki ayırım doğrudan algının ve nesne-deneyim ilişkisinin temel özelliklerinden biridir.

Searle sadece Kartezyen yaklaşımlardan değil, yöntem olarak da analitik gelenekten ayrılır. Nesne - algısal deneyim ilişkisini incelerken algısal deneyimin dünyaya uygun olup olmamasının incelenmesi yerine nesnenin içsel özelliklerini inceleyerek aşağıdan-yukarıya (bottom-up) bir ilişki kurar. Nesneden başlayarak yaptığı bu inceleme ekolojik psikolojinin yöntemiyle önemli ölçüde benzerlik gösterir. Üçüncü bölümde Searle’ün nesne-deneyim ilişkisinin nasıl kurulduğuna dair verdiği açıklamalar temel özellikler düzeyinde bu benzer-

likle karşılaştırılarak nesne-nedensellik ve algısal deneyim üzerinden incelenecektir. Algıya dair yapılan çalışmalarda farklı alanların bir arada çalışması veya incelenmesi hem algının nasıl gerçekleştiğine dair daha geniş bir perspektiften bakmamızı hem de pratik alanda gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların daha hızlı ve etkili bir şekilde ilerlemesi için önemli noktalardan biridir. Bu sebeple makalede Searle'ün algı kuramı ekolojik psikolojiyle karşılaştırılarak incelenecek ve bu iddia sonuç bölümünde güncel çalışmalardan örnekler verilerek desteklenecektir.

Searle'ün Felsefesinin Temelleri: Realizm ve Biyolojik Doğalcılık

"Bilginin doğası nedir? Bir şeyi bilmek ne demektir? Bir şey kesin olarak bilenebilir mi? Bilginin doğruluğunu ya da yanlışlığını belirleyen nedir?" gibi temel epistemolojik soruları biraz daha özelleştirsek algı felsefesinin sorularının karşımıza çıktığını görürüz. Algı nedir? Algıladığımız şey nedir? Algı bize dünya hakkında bilgi verebilir mi? Algılanan nesne ve deneyim arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu sorulara yanıt arayışı temelde bu sorgulamayı yapan filozofun metafizik görüşünden ve zihne dair tutumundan bağımsız değildir. John Searle'ün algı kuramını incelerken de hem kendi sistemi içinde çözüm olarak sunduğu iddiaları hem bu iddiaları açıklarken kullandığı kavramları anlayabilmek açısından Searle'ün de dünyanın varlığı hakkındaki görüşüne ve zihin/bilinç kuramına kısaca da olsa değinmek gerekir.

On yedinci yüzyıldan itibaren bilimde gerçekleşen gelişmeler dünyayı bilebileceğimize dair bir tutuma zemin teşkil etmiş olsa da, yirminci yüzyılda özellikle görelilik kuramı, mantıkta ortaya çıkan paradokslar ve kuantum mekaniğindeki bulgular gibi gelişmeler bu tutumu derinden sarsmış ve gerçekliğe dair anti-realist bir yaklaşımın hakim olmasına neden olmuştur (Searle, 1998, ss. 1-4). Fakat Searle buna neden olan gelişmelerden yola çıkarak sunulan argümanların doğru olmadığını iddia eder. Searle'e göre görelilik kuramı geleneksel fiziği çökertmez, aksine genişletir. Mantık kuramlarında ortaya çıkan paradokslar gerçekliğin olmadığını değil yalnızca yapılan felsefi yanlışları gösterir veya kuantum fiziğindeki gelişmeler bize gerçekliğe dair güçlü bir saldırı gibi görünse de temelinde ortaya koyduğu şey gerçekliğin farklı seviyelerindeki ilişkinin belirsizliğine dair söylemlerden ibarettir (Searle, 1998, ss. 5). Verdiği karşı argümanların yanı sıra Searle; biyolojik organizasyonumuzun, geliştirdiğimiz yetilerin, alışkanlıkların ve içine gömülü olduğumuz dünyada kurduğumuz sosyal ilişkilerin hepsinin içinde bulunduğu temsili-olmayan bir ilişkiler bütünü bizden bağımsız bir dış gerçekliğin varlığını düşünce öncesi bir tutumla bilmemizi sağladığını savunur (Searle, 1998, ss. 10). Arkaplan [*Background*] olarak adlandırdığı bu ilişkiler bütünü sağduyusal olarak, hipotetik olarak veya düşünerek bilmekten daha öncedir ve temelde yer alır (Searle, 1998, ss. 12). Dışsal bir gerçekliğin var olması, nesne veya durumların doğrudan algılanması, nedenselliğin algılanması, derinlik, süreklilik, zamansallık, tanıma gibi üst

seviye algının gerçekleşmesi gibi durumları mümkün kılan, biyolojik organizasyona sahip yapılar olarak dünya içinde kurduğumuz fiziksel ve sosyal ilişkilerin bütünlüğüne dayanır. Searle'ün realist tutumunun ve doğrudan algı savunusunun temelinde de bu kavram yer alır. Arkaplanın, biyolojik organizmaların dünyayla ilişkisine dair tartışmaların yürütülebileceği ortak bir zemin sağladığı da söylenebilir.

Searle'ün felsefesinin diğer temeli bilinç durumlarının nörofizyolojik olayların neden olduğu öznel, niteliksel ve yönelimsel *biyolojik* bir fenomen olarak *doğal* dünyanın bir parçası olmasıdır. Bilinç durumları; tıpkı fotosentez, sindirim, dolaşım gibi fiziksel dünya içinde bulunan aynı zamanda ontolojik olarak öznel, yani bir özne tarafından deneyimlenerek var olan; niteliksel, belirli bir hisse sahip ve yönelimsel, bir şey hakkında olan, bir şeye gönderimde bulunan biyolojik fenomenlerdir. Biyolojik olması ve doğal dünyada bulunması dolayısıyla *biyolojik doğalcılık* olarak adlandırdığı bu yaklaşımıyla Searle, hem birbirini dışlayan fiziksel ve zihinsel iki farklı ontoloji olduğunu savunan ikiciliği hem de zihinsel fiziksele indirgeyen veya zihinsel tamamen yok sayan indirgemecilik ve eleyicilik gibi yaklaşımları reddeder. Kartezyen anlayışın öne sürdüğü fiziksel-zihinsel kavramları yerine Searle daha genişletilmiş bir fiziksel kavramı ortaya koyar. Fiziksel fenomenler uzay-zamanda konumlanmış, nedensel olarak açıklanabilen ve nedensel etkiye sahip fenomenlerdir. Bununla birlikte bazı fiziksel fenomenler, Searle'e göre, öznel, niteliksel ve yönelimsel de olabilir (Searle, 2004, ss. 116-117). Dolayısıyla ikiciliğin öne sürdüğü gibi fiziksel ve zihinsel olarak iki ayrı ontolojik tözün varlığı söz konusu değildir. Aynı zamanda indirgemecilerin iddia ettiği gibi öznel, niteliksel ve yönelimsel özelliklere sahip olmayan dar anlamda ve yine dışlayıcı bir fiziksel dünya tanımını da yanlışır. Searle'ün burada sunduğu şey ontolojik bir ayrıma gitmeden fiziksel dünya içerisinde de niteliksel özelliklere sahip bir bilincin varlığıdır¹. Bilinç; nörofizyolojik süreçlerin neden olduğu, öznel, niteliksel ve yönelimsel tıpkı fotosentez, sindirim, dolaşım gibi fiziksel dünya içinde var olan biyolojik doğal bir fenomendir² (Velmans ve Schneider, 2007, s. 329).

Searle biyolojik doğalcılık teziyle Kartezyen ayrımı reddederek bilincin ayrı bir töz olmadığını veya fiziksel olana indirgenemeyeceğini ortaya koysa da nedensellik kavramı Humecü bir şekilde anlaşıldığı sürece "zihinsel" olanın fiziksel olana veya fiziksel olanın zihinsel olana nasıl neden olduğu, daha özeldir herhangi bir nesne veya durumun algısal deneyime nasıl neden olduğu, hala bir gizem olarak görülebilmektedir. Hem zihinsel olan ve fiziksel olan arasındaki ilişki, hem de nesne veya durumların doğrudan algılanması Searle'ün ortaya koyduğu nedensellik kavramı anlaşıldığında tam olarak açıklığa kavuşur.

1 Bu konuda Searle'e getirilerin niteliksel ikici eleştirilerine karşı Searle'ün cevabı için bkz. Searle, John R. «Why I am not a property dualist.» *Journal of Consciousness Studies*, 2002: 57-64.

2 Searle'ün biyolojik ve doğalcılık kavramlarının ayrıntılı bir tartışması için bkz.

Süzcün, Eyüp. «İndirgemeci Olmayan Bir Bilinç Ontolojisi: John R. Searle ve Biyolojik Doğalcılık Kuramı.» *Çağdaş Felsefi Bilinç Kuramları* içinde, ed. Betül Akdemir-Süleyman, 85-166. İstanbul: Küre Yayınları, 2022.

Nedensellik söz konusu olduğunda hakim olan görüş Hume'un nedensellik görüşüdür. Hume'a göre neden-oluşta (causation) üç özellik vardır: Neden (cause) her zaman etkiden (effect) önce gelir, neden ve etki uzay-zamanda bitişiktir (aralarında nedensel bir zincir vardır) ve bununla birlikte aralarında zorunlu bir ilişki vardır, yani neden zorunlu olarak etkiyi oluşturur (Searle, 2004, ss. 194). Searle'ün eleştirdiği ve farklı bir nedensellik anlayışı öne sürdüğü yer ise bu aralarındaki zorunlu ilişki ile ilgilidir. Hume'a göre bu nedensel ilişki fiziksel dünyada yoktur. Tümevarımsal çıkarım yoluyla da bulunamaz ve neden ve etki arasındaki bu zorunlu ilişkiye götüren yalnızca geçmiş deneyimlerden yapacağımız çıkarımlardır. Hume'un nedensellik eleştirisi makale kapsamında değildir. Fakat burada Searle'ün algı kuramıyla ilişkili olduğu kısım nedenselliğin, bu zorunlu ilişkinin, algılanmamasıdır. Bunun temelinde ise nedenin etkiyle eş zamanlı olduğu neden-oluş durumlarının göz ardı edilmesi ve sadece ardıl bir zaman içinde iki ayrı şey olarak neden ve etkinin görülmesi ile, nedensel ilişkinin bir nesne gibi ele alınması vardır (Searle, 2004, ss. 123). Searle bazı nedenoluşların eş zamanlı olduğunu ve nedenselliğin algılanacak herhangi bir nesne veya durum değil, algının bir parçası olduğunu ileri sürer (Searle, 1983, ss. 125). Örneğin yer çekiminin herhangi bir nesneye uyguladığı baskıda yer çekiminin bu baskıya neden olması ayrı ve sıralı bir zaman içinde gerçekleşmez, eş zamanlı olarak bu baskıya neden olmaya devam eder (Searle, 2004, ss. 123). Ayrıca algılanma sürecinde de bir nesne veya durum sahip olduğu neden olma potansiyeli ile algısal deneyime neden olur ve bu nesne veya durum algısal deneyime neden oluşu ile birlikte deneyimlenir. Algının doğrudanlığını mümkün kılan temel noktalardan biri de budur.

Searle'ün arkaplan adını verdiği biyolojik organizasyonumuz ve içinde bulunduğumuz dünyada edindiğimiz yetiler, kurduğumuz fiziksel ve sosyal ilişkiler bütünü dışsal bir gerçekliğin varlığına işaret ederken, biyolojik doğalcılık yaklaşımı da bu dışsal gerçekliğin, diğer bir deyişle "fiziksel" dünyanın, uzay-zamanda konumlanmış, nedensel olarak açıklanabilen ve nedensel etkiye sahip fenomenlerin yanı sıra öznel, niteliksel ve yönelimsel fenomenlere de sahip olduğunu ileri sürerek bilincin ve acı hissetme, susama, bir nesne veya durumu algılama gibi bilinç durumlarının da bu dışsal gerçekliğin bir parçası olduğunu gösterir. Nedenselliğin de sadece geleneksel anlamda sıralı bir zamansallık içinde meydana gelen birbirinden ayrı bir neden-etkiyi barındırmadığını, eşzamanlı bir neden oluşun da var olduğunu göstererek fiziksel nesne veya durumlarla bilinç durumlarının aynı gerçeklik içinde ele alınabileceğini ve bunların nedensel bir ilişki içinde olduklarını iddia eder.

Doğrudan Algı Savunusu

Dışsal bir dünyanın var olduğunu kabul eden yaklaşımlarda bu temel meselelerin yanı sıra algıya özgü temel sorular da bulunur: Herhangi bir algısal deneyime sahip olmaklık nasıl bir şeydir? Algı bize dünya hakkında bilgi verebilir mi? (Fish, 2010, ss. 2) Algılanan şey nedir? Algılanan şey ve deneyim arasında nasıl bir ilişki vardır? Felsefe tarihinde algılanan şeyin

ne olduğuna dair temelde iki farklı yaklaşım vardır. Bunlardan biri, algılanan şeyin içsel deneyimler, duyu-verileri (sense-data) (izlenim veya temsiller) olduğunu ileri süren temsilci yaklaşımlar; diğeri ise doğrudan dünyanın kendisinin algılandığını savunan doğrudan algı kuramlarıdır (Searle, 2004, ss. 260).

Temsilci algı kuramları algılanan şeyin doğrudan dünyanın kendisi olmadığı iddiasını temel iki argümanla destekler. Bunlardan en yaygın olanı illüzyon ve halüsinasyon argümanıdır. Bu argümana göre,

1. Özneye duyuusal niteliğe sahip bir şey var gibi görünüyorsa böyle bir şey vardır.
2. Halüsinasyon ve illüzyon durumunda özneye dünyada karşılığı olmayan duyuusal niteliğe sahip bir şey var gibi görünür.
3. O halde algıladığımız şey dünyanın kendisi değildir (Fish, 2010, ss. 12).

Örneğin bir çubuk suya batırıldığında kırık görünür, madeni para farklı bir yöne doğru çevrildiğinde elips şeklinde görünür. Illüzyon argümanı burada kırık bir çubuk veya elips bir madeni para gördüğümüzü, dolayısıyla da görülen şeyin nesnenin kendisi değil, izlenimi olduğunu ileri sürer. Bir diğeri argüman ise bilim argümanıdır. Bilim, dışsal uyaranlar görsel deneyime nasıl neden olur sorusunu inceler ve deneyime dair ortaya koyduğu bilgileri beyin bölgelerinde gerçekleşen nörofizyolojik olaylardan elde edilen bulgulardan yola çıkarak oluşturur (Searle, 2015, ss. 28). Bilim argümanının öne sürdüğü şey, görülenin beyindeki temsiller olduğudur. Searle'e göre bu argümanların ortak yanlışı deneyimi algının bir nesnesi olarak ele almalarıdır. Algısal deneyimin nesnesi ve içeriği birbirinden farklıdır. Bu fark gerçeğe uygun durumların ve varsanısal durumların karşılaştırılmasında kendini gösterir.

Searle öznel ve nesnel olmak üzere iki farklı algısal alandan bahseder. Nesnel algısal alan özne tarafından deneyimlenmeden de var olan nesne veya durumların var olduğu alandır. Algısal deneyimin de parçası olduğu öznel algısal alan ise beynin içindedir ve bir öznenin deneyimlemesiyle var olur. Nesnel algısal alandaki nesne veya durumlar algılanabilse de öznel algısal alanda herhangi bir şey algılanamaz veya deneyimlenemez çünkü bu alan deneyimlemenin, algılamanın kendisidir (Searle, 2015, ss. 106).

Algılanan şeyin duyu-verileri olduğunu savunan yaklaşımların yaptığı temel yanlış, algısal deneyimin içeriği ve nesnesi arasındaki ayrımı gözden kaçırmaları ve algısal deneyimin içeriğinin algılandığını öne sürmeleridir. Searle, algılananın nesnel algısal alandaki nesne veya durumlar olduğunu, algının içeriğinin ise algısal deneyimin bir parçası olduğunu ve algılanamayacağını ileri sürer. Bir çubuk suya batırıldığında görülen, nesnel alandaki çubuktur; fakat suyun kırılımsal özelliği ve ışığın yansımaları dolayısıyla öznel algısal alanda kırık çubuk olarak deneyimlenir. Algının nesnesi çubuk, içeriği ise kırık çubuktur. Dolayısıyla Searle, illüzyon ve bilim argümanının yanlış olduğunu, algılananın doğrudan dünya olduğunu ileri sürer.

Doğrudan Algı Savunusunun İki Örneği: Searle'ün Gösterimsel Algısal Yönelimsellik Kuramı ve Gibson'ın Ekolojik Psikoloji Kuramı

Algısal deneyim, uzay-zamanda konumlanmış, nedensel olarak açıklanabilen ve nedensel etkiye sahip, bununla birlikte öznel, niteliksel ve yönelimsel biyolojik bir fenomen, bir bilinç durumudur. Searle, bilinç durumlarına ait bu özelliklerle birlikte algısal deneyimin kendine has bir özelliği olduğunu söyler: Algısal deneyimlerden bazıları temsil iken bazıları gösterimdir (presentation). Bu ayrım doğrudan algıyı anlamak için önemlidir. Kendi kendimize bir şeyler düşündüğümüz ya da hayal ettiğimiz durumda algısal deneyim temsilidir. Fakat bir şey algıladığımızda, bir nesne veya durum o algısal deneyime neden olduğunda algısal deneyim gösterimseldir (Searle, 2015, ss 41). Bir nesne veya durum deneyime neden olduğunda o deneyim o nesne veya durum tarafından neden olunmuş olarak deneyimlenir ve dolayısıyla hem doğrudandır hem o nesne veya durumdan bağımsız değildir (Searle, 2015, ss. 61). Gösterimsel bu demektir. Kelimeler, inançlar, imgeler ile görsel deneyim veya halüsinasyon ile gerçek durum (veridical) karşılaştırıldığında temsil ve gösterimin farkı daha iyi anlaşılır. Gerçek durum gösterimseldir, herhangi bir nesne veya durum bu deneyime neden olur ve bu neden oluş algının bir parçasıdır. Halüsinasyon durumunda ise dışsal gerçeklikteki bir nesne veya durum neden olmaz, halüsinasyon durumu temsilidir, sadece öznel algısal alanda bulunur.

Searle, realist, biyolojik doğalcı ve eşzamanlı nedensellik ile çizdiği çerçeve içinde zihin felsefesinin geleneksel sorularını halihazırda bertaraf etmiş ve bu çerçevede algılananın duyu-ve-rileri değil dünyanın kendisi olduğuna dair bir zemin hazırlamıştır. Peki dünya doğrudan nasıl algılanır? Algılanan nesne veya durumlar algısal deneyime nasıl neden olur? Algısal deneyimdeki içeriğe neden olan şeyin algısal deneyimin nesnesi olması, bu ikisi arasındaki ilişki nasıl mümkün olabilir? Searle algı felsefesine dair bu özgül sorulara çizdiği çerçeve içinde birbirinden bağımsız olmayan üç adım ile cevap verir: nesne veya durumlar algısal deneyime neden olma potansiyellerine sahiptir, bu neden oluş algısal deneyimin bir parçası olarak deneyimlenir ve algısal deneyim bunu mümkün kılan içsel bir özelliğe sahiptir.

Bu sorunun ilk adımı nesne veya durumların içsel olarak sahip olduğu bir özelliktir. Searle'egöre nesne veya durumların temel özellikleri (basicfeatures) algısal deneyime neden olma potansiyellerine sahiptirler ve bu neden olma potansiyeli nesnenin kendi oluşunun bir parçasıdır (Searle, 2015, ss. 121). Temel özellikler başka bir özelliğe ihtiyaç duyulmadan algılanabilen özelliklerdir. Bu özellikler, örneğin bir elmanın kırmızılığı, bir özne tarafından algılandığında kırmızı deneyimine yol açar ve bu deneyime neden olma potansiyeli kırmızılığın bir parçasıdır.

Psikolojide de aynı felsefede olduğu gibi algı söz konusu olduğunda geleneksel yaklaşımlar algılananın doğrudan dünyanın kendisi olmadığını öne sürer. Bu geleneksel yaklaşımlara

göre algı, imgelerin retinaya düşmesiyle başlar ve bu imgeler bize dünya hakkında bilgi vermek için yetersizdir (McConnell ve Fiore, 2017, ss. 262). Örneğin İngiliz psikolog Richard Gregory (1923-2010) görme üzerine çalışmalarıyla tanınan Alman fizyolog Hermannvon-Helmholtz'un (1821-1894) kuramından yola çıkarak algının çıkarımsal bir süreç olduğunu, algının aslında bir hipotez olduğunu öne sürer. Aşağıdan yukarıya (bottom-up) özelliklerin neden olduğu imgeler dünya hakkında yeterli bilgi vermediğini için var olan bilgilerle yukarıdan aşağıya (top-down) bir çıkarım süreci gerçekleşir.

Searle'ün bilim argümanı eleştirisinde gördüğümüz gibi burada da temelde algılananın dünyanın kendisi değil, retinaya düşen imge olduğu düşünülür. Bu görüş günümüzde de hala baskındır fakat 1950'lerden sonra özellikle Amerikalı psikolog James Gibson'ın (1904-1979) öne sürdüğü *ekolojik yaklaşım* bu geleneksel anlayışa karşı çıkar ve algının doğrudan olduğunu savunur (McConnell ve Fiore, 2017, ss. 266). Ekolojik yaklaşımda özne ve çevre birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve birbirlerinden bağımsız düşünülemez. Bunun nedeni Gibson'ın çevre kavramıdır. Bir fiziksel ortam ancak orada bir özne varsa çevredir ve özne de çevre içinde evrimleşmiş, organizasyonel yapısını çevreyle edinmiştir ve çevreyle karşılıklı bir etkileşim içinde yaşamını sürdürür (Gibson, 1986, ss. 4). Gibson'ın temel iddiası algı retinada değil bu çevrede eyleyerek gerçekleşir ve bu anlamda doğrudandır. Özellikle üst seviye özellikler söz konusu olduğunda Searle ve Gibson çok ayrı noktalarda olsalar da, (Gibson içsel zihinsel bir yerin varlığını ve algının burada gerçekleştiğini reddeder) algının doğrudan oluşu ve temel özelliklerin nasıl algılandı konusundan oldukça benzerlik taşımaktadırlar. Bunun en bariz örneği Searle'ün algısal deneyime neden olan nesne veya durumlar nasıl olur da bu algısal deneyimi belirler sorusuna verdiği cevabın ilk adımında sunduğu "nesne veya durumlar algısal deneyime neden olma potansiyeline sahiptir" açıklamasıdır. Yaşadıkları dönem düşünüldüğünde Searle'ün bu anlamda ekolojik psikolojinin kavramlarından ilham aldığı söylenebilir.

Gibson dünya hakkında doğrudan bilginin çevresel optik düzendeki sabit yapılardan [*invariants*] ve özgül bilginin de eylem potansiyellerinden [*affordances*] elde edildiğini ileri sürer (Kadıhasanoğlu, 2018, ss. 1790-1795). Çevresel optik düzen belirli bir ortamdan yansıyarak yapılan ve bir noktanın etrafını çevrelediği düzene işaret eder (Gibson, 1986, ss. 45). Çevresel optik, ışığın çevreyle ve özneyle etkileşimi göz önünde bulundurularak incelenmesidir. Gibson'a göre özne, çevre içinde hareket ederek çevresel optik düzende değişime neden olur ve bu değişimler içerisinde dünyanın nitelikleri hakkında bilgi içeren sabit kalan yapıları algılar (Kadıhasanoğlu, 2018, ss. 1790).

Eylem potansiyeli, çevresel optik düzendeki sabit yapılardan elde edilen özgül bilgidir (Gibson, 1986, ss. 119). Sabit yapılardaki bilginin özgülleşmiş hali olarak görülebilir ve çevrenin ve öznenin fiziksel nitelikleri ile öznenin hareket yetisi tarafından belirlenir. Örneğin bir bar-

dak "tutulabilirlik", merdiven "çıkılabilirlik", sandalye "oturulabilirlik" eylem potansiyeli sunar. Bu eylem potansiyelleri ise özneye özgüdür. Örneğin bir yetişkin ve çocuk için yalnızca kendi diz boyundaki şeyler çıkılabilir. Eylem potansiyeli sunan yalnızca fiziksel şeyler değildir. Gibson'a göre cinsel davranışlar, anne-çocuk arasındaki ilişki, ekonomik davranışlar, siyasi davranışlar... bunların hepsi insanların birbirine sundukları eylem potansiyellerine göre gerçekleşir (Gibson, 1986, ss. 127).

Gibson optik düzenle kurduğu sistem içerisinde sabit yapılarla dünyadan elde edilen doğrudan bilgiyi, eylem potansiyeli kavramıyla bu bilginin özneye özgül halini ve özneye ilişkisini, çevre ve organizma ilişkisine dair getirdiği evrimsel ve gelişimsel açıklamalarıyla da aslında öznenin bu bilgileri algılamasını sağlayan mekanizmaları ve özne ile algılanan arasındaki bütüncül ilişkiyi açıklar.

Searle'ün realist, biyolojik doğalcı zemininin (ve temelde Arkaplan özelliklerinin) Gibson'da çevre-organizma-eylem arasındaki etkileşimli ilişkiye karşılık geldiği söylenebilir. Her ikisi de çizdikleri bu çerçevede algının doğrudan olduğunu savunmuştur. Gibson sabit yapıların doğrudan verdiği (ve öznenin eyleyerek algıladığı) bilginin özgül hali olan nesne veya durumların eylem potansiyellerinin de Searle'ün felsefesindeki karşılığının nesne veya durumların neden olma potansiyeli olduğu söylenebilir. Her ikisinde de nesne veya durum bir potansiyele sahiptir ve özne ile doğrudan ilişkilidir. Burada ayrıştıkları temel nokta Searle içsel bir algısal deneyimin varlığını savunurken, Gibson'ın bunu reddetmesi, algının özne-çevre-eylem etkileşimiyle gerçekleştiğini iddia etmesidir.

Buna rağmen Searle ve Gibson çok temel bir noktada daha benzerlik taşır. Searle'ün doğrudan algı nasıl gerçekleşir, daha özelden de algısal deneyime neden olan nesne veya durumlarla algısal deneyim arasındaki ilişki nasıl kurulur sorusuna verdiği yanıtın ikinci adımını bir nesne veya durum algılandığında algısal deneyime neden oluşu ile birlikte deneyimlenmesidir. Bunun ise iki açıklaması vardır. Birincisi, nedensellik de fiziksel dünyadadır ve algılanabilir. İkincisi ise Arkaplan özelliklerinden dolayı bir nesne veya durum algılandığında algısal deneyimin nedeni olarak deneyimlenir. Yukarıda Searle'ün nedensellik kavramını geleneksel nedensellik kavramından farklı bir şekilde ele aldığı açıklanmıştı. Bu açıklamada nedensellik de fiziksel dünyanın bir parçasıdır ve algılanabilir. Ayrıca bilardo topunun diğer bir bilardo topunu hareket ettirmesindeki ardıl nedenselliğin yanı sıra eş zamanlı nedenselliğin olduğu, yerçekiminin neden oluşu ya da susuzluk hissi gibi fenomenlerin nedensel açıklamasının bu eş zamanlı nedensellikte gerçekleştiği belirtilmişti. Susuzluk hissinde örneğin bedendeki fiziksel olaylar suyun yokluğuna, fiziksel olarak bu yoksunluk beyindeki nörofizyolojik olaylara, bu nörofizyolojik olaylar da susuzluk hissine yol açar. Bu noktada susuzluk hissine neden olan biyolojik süreçler de aslında susuzluk hissini bir parçasıdır ve ayrı düşünülemez.

Algı için de aynı durum geçerlidir. Bir nesne veya durum algılandığında bu nesne veya durumunun algısal deneyime neden olması algısal deneyimin bir parçasıdır (Searle, 2015, ss. 109). Bunun bir nedeni Searle'ün öne sürdüğü üzere nedenselliğin de aslında fiziksel dünyanın bir parçası olması ve ardıl neden-oluşla sınırlı olmamasıdır. Diğer bir nedeni ise biyolojik organizasyona sahip yapılar olarak dünya içinde kurduğumuz fiziksel ve sosyal ilişkiler ve sahip olduğumuz yetiler, tutumlar, alışkanlıklar bütününe işaret eden Arkaplan kavramıdır. Gibson ile ortaklaştığı diğer temel noktanın burası olduğu söylenebilir. Searle'e göre nasıl biyolojik organizasyonumuz, geliştirdiğimiz yetiler ve alışkanlıklar, içine gömülü olduğumuz dünyada kurduğumuz sosyal ilişkiler gibi Arkaplanı oluşturan şeyler dışsal gerçekliğin var olduğunu gösteriyorsa, algısal deneyime neden olan şeyin algılanan şey olduğunu gösteren de Arkaplandır (Searle, 2015, ss. 108). Örneğin bir bardak görüldüğünde bardağa dair algısal deneyime neden olan şeyin o bardak olduğu, hem o bardağın algısal deneyime neden olma potansiyeline sahip olmasıyla, hem bardağın neden oluşunun da algının bir parçası olmasıyla hem de temelde sahip olunan Arkaplan ile bilinir. Arkaplan burada üzerine düşünülmemen ama doğruluğu varsayılan şeyler olarak düşünülebilir. Bardak örneğinde olduğu gibi günlük hayatta algısal deneyime neden olan şeylerin algısal deneyimin nesnesi olduğunu bilir. Aslında Searle'ün algıya dair ele aldığı temel soruya verdiği yanıtın üçüncü adımının zemininde de Arkaplan vardır denilebilir.

Nesne veya durumların neden olma potansiyelleri; nedensellik kavramı, nedenselliğin de algılanması ve Arkaplan özelliğinin yanı sıra Searle'ün işaret ettiği üçüncü adım, algısal deneyimin içsel olarak yerine getirilme şartını belirlemesidir (Searle, 2015, ss. 110). Searle'e göre nesne veya durumların neden olma potansiyeline sahip olması ve nedenselliğin algının bir parçası olarak deneyimlenmesiyle birlikte üzerine düşünülmemen ama doğruluğunun varsayılmasına neden olan Arkaplan zemininde algısal deneyim, içsel olarak algılanan şeyin algısal deneyimin nesnesi olacağını belirler. Algısal deneyime neden olan nesne veya durumlarla algısal deneyimin doğrudan ilişkisini mümkün kılan, bu üç özelliğin de bir arada olmasıdır. Searle'ün hem realist tutumunun hem de doğrudan algı kuramının temelinde Arkaplan yer alır.

Arkaplan ve Gibson'ın ekolojik kuramı pek çok açıdan benzerlikte göstermekte, ve Searle'ün kuramsal olarak öne sürdüğü iddialara dair psikoloji temelli bir açıklama getirmektedir. Arkaplanda da ekolojik kuramda da özne ve dünya arasında doğrudan bir ilişki vardır. Özne dünyada gömülüdür, dünya içinde eylemde bulunandır. Searle Arkaplan'ın dünyada gömülü olarak kurduğumuz fiziksel ve sosyal ilişkileri de içerdiğini söyler. Gibson'a göre de çevre öznenin bağımsız bir şekilde düşünülemez ve özne, eyleyen olarak hem bu çevreden etkilenen hem de bu çevreyi etkileyen olarak bulunur. Burada her ikisinin özne tanımı da biyolojik organizmaya işaret eder. Gibson açık bir şekilde biyolojik organizmaların çevre

içinde evrimleşmesine vurgu yaparken Searle de algısal deneyim hissini dünyayı doğrudan algılamayı sağlayan evrimsel ve biyolojik noktası olduğunu söyler. Bu da yine özne ve çevreyi birbirine bağlayan özelliklerden biridir. Gibson bu özne-çevre etkileşiminin yanı sıra eylemi de bu ilişkinin bir parçası olarak sunar. Özne sürekli olarak çevre içinde eyleyen ve çevreyi de etkileyendir. Algı da bu eylemle birlikte ortaya çıkar ve bundan bağımsız değildir. Dolayısıyla ekolojik psikolojinin temeli öznelere çevrede buldukları davranışlarını da içerir. Arkaplanla bu noktada da benzerlik gösterir. Arkaplan pratikler, alışkanlıklar fiziksel veya sosyal kurulan ilişkileri de kapsar.

Sonuç

Searle var olan geleneksel yaklaşımlara karşı eleştirel tutumu ve bu yaklaşımlarda kullanılan kavramlara getirdiği yeni tanımlamalarla bir açmaz olarak görülen epistemolojideki ve özelle de de zihin ve algı felsefesindeki sorulara cevap verir ve daha da önemlisi bu soruların ve belki de yeni soruların tartışılabilmesi için bir zemin sunar. Searle'ün bilinç ve algı kuramlarının incelenmesi özellikle bu açıdan önemlidir. Makalenin giriş bölümünde verilen soruların bir açmaz olduğu düşüncesi, Kartezyen ontolojideki döngüsellik ve indirgemecilik sadece geleneksel kuramlarda değil, David Chalmers, Daniel Dennet, Paul Churchland, Patricia Churchland gibi isimlerle çağdaş zihin felsefe tartışmalarında da görülür. Searle'ün kuramı bu çağdaş tartışmalara da alternatif sunmaktadır. Bununla birlikte, Searle'ün algı kuramı farklı açılardan eleştirilebilir. Örneğin Searle algı kuramının yönelimsellik temelinde olduğunu söylese de temsil ve gösterimsellik tartışması dışında yönelimselliği zaten halihazırda var olan bilinç durumu özelliği olarak görmüş ve aslında verdiği cevapların zeminine yerleştirmemiştir. Bu zeminde karşımıza çıkan Arkaplan kavramı olmuştur fakat bu kavram da farklı açılardan eleştirilebilir. Arkaplanla dair makale boyunca verdiğimiz tanımlar ve açıklamalar Arkaplanın temelde biyolojik organizasyonların evrimsel ve gelişimsel özelliklerine dayandığına işaret etse de, Searle kuramında ayrıntılı bir açıklamaya yer vermemiş, bu da hem realist tutumu, hem biyolojik doğalcılığını hem de nesne-algısal deneyim ilişkisine dair sunduğu kuramının en hayati noktasının zeminini muğlak bıraktığına dair bir izlenim oluşturmuştur. Aslında makalede Searle ile Gibson'ın kuramlarının karşılaştırılmasına yer verilmesinin bir sebebi de sahip oldukları benzerliklerden çok Searle'ün kuramındaki bu muğlaklığa açıklık getirebilecek bir kuram olmasıdır. Ekolojik kuramında verdiği özne ve çevre tanımlarıyla Gibson evrimi ve gelişimsel özellikleri kuramının zeminine yerleştirir. Yazılarında doğrudan evrimin veya bu gelişimsel özelliklerin nasıl gerçekleştiğini teorik olarak açıklamasa da bu konuların temel olduğunu ve bu yönde bilimsel çalışmaların artırılarak deneysel kanıtların çoğaltılması gerektiğini söyler. Searle kavramsal iççiliğiyle hem bir tartışma zemini hazırlar hem de tartışmaların genişletilmesini sağlar. Fakat kuramının iddiasının tamamlanması için sahip olduğu muğlaklığın psikolojideki kuramlarla desteklemesi gerekir.

Felsefi kuramların muğlak ya da eksik kısımlarının psikolojideki kuramlarla karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması hem bir fenomene dair daha “doğru”, hem de bütüncül ve pratik çalışmalara yön verebilecek daha sağlam zeminli felsefi kuramlar inşa etmemizi sağlar. Felsefedeki bu genişleme ve sağlamlık ise bilimsel alanlarda da var olan geleneksel yaklaşımlara alternatif arayışlara çıkılması için aracı olabilir veya hali hazırda var olan alternatif yaklaşımlara daha bütüncül yaklaşmayı sağlayabilir. Bunun en bariz örneği son zamanlarda psikoloji ve robotik alanında gerçekleştirilen çalışmalardır. Bu çalışmalarda bedeni ve bedeninin nesneyle ilişkisini, bu ilişkide nesnenin özelliklerini ve ilişkinin öğrenilme sürecini göz ardı eden salt yaklaşımlar yerine hem temsili hem de bu özellikleri bütüncül bir şekilde ele alan çalışmalar küresel olarak son yıllarda hızla artmaktadır³. Türkiye’de de halihazırda Bilişsel Bilim Programı kapsamında felsefe ve psikolojinin birbirinden beslenerek konu üzerine yazılmış tezler bulunsa da özellikle 2020 yılından bu yana gerçekleştirilen projeler ve bu projelerin sunumlarında tıp, mühendislik, felsefe gibi farklı alanlardan ilgili katılımcıların olması hem bu alandaki çalışmaların bahsettiğimiz bütüncüllüğe doğru ilerlediğinin ve bu anlamda pratik çıktılarının da olduğunun bir göstergesidir. Felsefe bu noktada bilimsel alanlardan beslenerek daha sağlam kuramlar ortaya koyma kaygısı gütmeli ve aynı zamanda güncel çalışmaları takip ederek bu çalışmalarda gerçekleşen yeniliklere veya ayrışmalara da cevap sunabilecek yönlendirici rolde olduğu kuramlar da öne sürebilmelidir. Böylece geleneksel kuramların açmazlar olarak gördüğü noktalar aşılarak hem felsefi hem bilimsel yeni bulgular edinebilir.

Kaynakça

Fish, William. (2010). *Philosophy of Perception: A Contemporary Introduction*.

Gibson, James J. (1986). *The Ecological Approach to Visual Perception*.

Kadihasanoğlu, Didem. (2018). “A Discussion of James J. Gibson’s Theory of Visual Perception in the Context of Embodied-Cognition.” *DTCF Dergisi*.

McConnell, Daniel S. ve Stephen M. Fiore. (2017). “A Place for James J. Gibson.” *Springer International Publishing*.

Searle, John. (1983). *Intentionality*.

Searle, John. (2001). *Meaning, Mind and Reality*.

Searle, John. (1998). *Mind, Language and Society*.

Searle, John. (2004). *Mind: A Brief Introduction*.

Searle, John. (2015). *Seeing Things as They Are*.

Velmans, Max ve Susan Schneider. (2007). *The Blackwell Companion to Consciousness*.

3 Bkz. Mohammed Hassan et al. 2021, Carmina Rodríguez-Hidalgo 2020, Aleksı Hämäläinen et al. 2019

Mesnevi'nin “Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi” Temsili ile Post-Truth'u Anlamak

Mehmet Esendemir*

Öz: Bilim modeller inşa ederek araştırma nesnesini anlamaya çalışır. Doğa bilimleri işlevselliğini bu modellerden alır. Ancak modeller yalnızca doğa bilimlerinde önemli değildir, aynı zamanda sos-yal bilimlerde de güçlü bir işleve sahiptir. Bu anlamda bazı temsillerin, toplumsal probleme yöne-lik modellemeler olduğunu ileri sürüyoruz. Temsiller yalnızca beğeni yargısı ile sınırlandırılmaz. Aksine çoğu zaman epistemolojik tarafları daha ağır basmaktadır. Biz de bu çerçevede Mevlâna'nın Mesnevi eserinin üçüncü cildinde bulunan “Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi” başlıklı hikâyeyi belirli bir toplumsal durumun modellemesi olarak ele alıyoruz. Bize göre söz konusu temsil bir post-truth modellemesi olarak incelenebilir. Bu niyetle çalışmamızı üç bölüme ayırıyoruz. İlk bölümde “post-truth”un ne olduğunu ve metnimiz bağlamında bizim ondan ne anladığımızı açıklıyoruz. Böylelikle ele alacağımız hikâyenin post-truth ile ilişkisine zemin hazırlıyoruz. İkinci bölümde bir temsili sosyal bilimlerdeki kullanımına dair bir inceleme gerçekleştiriyoruz. Burada da çalışmamızın amacı için nesnel dayanaklar arıyoruz ve temsili, toplumsal problemlere yönelik bir modelleme olabileceğini savunuyoruz. Üçüncü bölümde ise “Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi” temsili ile post-truth dönemi arasındaki ilişkiyi inceliyoruz. Bunu yaparken hikâyenin içerisindeki unsurlar ile post-truth dönemin argü-manlarını ve temel ilkeleri arasındaki uygunlukları açığa çıkarıyoruz. Nihayetinde ele aldığımız hikâyenin, yalnızca estetik kaygıyla yazılmış olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir probleme yönelik kognitif boyutlara sahip olduğunu iddia ediyoruz. Bu bağlamda da hikâyenin, her ne kadar yeni bir kavram olsa da referansta bulunduğu sosyal ve felsefi durum yeni olmadığı için, günümüzde yaygın bir şekilde tartışılan post-truth dönemin özelliklerini anlamada ve analiz etmede bize yardımcı olduğunu savunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Temsil, Model, Post-Truth, Hakikat.

Giriş

Doğa bilimleri işlevselliğini modellerin etkinliğine borçludur. Çünkü bilim modeller inşa ederek doğayı, gerçekliği anlamaya çalışır. Ancak modeller yalnızca doğa bilimlerinde önemli değildir, aynı zamanda sosyal bilimlerde de güçlü bir işleve sahiptir. Bu anlamda

* Felsefe, Manisa Celal Bayar Üniversitesi. e.mehmet.29mayis@gmail.com

bazı temsillerin toplumsal probleme yönelik modellemeler olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla temsiller yalnızca beğeni yargısı ile sınırlandırılmaz. Aksine çoğu zaman kognitif tarafları daha ağır basmaktadır. Dahası tüm edebi nitelikler kognitif tarafın güçlü ifadesi için kullanılmış dahi olabilmektedir. Bu çerçevede temsili anlayabilmenin yolu, onu yorumlamaktan ve kognitif boyutunu açığa çıkarmaktan geçmektedir. Biz de bu çerçevede Mevlâna'nın *Mesnevi* eserinin üçüncü cildinde bulunan "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" başlıklı hikâyeyi belirli bir toplumsal durumun modellemesi olarak ele alıyoruz. Bize göre söz konusu temsil bir post-truth modellemesi olarak incelenebilir.

Bu niyetle çalışmamızı üç bölüme ayırıyoruz. İlk bölümde "Post-Truth"un ne olduğunu ve metin bağlamında bizim ondan ne anladığımızı açıklıyoruz. Böylelikle ele alacağımız hikâyenin post-truth ile ilişkisine zemin hazırlıyoruz. İkinci bölümde bir temsilin sosyal bilimlerdeki kullanımına dair kısa bir inceleme gerçekleştiriyoruz. Burada da çalışmamızın amacı için nesnel dayanaklar arıyoruz ve temsilin, toplumsal problemlere yönelik bir modelleme olabileceğini savunuyoruz. Üçüncü bölümde ise "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" temsili ile post-truth dönem arasındaki ilişkiyi inceliyoruz. Bunu yaparken hikâyenin içerisindeki unsurlar ile post-truth dönemin argümanları ve temel ilkeleri arasındaki uygunlukları açığa çıkarıyoruz. Nihayetinde ele aldığımız hikâyenin, yalnızca edebi bir niyetle yazılmış hikâye olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir probleme yönelik kognitif boyutlara sahip olduğunu iddia ediyoruz. Bu iddiamızı da söz konusu hikâye ile post-truth dönem arasındaki ilişkiden hareketle ortaya koyuyoruz.

Post-Truth Nedir?

Hakikat kavramı felsefenin en geniş kavramlarından biri olmakla beraber merkezi bir kavramdır. Nitekim felsefi düşünceye konu olan bir şey hakikat olma ya da olmama yargısına muhatap olmaktadır. Bununla beraber hakikat kavramı net, açık bir kavram değildir. Geçerliliğinin tartışma konusu olması bir yana erişilebilirliği de tartışma konusudur. Dahası bu tartışmalı durum, şeylere yönelik hakikat olup olmama yargısının da geçerli olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirir. Yani gerçekten hakikat var mıdır? Eğer var ise buna biz erişebilir miyiz? Eğer erişebiliyorsak bunun yöntemi nedir? Eğer erişemiyorsak şeyleri, hakikat olup olmama durumundan soyutlamalı mıyız? Burada sorduğumuz sorular hakikat ile ilgili soruların çok küçük bir parçasıdır. Yalnızca bunlar bile söz konusu kavramın, felsefe tarihi içerisinde ne kadar geniş bir yer kapladığını göstermektedir. Bunun nedenlerinden biri de hakikat kavramının yalnızca teorik bir kavram olmadığıdır. Daha net ifadeyle, hakikat, pratik ve sosyal yaşamımızda hiçbir etkisi bulunmayan soyut bir kavram değildir. Aksine, tam da doğrudan irtibatlı olduğumuz için felsefe içerisinde bu kadar geniş yer kaplamaktadır.

Nitekim bireysel ilgilerimiz ve sosyal yaşamlarımız, bu kavram temelinde şekil almaktadır. İnanmak kadar inanmamak da bu kavramı dikkate alan bir olgudur. Dolayısıyla hakikat kavramına yönelik felsefi düşüncelerin de somut hayatımızla ilişki içerisinde ortaya çıktığını düşünürüz. Çalışmamız bağlamında ele aldığımız "post-truth" kavramı da mevcut yaşama biçimlerimizden doğan ve onları şekillendiren bir düşünce dünyasının kavramıdır.

Post-truth kavramı kelime anlamı itibarıyla hakikat kavramını temele alan bir yaşam dünyasına işaret etmektedir. Bu kavram Türkçe'de "hakikat sonrası" ve "hakikat ötesi" gibi çevirilerle kullanılmaktadır. Ancak burada zamansal bir kasıt söz konusu değildir. Yani "Post" kelimesi sonra anlamına gelse de Türkçe'ye hakikat sonrası olarak doğrudan çevirmek, kelimenin anlamını tam vermemektedir. Burada "post" ile hakikatin bir değer yargısı olmadığı, geçersizleştiği döneme işaret edilmektedir. Dolayısıyla kavramın içerdiği temel argümanları bilerek bu kavrama yaklaşmak daha açıklayıcı olacaktır. Bu kavramı açıklamaya başlamadan önce kavramı olduğu gibi yani "post-truth" olarak kullanacağımızı belirtmek isteriz. Çünkü yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı, Türkçe çevirisinde bizim ele alacağımız anlamlar tam karşılanmamaktadır. Biz bu anlamların karşılanması için kavramın içerisindeki argümanları açıklama yoluna gideceğiz.

Çalışmamıza konu olan post-truth kavramı, içinde bulunduğumuz dönemin en popüler kavramlarından biridir. Tarihsel arka plana baktığımızda bu kavramı ilk kez Steve Tesich'in "A Government of Lies" yazısında görmekteyiz. Bunun ardından Ralph Keyes'in 2004'te çıkardığı *The Post Truth Era* adlı kitabı, söz konusu kavramın akademik dünyaya girişini de beraberinde getirmiştir. Tüm bunlarla birlikte post-truth kavramına asıl ününü kazandıran hamle *Oxford Sözlük*'ten gelmiştir. *Oxford Sözlük* tarafından bu kavram 2016 yılında yılın kelimesi olarak seçilmiş ve beraberinde ciddi çalışmaları da doğurmuştur. Günümüzde bu kavram ile ilgili ciddi bir literatür bulunmaktadır. *Oxford Sözlük*'ün post-truth'u dikkate aldığı dönem, ABD seçimlerinin gerçekleştiği ve politik değişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Burada söz konusu politik söylemlerin klasik politikadan net bir şekilde ayrılmasıyla pratik dünyamızın farklı bir niteliğe büründüğü ifade edilmiştir. Buradan hareketle, yukarıda vurguladığımız gibi, bu kavramın bizzat somut yaşantımız ile ilgili olduğunu tekrar ifade edebiliriz. *Oxford Sözlük*'ün bu kavramı, yılın kelimesi olarak seçerken kullandığı tanımlar da bireyi ve kamusal alanı dikkate alan tanımlardır. Buna göre post-truth, belirli bir konu üzerinde kamuoyu belirlemede nesnel hakikatlerin duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili ve daha az önemli olması durumu olarak tanımlanmıştır. Burada dönemin politik hareketlerine daha yakın bir tanımlama verilmiştir. Ancak bu tanım çerçevesinde kavram, çeşitli parametrelerle uygulanacak bir paradigma gibi ele alınmaktadır.¹ Nitekim günümüzdeki çalışmalar bu

1 Ahmet Güven, "Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth: Bir Kavramsallaştırma Denemesi", *İnsan & İnsan* 7, no. 23 (2020), 21.

kavramı yalnızca politik bir alanda sınırlı tutmamakta, ekonomi, akademi ve medya gibi alanlara da genişletmektedir.

Bunlarla birlikte ifade etmek gerekir ki post-truth kavramı her ne kadar yeni bir kavramsal-laştırma olsa da söz konusu kavram ile ifade edilmek istenen felsefi durum yeni değildir. Bu bağlamda post-truth'u hakikatin ikincil öneme sahip olduğu durum olarak ele alırsak bunun yeni bir fenomen olmadığını söyleyebiliriz.² Öyle ki Antik Yunan'da sofistlerin etkin olduğu dönemde bile söz konusu durumun etkin olduğu düşünülebilir. Dahası filozofların hakikat arayışlarının, zaten içerisinde olduğumuz post-truth döneminden bir çıkış arayışı olduğu dahi savunulabilir. Felsefenin kesin bilgi arayışını da bu çerçevede görebiliriz. Bu anlamıyla her ne kadar yeni bir kavram gibi dursa da eski bir tarihe sahip olduğu savunulabilir. Buradaki amacımız söz konusu kavrama olumlu veya olumsuz bir değer yargısı yüklemek değil, onun etkinliğini göstermektir.

Neticede post-truth kavramının çok geniş bir alanı ve kullanımı mevcuttur. Ancak bunu daha da netleştirmek için bazı temel tanımlamalara değinmek gerekir. Yukarıda ifade edildiği gibi en genel anlamda hakikatin değersizleştiği, ikincil hale geldiği bir durumu adlandırmaktadır. Bununla beraber bu kavram doğru ile yalan arasındaki çizginin muğlaklaşığına vurgu yapmaktadır. Her ne kadar hakikatin değersizleşmesi tabiri yalanın öne çıkarıldığı ve doğrunun bastırıldığı bir durumu çağırırsa da post-truth, bundan ziyade, yalan ve doğru arasındaki ayrımın ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bunun temelinde, bireyin ve toplumun arzuları ile yönlendirilmesi ve bu suretle mantıksal olanın üstünün örtülmesi bulunmaktadır. Bu noktada arzu ile yönelmiş birey ve toplumun kararı söz konusu çizgi ortadan kalktıktan sonra kendisine hakikat olarak görünebilir. Yani onlar için ortaya çıkan durum hakikatin bir versiyonudur. Bunun doğru değil de yalan olduğu bilinerek kabul edilmiş bir durum söz konusu değildir. Mcintyre'in ifade ettiği gibi bu, hakikatin önemli olmadığını söylemek değil, bir hakikatin bir yorumunu diğerine tercih eden bir siyasi bağlamda sunulabileceği inancıdır.³ Dolayısıyla ifade edildiği gibi tercih edilen durumun doğru olmadığına dair bir inançtan ziyade bu durumun hakikatin bir yorumu olduğu düşünülmektedir. Bu anlamıyla post-truth, doğru ve yalan arasında üçüncü bir seçenek olarak da yorumlanmaktadır.⁴ Bu çerçevede çalışmamıza konu olan kavramın, felsefe sahnesine yeni çıksa da çok güçlü bir kavram olduğunu düşünüyoruz. Günümüzde siyasal, ekonomik, akademik ve medya cemiyetlerinde etkin olan durumun tasvirinde kullanılması sıklıkla karşımıza çıkmaya başlamıştır. Buraya kadar değindiğimiz yerler ile amacımız, kavramın daha iyi anlaşılması için

2 Emma Woods, "Science Policy in A Post-Truth World", *Risk and Uncertainty in A Post-Truth Society*, ed. Sander van der Linden ve Ragnar E. Löfstedt, (London: Routledge, 2019), 29.

3 Lee Mcintyre, *Post-Truth*, (Cambridge: The Mit Press, 2018), 6.

4 Woods, "Post-Truth World", 1.

zemin hazırlamak olmuştur. Çalışmamızda hedeflediğimiz gibi *Mesnevi*'nin üçüncü cildinde bulunan "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" başlıklı hikâyeyi yukarıda değindiğimiz durumun bir temsili olarak ele almaya çalışacağız. Bu bağlamda pozitif bilimlerde etkin olarak kullanılan model ve temsil gibi unsurların topluma yönelik düşünsel çalışmalarda da önemli bir noktada durduğunu göstermeyi hedefliyoruz. Peki, günümüzde pozitif bilimler ile iç içe geçmiş model ve temsil kavramları toplumu anlamaya yönelik çalışmalarda nasıl bir yere sahiptir?

Sosyal Bilimlerde Model ve Temsil

Günümüz bilim anlayışında modelin çok önemli bir yeri vardır. Modelin bu önemi çağdaş bilim felsefesi tartışmalarında da kendisini göstermektedir. Gerçekliği açıklamak hedefiyle yola çıkan bilimsel teoriler, keşifleri neticesinde soyutlamalarını büyütmektedir. Bu soyutlama gerçek olan ile ilişkisini modeller üzerinden kurmaktadır. Bir anlamda model bilimsel teorilerin gerçek ile olan ilişkisinin aracıdır. Bu nedenle bilim, bir anlamıyla modeller üretme faaliyeti olarak görülmektedir. Modeller, her ne kadar doğa bilimleri alanındaki etkinliği ile tanınsa da sosyal bilimlerde de modellerden söz edebiliriz. Daha genel bir ifadeyle modellerin önemi bütün bir entelektüel faaliyet için geçerlidir. Çünkü modeller temel olarak belirli bir probleme yönelik bakış açısını ya da bir çözüm teklifini ima eder. Bu anlamıyla yalnızca doğa bilimlerinde değil, sosyal bilimlerde de modeller yaygın bir şekilde kullanılabilir.

Sosyal bilimler alanında model, bireye ya da topluma ilişkin bir durumu argümanlaştıran ve ona dair çözüm arayışına yönlendiren unsurdur. Bununla beraber belirtmek gerekir ki modellerin tek bir kullanım türü yoktur. Bilim felsefecileri tarafından farklı işlevleri olduğu belirtilir. Örneğin Morrison ve Morgan modelin dört işlevinden bahsetmektedirler. Bunlardan birisi de temsil etmedir. Buna göre model, basit bir araçtan farklı olarak temsil etme niteliğine sahiptir ve bu vesileyle uygulandığı şey hakkında bilgi sunmaktadır.⁵ Bu anlamıyla çalışmamızda ele aldığımız temsilin de başarılı bir modelleme olabileceğini düşünüyoruz. Dolayısıyla söz konusu temsilin, yani hikâyenin, yazarın basit bir kurmacası olmadığını savunuyoruz. Temelde öğüt vermek gibi bir hedef barındıran hikâye, aslında belirli bir teorik çerçevede temellenen modelledir. Dolayısıyla modelleme amacı içeren temsil belli bir öznenin zihninde kurulan bir şey değildir.⁶ Bu anlamda temsiller bir kurgu değilse epis-temik içeriğe sahiptirler. Çünkü iyi modellerin genellikle dünyanın bazı gerçek özellikleri hakkında doğru bilgiler vermesi beklenir.⁷ Bu çerçevede temsiller, dünyayı anlamamızı ve

5 Margaret Morrison ve Mary S. Morgan, "Models as mediating Instruments", *Models As Mediators*, ed. Margaret Morrison ve Mary Morgan, (New York: Cambridge University Press, 1999), 11.

6 Mauricio Suarez, "Scientific Representation," *Philosophy Compass* 5, no.1 (2010), 99.

7 Uskali Maki, "The Truth of False Idealizations in Modeling," *Models, Simulations, and Representations*, ed. Paul Humphreys ve Cyrille Imbert, (London: Routledge, 2012), 216.

içinde bulunduğumuz durumun farkında olmamızı sağlayan modeller olabilir. Dahası mevcut problemi kavramsallaştırmaya ve ona bir çözüm bulmaya yardımcı olabilir. Çalışmamıza konu olan hikâyeyi de bu bağlamda değerlendirmekteyiz.

Bir Post-Truth Temsili Olarak “Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi”

Buraya kadar ifade edildiği gibi temsiller teorik çalışmaların bir aletidir. Bu temsiller sayesinde soyut fikirler pratik olan ile ilişkilendirilebilecek kavramsal dönüşümü gerçekleştirirler. Bu bağlamda Mevlâna'nın *Mesnevi* eserinin üçüncü cildinde bulunan “Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi” başlıklı hikâyenin parçaları da post-truth dönemin argümanlarına temsil oluşturabilecek bir hikâyedir. Bunu yaparken ki amacımız bir temsilin, toplumu anlamada kullanılabileceğini göstermek ve söz konusu eserin, bu anlamıyla bilimsel faaliyetin dışında kalan bir tür kurmaca olmadığını ifade etmek etmektir. Ele aldığımız eser üzerinden, içindeki hikâyelerin belli bir problemi kavramsallaştırma ve bu probleme bakış açısı kazandırma gayesinde olduğu açığa çıkmaktadır. Tam da bu nedenle hikâyenin post-truth dönemini anlamada bir temsil özelliği barındırdığını düşünüyoruz. Elbette söz konusu hikâye yalnızca sabit bir probleme odaklanmak zorunda değildir. Tekrar ifade edilmesi gerekir ki, post-truth belli bir zihni ve yaşam dünyasının kavramsallaştırılmış ifadesidir. Dolayısıyla temsilin kendisinin bizzat kavrama uygunluğundan ziyade temsilde bulunan içerik ile kavramsallaştırmanın referansta bulunduğu dönemin içerikleri arasındaki uygunluk dikkate alınmıştır. Bu bağlamda ele aldığımız hikâyenin doğru ve yalan arasındaki ilişki temelinde post-truth çağın özelliklerini temsil ettiğini düşünüyoruz.

Bahsi geçen hikâye, bir hoca ve öğrenci grubu arasında geçmektedir. Hoca bu grupta merkezi konumdadır. Kendisi tarafından öğrencilere sürekli bir tür ödevler verilir ve öğrencilerden belirli işler yapılması istenir. Bu konuda hoca, çok karardır ve hiçbir taviz vermez. Bir anlamıyla onlara hakikati öğretmek gayesiyle sıkı bir çaba içerisinde bulunur. Ancak öğrenciler bu yoğun işlerden sıkılarak kurtulmanın yolunu ararlar. Bunun için hocayı, sağlıklı olmasına rağmen hasta olduğuna inandırmaya çalışırlar. Bu niyetle tüm öğrenciler ağız birliği yaparak bu yalanlarını hocaya iletirler. Sonrasında hikâye, hocanın bu yalana inanmasıyla ve sürüklendiği durumlarla devam eder. Böylece hocanın bir yalan ile içerisine düştüğü durum artık içinden çıkılmaz bir hal alır. Biz de bu çerçevede hikâyenin post-truth temsillerini, geniş çerçevelere yayarak, açığa çıkarmaya çalışacağız.

Bir mektebin talebesi, hocalarından bıkmışlar, çalışıp çabalamadan usanmışlardı. Ne yapıp yapıp bir iş becermek, bu suretle de muallimi derde düşürmek için birbirleriyle görüşüp danıştılar. “Hoca hiç hastalanmıyor ki birkaç günceğiz olsun mektebe gelmesin de rahat kalalım; Bir hapisten, bu darlıktan, bu çalışıp çabalamadan kurtula-

İm. Mermer kaya gibi yerinde durup duruyor" dediler. İçlerinden birisi, en zekileriydi. Bir tedbir düşündü, "Hocam, nasılsın, neden böyle benzin sararmış? Hayır ola, rengin kaçmış senin, bu ya hava çarpmasından ya sıtmadan derim. Hoca, elbette bu sözden biraz olsun vehme düşer. Sen de bu çeşit sözlerle bana yardım edersen kardeşim."⁸

Yukarıda, hikâyenin giriş kısmından yapılan alıntıda gösterildiği gibi doğru olana karşı bir yalanı savunma durumu söz konusudur. Doğru olan durum, yani hocanın aslında sağlıklı oluşu, temeli olmayan bir uydurma tarafından saldırıya maruz kalır. Yalanın buradaki gücü ise onun kanıtlara dayalı oluşundan değil, muğlaklığından ve savunucularının çokluğundan gelir. Gabriele Cosentino, post-truth haberlerin önemli özelliklerinden birinin olayın, tek versiyonu üzerinden verilmemesi, muğlaklık üzerinden bir haber yapılması olduğunu söyler.⁹ Bu bağlamda *Le Mesurier*'in GRU tarafından mı, yoksa CIA tarafından mı öldürüldüğü ikileminin oluşturulmasını örnek gösterir. Yani burada, söz konusu iki tarafın olgunun faili olup olmadığına dair bir kanıt yoktur. Ancak iki durumun birbirleri ile arasındaki ilişki nedeniyle gerçekleşen olgu, bu iki tarafı aynı anda fail olabilme ihtimaline taşır. Tıpkı hocanın hastalığında hava çarpması ve sıtmanın, muhtemelen o dönemde belirgin iki sık hastalık olarak, hasta etme ilişkisinin dikkate alınması gibi. Bu noktada karşımıza çıkan temel olgu, yalanın çürütülmemesi üzerine oluşturulan muğlaklıktır. Bu muğlaklık, doğrunun karşısına birden fazla seçenek çıkararak doğrunun kendisini savunma ihtimalini zayıflatır. Hikâyemizde de "Hayır ola, rengin kaçmış senin, bu ya hava çarpmasından ya sıtmadan derim." cümlesi bu anlamda post-truth söylemin muğlaklığını hatırlatmaktadır. Bu muğlaklığın temel gayesi de kaynağı belirsiz bir vehmin açığa çıkmasını sağlamaktır. Öyle ki post-truth dönem, öznel fikirlerin birbirine üstünlüğü olmayan, hepsinin bir tür geçerliğe sahip olduğu dönemdir. Bu anlamıyla söz konusu muğlaklık neticesinde ortaya çıkan vehim, her görüşü aynı derece şüpheli ve aynı derece geçerli hale getirir. Söz konusu derece ancak öznel bakış açılarına göre farklılaşmaktadır. Yani post-truth kullanıcıları kendilerini fikirlerini ifade ediyor olarak görürler ancak doğrulama gerektirmeyen görüşler ve kendi fikirleri oldukları için başkalarının fikirleriyle eşittir.¹⁰ Günümüzde, günlük gazetelerin açık bir ideolojik arka plana sahip olması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu gazeteler, tek bir olguyu, öznel düşüncelerine göre servis etmekte ve gazetelerin her bir okuyucusu, kendisine yakın olanı doğru kabul edebilmektedir. Neticede her bir gazetenin okuyucusu kendisi ile ağız birliği yapan bireyleri bir araya getirmekte ve savunduğu görüşün temellerini muğlaklıklar ile savunmaktadır. Böylece açığa çıkan vehim, olgusal olanın üstünü örtmektedir. Nihayetinde de kaynağı olmayan söylemler yığını ortaya çıkmaktadır.

8 Mevlâna, *Mesnevi III*, çev. Veled İzbudak, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 123.

9 Gabriele Cosentino, *Social Media and The Post-Truth World Order*, (Cham: Plaggrave Pivot, 2020),137.

10 Carlos G. Prado, "Introduction: The New Subjectivism", *America's Post-Truth Phenomenon*, ed. Carlos G. Prado, (California: Praeger, 2018), 2.

Post-truth, kendi özel bakış açımızda hayatımıza bir anlam yüklediğimiz gerçeğinin ölçüsü haline gelir; bizim için ve sadece bizim için ya da en fazla aynı bakış açısını paylaştığımız kişiler için geçerli olan bir anlamdır.¹¹ Hikâyemizde öğrencilerin uydurduğu yalan yalnızca, derslerden sıkılan ve derslerin yapılmasını istemeyen öğrenciler için geçerli ve anlamlıdır. Ancak yalan ile vehim ortaya çıkardığında hakikatin gücünü kaybetmesi ile karşı karşıya kalırız. Bu durumda post-truth dönemde farklı söylemlerin savunucuları, hakikatin olmadığı gibi bir iddiadan ziyade kendilerinin hakikatin bir türü olduğunu ya da hakikatin farklı farklı yorumlarının olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla yalan, bu seviyede toplum içerisinde oturacağı ve toplumu dönüştüreceği zemini bulur. Hakikatin çokluğu ve yorumlarının geçerliliği fikri bir anlamıyla postmodern dönemin felsefe anlayışına uymaktadır. Modernizmin otoriter ve hakikat temelli anlayışı bu türde bir yorum çokluğunu kabul etmemektedir. Bu dönemde her bir filozof için temel olan şey hakikatin tek olduğu ve bunu elde edecek felsefi sistemi oluşturabilmektir. Ancak postmodern dönemin en belirgin özelliği hakikatin çokluğudur. Daha açık bir ifadeyle hakikatin tek bir yol ile elde edilemeyeceği, onun farklı yorumlarının mümkün olabileceğidir. Bu dönemde modernizmin rasyonellik otoritesi kırılarak duygular ve inançlar da hakikati elde etmenin yöntemi olarak kabul edilmektedir. Postmodernizm, rasyonel düşüncenin ve bilimin politik ve kültürel egemenliğine ve bilimsel yönetime dayanan modernite dogmalarına bir tepki olarak duran bir "post-olgusal görecelik" sunar.¹² Bu çerçevede bireyler kendi öznelliklerine uygun fikirleri rahatça benimsemekte ve onları hakikat kabul etmektedir. Medyanın ve teknolojinin de yardımı sayesinde bu fikirler kolaylıkla dolaşıma girmekte ve hakikatin karşısındaki vehmi güçlendirmektedir. Bu ilişki bağlamında post-truth birçok anlamda postmodern dönemin klasik parçalarından biri olarak görülmektedir. Mcintyre bu argümanın savunucularından biri olarak söz konusu durumu "postmodernizmin post-truth'un habercisi olduğu düşünülür"¹³ şeklinde ifade eder. Bunun karşısındaki görüşü savunanlar da mevcuttur. Karşı görüşe göre post-truth, postmodernizmin bir yönü ya da ürünü değildir.¹⁴ Çünkü post-truth'un, yukarıda da belirttiğimiz gibi postmodernizmden çok daha eski bir tarihe sahip olduğu düşünülmektedir. Söz konusu görüş, post-truth'un uzun süredir devam eden, ancak şu anda daha çok kullanılan ve kabul edilen bir fenomen olduğunu ve entelektüel gelişimin son bir aşaması olmadığını savunmaktadır.¹⁵

Ertesi gün oldu. Çocuklar, bu düşünceyle mektebe geldiler. Hepsini de dışarda bu fikri ortaya atan zeki çocuğu bekliyorlardı. Çünkü bu tedbirin kaynağı oydu. Baş, daima

11 Tiziana Andina, "Truth, Lies and Post-Truth", *Post-Truth, Philosophy and Law*, ed. Angela Condello ve Tiziana Andina, (New York: Routledge, 2019), 2.

12 Cosentino, *Post-Truth World Order*, 18.

13 Mcintyre, *Post-Truth*, 126.

14 Prado, "Subjectivism," 5.

15 Prado, "Subjectivism," 5.

ayağın reisidir. Ayağı çekip götüren baştır. Çocuk geldi, hocaya, selam verip Hocam, hayır ola, benzin sararmış, dedi. Hoca, hasta filan değilim, saçmalama, geç yerine otur" dedi. Dedi ama hatırına da bir vehim tozudur kondu, az bile olsa gönlüne bir endişedir düştü. Derken öbür çocuk içeri girdi. O da öyle söyleyince o vehim arttı. Böyle böyle vehmi arttıkça arttı. Haline şaşı kaldı, hasta olduğuna hükmetti.¹⁶

Öğrencilerin birlikte kurguladıkları yalan ile ortaya çıkan vehim, hakikatin kendisine dair şüpheyi de güçlendirmekte ve vehmin gücü karşısında savunulamaz hale gelmektedir. Otuz öğrencinin ağız birliği ile tekrarlanan yalan hem kaynağından bağımsızlaşır hem de hakikati destekleyenleri aciz bırakır. Hoca, hakikatin temsilcisi olarak tektir. Hocayı anlamak ve ona göre yaşamak zor olduğu için karşısında arzularına göre karar almış muhalifler vardır. Bu muhaliflerin tarafında bulunmak daha kolaydır. Bu nedenle kitle daha büyük ve söylem daha güçlüdür. Günümüzde bilgi kirliliğinin temel nedenlerinden biri, söylemin hakikatinin açığa çıkarılmasındaki güçlüğün uğraşmaya değmez olduğunu düşünmektir. Bir söylem, hakiki bir söylem olmasından ziyade ardına toplayabileceği kitleyi dikkate alır. Bunu başarabildiği vakit, hakikat ile bir derdi kalmamaktadır. Bu anlamda zeki öğrenci, arkasına aldığı otuz öğrenci ile hedefe ulaştınca hocaya ihtiyaç duymamaktadır. Günümüzde medya, yalnızca haber alanında değil, yayın yaptığı her anlamda doğruyu söylemekten ziyade kitle toplamayla hedeflemektedir. Bu nedenle en çok izlenme sayısına ulaşabileceği yöntemleri kullanmaktadır. Dolayısıyla otuz öğrenci tarafından takdir alan zeki çocuk için hakikatin yitirilmesinin bir önemi kalmamaktadır. Çünkü onun duygularına ve arzularına hitap eden hakikatten ziyade bu takdirdir. Bu anlamıyla medya da ihtiyaç fazlası bir ekonomik gelir için hakikatin yitirilmesini göze almaktadır. Neticede post-truth dönem, hakikatin de değersizleşmesi ile bir söylemin ortaya çıkması için gereken uzmanlığın da kaybolması ile sonuçlanır. Yani post-truth yargılar, belirli bir alandaki uzmanların yargıları değildir, daha çok uzman olmayanların formüle ettiği yargılardır.¹⁷ Bu çerçevede belirli bir alanda gerçekleştirilen programların sayısının azalması söz konusu uzmanlık gerektirmeyen yargıların artmasının sonucudur. Bununla birlikte belirli bir alanda gerçekleştirilen programda ise söz konusu alanın uzmanı olmayan fakat kitlelere hitap edebilen kişilerin oluşturduğu absürt bir içerik ile karşı karşıya kalabilmekteyiz. Buna örnek olarak Türkiye'deki spor programları gösterilebilir. Bu tip bazı programlarda spor yorumu alanında uzman kişiler yerine daha medyatik ve tiyatro geçmişine sahip, kitleleri etkileyebilen profiller seçilmektedir. Buradaki amaç, uzmanları tarafından ciddi bir spor programı gerçekleştirmekten ziyade izlenme sayısını arttırabilecek etkileyici, hakikatin ikincil planda kaldığı bir program gerçekleştirmektir. Bu, her zaman yalan haber üretildiği anlamına gelmemektedir. Temel mesele de bu değildir. Burada kastedilen hakika-

16 Mevlâna, *Mesnevi*, 125-126.

17 Andina, "Post-Truth," 3.

tin değersizleştirilmesi ve oluşturulan söylemler esnasında dikkate değer görülmemesidir. Dahası, bu değersizlik olduğu takdirde ortaya çıkan söylemlerin tek amacı, hakikati açığa çıkarmaktan ziyade kitlelerin yakalanabilmesidir. Tüm bu post-truth yığınlar, tıpkı otuz öğrenci gibi, hocanın yani bireyin vehmini arttırır. Buna maruz kalan birey kendi inançlarının ve duygularının sorgulanmasına ve değersizleşmesine izin verir. Bununla beraber birey için bir dönüşüm de söz konusu olabilir. Nitekim hikâyemizde de hocanın hastalığına olan inancı, hocanın kendisine ve çevresine olan yaklaşımını da değiştirmektedir. Bu anlamda medyanın bireyler üzerindeki ciddi bir dönüştürme potansiyeli olduğu ifade edilebilir.

Oxford Sözlük'ün tanımını dikkate alacak olursak buradaki vurgunun, duygu ve inançların nesnel hakikatlerin önüne geçmesi olduğunu görürüz. Hikâyede, söz konusu durum, "aklı cüz'inin afeti vehimdir, zandır. Çünkü onun vatani karanlıklar diyarındadır"¹⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla insanın vehme kapılması ve bu suretle rasyonel olanı dışlaması kendi doğasında olan bir şeydir. Bütün bir modern dönem, bir anlamıyla insanın bu karanlıklar diyarından gelen irrasyonel doğasını nasıl engelleyebileceği ve hayatını rasyonel bir zeminde nasıl yaşayabileceği sorusuna aranan bir cevap olarak görülebilir. İnsanın, aklını hatalardan korumanın yollarını arama çabasını da bu şekilde yorumlayabiliriz. Ancak post-truth dönem, böyle bir çabaya ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü onlar irrasyonel durumları hata ve yanılıklar olarak görmemektedir. Bu bağlamda, modern rasyonalite kenara itilmiş ve yerine yanılısamayı gerçek olandan ayırt etmenin zor olduğu güçlü bir irrasyonel gelmiştir.¹⁹ Bu temelde modern epistemolojik sistemler otoriter olduğu için dışlanmaktadır. Dolayısıyla geleneksel olarak, güçlü bir duygusal çağrışım, gerçek yargıların formülasyonunda rahatsız edici kabul edilirken, post-truth durumunda duygusal çağrışım, en yararlı unsur olarak görülür.²⁰ Bu çerçevede bilgi çokluğu ve bunların denetlenemez oluşu gibi problemleri ortaya çıkmaktadır. Her bir söylem hakikat iddiasında bulunurken ait olduğu bireyin veya toplumun ön yargılarına duygu ve inançlarına bağımlıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi söylemlerin çoğulluğu ile beraber yayılma hızı neticesinde de kaynaklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hakikate ulaşacak bir epistemolojik temelden uzaklaşmış oluruz. Bu, bilgi eksikliğinden değil, maruz kaldığımız çelişkili yanıltıcı ve sürekli değişen bilgi miktarından dolayıdır.²¹

Evine gelip kapıyı şiddetle açtı. Karısı, "Hayır ola, erken geldin. Allah esirgesin, başına kötü bir şey gelmesin de" dedi. Hoca dedi ki: "Kör müsün sen? Bir benzime, bir halime

18 Mevlâna, *Mesnevi*, 126.

19 Rosemary Overell ve Brett Nichols, "Introduction: Post-Truth and The Mediation of Reality", *Post-Truth and the Mediation of Reality*, ed. Rosemary Overell ve Brett Nichols, (Cham: Palgrave Mcmillan, 2019), 1.

20 Andina, "Post-Truth," 3.

21 Cosentino, *Post-Truth World Order*, 139.

baksana. Yabancılar bile derdimle dertleniyor, feryada geliyor. Sen evimin içinde olduğun halde bana düşmanlığından, bana karşı münafıklıkta bulunduğundan yanıp yakıldığımı görmüyorsun bile." Kadın, "A hocam, senin bir şeyin yok. Bu endişen manasız ve saçma bir vehimden ibaret" dediyse de "A kahpe inat mı ediyorsun? Halimdeki kırgınlığı, tir tir titrediğimi görmüyor musun?"²²

Öğrencileri tarafından kandırılan hoca, hasta olduğuna kendisi de inanarak eve döndüğünde eşinin sorularıyla karşılaşır. Kadın, hocaya hasta olmadığını söylemesine rağmen inandıramamaktadır. Dahası hoca, kadın bunu söylediği için kızar. Bu anlamda hakikat olanın ifade edilmesi suçlanmaktadır. Böylelikle hakikat olan yitmektedir. Çünkü hocayı inandırmak için formüle edilmiş yalan post-truth'un belirgin özelliği olan retorik olarak etkili olan ve onları keskin kılabilecek duyguları inandıran yargılarla oluşturulmuştur.²³ Bu yalan karşısında hocanın da hakikati terk ettiği görülmektedir. Bu terk ediş de tam olarak post-truth dönemin olgularından biridir. Çünkü artık insanlara göre asıl olan hakikatin her durum ve şartta varlığını devam ettirebilmesi değil, insanın kendi varlığını devam ettirebilmesidir.²⁴ Bu çerçevede hasta olduğunu düşünen hoca kendi varlığının derdine düşerek ona hasta olmadığını göstermeye çalışanları, yani hakikati söyleyenleri kendi varlığına düşman kabul etmektedir. Bir kişinin inançları kendisine uygun olmayan bir hakikat tarafından tehdit edildiğinde bazen bu hakikate meydan okumak tercih edilir.²⁵ Üstelik bu yalanda hiçbir kanıt da ihtiyaç duyulmamaktadır. Dolayısıyla post-truth dönemde üretilen yalanın kanıtla dayandırılma ihtiyacı yoktur. Kişisel duygu, düşünce ve inançlara hitap eden kişiler tarafından söylenen yalan hakikat olarak değerlendirilmektedir.²⁶ Burada her ne kadar öğrenciler hocanın kişisel kanaatlerine yakın isim olmasa da onların, hocanın varlığına yönelik oluşturdukları tehdit hoca nezdinde öğrencilerin kadının üzerinde bir otorite olarak görülmesini sağlamaktadır. Bu nedenle yalan kendisine bir yer bulmaktadır. Nitekim bu otorite aracılığıyla hakikat kendisine ifade zemini bulamadıkça birey ya da toplum nezdinde kaybolmaya maruz kalır. Hocanın kadına kızmasından sonra kadının, "Bir şey söylesem beni itham edecek. Fakat söylemesem de bu hastalık, sahiden hastalık haline gelecek"²⁷ demesi bu anlamda yalanın hoca tarafından hakikatin kendisi olarak kabul edileceği kaygısına işaret etmektedir.

Hikâyenin bu kısmına kadar yaptığımız post-truth betimlemeleri, bize o dönemin zihin dünyasını ve toplumsal ilişkilerini göstermiştir. Buradaki temel gaye sahip olunan iddiayı,

22 Mevlâna, *Mesnevi*, 127.

23 Andina, "Post-Truth," 13.

24 Mertek, "Post-Truth'u Hannah Arendt ile Okumak," *Liberal Düşünce Dergisi* 25, no. 97, (2020), 212.

25 Mcintyre, *Post-Truth*, 13.

26 Mertek, "Post-Truth'u Hannah Arendt ile Okumak," 210.

27 Mevlâna, *Mesnevi*, 128.

nesnel bir kanıtı gerek duymadan retorik bir formda sağlam yargılara dayandırmaktır. Buna göre hakikat için ölçüt bu çabadır. Bir iddia sadece insanlar ona inandığı için veya insanlar ona inanmak istediği için doğru olmalıdır.²⁸ Dolayısıyla doğruyu elde etmek için gerektiği kadar çok insanı inandırmak ve bu amaçla söylemleri yapılandırmak istenmektedir. Nitekim hocanın gitmesine rağmen ders yapmak zorunda kalan çocuklar bu sefer de yüksek sesle okumalar yapıp hocayı, yüksek sesle okudukları için başının ağrıyabileceği argümanı ile yeniden kandırırlar. Hoca bu iyi kurgulanmış retorik argümanı kabul ederek kendisini tamamen hastalığına bırakır ve öğrenciler hedefledikleri kendi hakikatlerini yakalamış olurlar.²⁹

Post-truth, kanıtlanmaya ihtiyaç duymadan birisinin inanabileceği her şeyi doğru kabul etme eylemi olarak gelişir.³⁰ Bu gelişimin en büyük destekçisi medyadır. Günümüzde teknolojinin de ilerlemesiyle hayatın her alanına yayılmıştır. Post-truth kavramının akademik alanda yaygınlaşmasının öncülerinden olan Keyes'in de ifade ettiği gibi post-truth'a zemin hazırlayan şey, modern teknolojidir.³¹ Bu anlamda post-truth kavramının yalnızca gerçekliğin çarpıtılması olarak ele alınması yerine elektronik medyanın meydana getirdiği zihinsel bir durum olarak ele alınması gerektiği de düşünülmektedir.³² Nitekim söz konusu post-truth tavırların en yoğun yaşandığı yer, sosyal medya olarak adlandırdığımız elektronik ortamdır. Bu alanda haberin kaynağı belirsizdir. Yayılım kontrolsüzdür. İddia denetlenemezdir. Çünkü mevcut medyanın hakikat derdinden önce ekonomik dertler ön plana çıkmıştır. Buna örnek olarak "Facebook" şirketi gösterilebilir. ABD başkanlık seçimlerinde Facebook'un kullanıcı bilgilerini Trump'a sattığı iddiası ortaya çıkmıştı. Ancak bizi ilgilendiren, Facebook'un bu kullanıcı bilgilerini toplamasını, kullanıcıların yararına olduğu söylemine dayandırmasıdır. Bu argüman, yalnızca Facebook için geçerli olan ve denetlenmesi mümkün olmayan bir argümandır. Temelde ise hakikat gibi bir kaygı bulunmamakta, daha ziyade arzuya hitap eden ekonomik bir kaygı bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle kullanıcıların ilgi alanlarına yönelik içeriklerle karşılaşmasını kullanıcı yararına dayandıran Google ve Facebook gibi internetin egemen güçleri, aslında daha fazla ekonomik çıkar sağlamayı önemsemektedir.³³ Bu anlamıyla internetin hayatımıza girmesi, geçmişten günümüze saklı kalan post-truth dönemini iyice belirginleştirmiştir. Bu durum içerisinde internetin, bireyi aktif katılımcı statüsüne sokması etkindir. Çünkü televizyonda kurmaca olanı pasif bir şekilde alan izleyici internetle

28 Ignas Kalpokas, *A Political Theory of Post-Truth*, (Cham: Palgrave Pivot, 2019), 11.

29 Mevlâna, *Mesnevi*, 129.

30 Leonardo Ambasciano, *An Unnatural History of Religions: Academia, Post-Truth and the Quest for Scientific Knowledge*, (London: Bloomsbury, 2019), 145.

31 Ralph Keyes, *Hakikat Sonrası Çağ*, çev. Deniz Özçetin, (İzmir: Deli Dolu Yayınları, 2017), 255.

32 Güven, "Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth", 24.

33 Ayşe Fulya Şen ve Hacer Taşdelen, "Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme," *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 33, (2020), 31.

birlikte katılımcı olmuştur.³⁴ Dolayısıyla farklı duygu ve inançlar daha kolay servis edilebilir hale gelmiştir.

Post-truth dönemin bir diğer özelliği, yalanın güçlenmesiyle birlikte kaynağının da kaybolmasının ardında bu yalana dahil olanları da içerisine çekmesidir. Yani söylem kabul edildikten sonra ortaya atılan itirazlar dikkate alınmadan söyleme bağlı kalmak devam etmektedir.³⁵ Hikâyenin devamında da eve dönen çocukları anneleri görünce neden okulda olmadıklarını sorarak kızmaktadır. Çocuklar ise kendilerinin suçlu olmadıklarını hocanın hastalandığını söylemektedirler.³⁶ Bu anlamda yalan, tek bir muhatap ile sınırlı kalmamaktadır. İlk başta yalnızca hocaya söylenen yalan, her ne kadar başarıya ulaşsa da bununla sınırlı kalmamış, sürdürülmeye devam etmiştir. Çünkü kalabalık kitle tarafından oluşturulan söylem aynı zamanda kitleyi de kendi içerisine çekmiştir. Dolayısıyla post-truth dönem, söylemi oluşturan kişiyi de söyleme maruz bırakmaktadır. Bununla birlikte söylemi oluşturan topluluk, haz merkezli oluşturduğu söyleminin başarıya ulaşmasını gördükçe bundan vazgeçmemekte ve devam etmesini istemektedir. Bu anlamıyla da post-truth, hazzın kolektif maksimizasyonu olarak görülebilir.³⁷

Klasik medyanın internetle birlikte geçirdiği devrim, günümüzde post-truth dönemin itici gücü olmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi her söylemin, kendisini ifade edecek zemin bulması ve bu söylemlerin hiçbir kanıtı ihtiyacı duymadan yani bir filtrelemeye tabi olmadan ortaya çıkabilmesi söz konusu dönemin en büyük özelliğidir. Bununla birlikte söylemin hedeflediği hazzın açığa çıkması, söylemi hakikat karşısında daha istikrarlı ve güçlü kılmaktadır. Bu anlamıyla post-truth nesnel hakikatten gerçeğin göreceleştirilmesine doğru, yanlış yönlendirilmiş hareketin son adımıdır.³⁸ Bu hareket bir anda ortaya çıkmış değildir. Her ne kadar teknoloji ve internet ile güçlendiğini ifade etmiş olsak da bunun yeni olmadığını da belirttik. Bu nedenle, etkisinin geçici olduğu söylenemez. Çünkü günümüzdeki toplumlar da köklü bir şekilde yerleşmiş olduğunu görüyoruz. Başka bir deyişle post-truth sadece bir trend değil, küresel etkiye sahip sosyal medya çağında uzun süredir devam eden tarihsel bir fenomendir.³⁹ Ancak tüm bu argümanlara rağmen post-truth, hakikatin bizzat kendisiyle ilgili değil, bu dönemdeki insanların hakikate yönelik tepkileri ile ilgilidir.⁴⁰

34 Güven, "Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth," 31.

35 Overell ve Nichols, "Introduction: Post-Truth and The Mediation of Reality," 13.

36 Mevlâna, *Mesnevi*, 129

37 Kalpokas, *Post-Truth*, 17.

38 Prado, "Subjectivism," 2.

39 Stuart Sim, *Post-Truth, Scepticism&Power*, (Cham: Palgra ve Macmillan, 2019), 168.

40 Mcintyre, *Post-Truth*, 172.

Sonuç

Bu çalışmada bazı temsillerin sadece beğeni yargısına konu olmadığını aynı zamanda bir teorinin modellemesi olmak anlamında kognitif tarafının olduğu savunulmuştur. Çalışmada ele alınan Mevlâna'nın *Mesnevi* eserinin üçüncü cildinde bulunan "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" başlıklı hikâyenin bu anlamda bir post-truth modellemesi olabileceği öne sürülmüştür. Buna göre söz konusu hikâyenin, günümüzde yaygın bir şekilde tartışılan post-truth dönemin özelliklerini anlamada ve analiz etmede bize yardımcı olduğunu iddia ettik. Bu amaçla öncelikle post-truth'un kısa bir açıklamasını verdik. Ardından "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" temsilini post-truth dönemi anlamaya yönelik bir incelemeye tabi tuttuk. Bunu yaparken hikâyenin içerisinde bulunan karakterleri ve olayları günümüz zihin ve yaşam dünyası ile ilişkileri içerisinde ele aldık. Neticede ele aldığımız temsilin, bugün içinde bulunduğumuz dünyayı anlamaya yönelik belirli yardımcı unsurlar barındırdığını savunduk.

Bu çerçevede "hakikat" kavramının felsefe tarihinde geniş yer kapladığına değindik. Bu kavram yalnızca düşüncenin unsuru olan ve gündelik yaşamımızdan soyut bir kavram değildir. Aksine pratik yaşamımızı yönlendiren bir rehber niteliğindedir. Çalışmamıza konu olan post-truth kavramı da hakikat ile ilişki içerisinde olan bir kavramdır. İnceleme esnasında belirttiğimiz gibi her ne kadar post-truth, bir kavram olarak yeni olsa da bu kavramın referansta bulunduğu sosyal ve felsefi durum yeni değildir. Bunu göstermek için felsefe tarihinden bazı örnekler başvurduk. Bunlarla birlikte post-truth'un, hikâye ile ilişkisi içerisinde, doğru ile yalan arasındaki çizgiyi muğlaklaştıran bir durum olduğunu ifade ettik. Bu anlamıyla onun, hakikatin değersizleştiği ve ikincil bir durumu geldiği dönemin adlandırması olduğunu ileri sürdük. Bu bağlamda ele aldığımız "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" temsilinin de doğru ve yalan arasındaki çizginin muğlaklaşması üzerinden bir post-truth durumunu temsil ettiğini gördük. Çünkü bu hikâyede hocadan kurtulmak isteyen bir grup öğrenci hocayı bir yalana inandırmak isterler. Bunu yaparken yalanlarını kanıtlamaya ihtiyaç duymazlar. Önemli olan bu yalanı, olabildiğince retorik bir formda oluşturup hocayı buna inandırmaktır. Bu çerçevede doğru ve yalan arasındaki çizgiyi belirsizleştirecek bir yöntem kullandılar. Bu yöntemle hocayı ikileme bırakıp, vehme kapılmasına neden oluyorlar. Neticede öğrencileri tarafından kandırılan hoca kendisi de hasta olduğuna inanarak eve döner. Eşinin onun hasta olmadığına yönelik söylemlerini de kendisine karşı bir yalan ve saldırı olarak görür. Böylelikle yalan karşısında hakikat ifade edilemez hale gelir ve yiterek kaybolur. Nitekim post-truth dönemin bir özelliği olarak, hakikatin savunucu olan hoca da artık hakikatten vazgeçerek yalanın içerisine sürüklenir. Öyle ki o da kendi hastalığına hükmeder.

Hikâyede hocanın vardığı sonuca nispetle günümüzde hepimizin post-truth yaşamın içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bunu kabul etmek, iyi veya kötü olduğunu düşünmek önemli değildir. Buradaki esas nokta hepimizin söz konusu durumla karşılaşma ihtimalidir. Bunun birey ve toplum üzerindeki en büyük etkisi medya ile oluşturulmaktadır. Özellikle internetin de yaygınlaşması ile beraber söylemler artık kaynağını kaybetmiş ancak güçlü bir şekilde her yeri etkileyebilir hale gelmiştir. Bu durum karşısında hakikat talebinde bulunan birey ya da toplum söylemi denetleme unsurunu da elinden kaçırmıştır. Nihayet çok ciddi bir belirsizliğin içerisine düşerek hakikat ile olan irtibatını sorgulamaya başlayabilmektedir. Çünkü post-truth söylem kontrolsüz bir yayılım gücüne sahip ve erişimi kolaydır. Sonuç olarak "Halkın Ululaması ve Alıcıların Rağbeti Yüzünden Bir Adamın Hastalanması ve Bir Muallimin Hikâyesi" temsili ile açıklamaya çalıştığımız post-truth dönemin, hakikat ile irtibatını korumak isteyen birey ve toplumlar için kaygı verici bir dönem olduğunu düşünüyoruz. Ele aldığımız bu temsil, söz konusu kaygıyı modellemek anlamında kognitif içeriğe sahip bir temsil olarak yorumlanabilir. Dahası yalnızca edebi bir eser olmak mahiyetiyle anılan birçok temsil kendi dönemine dair bir tür modelleme olarak görülebilir.

Kaynakça

- Ambasciano, Leonardo. *An Unnatural History of Religions: Academia, Post-Truth and the Quest for Scientific Knowledge*. London: Bloomsbury, 2019.
- Andina, Tiziana. "Truth, Lies and Post-Truth". *Post-Truth, Philosophy and Law*. Ed., Angela Condello ve Tiziana Andina. New York: Routledge, (2019): 1-13.
- Cosentino, Gabriele. *Social Media and The Post-Truth World Order*. Cham: Palgrave Pivot, 2020.
- Güven, Ahmet. "Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth: Bir Kavramsallaştırma Denemesi." *İnsan&İnsan* 7. No. 23 (2020): 20-36.
- Maki, Uskali. "The Truth of False Idealizations in Modeling." *Models, Simulations, and Representations*. Ed. Paul Humphreys ve Cyrille Imbert. London: Routledge, (2012): 216-233.
- Mcintyre, Lee. *Post-Truth*. Cambridge: The Mit Press, 2018.
- Mertek, Sefa. "Post-Truth'u Hannah Arendt ile Okumak." *Liberal Düşünce Dergisi*, 25/97 (2020): 205-225.
- Mevlâna. *Mesnevi*. Cilt III. Çeviren: Veled İzbudak. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Morrison, Margaret ve Mary S. Morgan. "Models as Mediating Instruments." *Models as Mediators*. Ed. Margaret Morrison ve Mary Morgan. New York: Cambridge University Press. 1999, 10-38.
- Kalpokas, Ignas. *A Political Theory of Post-Truth*. Cham: Palgrave Pivot, 2019.
- Keyes, Ralph. *Hakikat Sonrası Çağ*. Çeviren: Deniz Özçetin. İzmir: Deli Dolu Yayınları, 2017.
- Overell, Rosemary ve Brett Nichols. "Introduction: Post-Truth and The Mediation of Reality." *Post-Truth and the Mediation of Reality*. Ed. Rosemary Overell ve Brett Nichols. Cham: Palgrave Macmillan, 2019: 1-12.
- Prado, Carlos G. "Introduction: The New Subjectivism." *America's Post-Truth Phenomenon*. Ed. Carlos G. Prado. California: Praeger, (2018): 1-14.
- Sim, Stuart. *Post-Truth, Scepticism & Power*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Suarez, Mauricio. "Scientific Representation, *Philosophy Compass* 5, no.1 (2010): 91-101.
- Şen, Ayşe Fulya ve Hacer Taşdelen. "Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme." *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 33, (2020): 11-34.
- Woods, Emma. "Science Policy in A Post-Truth World", *Risk and Uncertainty in A Post-Truth Society*. Ed. Sandervan der Linden ve Ragnar E. Löfstedt. London: Routledge, (2019): 26-43.

İktidar Bağlamında Coğrafi Bilginin Kullanımı: İbrahim Müteferrika'da Coğrafya İlminin Siyasi Önemi

Muhammet Emin Vatansver*

Öz: Bu makalenin araştırma konusu, coğrafya bilimini iktidar kavramı çerçevesinde Batı-Osmanlı dünyası odaklı incelemektir. Coğrafi keşiflerle hakimiyetini farklı bölgeleri içine alacak şekilde genişleten Avrupalılar için coğrafya bilimi artık iktidar kurma aracıdır. XIX. yüzyıla uzanan sü-reçte Avrupalı güçler elinde coğrafi bilginin bir iktidar kurma aracı olarak nasıl kullanıldığını örneklerle göstermek araştırmamızın bir parçasıdır. Dolayısıyla bu makalede, coğrafi bilginin Avrupalı devletler tarafından politik amaçlı kullanımı farklı dönemlerden örneklerle gösterilecektir. Ancak asıl odak noktamız, Batı dünyasını yakından tanıyan İbrahim Müteferrika'nın Usulü'l-Hikem fi Nizam'il-Ümem adlı eserinde coğrafya bilimi hakkında ortaya koyduğu düşüncelerini siyasi açıdan ele almaktır. Araştırmamızda Müteferrika'nın siyasi açıdan coğrafya biliminin öneme dair ileri sürdüğü düşünceler ve teklifler incelenecektir. Bu bağlamda Müteferrika'nın coğrafya ilminin önemine ilişkin yaptığı uyarı-teklifler okuyucuya sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tarihi, Coğrafya Tarihi, Coğrafi Keşifler, İbrahim Müteferrika, İktidar, Siyaset Tarihi.

Giriş

İlk çağlarda "tasvirî coğrafya" kapsamında yapılan coğrafya bilimi süreç içinde giderek farklı içerik ve anlamlar kazanmıştır. Orta Çağ ve Yeni Çağ dönemlerine gelindiğinde coğrafi bilgi açık bir şekilde iktidar gruplarının kullandığı bir araç haline gelmiştir. Mekâna dair oluşturulmuş "informatik coğrafya" verileri bu dönemlerde mekân üzerinde hakimiyet kurmanın gerekli bir parçası olmuştur.¹ Özellikle yeryüzünde henüz keşfedilmeyen bölgelerin keşfedilmeye başlandığı "Keşifler Çağı"² döneminde coğrafi bilgi, imparatorlukları siyasi hedeflerine taşıyan bir fayda unsuruna dönüşmüştür. İmparatorlukların karalara ve denizlere yönelik edindiği coğrafi bilgi; savaş, ticaret ve -Batı özelinde- sömürgecilik gibi amaçlar için kullanılmıştır. Bu bakımdan coğrafi bilginin pragmatik bir yapıya bürünmesinin, Avrupa'da yükselen güç isteği ile beraber ilerlemiş olduğu gözlemlenmektedir.

* Bilim Tarihi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi. mevatansever@gmail.com

1 Nurettin Özgen, "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları," *Ege Coğrafya Dergisi* 19, no. 2 (2010): 4.

2 Avrupalıların XV. - XVII. yüzyıllar arasında sürdürdüğü keşif faaliyetleri.

İktidarın bilgiyi kullanmasında “yeniden doğuş” olarak tanımlanan Rönesans ve Reformasyon dönemlerinin etkisi vardır. Bu dönemlerin getirdiği düşünsel kalıplar bilginin iktidar ile iç içe geçmesinde etkili olmuştur. Başta bilimler sahası olmak üzere; siyaset, ekonomi, insanbilimleri gibi alanlarda gerçekleşen yeniden doğuş hareketi, yönetici sınıfın düşüncesini de şekillendirmiştir. Bilginin pragmatik yapısının öne çıkmasıyla bilgiye yaklaşımda dönüşüm yaşanmıştır. Bu bağlam göz önünde tutulduğunda, fayda araçlarına en çok ihtiyaç duyanın iktidar yapısı olması nedeniyle, bilgi ve iktidar arasındaki irtibat yönetici sınıfı etrafında kuvvetlenmeye başlamıştır.

Avrupa’da bilgi ve iktidar coğrafya bilimi özelinde açık bir şekilde kendisini gösterir. Karalara ve denizlere ilişkin oluşturulan haritalar yeni keşfedilen toprakların bilgisini somut olarak iktidar gruplarına verir. Buna ek olarak çeşitli türlerde coğrafi bilgiyi içeren kitaplar da bu kapsam dahilindedir. Coğrafi bilgi, Akdeniz ticaretini domine etmek, deniz savaşlarında üstün gelmek, sömürge topraklarına ulaşmak gibi amaçlar için kullanılmıştır. Özellikle sömürgeci devletler, sömürge topraklarına ulaşabilme ve yayılmacı politikalarını gütmeye noktasında coğrafi bilgiyi kullanmışlardır.

XVII-XVIII. yüzyıllarda Avrupa ve Avrupa’nın etki ettiği coğrafyalar üzerinde yaşanan gelişmeler Osmanlı tarafından yakından takip edilmiştir. Coğrafi bilginin; deniz ve kara savaşlarında, toprak paylaşımı hususunda vb. siyasi hedefler için önemli olduğu birçok Osmanlı düşünürleri tarafından fark edilmiştir. Özellikle Kâtib Çelebi ve İbrahim Müteferrika bu konu üzerinde durduklarından tekliflerini kendi dönemlerindeki yönetime bildirmişlerdir. İbrahim Müteferrika coğrafi bilginin siyasi bir araca dönüştüğü “kırılma” döneminde saltanat erkânı ve devlet ileri gelenleriyle bu noktada düşüncelerini paylaşmıştır. Müteferrika *Usûlü’l Hikem fi Nizâmi’l-Ümem* adlı eserinin II. Bab’ında coğrafyanın gerekliliği hususunu siyaset arenasında yer alan aktörlere açıklamaya çalışmıştır. Bizim araştırmamız da bu kapsama dayalı olarak coğrafi bilginin iktidar tarafından sıklıkla kullanıldığını gösteren dönemi ve Müteferrika’nın bu konudaki uyarı-tekliflerini ele alacaktır.

Avrupa’nın Coğrafi Bilgi Kaynakları ve Bilginin Dolaşımı

Coğrafi Keşifler döneminde bilinmeyen toprakların keşfedilmesi, coğrafi bilginin kullanılması sayesinde gerçekleşmiştir. Avrupa’da keşifler öncesinde coğrafyaya ilişkin bilgi seviyesi oldukça düşüktür. Orta Çağ’da Avrupalıların dünyanın şekli ve mahiyeti hakkındaki bilgisi eski bilimsel düşünceden ibarettir. Eski düşüncenin yerini yeniye bırakması ise XV. yüzyılda ortaya çıkan Rönesans dönemiyle ilişkilidir. Bu dönemle birlikte Avrupa’da; siyasi, dinî, entelektüel ve çevresel koşullar değişmeye başlamıştır. Fakat bunun öncesinde Rönesans’ın

oluşumuna bakacak olursak birçok etken karşımıza çıkabilir. Bu etkenler arasında Avrupa'nın İslâm dünyası ile girdiği entelektüel alışveriş de vardır. Tarihte medeniyetler arasındaki entelektüel etkileşimler bilginin kimseye mâl edilemeyen bir yapısının olmasıyla anlaşılabilir.³ Dolayısıyla her iki medeniyetin entelektüel etkileşimine bu pencereden bakılması gerekmektedir. İslâm medeniyetinin erken dönemde kadim medeniyet havzalarıyla girdiği entelektüel etkileşim gibi Avrupa da İslâm dünyası ile entelektüel etkileşim içine girmiştir.

Batı medeniyeti X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rönesans'ın temellerini İslâm dünyası ile girdiği entelektüel etkileşimin katkısıyla atmıştır.⁴ İslâm dünyası üzerinden klasik düşünceyle kurulan irtibat eski bilimsel inanışların terk edilmesine yol açmıştır. İslâm medeniyetinin kendi erken döneminde Antik Yunan ve diğer medeniyet havzalarından topladığı entelektüel birikim, İslâm dünyasında bilimlerin gelişmesini sağlamıştır. Müslümanlar elde ettikleri kadim bilimsel eserleri derledikleri gibi onları yeni bir forma sokarak revize de etmişlerdir. Abbasiler döneminde Halife Me'mun (ö. 833) tarafından coğrafya alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Müslümanların coğrafya alanında özellikle mekân tasviri ve kartoğrafya çalışmaları bilimler tarihinde kayda değer çalışmalardır.

İlk Çağ'da dünyanın şekli, koordinat sistemi ve boyutu hakkında yapılan çalışmalar Müslümanlar tarafından incelenerek doğru hesaplamalarla yeniden belirlenmiştir.⁵ Coğrafi yer belirleme çalışmaları, matematiksel coğrafyanın XI. yüzyılın ilk çeyreğinde bağımsız bir disiplin olarak gelişmesine yol açmıştır.⁶ Yeryüzüne ilişkin yapılan kartoğrafik çalışmalar Marinus ve Batlamyus ile zirve noktasına ulaşmış, sonrasında Halife Me'mun'un coğrafyacılarının çalışmalarıyla yeni bir sürece girmiştir.⁷ Bunun yanında Müslüman seyyahların derledikleri bilgilerden ve yapmış oldukları seyahatlerden oluşan eserler, mekânın bilgisini aktarma noktasında önemli çalışmalardır. Erken dönemlerde (X. yüzyıl) İslâm coğrafyacıları İran ve Orta Asya'ya dair kapsamlı coğrafi eserler yazmışlardır. İbn Havkal (ö. 988) ve el-Makdisi'nin (ö.1000) İspanya ve Kuzey Afrika hakkındaki eserleri de bu dönemin önemli çalışmalarıdır. Özellikle İbn Havkal İslâm dünyası dışındaki ülkelere dair de kıymetli bilgiler aktarmıştır. İslâm coğrafyacılarının bu dönemde yapmış oldukları coğrafi gözlemler ve keşifler coğrafya alanında olağanüstü ilerlemeler sağlamıştır.⁸

3 Nihal Fırat Özdemir, *Yeni Bilginin Dolaşım Araçları* (İstanbul: Ketebe Yayıncılık, 2022), 13.

4 Fuat Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2019), 3-4.

5 Sezgin, Biruni gibi bilginlerin çalışmalarıyla İslâm dünyasında matematiksel coğrafya çalışmaları ileri seviyelere ulaşmıştır.

6 Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi*, 172-174.

7 Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi*, 174-175.

8 Sezgin, *İslam Uygarlığında Astronomi*, 170-171.

Yukarıda verilen örnekler Orta Çağ Müslüman bilginlerinin mekânsal bilgi ve kartoğrafya çalışmalarının sadece birkaçıdır. Avrupa'nın Orta Çağ'da İslâm dünyasıyla girdiği etkileşim sürecinde karşılaştığı bilimsel çalışmaların yukarıdaki örnekler gibi olması muhtemeldir. Bu konuda İslâm dünyasından Avrupa'ya nakledilen bilimsel eserlerin coğrafi keşifleri hazırlayan etkenler arasında olduğu söylenmektedir.⁹

Avrupa'nın İslâm dünyasıyla kurduğu entelektüel etkileşim ve kendi iç dinamiklerinin sonuçları Rönesans döneminin zeminini oluşturmuştur. Bu dönemle birlikte kıta Avrupası'nda coğrafi bilgi birikiminde artış yaşanmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak Avrupa'da bilinen Dünya kavramının kapsamı da genişlemeye başlamıştır.¹⁰ Artık etrafı okyanuslarla çevrili ve tepsi şeklindeki düz dünya anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. Batlamyus'a dayanan bu görüşe alternatif görüşler İslâm dünyasının da katkısıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylelikle Avrupa'da bilinen dünya kavramı genişleyerek yeni anlayışlar doğmuştur. Fakat bu anlayışların detayı çalışmamızın konusu değildir. Ancak Avrupa'da bilginin genişlemesiyle erken modern dönemde yeni anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu görüşler de araştırmamız açısından dikkate değer konulardır.

Erken Modern Avrupa Düşüncesinde; İktidar ve Bilgi Anlayışına Bakış

Avrupa'da Rönesans ve Reform ile beraber; din, sanat, bilim gibi alanlarda yenilikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemlerle birlikte doğan yenilikler arasında yeni iktidar anlayışları da vardır. Söz konusu dönemlerin neticesinde Orta Çağ'daki Tanrı ve hükümdara dayalı iktidar anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. Dinî iktidara dayalı düşünceden giderek uzaklaşan Avrupa düşüncesi yerini özneyi merkeze alan bir düşünce biçimine doğru geçmektedir. Böylelikle modern dönemlerde modern devlet ve modern özneye ilişkin alternatif düşüncelerin ortaya atıldığı sıklıkla görülür. Ancak modern devlet ve modern özneye ilişkin söylemlerin temeli modern dönemden önce Avrupalı düşünürler tarafından ileri sürülmüştür. Bu yüzyıllardaki iki önemli düşünür olarak gösterilen Niccolo Machiavelli (1469-1527) ve Francis Bacon (1561-1626), din adamlarına dayalı bir iktidar anlayışı yerine siyasal iktidarın tekrardan düzenlenmesi yönünde alternatif teklifler sunarlar.

Her iki düşünürün de düşüncelerinin detayına girmek bu makalenin konusu değil. Ancak bazı hususları aktarmak dönemin teorik çerçevesindeki değişimi göstermesi bakımından önemlidir. Machiavelli devlet çıkarlarını her şeyin üstünde tutan hükümdar anlayışına sahiptir. Machiavelli'ye göre hükümdar, erdem ve ahlak yasasına göre değil, gücü ve devam-

9 Nazan Karakaş Özü, *Keşifler ve Coğrafya* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 77-78.

10 Karakaş Özü, *Keşifler ve Coğrafya*, 28-29.

lılığı esas alan bir yasaya göre hareket etmelidir. Bu noktada Machiavelli bir hükümdarın iktidarını koruması için her zaman iyi olmaması gerektiği düşüncesindedir. Machiavelli, hükümdarın gerektiği zamanlarda gücünü kötüye de kullanması gerektiğini söyler.¹¹ Pragmatik bir iktidar anlayışının görüldüğü bu düşünce yapısında iktidarın gücü ve devamlılığı uğruna kötü olmanın tavsiyesi vardır.

Machiavelli, *Hükümdar* eserinde coğrafi bilginin hükümdarlar açısından önemine de işaret eder. Machiavelli bir hükümdarın; savaş alanlarına aşina olması ve savaş anında savunmayı iyi yapabilmesi için savaş bölgesini iyi bilmesi gerektiğini de söyler. Bazı bölgelerin coğrafi yapılarının birbirine benzemesi nedeniyle Machiavelli bölge yapılarının tam olarak bilinmesinin önemli olduğunu vurgular. Machiavelli bu bilgilerin (coğrafi bilginin) komutanı gerçek bir komutan yaptığı düşüncesindedir. Machiavelli'ye göre bu bilgiler; mevzilenmiş düşmanı bulmada, konaklama yerini seçmede, askeri düzene sokmada hükümdara isabetli kararlar veririr.¹²

Rönesans düşünürleri arasında yer alan Francis Bacon'ın iktidar anlayışı ise bilimsel alanda deneysel bilgi bağlamında kendisini gösterir. Bacon asırlardır üzerinde düşünülen doğanın, bilimsel gelişmelerle birlikte eski büyüsunü yitirdiğini ve onun deneysel bir nesne olarak algılanmaya başladığını düşünür. Bacon *Yeni Atlantis* eserinde bu bağlama işaret ederek bilginin insan hayatına yaptığı katkılara vurgu yapar.¹³ Bilginin sağladığı kolaylık ve refaha dikkat çekerek özne-bilgi etrafında faydacı bir ilişkiyi öne çıkarır. Buradan hareketle bilgiyi elinde bulunduranların iktidar ve güce sahip olacağını söyler. Bacon, özneyi doğaya hükmeden ve doğanın mutlak hâkimi olarak göstererek onu mutlak egemen olarak belirir. Yani Bacon'a göre bilgi, insanların doğaya egemen olmasını ve onu hizmetine almasını sağlayan bir güçtür. Bu bağlamda Bacon'ın bilginin iyileştiren -faydacı bağlamda- bir araç olduğuna işaret ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere modern dönem öncesi güç ve iktidar konuları tartışılırken bilgi kavramı da konuya dahil edilmiştir. Bu bağlamda bilgi ile iktidar arasında bir bağ kurulmuştur. Bilginin doğaya hükmettirecek bir güç olduğu ileri sürülmüştür. XV. ve XVII. yüzyıllar arasında devam eden keşifler dönemi ve sonrasında yaşanan deniz savaşlarında Avrupalı devletler coğrafi bilgiye daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu açıdan Avrupalı devletler bilgiyi bir güç aracı olarak görmüşlerdir. Özellikle mekânsal zenginliklerin kapılarını açan (sömürgecilik) ve deniz yolcuklarının gerçekleşebilmesi için coğrafi bilginin kullanımı

11 Niccolo Machiavelli, *Hükümdar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 77-78.

12 Machiavelli, *Hükümdar*, 68.

13 Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu* (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2000), 141.

14 Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, 140.

gerekli olmuştur. Bunun yanında bu yüzyıllarda coğrafi bilginin kullanımı ticaret ve deniz savaşları gibi alanlarda da gerçekleşmiştir. Dolayısıyla iktidarların bu faaliyet sahalarında etkin olabilmesi için coğrafi bilginin somut düzeyde elde olması gerekmektedir. Bunun için de özellikle haritalar ve coğrafi bilgiyi barındıran kitaplar önemli olmuştur.

Coğrafi Bilginin Politik Açıdan Kullanılması

XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan süreç Avrupa için bir araştırma ve keşif sürecidir. Bu dönem coğrafi araştırmaların yoğun olarak yapıldığı ve coğrafyacıların öne çıktığı bir dönemdir. Ancak XIX. yüzyıla uzanan süreçte coğrafyanın yönetici güçler tarafından kullanıldığı da söylenebilir. Çağdaş coğrafya tarihçilerinden Yves Lacoste *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar* adlı eserinde coğrafya ve siyasal egemenlik arasında bir ilişki kurmaktadır. Yazar, "savaş coğrafyası" kavramı etrafında keşfedilmiş ve haritalanmış toprakların hakimiyet altına alınmasını incelemektedir. Lacoste, tarihsel süreçte coğrafi bilginin gelişiminin büyük ölçüde yönetici azınlıkların gereksinimlerine bağlı kaldığını belirtir, coğrafyanın bilimsel içerikle ortaya çıkışının tarihte devlet gücünün ortaya çıkmasıyla birlikte gerçekleştiğini söyler. Lacoste bir araştırmasında, gerçek anlamda yapılan ilk coğrafi çalışmaların Orta Çağ'daki Arap coğrafyacıların coğrafi tasvirleri ve büyük keşifler dönemindeki çalışmalarla olduğunu belirtir. XIX. yüzyıl öncesi coğrafyanın politik amaçlara hizmet etmesi nedeniyle Lacoste, bir dönemeleme yaparak XIX. yüzyıl öncesi dönemi "kurmay heyetlerin coğrafyası" olarak isimlendirir.¹⁵ Lacoste'a göre:

"Büyük keşiflerden itibaren bütün dünya, çok küçük ölçekli tek bir harita üzerinde betimlenmektedir. Yüzyıllar boyunca, yalnız yönetici sınıfların üyeleri, hakimiyet kurmak için çok büyük alanları düşünce yoluyla kavrayabilmişlerdir ve bu alan betimlemeleri uzakta olan insanlar ve topraklar üzerinde başlıca egemenlik aracıdır.¹⁶ O zamana kadar iyi bilinmeyen ve iktidarı elinde bulunduranlar tarafından iyi denetlenememiş alanların bulunmasına ve düzenlenmesine tekabül eden safha, bugün çoğu ülkede aşağı yukarı tamamlanmıştır. Bu safha yeni ülkelerde XIX. yüzyılın sonuna kadar, SSCB'de XX. yüzyılın yarısına kadar sürmüştür."¹⁷

XIX. yüzyıl öncesi dönem mercek altına alındığında Avrupa'da coğrafya ve coğrafyacıların bazı özel kurum ve kişiler tarafından desteklendiği görülür. Birtakım dernek ve hükümetler kendi çıkarlarını korumak adına coğrafyayı bir araç olarak kullanmışlardır. Coğrafi bilginin pratik yönünü kullanarak sömürgeci amaçlara ulaşmak ve denizlere hâkim olmak istemiş-

15 Yves Lacoste, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 53.

16 Lacoste, *Coğrafya*, 71.

17 Lacoste, *Coğrafya*, 136.

lerdir. Bununla alakalı tarihte gösterilecek birkaç iyi örnek bulunmaktadır. Coğrafi keşiflerin erken döneminde (XV. yüzyıl) keşifler için coğrafyacı topluluğu kuran Prens Henry (1394 -1460) bu örneklerden biridir. Adrian Berry'e göre Avrupa'nın on beşinci yüzyılda başlayan dünyayı sömürgeleştirme süreci Portekiz Prensi Henry ile başlar.¹⁸ Coğrafi keşiflerin erken dönemlerinde Portekizliler Atlantik Okyanusunu ve Afrika'nın batı kıyılarını keşfetmek için yoğun çaba harcamışlardır. Portekiz Prensi Henry'de bir prens olarak otoritesini ve gelirini bu bölgelerin keşfini yönetmek için kullanmıştır.¹⁹ Henry, kurmuş olduğu gemcilik ve denizcilik merkeziyle söz konusu bölgelerin keşfi için öncü olmuştur. Saint-Vincent burnundaki kayalıklarda bir denizcilik merkezi kurmuş, engin denizlerde; gemcilik sorunlarını, pusula ve yıldızların uzaklığını hesaplama problemlerini çözebilmek ve saat gibi araçları geliştirebilmek adına bir matematikçiler topluluğu oluşturmuştur. Burada rüzgarlar ve denizlerdeki akıntılara dair hesaplamalar yapılmış çeşitli bölgelerin resimleri ve deniz haritaları o günün şartlarına göre hazırlanmıştır.²⁰ Bölgelerin portolanlarını çıkarmak ve Preense coğrafi bilgiler ulaştırmak bu topluluğunun görevlerindendir.²¹

Bu alandaki bir diğer örnek ise denizcilikte boylam bulma ve açık denizde saat hesaplama çalışmalarına verilen ödül destekleridir.²² İngiliz donanma tarihinde, 1707 yılında "navigasyon kazası" olarak adlandırılan büyük bir gemi kazası gerçekleşmiştir. Akdeniz'de Fransız kuvvetleriyle savaşan İngiliz kraliyet donanması, İngiltere'ye dönüşünde büyük bir donanma kazası yaşamıştır. Kazanın sebebi ise denizde seyrişer halindeyken boylam hesaplamasının yanlış yapılması olarak gösterilir. Bu kazada kraliyet donanmasına ait 4 büyük savaş gemisi yok olmuştur. Bununla beraber yaklaşık iki bin İngiliz denizci de kaza sonucu ölmüştür.²³ 1707 yılında yaşanan bu kazadan dolayı Britanya Krallığı harekete geçmiştir. Denizlerde donanmaya sorun oluşturan boylam sorununun çözülmesi gerektiğinden, Krallık denizlerdeki boylam sorununun acilen çözülebilmesi adına problemi çözen kişiye para ödülü vereceğini bildirmiştir. İngiliz Parlamentosu, bir geminin boylamını, yarım derecelik hata payıyla belirleyebilecek olan kişiye 20.000 pound ödül vereceğine dair söz vermiştir.²⁴

Akdeniz bölgesinde sefer halinde olan savaş gemileri için coğrafi sorunlar anlatılana benzer kazalara yol açmıştır. Denizlerde seyrişer halindeyken yaşanan coğrafi problemler nede-

18 Adrian Berry, *Bilimin Arka Yüzü* (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1998), 2-3.

19 Berry, *Bilimin Arka Yüzü*, 2-3.

20 Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi* (İstanbul: e Yayınları, 2000), 30.

21 Karakaş Özü, *Keşifler ve Coğrafya*, 195.

22 Karakaş Özü, *Keşifler ve Coğrafya*, 268.

23 Richard Dunn and Rebekah Higgitt, *Finding Longitude* (London: HarperCollins, 2014), 50-51.

24 Dunn and Higgitt, *Finding Longitude*, 60-61.

niyle maddi kayıplar politik amaçları sekteye uğratmıştır. Dolayısıyla denizlere hâkim olma yarışında devletler bu tür sorunların ortadan kalkmasını istemişlerdir. Bu bağlamda yukarıda verilen örnekte görüldüğü üzere bilim politik alana hizmet etmiştir. Coğrafi bilgideki kesinliğin oluşması sonucunda politik hedeflere varmanın yolu açılmıştır.

XIX. Yüzyıl'da Coğrafya Dernekleri

Coğrafi bilginin politik sahadaki önemi XIX. yüzyıla gelindiğinde de devam etmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı devletler yeni sömürgeler edinmek veya var olan sömürgelelerini değerlendirmeleri hususunda coğrafi bilgiye ihtiyaç duymuşlardır. Bunun için özellikle coğrafya dernekleri kurarak söz konusu bölgeler üzerinde coğrafi araştırmalar yapmışlardır. Bu coğrafya dernekleri sömürgeci yayılmayı hızlandırdığı gibi Avrupalı devletlerin sömürge topraklarından faydalanmasını da sağlamıştır.²⁵ 1865'te dünyada 16 coğrafya derneği bulunurken yüzyılın sonlarına doğru sayı giderek artarak 1881'de şubeler hariç bu sayı 60'a çıkmıştır.²⁶ Bu derneklerin faaliyet sahası ise en büyük sömürge bölgesi olan Afrika coğrafyasıdır. Dönemin önemli seyyahları Afrika kıtası üzerinde çeşitli coğrafi keşifler ve gözlemler yaparak coğrafyanın zenginliklerine ilişkin Avrupalı devletlerin ticaretine yarayacak önemli bir coğrafi bilgi havuzu oluşturmuşlardır.

Coğrafya dernekleri arasında öne çıkan Sir Joseph Banks'ın öncülüğünde Londra'nın üst sınıfına mensup soylu kişiler tarafından kurulan Afrika Derneği'dir.²⁷ Dernek Afrika'nın değerli madenlerini kullanarak Britanya ticaretine birtakım elverişli olanaklar sağlamayı amaçlamıştır. Afrika ticaretinin kontrolünü Fransızlar'dan önce ele almayı planlayan dernek yöneticileri, Tinbüktü şehrinde altının çok fazla olduğunu öğrenmişlerdir. Bunun yanında kehribarın da o bölgenin kıymetli bir maddesi olduğunu da duymuşlardır. Eğer bu değerli maddeleri ülkeye sokabilirlerse iyi bir zenginliğe ulaşacaklarına düşünmüşlerdir. Bu amaçla kurulan Afrika Derneği, Afrika bölgesinin içlerine doğru coğrafi keşif gezileri için en yetkin seyyahları bölgeye yollamıştır. Coğrafyacı seyyahların görevi bölgenin bilinmeyen derinliklerine ulaşarak bölgeye ilişkin coğrafi raporlar getirmektir. Dernek bunun için birtakım önemli isimlerle anlaşmıştır.²⁸

25 Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekân* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2020), 28-29.

26 "Metin Ünver," Sömürgecilik Tarihi, erişim 6 Ağustos 2022, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/somurgeciliktarihi.pdf, 213.

27 "Metin Ünver," ST, 212.

28 "Metin Ünver," ST, 212.

*Jules Ferry, eski Fransa Başbakanı.

Fransızlar da sömürge faaliyetlerinde coğrafya derneklerini kullanarak İngilizler kadar etkin olmuşlardır. Ünver'e göre coğrafya derneklerinin kurulmasında en büyük atılım 1871-1881 yılları arasında Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ünver, Fransız hükümetini Afrika'da daha fazla koloni elde etme açısından kışkırtanın 1821'de Paris'te kurulan Societe de Geographie (Coğrafya Derneği) olduğunu söyler. Bu konuda Ünver, Ferry'nin* politik hırslarından ziyade kendisini manipüle edenin doğrudan Fransız Coğrafya Derneği yöneticileri olduğuna işaret eder. Ünver, Fransız Coğrafya Derneği'nin 1871 yılında koloni topraklarındaki hırslı davranışlarının motivasyonunu da aktarır. Ünver'e göre daha önce sadece bilimsel amaçlar için faaliyet gösteren derneğin harekete geçmesinin ardında Fransa'nın Almanya karşısında aldığı mağlubiyet vardır. Fransızlar bu savaş sonrası 10 Mayıs 1871 tarihli Frankfurt Antlaşması ile Alsace-Lorraine bölgesini Almanlara bırakmışlardır. Buna ek olarak beş milyon Frank savaş tazminatını da ödemeyi kabul etmişlerdir. Bu maddi kaybı telafi etmek adına ortaya çıkan bir grup, farklı coğrafyaların değerli madenlerine gözlerini dikmişlerdir. Bundan böyle Fransız Coğrafya Derneği kendini bilimsel yorumlarla sınırlamayacağını söyler. Yani coğrafi bilgiyi sömürge amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla da kullanacaklarını belirtir. Dernek yöneticileri bu faaliyetleri yürütürken bir yandan da kendilerini kamuoyuna tanıtmaya çalışır. Bu alanda uygarlık mücadelesi verdiklerini belirten dernek, "Fransa'nın daha önce sahip olduğu üstünlük barbarlık karşısında uygarlığın ilerlemesi mücadelesini terk ettiğimiz günden itibaren rekabete maruz kalmıştır" demektedir.²⁹

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Avrupalı devletler; ülke refahını canlandırmak ve denizlerde üstünlük sağlamak gibi konularda coğrafi bilgiye ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle politikanın önünü açan bir yönü olması nedeniyle iktidara bilgi akışı sağlayan bazı bilim kurumları destek görmüştür. Öte yandan Avrupalı devletler tarafından verilen desteklerin yukarıda anlatılanlarla sınırlı kalmadığı da bir gerçektir. Avrupalı devletlerin destekledikleri diğer bir önemli alan ise haritacılık alanıdır. Coğrafi bilgi kapsamında haritanın; ticari, sosyal ve kültürel sahalar gibi siyasi ve askerî alanda da oldukça önemli bir rolü vardır. Keşfedilen bölgelere ve denizlere ilişkin bilgi vermesi nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Bunun yanında haritalar bir bölgenin yapısını anlatması bakımından istihbarat hizmeti de sağlamaktadır. Dolayısıyla haritanın belirtilen alanlarda siyasal gücü olması nedeniyle devletlerin haritacılık alanına ilgisi tarihten örneklerle gösterilebilir.

Haritalar

XV. yüzyılda coğrafi keşiflerin başlamasıyla dünya haritasını en doğru şekilde çizmek önemli hale gelmiştir. Keşifler döneminde denizcilerin gidecekleri yere daha kolay ulaşabilmele-

29 "Metin Ünver," ST, 214.

ri için bu gerekli olmuştur. Özellikle Yeni Dünya'nın keşfiyle bu bölgeyi de içeren haritalar yapılmaya başlanmıştır.³⁰ Böylelikle çeşitli coğrafyacılar Batlamyus'un haritaları üzerinde değişiklik yapma çabası içine girmiştir. Avrupa'da haritacılık üzerinde yapılan çalışmalarla Orta ve Kuzey Avrupa ülkeleri XVI. yüzyıldan itibaren haritacılıkta öne çıkmaya başlamıştır. Kıta Avrupası'nda matematiksel bilimlerinin yükselmesinin katkısıyla haritacılık alanında uzmanlaşma ivme kazanmıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Hollanda, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkeler Avrupa'da kendi harita ekollerini oluşturmaya başlamışlardır.³¹

XVII. yüzyılda haritacılık artık bilginlerin özel ilgi alanı olmasının yanında devlet eliyle desteklenen ve organize edilen bir saha haline de gelmiştir.³² Ancak bunun öncesinde zaten Avrupalı devletlerin haritacılığa olan ilgilerinin zemini kurulmaya başlamıştır. Avrupalı iktidarların XV-XVII. yüzyıllar aralığında süren coğrafi keşiflere ilgilerinin olması haritacılık alanına önem vermelerini sağlamıştır. Haritaların mekânı denetim altına almayı sağlayan bir yönü olduğundan iktidarlar haritacılık alanına ilgi göstermişlerdir. Arazilerin ve denizlerin haritalarını oluşturmak pratik fayda sağladığından bir güç aracı olarak görülmüştür. Dolayısıyla siyasal bir tarafının olması nedeniyle yöneticiler haritalara siyasi amaçları doğrultusunda yakın ilgi göstermişlerdir.

Buna ilişkin gösterilebilecek pek fazla örnek bulunmaktadır. Coğrafi keşiflerin erken vakitlerinde haritaların devletler tarafından sır gibi saklandığı bilinmektedir. Keşfedilen denizlerin ve toprakların bilgisi keşif faaliyetleri düzenleyen devletler arasında sır gibi dolaşmıştır. Haritalar söz konusu bölgelere ilişkin bilgiler barındırdığından rekabetçi devletler birbirinden haritalarını gizlemişlerdir. Örneğin Portekiz kralı Manuel (1469-1521) elde edilmiş tüm gezi bilgilerinin diğer devletlerden saklı tutulmasını emretmiştir. Manuel, 1504 yılında biber tekeli için kendi planlarını oluşturduğu gezi bilgilerini sır gibi saklattırılmıştır. Hindistan'dan Cabral'a döndükten sonra bir İtalyan ajanı "Deniz haritası bulmak olası değildi. Çünkü Kral yurt dışına gönderdiği herhangi biri için böyle bir sır verdiği anlaşıldığı takdirde ölüm fermanı vermişti" demiştir.³³ Yani ticari faaliyetlere katkısı ve sömürge topraklarına ulaşımı sağlaması bakımından haritaların devletler için stratejik bir önemi vardır.

Bu dönemde haritalar konusunda benzer bir refleks de İspanyollardan gelmiştir. İspanyollar da kendi deniz haritalarını Portekizliler gibi saklama yoluna gitmiştir. Kendi yasal haritalarının planlı bir şekilde bozulmasından endişe duydukları için onları yüksek güvenlikli ka-

30 Bkz. Piri Reis'in Haritası; Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik I* (İstanbul: İBB, 2007), 76.

31 Esra Karadağ, "Modern Haritacılık Bilgisinin Osmanlı'ya Transferi (1776-1922)" (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2020), 43.

32 Karadağ, "Modern Haritacılık," 45.

33 Karakaş Özür, *Keşifler ve Coğrafya*. 206.

salarda saklamışlardır. 1500'lerde böyle bir tercihte bulunan İspanyol hükümeti, güvenli kasaların anahtarlarını coğrafya ve denizcilik alanlarında uzman kişilere vermiştir. Bu anahtarlardan biri bir amirale verilirken diğeri de baş kozmografi uzmanına verilmiştir.³⁴

Coğrafya tarihinin yakın dönemlerinde de haritalar politik bir amaçla kullanılmaya devam etmiştir. XIX. yüzyılın ulus devletleri haritaların stratejik öneminin farkında olarak bell alanlarda haritaları kullanmışlardır. Bu açıdan XIX. yüzyılda yapılan coğrafi çalışmaların politik yönünün ağır basması nedeniyle bazı bilim tarihçileri coğrafyayı "sabıkalı bir bilim" olarak tanımlamıştır.³⁵ Çünkü bu dönemdeki Batılı coğrafyacıların; sömürgecilik, istihbarat sağlamak, düzen bozmak gibi amaçlarla haritalama çalışmaları yaptığı bir gerçektir. Özellikle Osmanlı devleti XIX. yüzyılda yaşadığı sorunlar nedeniyle bu tür faaliyetlere maruz kalmıştır. Osmanlı'nın yıkılmanın eşiğinde olduğunu iddia eden Batılılar, İmparatorluk topraklarının paylaşılması konusunda ortak amacı taşımışlardır. Ancak bunun öncesinde yıkıma yol açacak her türlü faaliyetle zemini oluşturmaya çalışmışlardır. Bunun için de Osmanlı topraklarına; casus, arkeolog ve coğrafyacı-kartograf gibi politik amaçlar taşıyan bilim adamlarını göndermişlerdir. Bu konuda gösterilebilecek en iyi örneklerden biri de coğrafyacı ve kartograf Heinrich Kiepert'in Osmanlı coğrafyası üzerinde yaptığı çalışmalarıdır.

Osmanlı'da Erkan-ı Harbiye dairesinin harita yapma görevini üstlenmesinden önce Osmanlı topraklarının haritalama işlerini yabancılar yapmıştır. Heinrich Kiepert'da bu yabancılar arasında gösterilebilecek kişiler arasındadır.³⁶ Heinrich Kiepert Osmanlı coğrafyasına ilişkin Batı'nın politik amaçlarına hizmet edecek stratejik haritalar çizmiştir. Kiepert'in çizmiş olduğu *Anadolu'yu Şahane Haritası* yukarıda anlatılanlara uygun bir örnektir. Osmanlı coğrafyasının kozmopolit yapısını yansıtan bu haritada Kiepert, azınlıkların ayrılıkçı isteklerini ve toprak taleplerini içeren bir harita oluşturmuştur. Kiepert haritasında Osmanlı devletinden henüz kopmamış milletlerin bölgelerini göstermiştir. Haritada etnik ayaklanmanın ve potansiyel çatışma bölgelerine işaret etmiştir. Örneğin haritada Avrupa'nın politik amaçlarına uygun olarak Balkanlar bölgesinin dağılımı gösterilmiştir. Kiepert'in haritası, Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmesine ortam sağlayacak bir amaç taşıdığı bir gerçektir.

Böylelikle Osmanlı Dahiliyesi de haritanın Osmanlı topraklarında yayılması ve çoğaltılmasına yönelik bir emir çıkartarak haritayı yasaklamıştır.³⁷

34 Karakaş Özü, *Keşifler ve Coğrafya*, 206.

35 Felix Driver, *Geography Militant: Cultures of Exploration and Empire* (Oxford, UK and Malden MA: Blackwell Publishers, 2001)'den aktaran Yılmaz Arı, "Coğrafyayı Neden Çok Boyutlu Olarak Tanımlama ve Öğretmeye İhtiyaç Vardır?" *Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar* içinde, ed. R. Özey ve A. Demirci (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2008), 1-22.

36 Ömer Seyfettin Kar ve Kâmil Eren, "Türkiye'de Sayısal Kartografya ve Yerli Yazılımlar," *GSI Journals Serie C: Advancements in Information Science and Technologies* (AIST) 5 (1): 26-63.

37 Murat Tanrikulu, "Johann Samuel Heinrich Kiepert'in Osmanlı Haritalarının Bir Değerlendirmesi," *Journal of World of Turks* 6, no. 2 (2014): 189-205.

Aktarılanlardan anlaşıldığı üzere Kiepert'ın haritası genel olarak haritanın politik bir içerik taşıdığını göstermektedir. Haritalar, sömürgecilik başta olmak üzere istihbarat sağlamak ve buna benzer politik amaçlar için kullanılmıştır. Batılı devletler gibi aynı amaçları taşımış olmasalar da coğrafyanın stratejik önemini Osmanlılar da bilmektedirler. Batı dünyasını yakından tanıyan İbrahim Müteferrika XVIII. yüzyılın sonlarına doğru *el-Ümem* adlı eserini bu konu üzerine kaleme alır. Coğrafyanın önemini dönemin yönetimine anlatmaya çalışan Müteferrika, coğrafya ilmini bilmenin bir "cihad" olduğunu söyleyerek coğrafyanın stratejik boyutlarını dile getirmektedir. Müteferrika'nın görüşlerine geçmeden önce Osmanlı coğrafyacılığına kısaca bakmak gerekir. Öte yandan Müteferrika'nın eserlerine yakın ilgi gösterdiği Kâtib Çelebi'nin de coğrafya hakkındaki düşüncesine değinmek lazımdır. Çünkü her ikisi de dönemin konjonktürel durumunun farkındadır ve coğrafya ilminin siyasi önemine ilişkin ortak kanaatleri taşımaktadırlar.

Osmanlı Coğrafyacılığı

Osmanlılar, coğrafya çalışmalarında geleneksel İslâm coğrafyacılarının eserlerine XVI. yüzyılın sonuna kadar büyük ölçüde bağlı kalmışlardır. Osmanlılar, Müslüman coğrafyacıların ürettiği coğrafi eserlere sıklıkla atıfta bulunarak kendi coğrafya çalışmalarını olgunlaştırmışlardır.³⁸ Türk-İslâm coğrafya geleneğinin bir ayağını oluşturan Osmanlılar, İslâm dünyasında ortaya çıkmış farklı ekollerin çalışmalarından etkilenmiştir. Bu ekoller arasında Semerkant Okulu'nun astronomi çalışmaları ve Arap-İslâm coğrafyacılarının çalışmaları gösterilmektedir.³⁹ İslâm dünyasında matematikselleşmenin yükseldiği bir dönemde (XIII. yüzyıl) Semerkant matematik-astronomi okulunda yapılan bilimsel çalışmalar Fatih döneminde Osmanlı topraklarına ulaşmıştır. Bu çalışmalar Osmanlı felsefe-bilim zihniyetinin de temelini oluşturmuştur. Coğrafya ilminin matematik ve astronomi alanlarıyla doğrudan bağlantılı olması nedeniyle Osmanlı coğrafyacılığı Semerkant okulu çalışmalarının tesirinde teşekkül etmiştir.⁴⁰ Bunun yanında Osmanlılar, Arap coğrafyacıların erken dönemde ürettikleri çalışmaların da etkisinde kalmışlardır.

38 Ahmet Üstüner, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları," *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi (TALİD)* 17, no. 33 (2019): 41-104.

39 İlhami Daniş, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk-İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)," *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi (TALİD)* 17, no. 33 (2019): 9-40.

40 İhsan Fazlıoğlu, "Her Şey Merv'de Başladı: Akli İlimlerin Tahriri," *İslam Düşünce Atlası 2* içinde (İstanbul: İlimi Etüdler Derneği, 2017), 752; İhsan Fazlıoğlu, *Nazari Ufuk: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi* (İstanbul: Papersense Yayınları, 2017).

Bu etkilerin dışında Avrupa'nın coğrafi keşifler döneminde yeni bölgelere ilişkin ürettiği bilgiler ve haritalar Osmanlı coğrafyacılığını etkilemiştir. Yeni Dünya'nın keşfiyle Avrupa haritalarında dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Bu dönüşümün sonucunda ortaya çıkan eserler zamanla Osmanlı'ya ulaşarak XVII. yüzyılda Osmanlı haritalarının değişmesine yol açmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde coğrafya ve haritacılık çalışmaları özgün çalışmalarla birlikte ayrıca Avrupa'nın izinde yürümüştür. Osmanlı coğrafyacılığı, XIX. yüzyıl başlarına kadar özgün çalışmalar ile tercüme eserlerin basılması şeklinde görülür.⁴¹ Osmanlı coğrafyacılığının dönüşümünü en iyi gösteren örnek ise Kâtib Çelebi'nin çalışmalarıdır.

Kâtib Çelebi

XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyacılığında görülen eksiklikler neticesinde Avrupa'da üretilmiş coğrafya eserlerinin Osmanlı topraklarında tercümeleri yapılmıştır. Avrupa'da basılan eserlerin tercümeleri ile sistematik coğrafya bilimine ve kartografya bilimine kapı aralayan çalışmalar Osmanlı topraklarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Kâtib Çelebi'nin (1609-1657) içinde birçok harita barındıran *Cihannüma* adlı eseri de tercüme sonucunda değişen coğrafya anlayışının bir ürünü olarak görülebilir. Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliğini taşıyan *Cihannüma*, Osmanlı ilim yapısındaki değişiminde bir göstergesidir. Coğrafya sahasında Doğu anlayışından Batı anlayışına geçişte *Cihannüma*'nın önemli bir yeri vardır.⁴² Artık Kâtib Çelebi ile birlikte Osmanlı coğrafyacılığında Doğu eserlerinden ziyade Batı coğrafyacılarının eserlerinin izleri görülmeye başlanır.⁴³ Bunun nedeni ise Kâtib Çelebi'nin dünyada değişen konjonktürel durumun farkına varmasıdır. Avrupalıların coğrafi keşifleri neticesinde ortaya çıkacak yeni konjonktürel durum, XVII. yüzyılda Osmanlıların zayıflamasına yol açan dış etkenlerden biridir. Kâtib Çelebi de oluşan yeni durumun farkında olarak coğrafya ilmiyle ilgilenmenin önemli olduğunu düşünmüştür. Böylelikle döneminde önemli gördüğü yabancı coğrafya eserlerini tercüme etmeye başlamıştır. Coğrafya ilmine verdiği bu önem onun bir bilim adamı olmasının yanı sıra islahatçı bir kişiliğe sahip olmasıyla da alakalıdır. Kâtib Çelebi, Osmanlı'da gördüğü eksiklikleri idareye bildirmeyi ihmal etmemiştir. XVII. yüzyıldaki islahatçılık akımının zirvedeki ismi olarak düşünülen Kâtib Çelebi, Osmanlı devlet ve toplum düzeninde bozulma olarak gördüğü problemlerin çözümü ile uğraşmıştır.⁴⁴ Coğrafya ilmindeki eksiklik de onun dikkatinde olduğundan bu konuda uyarı-tekliflerini yapmıştır.

41 Üstüner, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları," 41-104.

42 Orhan Şaik Gökyay, "Cihannüma," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* VII içinde (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 541-542.

43 Danış, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar". 12.

44 Eşref Altaş, "Kâtib Çelebi," *İslam Düşünce Atlası 3* içinde (İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2017), 1067-1070.

Kâtib Çelebi'nin coğrafya ilmi hakkında düşüncelerine geçmeden önce onun problemlere yaklaşım tarzına bakmak önemlidir. Kâtib Çelebi XIV. yüzyıl İslâm düşünürlerinden İbn Haldun gibi düşünmekteydi ve Osmanlı toplumunun karşılaştığı problemleri "ümran" sorunu etrafında değerlendiriyordu.⁴⁵ Ümranın dinamik bir yapı olduğu düşünülürse ilim de bu yapıyı hareket halinde tutan kuvvetlerden biri olarak sayılmalıdır. Kâtib Çelebi de bu noktada ilim alanında yaşanan durağanlığın toplumsal zayıflamaya yol açan etkenlerden biri olduğunu söylemektedir. İlmî zihniyetin taklide yönelmesinin bu sorunu kuvvetlendirdiğini belirtmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla bu konuda sık sık akli ilimlerin önemine işaret etmektedir. Özellikle coğrafya ve tarih ilimlerinde Avrupalıların daha iyi durumda olduğunun farkında olan konuda Kâtib Çelebi sıklıkla "küffâr-ı hâksâr" ın bu ilimleri kullanarak Osmanlı'yı mağlup etme noktasına eriştiğini belirtir. Bu yüzden eserlerinde sıklıkla coğrafya ilminin siyasi açıdan önemini vurgular.

Kâtib Çelebi'de Coğrafya İlminin Siyasi Önemi

Kâtib Çelebi birçok eserinde akli ilimlerin öneminden bahseder. Bu konuya ilişkin görüşlerini belirttiği eserlerden biri *Tuhfetü'l Kibâr fi Esfâr-i'l-Bihâr* iken diğeri de meşhur coğrafya eseri *Cihannüma*'dır. Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibar* eseri Osmanlı denizcilik tarihi için önemli bir kaynak eserdir. Eser, 1729'da Müteferrika Matbaası'nda basılmıştır. Çelebi bu eserde coğrafya ve astronomi ilimlerinin devleti yönetenler açısından kritik önemde olduğundan bahsetmektedir. Kâtib Çelebi bu ilmin önemi üzerinde o kadar sıklıkla durur ki, devlet ileri gelenleri ve saltanat erkanı için bu ilmin tüm ilimlerden önemli olduğunu söyler.⁴⁷ Onun belirttiğine göre bazı filozoflar bu ilmi diğer tüm akli ilimlerden üstün kılmıştır. Çelebi, bu ilmi bilmeyeni kör ve sağır bir kimsenin durumuna benzetir. Çünkü bu ilim ülkelerin sınırlarında bir anlaşmazlık çıkması durumunda çözüm için aracı olur. Bunun yanında kendi zamanına işaret ederek Dünya'nın her tarafının gemilerle keşfedilip bilinmeyen dünya üzerindeki şehirlerin, adaların çeşitli bölgelerin ve şehirlerin boylam ve enlemleri, dakikaları ve derecelelerini doğru bir şekilde bu ilmin verdiğini belirtir.

Çelebi'ye göre devleti yönetenlerin kendi devlet sınırlarını ve etraflarında bulunan yabancı ülkeleri yakından bilmeleri gereklidir. Öte yandan Çelebi, bir devlet adamının mutlaka Osmanlı'nın haritasını bilmesi gerektiğini söyler. Çünkü Çelebi'ye göre harita bilgisi bir yere sefer düzenleneceği veya asker gönderileceği vakit stratejik açıdan gerekli olur. Bu konuda bir eleştiri de yapar: devlet açısından stratejik bir durum ele alındığında bu ilimden habersiz

45 Aykut Kazancıgil, *Osmanlı'da Bilim ve Teknoloji* (İstanbul: Ketebe, 2020), 222.

46 Kazancıgil, *Osmanlı'da Bilim ve Teknoloji*. 222.

47 Kâtib Çelebi, *Cihannüma* (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2010), 52.

kimselere -yerli bile olsa- danışmak yetmez. Çelebi'nin belirttiğine göre çok yerli vardır ki kendi memleketini bile doğru dürüst bilmemektedir. Çelebi'ye göre o halde bu ilmi devlet adamları çok şekilde kuşanmalıdır. Çünkü Avrupalılar bu ilme önem verip itibar ettikleri için Yeni Dünya'nın keşfini gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanında Sind'e ve Hind'e yayılarak bu toprakları ele geçirmişlerdir. Bu yüzden Çelebi, düşmanların tehlikelerinden emin olmak ve dünyada yaşanan yeni gelişmeleri anlayabilmek için coğrafya ilminin önemli olduğunu vurgular.⁴⁸ Çelebi eğer bu ilim öğrenilmez ve dikkate alınmaz ise düşmanların tehlikelerine de duçar olunacağını belirtir.

Kâtip Çelebi coğrafya ilminin siyasi yönden önemine ilişkin bu açıklamaları yapmaktadır. Çelebi'nin kitaplarını kendi matbaasında basan ve *Cihannüma*'ya önemli ilaveler yapan İbrahim Müteferrika da bu konuda benzer ifadeler kullanmıştır. Macar asıllı olan ve ihtida eden Müteferrika, Avrupa'da yaşanan gelişmeleri yakından bildiği için coğrafya ilminin gerekliliğinin de farkındadır. Müteferrika, Avrupa'nın tehlikeli bir güce dönüşmesinde coğrafya ilminin önemli bir etken olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla Osmanlı yönetimine savunma mekanizmasını güçlendirmek adına uyarı-tekliflerini *Usulü'l-Hikem fi Nizam'il-Ümem* adlı eserinde yapmıştır.

İbrahim Müteferrika'da Coğrafya İlminin Siyasi Önemi

XVIII. yüzyılın önemli simalarından olan İbrahim Müteferrika (ö.1747) Osmanlı tarihinde ilk Türk matbaasını kuran Osmanlı devlet adamı ve münevveridir. Macar asıllı bir Hristiyanken Müslüman olan Müteferrika, Osmanlı topraklarına geldiğinde Osmanlı Devleti'nde matbaacılıktan çeşitli alanlara önemli görevlerde bulunmuştur. Ancak İbrahim Müteferrika matbaacılığının yanı sıra ilmi sahadaki çalışmalarıyla da öne çıkar. Tarih, coğrafya, dil gibi alanlara ilgi gösterdiğinden kurmuş olduğu matbaasında bastığı kitapların da ağırlıklı olarak bu alanlarda olduğu görülür. Özellikle coğrafya hususunda oldukça ilgili olduğu bilinmektedir. Osmanlı'nın haritacılıkta iyi bir seviyeye ulaşmasında Müteferrika'nın önemli bir rolü vardır. Müteferrika'nın yaşadığı dönemde coğrafya hususunda gerekli gördüğü kitaplara ilavelerinin dışında kendi çizmiş ve basmış olduğu haritalar da vardır. Tercüme ile hazırlanmış haritalarından biri 1720 tarihli "Marmara Denizi" haritasıdır. İkinci haritası ise "Bahriyye-i Bahr-ı Siyah" adını taşıyan 1724 basımlı haritadır. 1729 yılında "Memalik-i İran" adında neşrettiği bir harita daha bulunmaktadır. Dördüncü haritası ise "İklîm-i Mısır" adındaki haritasıdır.⁴⁹

48 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar fi Efsâri'l-Bihâr*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Tercüman, 1980), 5-6.

49 Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* XXI içinde (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 324-327.

Müteferrika Kâtip Çelebi'nin coğrafya eserleriyle de yakından ilgilenmiştir. Özellikle Kâtip Çelebi'nin önemli coğrafya eseri *Cihannüma*'ya "Tezyilü-t Tabi" adında bir ilave yapmıştır. Bu ilavesinde Müteferrika, döneminin yeni coğrafya kitaplarından faydalı bilgiler verdiğini söylemektedir. Bunun yanında kitabın bablarını ve fasıllarını genişlettiğini söyleyerek ayrıca haritalar da eklediğini belirtir.⁵⁰ Genişlettiği bölümlerin bazılarında Müteferrika, coğrafya ilminin kısımları ve bölümleri hakkında eklemeler yapar.⁵¹

Müteferrika kitaba coğrafya alanında eklemeler yapmanın yanında Batı'da gelişen yeni gökbilim anlayışına (Güneş merkezli evren modeli) ilişkin bilgiler de vermektedir. *Cihannüma*'ya yaptığı ilavede; Avrupa'da ortaya çıkan yeni astronomi anlayışına ilişkin bilgiler vermesi onun Batı'daki gelişmeleri yakından takip ettiğini açıkça gösterir.⁵² Bu kısa izahtan anlaşıldığı üzere Müteferrika tam manasıyla bir coğrafyacı olmasa da coğrafya ilminin önemini farkındadır. Dolayısıyla Osmanlı'nın kendini muhasebeye çektiği bir dönemde Müteferrika coğrafya ilmini kendi ıslahat düşüncesinin bir parçası yapmıştır. Müteferrika, 1731 yılında siyasetnâme türündeki *Usul'üm-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem* adıyla yayımladığı eserle de coğrafyanın siyasi önemini dile getirmiştir.

Usul'ül-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem'de Coğrafya İlminin Siyasi Önemi

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin kurumlarında bozulmalar meydana gelmiştir. Zaman geçtikçe devletin kurumlarında açılan çatlak daha da derinleştiğinden, konuya ilişkin çözümler aranmış ve devlete birçok rapor ve risaleler sunulmuştur. "Lale Devri" olarak adlandırılan devirde de bu konudaki çabalar devam etmiştir. Bu devirde birtakım fikri canlanmalar meydana gelmiş ve devletin bir politika olarak Batı'yı izleme çabaları bu devirde kendini açıkça göstermiştir. İbrahim Müteferrika da devletin içine düştüğü bozulmaları giderme çabasına katkı sağlamıştır. Müteferrika, *Usul'ül-Hikem fi Nizâmil-Ümem* (Milletlerin Düzeni Hakkında Bilgelik Kaideleri) adında "siyasetnâme" türünde bir eser kaleme almıştır. Müteferrika'nın matbaasında basılan 9. eser olan bu kitap 1731 yılında I. Mahmud'a sunulmuştur. Bu eser bir bakıma Müteferrika'nın döneminde karşılaştığı eksiklikleri dile getirdiği ve çözümlerini sunduğu ıslahat konulu bir eserdir. İçeriğinde devlet düzeni, savaşlar ve askerlik sanatıyla alakalı bilgiler barındırır. Elbette akli ilimlerin devlet yönetiminde önemli olduğunu belirttiği açıklamaları da vardır. Müteferrika devlet yönetiminde fizik, astronomi ve coğrafya ilimlerinin çok önemli olduğunu belirtmiştir.⁵³ Bu ilimlerin gelişmediği

50 H. Hüsnü Koyunoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Bu Kitaba İbrahim Müteferrika'nın Yaptığı Eklemeler," *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 2 (2007): 147-166.

51 Koyunoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı," 158.

52 Afyoncu, "İbrahim Müteferrika," 324-327.

53 Afyoncu, "İbrahim Müteferrika". 324-327.

ülkelerde sağlam bir devlet düzeninin oluşamayacağını söyleyerek özellikle coğrafya ilminin gerekliliği hususuna kitabında bir bölüm ayırmıştır.

Müteferrika bu eserinin II. Bab'ının "Coğrafya İlminin Faydaları Hakkında" başlıklı bölümde coğrafya ilminin önemine değinir. İlk olarak coğrafya ilmi etrafında devletin stratejik noktalarının korunması ve bilinmesi hususunda bazı açıklamalar yapar. Buna göre devletlerin kendi sınırlarını ve düşman sınırlarına olan yakınlığını bilmesi oldukça önemlidir. Bunun yanında düşman devletlerinin konumları hakkında avantajlı ve dezavantajlı durumların bilinmesi de kritik öneme sahiptir. Beşerî coğrafyanın önemine de değinen Müteferrika, çeşitli memleketlerde yaşayan milletlerin yaşayış şekillerine ilişkin bilgi sahibi olunmasının devlet idarecileri için gerekli olduğunu vurgular. Avrupalılar da bu dönemlerde kendi politik amaçları için Osmanlı coğrafyasını dolaşarak doğulu milletlerin; etnografik yapısı, kültürleri, güçlü ve zayıf yanları hakkında seyahat raporları tutmuşlardır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise coğrafya dernekleri kurulmuş sömürge bölgelerine ilişkin coğrafi çalışmalar gerçekleşmiştir. Ortaya konulan bu çalışmalar da politik hedeflere ulaşmak için araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Müteferrika'nın "milletlerin yaşayış şekillerine" ilişkin ifadesi gayri ahlaki bir amaç uğruna olmasa da politik bağlamda okunabilir. Son olarak Müteferrika, dünyada olup bitenler hakkında bir karar verilirken bu bilgilerin kullanılması halinde devlet idarecilerinin isabetli kararlar vereceğini de belirtir.⁵⁴

Müteferrika yukarıda belirtilen şekilde düşman ülkelerin ahvalinin her yönüyle bilinmesini önemli görür. O din ve devlet düşmanlarına karşı cihad etmenin bütün Müslümanlar üzerine farz olduğunu belirtir. Müteferrika devamında cihadın en önemli safhasının düşman ülkelerin her yönüyle bilinmesi olduğunu söyler. Müteferrika'nın bu ifadelerini mercek altına aldığımızda, coğrafya ilmini bilmenin cihadın en önemli safhası olduğunu söylediği anlaşılmaktadır. Müteferrika devlet adamlarının bu görevle yükümlü olduğunu söyleyerek bu yükümlülüğü coğrafyayı iyi bilmekle yerine getireceklerini söyler. Zira Müteferrika'ya göre yeryüzünde gerçekleşen hadiselerin gün gün takibi, doğru-yanlış, mümkün ve muhal yönlerinin tespiti için coğrafya bilgisine ihtiyaç vardır. Müteferrika bu konuda: "Mesela, Rus ordusu Doğu Hindistan'a girmiş denilse, coğrafyadan haberi olmayanlar, bu işi mümkün görür. Ancak aradaki uzak mesafe ve devletleri iyi bilen bir kişi bu haber muhal olduğuna hükmeder" demektedir.⁵⁵

54 Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 88.

55 Şen, *İbrahim Müteferrika*, 89.

Müteferrika devlet adamlarının coğrafya bilmesi gerektiği noktasında açıklamaları şöyle sürdürür:

“Coğrafya, devlet adamlarının diğer devletlerin hile ve zararlarından emin olmalarına yardımcı olur. Zira yeryüzündeki ülkeler, bir şehrin haneleri hükmündedir. Bir şehirde yangın çıktığı zaman, o şehrin çarşı, pazar, sokak ve yangın çıkan yerini bilemeyen hane sahibinin, kurtuluş yolunu seçemediği gibi, memleketinin yakın ve uzağındaki devletlerin coğrafi konumundan habersiz devlet adamlarının da o devletlerin hile ve zararlarından emin olması mümkün değildir.”⁵⁶

Diğer yandan Müteferrika eserinde coğrafi bilginin devletlerin seferlerinde de fayda sağlayacağını belirtmektedir. Seferlerin kolaylaşması ve savaşların kazanılması hususunda coğrafyanın bir yardımcı araç olduğu düşüncesindedir. Müteferrika, sefer zamanında mesafeler arası hesaplamaların, çeşitli bölgelerin bilinmesinin vb. işlerin coğrafya ilmiyle sağlanacağı kanaatindedir.

Müteferrika, coğrafyanın faydalarını saymaya devam ederken bu ilmin önemli diğer bir rolünden bahseder: Coğrafya ilminin birbirinden habersiz yaşayan Müslümanları birbirine irtibatlı kılmaya yarayacağını belirtir. Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan birçok Müslüman milletin olduğunu ancak bunların birbirinden habersiz olduğunu söyler. Birbirlerine yardım edemediklerinden onların birçoklarının Avrupalıların eline düştüğünü belirtir. Sömürgecilik dönemine denk gelen bu açıklamalar Müteferrika'nın gündeminde olduğundan bu konuya ilişkin çözüm mahiyetinde bir teklifte bulunur. Müteferrika söz konusu durumun sömürge halinde olan Müslümanları acınacak duruma düşürdüğünü söyler. Müteferrika'ya göre eğer coğrafya ilmi yaygınlaştırılırsa Müslümanların birbirinden haber almaları sağlanır ve yardımlaşmaları da kolaylaşır. Müteferrika coğrafya ilminin yaygınlaşmasıyla İslâm ülkelerinin birleşmesi ve padişahın himayesinde bir araya gelmelerinin de mümkün hale geleceğini vurgular.⁵⁷

Müteferrika bu bölümde haritaların stratejik öneme sahip olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin haritalara önem vermesi gerektiğini söyler. Müteferrika'nın yaşadığı dönemde Akdeniz coğrafyası çeşitli deniz savaşlarına sahne olmuştur. Avrupalı devletler bu arenada mücadelelerini sürdürürken ayrıca Akdeniz'de korsan tehdidi de görülmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla bölgenin gerilimli ortamında Akdeniz'e kıyısı olan Osmanlı Devleti için harita bilgisinin önemi oldukça kritiktir. Müteferrika denizlerde düşmanların hilelerine ve pusularına karşı emin olmak,

56 Şen, İbrahim Müteferrika, 89.

57 Şen, İbrahim Müteferrika, 89.

58 Yusuf Alperen Aydın, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri,” *Osmanlı Araştırmaları* 45, no. 45 (2015): 161-184.

onların tehlikelerinden sakınmak ve kendi yollarını tayin etmek için harita bilgisine ihtiyaç duyulduğunu söyler. Müteferrika Osmanlı Devleti gibi bir devletin denizcilik ilimlerini içeren coğrafya kitapları ve haritaları olmadan Akdeniz ve Karadeniz'de gemilerini gezdirmesinin tehlikeli olacağını söyler. Dolayısıyla Müteferrika döneminde devletler için haritaların stratejik önemini bildiğinden bir diğer uyarı-teklifini bu yönde yapmıştır.⁵⁹

Müteferrika'nın haritaları Osmanlı Devleti açısından kritik gördüğü diğer bir nokta ise diplomasi sahasındaki önemidir. Müteferrika'ya göre haritalar devletler arasındaki müzakerelerde devlet adamlarına yardımcı olurlar. Müteferrika, diplomasi arenasında ülkeler arasında toprakların paylaşılması ve sınırların yeniden çizilmesi noktasında haritanın önemli bir rolü olduğunu söyler. Bunun yanında o durumu meçhul olan bölgeler hakkında karar verilmesi noktasında da haritaların yardımcı olacağını söyler. Yani Müteferrika, haritaların diplomasi sahasında devlet adamlarını siyasi müzakerelere hazırlayacak olan bir araç olduğuna işaret eder.⁶⁰ Bu döneme bakıldığında Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda güç ve toprak kaybetmesinin bir sonucu olarak politik ilkelerinde bazı değişikliklere gitmiştir. Artık etrafındaki Avrupalı ülkelerle yakından ilişki kurmaya çalışmıştır. Avrupalı devletlerle diplomasi kanalı açan Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıla kadar geleneksel ve Avrupalı tarzda bir diplomasi modeli benimsemiş XIX. yüzyılda ise tam anlamıyla Avrupa modelinde diplomasi yapmaya başlamıştır.⁶¹ Dolayısıyla Müteferrika'nın bu açıklamaları Osmanlı devletinin diplomasi alanını genişletmeye başladığı zaman ile bağlantılı okunabilir.

Öte yandan Müteferrika, Avrupalıların coğrafya ilmiyle çok uzun zamandan beri ilgilendiğini belirtir. Özellikle haritacılık alanında Avrupalıların çeşitli çalışmalar içerisinde olduğunu söylemektedir. Müteferrika bundan dolayı onların coğrafya ilmi aracılığıyla az zamanda çok şey elde ettiğini söyler. Onların dünya üzerinde dolaşırken bu ilmi kullandığını ekler. Devamında Osmanlı Devleti'nde de bu ilim yaygınlaşmasıyla Doğu'da ve Batı'da sınırların genişlemesinde yardımcı olacağını söyler.⁶²

Özetle İbrahim Müteferrika, Osmanlı'nın zayıflamaya başladığı ve sorunlarına çözüm aradığı bir dönemde coğrafya ilmini islahat düşüncesinin bir parçası yapmıştır. Coğrafya ilminin Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu her sahada aktif olmasını istemiştir. Müteferrika siyaseti ilgilendiren; diplomasi, deniz-kara savaşları, sömürgeciliği engelleme gibi sahalarda coğrafya ilminin stratejik önemine işaret etmiştir.

59 Şen, *İbrahim Müteferrika*, 90.

60 Şen, *İbrahim Müteferrika*, 91.

61 İsmail Hakkı Elçi, "Osmanlı Diplomasisi ve Gelişim Süreci," *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, no. 9 (2019): 23-28.

62 Şen, *İbrahim Müteferrika*, 90.

Sonuç

XIX. yüzyıla uzanan süreçte Avrupa ve Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen olaylar dünya-daki konjonktürel durumun değişmesine yol açmıştır. XV. yüzyıldan itibaren topraklarını genişleterek ticaret yollarına hâkim olan Osmanlılar karşısında Avrupalılar, alternatif ticaret yollarını aramaya başlamışlardır. Bu arayışlarının sonucunda malların akışının sağlandığı yeni bir ticaret yolu ortaya çıkmış ve Yeni Dünya'nın (Amerika Kıtası) keşfi sağlanmıştır. Zamanla yeni ticaret yolları ve keşfedilen topraklar üzerinde Avrupalılar arasında bir hakimiyet mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele sürecinde hakimiyeti korumak veya ele geçirmek için denizlerin ve karaların bilgisi gerekli olmuştur. Bu bağlamda coğrafi bilgi, politik amaçlara ulaştırmada bir anahtar rolü üstlenerek; sömürgecilik faaliyetlerinde, Akdeniz'deki ve çeşitli bölgelerdeki deniz savaşlarında vb. sahalarda Avrupalı devletlerin işine yaramıştır. Yani iktidarlar kendi hareket alanını kolaylaştırmak için bilgiyi siyasi amaçlarında kullanmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde iktidarların coğrafi bilgiyle ilişkisi kendini açıkça göstererek uzun bir süre devam etmiştir. Makale boyunca Müteferrika düşüncesinin daha anlaşılır kılmak için Avrupa tarihinden bu konuda örnekler verilmiştir.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını başlatan dış etkenler arasındadır. Bu yüzyılda iktisadi ve siyasi alanda Avrupa'nın gerisine düşmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde gidişata dair çözüm arayışları ortaya çıkmıştır. Birçok kişi devlet kurumları başta olmak üzere çeşitli sahalara yönelik ıslahat düşüncesini yönetime bildirmiştir. Yönetime görüşlerini bildirenler akli ilimlere önem verilmesi gerektiğini de söylemişlerdir. Akli ilimleri ıslahat düşüncesinin bir parçası olarak görenler arasında Kâtib Çelebi ve İbrahim Müteferrika da vardır. Her ikisi çağdaş olmasa da Osmanlı Devleti'ndeki sorunlar sürdüğünden benzer düşünceleri paylaşmışlardır. Kâtib Çelebi akli ilimlere önem verilmesi gerektiğini Osmanlı Devleti'ne bildirmiş fakat özellikle devlet idarecilerinin tüm ilimlerden önce coğrafya ilmine önem vermesi gerektiğini söylemiştir. Kâtib Çelebi ile yaşadığı dönem arasında uzun yıllar olsa da Müteferrika, Kâtib Çelebi'nin varlığından haberdardır. Kâtib Çelebi'nin coğrafya ilmindeki başarısını bildiğinden onun yazmış olduğu coğrafya kitaplarını Osmanlı Devleti'nde kurduğu matbaasında basmıştır. Coğrafya ilmine kendisi de ilgi duymuş ve bu ilmin politik alandaki gücünü bildiğinden coğrafyayı ıslahat düşüncesinin bir parçası olarak paylaşmıştır. Müteferrika konuya ilişkin görüşlerini Kâtib Çelebi ile aynı minvalde paylaşa da o *Usülü'l-Hikem fi Nizâmil-Ümem* eserinde Çelebi'nin ifadelerinin bir adım ötesine geçmiştir. Müteferrika bu ilmi bilmenin gerekliliğini İslâm fihkî çerçevesinde düşünerek coğrafya bilmeyi Müslümanlara farz kılınan cihadın bir parçası olarak görmüştür.

Müteferrika'nın "Avrupalıların coğrafya ilmini kullanarak bütün dünyada gezmeye güç bulduklarını" söylemesi onun dışarıdaki gelişmelerden haberi olduğunu gösterir. Bu gelişme-

lerin coğrafya ile ilişkisinin olduğunu belirterek coğrafya ilminin faydalarının açıkça ortada olduğunu söyler. Müteferrika'nın anlattıklarına baktığımızda coğrafya ilminin politik sahadaki; başta kara ve deniz savaşları olmak üzere diplomasi sahasında önemi vardır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin sömürgeleştirilmiş Müslüman coğrafyaları ile irtibat kurmasında coğrafya ilminin gerekliliğine de değinir.

Bu makalenin içeriğinde coğrafya ilmi ile ilgili olarak yaşanan gelişmeleri etik açıdan değerlendirmek olmasa da konu açısından birkaç şey söylenebilir. Müteferrika'nın Avrupa'daki gelişmeleri her ne kadar bilse de coğrafyanın faydalarını sayarken gayri ahlaki bir davranışa düşmediği görülür. Avrupa'nın iktisadi durumunu iyileştirme noktasında sömürgecilik her ne kadar önemli bir rol oynasa da Müteferrika böyle bir teklifte bulunmaz. Dolayısıyla Müteferrika'nın düşüncesinde bilginin ahlaktan ayrılmadığı gözlemlenebilir. Onun düşüncesinde yer alan bilginin siyasi alanda kullanımı, savunma ve tedbir alma gerekliliği etrafında düşünülmelidir.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan. "İbrahim Müteferrika." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* XXI içinde (324-327), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Altaş, Eşref. "Kâtib Çelebi." *İslam Düşünce Atlası* 3 içinde (1067-1070), İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2017.
- Arı, Yılmaz. "Coğrafyayı Neden Çok Boyutlu Olarak Tanımlama ve Öğretmeye İhtiyaç Vardır?" *Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar* içinde (1-22), ed. R. Özey ve A. Demirci, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2008.
- Aydın, Yusuf Alperen. "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri." *Osmanlı Araştırmaları* 45, no. 45 (2015): 161-184.
- Berry, Adrian. *Bilimin Arka Yüzü*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1998.
- Çelebi, Kâtip. *Cihannüma*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2010.
- Çelebi, Kâtip. *Tuhfetü'l Kibar fi Efsâri'l-Bihâr*. haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Tercüman, 1980.
- Danış, İlhami. "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk-İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)." *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi (TALİD)* 17, no. 33 (2019): 9-40.
- Dunn, Richard and Rebekah Higgitt. *Finding Longitude*. London: HarperCollins, 2014.
- Elçi, İsmail Hakki. "Osmanlı Diplomasisi ve Gelişim Süreci." *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, no. 9 (2019): 23-28.
- Fazlıoğlu, İhsan. *Nazari Ufuk: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi*. İstanbul: Papersense Yayınları, 2017.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Her Şey Merv'de Başladı: Akli İlimlerin Tahriri." *İslam Düşünce Atlası* 2 içinde (731-839), İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2017.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Cihannüma." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* VII içinde (541-542), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Karadağ, Esra. "Modern Haritacılık Bilgisinin Osmanlı'ya Transferi (1776-1922)." Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2020.
- Karakaş Özür, Nazan. *Keşifler ve Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Kazancıl, Aykut. *Osmanlı'da Bilim ve Teknoloji*. İstanbul: Ketebe, 2020.

■ 11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi - Bildiriler Kitabı I

Koyunoğlu, H. Hüsnü. "Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Bu Kitaba İbrahim Müteferrika'nın Yaptığı Eklemler." *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 2 (2007): 147-166.

Lacoste, Yves. *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. İstanbul: e Yayınları, 2000.

Machiavelli, Niccolo. *Hükümdar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Özdemir, Nihal Fırat. *Yeni Bilginin Dolaşım Araçları*. İstanbul: Ketebe Yayıncılık, 2022.

Özgen, Nurettin. "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları." *Ege Coğrafya Dergisi* 19, no. 2 (2010): 1-25.

Kar, Ömer Seyfettin ve Kâmil Eren. "Türkiye'de Sayısal Kartografya ve Yerli Yazılımlar." *GSI Journals Serie C: Advancements in Information Science and Technologies (AIST)* 5 (1): 26-63.

Sezgin, Fuat. *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2019.

Sezgin, Fuat. *İslâm'da Bilim ve Teknik I*. İstanbul: İBB, 2007.

Şen, Adil. *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Tanrıkulu, Murat. "Johann Samuel Heinrich Kiepert'in Osmanlı Haritalarının Bir Değerlendirmesi." *Journal of World of Turks* 6, no. 2 (2014): 189-205.

Tümertekin, Erol ve Nazmiye Özgüç. *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür ve Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2020.

Ünver, Metin. "Sömürgecilik Tarihi," Erişim 6 Ağustos 2022, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/somurgenciliktarih.pdf.

Üstüner, Ahmet. "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları." *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi (TALİD)* 17, no. 33 (2019): 41-104.

Westfall, Richard S. *Modern Bilimin Oluşumu*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2000.

Larry Laudan'ın Bilimsel İlerleme Anlayışı

Murat Akbaş*

Öz: Bu çalışmanın amacı genel olarak 'bilim' kavramından ne anlaşıldığı; özelden ise çağdaş bilim felsefecileri tarafından 'bilim' ve 'bilimsel ilerleme' kavramlarının nasıl ele alındığını ve bu kavramlara yönelik görüşlerini genel hatlarıyla ortaya koymaktır. Böylesi bir çabanın yönlendirici zeminini Larry Laudan'ın bilim anlayışı oluşturur. Bu kavrayışta Laudan'ın bilimsel bir kuramın/araştırma geleneğinin bilimsel ilerleme sorusuna dair tespitleri, iddiaları ve bir bilimsel ilerleme kuramının oluşumuna yönelik önermiş olduğu modelin temel savları öne çıkar. Şöyle ki bilimin en genel anlamda tek bir bilişsel amacının problem-çözme olduğunu savunan Laudan, bilimsel ilerlemenin doğasının problem-merkezli bir model olan problem-özücülüğü açısından nasıl tamamen faydalı bir şekilde ele alınabileceğinin yollarını gösterir. Buna göre rasyonellik ile bilimsel ilerleme birbirinin muadili olmayıp her iki kavrayış hususen birbirinden ayrıştırılmalıdır. İlerlemeyi kendi içerisinde yaklaşıklık, kendini düzeltme süreci içerisinde zamanla gitgide doğruluğa ulaşma olarak gören genel görüşü değiştirmek ister. Laudan, bu genel anlayışın rasyonelliğinin ilerlemeciliğe sonradan eklenerek oluştuğunu göstermek suretiyle tamamen değiştirmek ister. Larry Laudan, araştırma gelenekleri ismini verdiği bu ilerleme kuramı modelini, bir yandan bir ilerleme kuramı olma yolunda geliştirirken diğer yandan da çağdaşı olan Kuhn'un paradigma, Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisi gibi farklı kavramsal taslaklar ile bu taslakların teklif ettiği ilerleme kuramlarının eksikliklerini, sorunlarını göstererek, ilerleme kavrayışını gündeme getirir.

Anahtar Kelimeler: Larry Laudan, Bilimsel İlerleme, Bilimsellik, Araştırma Gelenekleri, İlerleme Sorunları.

Giriş

Bilim kavramına bilim felsefesi açısından bakıldığında bilim felsefesinin en temel konularından biri (belki de birincisi) olduğu gibi bilimin ne olduğu, tanımı ya da bilimden ne kastedildiği gibi temel soru(n)lar, bilim felsefesindeki diğer tüm alanlardaki meselelerin anlaşılması, gelişimi ve müzakereleri için kritik öneme sahiptir. Hakeza bilimsel bilgi ile bilimsellik kavramlarının da bu bağlamda üzerinde durulması ve vuzuha kavuşturulması gereken bilime dair önemli diğer kavramlardır.

Bilim kavramı üzerine yapılan görüşlerin, tanımlamaların kökenine dair bir tarihi arkeolojik çalışma ile irdelendiğinde ilkçağ filozoflarına kadar gittiğini görürüz. Aristoteles kapsamlı

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, byfenci@gmail.com

bir şekilde bilimsel bilgiyi tanımlamaya çalışan ilk filozoftur.¹ Bilimin tanımlanmasına yönelik girişimlerden önce bilim kavramının kelime kökenine bakmakta yarar vardır. Latince "Scientia" kelimesinden, İngilizce "science" kelimesine türetilen bilim kavramının, Latince de bilgi, bilmek ve bilmek güçtür gibi anlamlara gelmekte olduğunu görmekteyiz. Türkçede bilgi, bilmek kavramlarından türetilmiştir.

Bir nesneyi var eden nedeni bilmek olarak bilimi tanımlayan Aristoteles'in bilim kavramının ortaya çıkmasında ve günümüze kadar gelmesinde önemli katkıları olmuştur. Aristoteles'e göre bu neden ne matematikte ve ne de fizikte aranmalı. Bu neden metafizikte bulunur. Bundandır ki metafiziği gerçek anlamda bilim olarak kabul eder. Fakat günümüzde tam tersi bir durum söz konusudur. Matematik ve Fizik bir bilim olarak kabul görürken Metafizik bilim olarak genellikle kabul görmüyor. Eski çağlardan günümüze gelinceye kadar bilim kavramında ciddi farklar oluştu. İlkçağlarda bilim denilince 'metafizik' anlaşılırken şimdi ise 'bilim dışı' olarak algılanıyor.² Dolayısıyla neyin 'bilim' olarak kabul göreceği neyin 'bilim' olarak kabul edilemeyeceği belki de tamamen bilim insanlarının yaşadığı çağdaki ortam göz önünde bulundurularak yapılan bir değerlendirmedir. Yani hangi tür bilgi taşıyan öğelerin 'bilim/bilimsel' niteliğini taşıdığını belirlemenin kesin ve keskin bir yöntemi yoktur denilebilir.

Laudan, ilk çağdan bu yana bilimsel bilginin dünyaya dair olumsal, empirik verilerden çıkarılabileceği hususunda büyük bir uzlaşma olduğunu söyler.³ Her ne kadar bir uzlaşma söz konusu olsa da yine de 'bilimin iddialarını ne şekilde gerekçelendireceği' hususundaki sorunun cevaplanmasında farklı eğilimlerin ortaya çıktığı görülüyor. Laudan, bilim felsefesi tarihinin bilimsel bilgiye dair tutarlılığı ve tekabüliyeti (doğrunun, olgulara karşılık gelme ilişkisini savunan kuram) savunan açıklamalar arasında çekişmeler olduğunu söyler.⁴

Sonuç olarak 'bilim', 'bilimsel bilgi'nin tanımı, mahiyeti ve pratiği, bu alanda yapılan tartışmaların bireyin düşünce tarzına, zamanın egemen anlayışına, kurumların/ekollerin yaklaşımına ve bilimsel ilerleme ile lüzum görülen tadilatlar neticesinde farklı kavrayışlara neden olduğunu söylemek mümkündür.

İlerleme kavramına geldiğimizde ise tarihe dönüp baktığımızda bu kavramın kökeninin yani ilerleme fikrinin neşet ettiği zamanı araştırdığımızda, ilk kez Grek ve Romalılarda ortaya çıktığını Robert Nisbet iddia etmiştir. Nisbet, bunun ilk örneklerinin ise Hesiodos, Xenop-

1 Alper Bilgehan Yardımcı, "Bilimde Sınır Çizme Problemi: Popper, Lakatos, Kuhn ve Sonrası" (İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2018), 13.

2 Yardımcı, "Bilimde Sınır Çizme Problemi".

3 Şükrü Mert Ünal ve Mehmet Ali Sarı, "Bilimde Keşif ve Gerekçelendirme Bağlamı Ayrımı Tartışmaları", *tabula rasa Felsefe & Teoloji Dergisi* 36 (2020).

4 Talip Kabadayı, "Larry Laudan'da 'Araştırma Gelenekleri'nin Yöntem Bilgisi", *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 5, (2018): 8.

hanes, Protogoras, Platon, Aristoteles, Lucretius ve Seneca gibi düşünürlerin eserlerinde görüldüğünü öne sürer. Bu iddiasını desteklemek için Xenophanes'in şu sözünü nakleder: "Tanrı başlangıçta her şeyi vermedi, insanlar zamanla araştırarak buldular."⁵ Xenophanes'in bu sözlerine bakarak ilerleme fikrinin veya kavramının ilk çağlarda ortaya çıktığını söylemek güçtür. Antik çağda yaşayan bu filozofların kullandıkları ifadelerin tam olarak 'ilerleme' kavramı ile ne kadar örtüştüğünü anlamak için Antik çağda 'ilerleme' kavramına benzer ne tür kavramlar kullandıklarına bakmalıyız. Helenistik döneme girildiğinde dönemin ünlü filozoflarından Lucretius ile Seneca'nın eserlerinde daha net görmekteyiz. Lucretius *Nesnelerin Doğası Üzerine* isimli eserinde daha çok insanlığın yaşama dayalı, kültürel gelişmelerinden bahsetmiş ve bu gelişmeleri 'progreidents' kavramı ile ifade etmiştir. O, ateşin keşfi, çeşitli araç gereçlerin yapımı ve ev yapımı gibi gelişmeleri 'progreidents' ile ifade etmiştir. İlerlemeyi bilgi ve bilimin ilerlemesi anlamında tarihte kullanan ilk kişi stoalı filozof Seneca'dır demek yanlış olmayacaktır.⁶ Zamanla Seneca'nın bu görüşü daha da gelişerek belki de modern ilerleme kuramlarına bir zemin oluşturmuş denilebilir.

İlerleme düşüncesinin ne kadar eskiye dayandığını göstermek amacıyla Hesiodos'un *İşler ve Günler* isimli eserine baktığımızda altın, gümüş, bakır kahramanlar ve demir soyların yaşadığı çağlardan bahsettiğini görürüz. Bu dönemin döngüsel bir tarih anlayışının olduğunu ve bu anlayışa göre de kötü yaşanmış eski çağlardan yeniden altın çağlara bir dönüşüm olduğundan bahsettikten sonra ilerleme görüşünün ne kadar eskiye gittiğine işaret ederek araştırmacılar için adeta bir başvuru noktası gösteriyor.⁷ İlk çağ filozoflarının eserlerindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ilerlemeyi bazen dönüşüm bazen de gelişim anlamında kullandıklarını görürüz.

Şimdi de orta çağda yaşayan düşünürlerin ilerleme anlayışlarına kısaca bir göz atalım. Orta çağda entelektüel kesimin çalışma ve araştırma merkezinde daha çok din olduğu için ilerleme hakkındaki görüşleri ve kavrayışları ister istemez din ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Bu dönemde 'ilerleme' sadece teolojik anlamda bir derinleşme ve gelişmeyi ifade ediyordu. Bu nedenle 'ilerleme' sadece Tanrıya yaklaşmayı hedefleyen bir anlayış kavramı olan 'profectus' ile özdeşleşmiştir.⁸ İlk çağlarda herhangi bir hedef gözetmeksizin yapılan ilerlemeyi ifade eden 'prokope', orta çağda dini bir sembole bürünerek Tanrıya yakınlaşma hedefi gözetilerek yapılan ilerleyiş anlamında 'profectus' kullanılmıştır. Yani Tanrıya yakınlaştıran her ne davranış ya da düşünce varsa onlar *ilerlemenin* belirtileri olarak kabul gör-

5 Ercan Salgar, "İlerleme' Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 19 (2015): 311.

6 Salgar, 'İlerleme' Kavramı, 315.

7 Sanem Yazıcıoğlu, "İlerleme Düşüncesi'ne Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme", *Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 19, (2009): 113.

8 Salgar, "İlerleme' Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme", 316.

müştür. Örneğin, kişinin ruhi ya da ahlaki anlamda gelişmesi onun Tanrıya yaklaşmasının göstergesi kabul edildiğinden bu inançtaki geleneğe göre bu kişinin bir ilerleyişi söz konusudur. Görüldüğü gibi orta çağdaki ilerleme anlayışı daha çok dini perspektifli ve bireysel bir mesele olarak kabul görmüştür.

Orta çağ düşüncesini etkilemekle kalmayıp aynı zamanda tamamıyla belirleyen düşünce, Augustinus'un kutsal öğretilere bağlı kalarak geliştirdiği düşüncedir.⁹ Augustinus'tan sonra gelen düşünürler de bir müddet daha bu öğretiyi devam ettirmişlerdir. Bu anlayış etkisini modern zamana kadar sürdürdü. Modern zamanda orta çağda önemsenmeyen ve daha çok 'büyü' ve 'sihir' işleri ile alakalı görülen doğa, tekrar değerli ve bilimsel çalışmaların merkezine yerleşti. İlk çağda Aristo ve Stoacılar tarafından önemsenen ve felsefeleri için kilit rol oynayan doğa, orta çağda konumu ve atfedilen değerden uzaklaşsa da modern çağ ile birlikte yeniden bilimsel topluluğun ana laboratuvarı olmuştur.

Modern çağın en önemli bilim felsefecileri arasında gösterilen Thomas Kuhn ve İmre Lakatos gibi düşünürlerin 'bilim' ve 'bilimsel ilerleme' anlayışlarını gösteren görüşlerini de kısaca ele almakta fayda var.

İlerleme kavramına ilişkin üzerinde durulması, vurgulanması gereken iki önemli kavram vardır. Bunlardan biri "başlangıç/köken" diğeri ise "ereksellik"tir. Çünkü geleceğe yönelik ilerleme düşüncesi için bu iki kavramın ortaya konulması ve incelenmesi adeta zorunlu hale gelir.¹⁰ İlerlemeden bahsedebilmek için bir başlangıç noktası ile yöneldiği gayeye göre yapılan kıyas sonucu değerlendirmede bulunur. Eğer seçtiğimiz başlangıç noktasına göre mevcut durumumuz önceki durumu 'kötü'lüyor ya da 'olumsuz'luyorsa görece olarak ilerleme olduğundan söz edilebilir. Bu husus, yani bir başlangıç ve ereksellik tayin ve tespit etme girişimi, bireyin veya toplumların sahip oldukları her türlü inanç, ahlak ve bilim anlayışına göre değişiklik arz eder.

Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* isimli ünlü eserinde kitabının amacının tarihin doğrudan doğruya araştırma faaliyetlerini kaydetmesinden doğabilecek oldukça farklı bir bilim anlayışının olabileceğini göstermeye çalışmak olduğunu söyler. Daha sonra bilim metinlerine dikkatleri çekerek, bilim metinlerinin bilimin içeriğinin sadece kendi sayfalarındaki betimlenmiş gözlem, kuram ve yasaların temsil ettiği iddiasında olduklarından bahseder.¹¹ Kuhn'un bu iddiasından yola çıkarak onun bilim çevresinde genel kabul görmüş bir bilim tanımının olmadığını, daha çok metin yazarlarının/bilim adamlarının kendi kişisel tercihleri

9 Salgar, 'İlerleme' Kavramı 316.

10 Sever Işık, "Akideden Mite: Antikite'den 20. Yüzyıla İlerleme Kavramı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, (2018): 16.

11 Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 71.

doğrultusunda metinlerinde topladıkları olgu, kuram ve yöntemlerden oluşmuş bir bilgi kümesi gibi bir bilim anlayışı benimsediklerini söylemek mümkündür.

İlerleme anlayışı, daha çok batı düşüncesinin ve demokratik toplumların önem verdiği, değer biçtikleri köklü bir kavramdır. Kuhn'un metinlerinin sonuçlarına baktığımızda görüyoruz ki Kuhn, batı düşünce tarihinin ve demokratik toplumların en köklü değerlerinden ve önyargılarından biri olan *ilerleme* anlayışlarını hedef almakta, ki bu düşüncenin temelinde ampirist bilim geleneği anlayışının temel varsayımları vardır.¹² Ampirist bilim geleneğinde ilerleme daha çok tek yönlü, bilimsel bilgilerin birikimi ile olur. Duyumlar sayesinde elde edilen edinimler, sürekli olarak üst üste konulan tuğlaların süreç içerisinde bir binayı inşa etmesi gibi birikir ve sonuçta bilim ilerlemiş olur.

Aslında ilerleme fikrinin bir kavram olarak ortaya çıkışı Fransız devrimi öncesindeki Aydınlanma çağının en çok tutulan güzel ürünlerinden biriydi. İlerleme düşüncesinin tarihine baktığımızda bir yönüyle çağdaş akılcılık ve bilimin gelişmesiyle diğer yönden ise sosyal ve politik hak ve özgürlükler için yapılan mücadelelere bağlı olarak ortaya çıktığını görüyoruz.¹³ Böyle bir tarihi bakıştan sonra, bu anlayış çerçevesinde olaya baktığımızda, bilimin hiç durmadan sürekli öne doğru gittiğini, yüzyıllardır yapılan çalışmaların bireyleri tek tek olduğu gibi toplumları da mükemmelleştirdiği sonucu çıkarılabilir. Günümüze kadar geldiğimizde ise bilimsel ilerlemenin döngüsel mi ya da doğrusal mı ilerlediği konusunda farklı görüşlerin olduğunu veya bu görüşlerin bir sentezini yapmaya çalışanların olduğunu görmekteyiz.

Larry Laudan'ın Bilimsel İlerleme Anlayışı

20.yüzyılın önemli Bilim felsefecilerinden olan Laudan, bilim, bilimsel ilerleme, bilimsel kuramlar konularında çalışmalar yapmıştır. Bilimsel çalışmalarda problemlerin çözümü ile ilgilenen kuramlara yeni bir yaklaşım tarzı geliştirmiş ve kendi geliştirdiği *araştırma geleneği* terminolojisini kullanmıştır. Araştırma geleneği'nin neyi ifade ettiğine geçmeden önce kuramlara nasıl yaklaştığını, kuramlarda gördüğü sorunları ve kuramların önemine dair görüşlerine kısaca bakmakta yarar var.

Laudan'a göre kuramlar, çeşitli öncelleri ve anormal problemleri çözmek ya da önlemek için tasarlanır. Meseleye bu şekilde bakıldığında herhangi bir kuramın merkezi bilişsel bir sınavasını yapabilmek için gerekli belli deneysel ve kavramsal problemlerin çözümlerine getirilen yeterliliğinin değerlendirilmesini içerdiği görülecektir.¹⁴ Kuramlar, mademki prob-

12 Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 14.

13 Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 15.

14 Larry Laudan, *İlerleme ve Sorunları: Bir Bilimsel Gelişme Kuramına Doğru*, çev. Tekin Atmaca ve Zafer Güncüm

lemelerin çözümüne yönelik birtakım önermelerde bulunuyor bu önermelerin değerlendirilmesi, yani kuramların getirdiği çözümlerin ne zaman kabul edilebilir, bir çözüm için yeterlilik şartlarını araştırmak gerekir. Bunun için de kuramların ne olduğunu ve nasıl işlediğini, çalıştığını açıklığa kavuşturmak gerekir. Laudan'a göre kuramların ne olduğu ya da nasıl çalıştığı ile ilgili tam bir ayırımın yapılmaması birçok ana bilim felsefesine felaket getirmiştir. Bu yüzden öncelikle kuramların çözümlenmesi hususunda iki önemli konu üzerinde durur. Ona göre bu iki konuda yapılmayan ayırımlar daha sonraları bilim felsefesi açısından ciddi sorunlar doğuracaktır.

Kuramların açıklığa kavuşturulması gereken iki önemli meselesinden biri, *kuramların değerlendirilmesi karşılaştırılmalı bir meseledir*. Diğeri ise genellikle "*bilimsel kuramlar*" olarak adlandırılan önermesel ağların iki farklı çeşidinin ayırmanın gerekliliğidir.¹⁵ Laudan'ın bu iki iddiası üzerinde biraz duralım. İlk iddiası olan kuramların bilişsel değerlendirilmesi için kuramların karşılaştırılması gereğini izah ederken, bir kuramın başarısını ancak rakiplerine nazaran problemin nasıl üstesinden geldiği ile başkasının gözünde nasıl görüneceğine olan yargının olduğunu söyler. Bilim felsefesi literatüründe genellikle kuramsal değerlendirmenin rekabetin olmadığı bir ortam varsayılırken Laudan ise tam tersi bir savda bulunur ve bir kuramın değerlendirmesini mutlaka rakip bir kuram ile karşılaştırarak yapılması gerektiğini söyler. Hatta kuram karşılaştırmasında bu kuram şundan daha mı iyi ya da bu kuram mevcut kuramlar arasında en iyisi mi gibi soruların sorulması lüzumunu belirtir.

Kuramların çözümlenmesi hususunda ikinci önemli iddiası ise bilimsel kuram olarak isimlendirilen ortak bir ağın içeriğinin ayıklanmasıdır. Hem bilimsel standart literatürde hem de ortak bilim pratiğinde "kuram" kavramı en az iki şeyin özel türüne gönderme yapar. "Kuram" kavramı sık sık belli deneysel öngörülerde bulunmak için kullanıldığı gibi bazı doğa fenomenlerinin açıklamasını veren bazı bağıntılara (hipotez, ilke ve aksiyom gibi) işaret etmek için de kullanılır.¹⁶ Bu tür özel bir kümeye işaret eden kuram örneklerine Maxwell'in elektromanyetik kuramı, Bohr-Kramers-Slater atomik kuramı, Einstein'ın fotoelektrik kuramı, We-gener'in kitaların kayması kuramı örnek verilebilir. Bu tür kuramların önermeleri daha özel bir alana baktığı için sınanması nispeten daha kolay olabilir. Ayırma gidilmesi gereken diğer kuram kullanımı ise daha genel ve daha zor sınanabilir bir varsayımlar kümesine göndermelerde bulunuyor. Örneğin, "atom kuramı", belirli bir atom anlayışına değil de tüm anlayışları kapsayan bir öğreti kümesine işarette bulunuyor. Bu öğretinin ortak noktası maddenin süresiz olarak bölünemeyeceği düşüncesidir. Fakat bunun yanında Dalton, Rutherford, Thomson ve Bohr gibi bilim insanlarının birbirinden farklı atom kuramları olduğunu gö-

(İstanbul: Küre, 2021), 77.

15 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 77-78.

16 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 78.

rüyörüz. Bir başka kuram olan “evrim kuramı” da yine aynı şekilde genel bir varsayım ya da öğreti kümesine atıfta bulunuyor. Evrim kuramı, canlı türlerinin ortak bir atadan geldiği varsayımı ile işleyen ortak öğretiler kümesine gönderme yapıyor. Mesela “Darwin’in evrim kuramı” dediğimizde sadece Darwin’in savunduğu görüşleri içeren nispeten daha dar kapsamlı bir ‘evrim’ anlayışını gösterir.

Yukarda verilen iki kuram birbirinden oldukça farklıdır. Bu farklılık sadece genellik ve özgülükleri açısından değil, inceleme ve değerlendirme bakımından da oldukça farklılık arz eder. Laudan, burada şu merkezi iddiayı öne sürer:

“...bu iki kuram arasındaki bilişsel ve değerlendirmeye dayalı farklılıklar göz önüne bulundurulana kadar, tarihsel olarak sağlam ve felsefi olarak yeterli bir bilimsel ilerleme kuramına asla sahip olunamayacağıdır.”¹⁷ Görüldüğü gibi bilimsel ilerlemenin olabilmesi için kuramlar arasındaki ayrımın mutlak surette yapılması gerektiğini, aksi halde ilerlemenin mümkün olmadığını vurgular. Bu konuda Kuhn ve Lakatos’un bilimsel ilerlemeyi anlamak ve değerlendirmek için daha genel kuramları birincil araç olarak gördüklerini ve kendisinin de bu görüşe temelde katılmakla beraber daha büyük kuramların ne olduğu hakkında yeterince tatminkâr bir açıklamanın yapılmadığını düşünür. İşte tam da burada Laudan’ın geliştirdiği terminoloji olan araştırma gelenekleri devreye girer. Ona göre çok daha kapsamlı olan kuramlara dair getirilen yeni bir açıklama araştırma geleneği olarak isimlendirilir.

Thomas Kuhn’un bir bilimsel ilerleme modeli olan *paradigması*, Laudan’ın bir ilerleme modeli olan *araştırma gelenekleri* ile bazı noktalarda birbirinden ayrılır. Kuhn’un paradigma kavramından tam olarak ne kastettiği hususu belirsizdir. Kuhn eleştirilenleri tarafından birçok paradigma anlayışı ünlü eseri olan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabından çıkarılmıştır. Ona göre bilimsel ilerleme bir paradigmanın bir kere kabul görmesi ile olağan bilim olarak adlandırdığı ‘paradigma eklenmesi’ şeklinde olmaktadır. Olağan bilim dönemlerinde paradigmlar, değiştirilmez, eleştirilmeye karşı dirençlidirler, tartışılmazlardır. Ancak bir paradigmanın bünyesindeki bir kuram tartışılabilir, eleştirilir, yanlışlanabilir veya bırakılabilir. Paradigmanın ilkelerine aykırı münferit birkaç olguya uygun her başarısızlık durumunda paradigma bir kenara atılmaz. Ancak yeterli sayıda “anormallikler” birikince artık hâkim paradigmanın geçerli olup olmadığı bilim insanlarıncı tartışılmaya başlanır. Bu durumu kriz durumu olarak isimlendiren Kuhn, bu kriz döneminde ilk kez bilim adamının ciddi bir şekilde alternatif bir kuram arayışına girdiğini söyler. Kriz dönemindeki çok sayıda anormalliklerin birikmesi ile bunalım dönemi kendisini yavaş yavaş alternatif rakip kurama bırakmaya başlar. Rakip kuram eğer yeteri kadar önceki paradigmadan deneysel olarak daha başarılı bulunursa, artık yeni paradigma kabul görür ve bir başka olağan bilim dönemi başlar.

17 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 79.

Laudan, Kuhn'un bu yaklaşımını çok değerli bulmakla beraber kabul etmediği ve itiraz ettiği bazı hususlar vardır. Onun azami-kuramlarının, asgari-kuramlardan hem bilişsel hem de bulgusal olarak farklı işlevlere sahip olduğunu kabul eder. Bazı zorluklara rağmen küresel kuramların kararlı ve azimli özelliklerini vurgulayan ilk kişinin belki de Kuhn olduğunu söyler. Aynı zamanda yaygın görüşün aksine bilimin birikimsel karakterini reddetmesini de doğru bir yaklaşım olarak bulur.¹⁸ Bununla beraber Laudan, Kuhn'un çağdaşı olan bazı düşünürlerin Kuhn eleştirilerini dile getirdikten sonra kendisi de en önemli bulduğu kusurları beş maddede özetliyor. Mesela Shapere, Kuhn'un kullandığı paradigma kavramının anlaşıl- maz ve tutarsız olduğunu aktararak eleştirmiştir. Feyerabend ve bazı diğer düşünürler ise "olağan bilimin" olağan olduğu kabulünün tarihsel yanlışlığına dikkat çektiler. Bilim tarihi- nin her ana döneminde alanında hakimiyet kuramayan sayısız rakip paradigma bulunur ve bunların temel kabulleri bilim topluluklarının ısrarla ve sürekli tartışılmalıdır.

1. Laudan, Kuhn'un paradigmlarında gördüğü en önemli kusurları şu beş maddede özetler:
2. Kuhn'un bilimsel tartışmada ve paradigma değerlendirmede kavramsal problemlerin rolünü görememesi...
3. Kuhn'un kritik bir mesele olan paradigma ile onun kurucu kuramları arasındaki ilişkiye dair soruları cevapsız bırakması...
4. Kuhn'un paradigmlarının, zaman içinde gelişen zayıflıklara ve onların ürettiği anormal- liklere karşılık verebilmesini engelleyen katılıkta bir yapıya sahip olması...
5. Kuhn'un paradigmlarının daima gizli olması...
6. Paradigmalar çok gizli olduklarından yalnızca verdikleri "örneklerine" işaret edilerek ta- nımlanabildiklerinden, farklı bilim insanları aynı örnek ya da yasaları kullandıklarında Kuhn'a göre bunlar aynı paradigmaya bağlıdır...¹⁹

Bilimsel değişimin bu ana iki kuramına dair yapılan özet bir inceleme bile azami-kuramların doğası ve değerlendirmesinin ne kadar zor olduğunu açıkça gösterir.

Laudan'ın geliştirdiği araştırma geleneği modeli ile Kuhn ve Lakatos'un modelleri arasın- dan pek çok ortak nokta olmakla beraber çok sayıda farklılıklar da bulunmaktadır. Bununla birlikte neredeyse en başından başlayıp geliştirdiği bu modelindeki en önemli savın ken- dinden önceki kuramları engelleyen problemlerden kaçınıp kaçınamayacağı meselesi ol- duğunu söyler.²⁰ Laudan'ın geliştirdiği araştırma geleneği modelinin, Kuhn ve Lakatos'un geliştirdikleri paradigma ve araştırma programlarına kıyasla daha esnek ve bilim insanları-

18 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 90.

19 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 81-82.

20 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 85.

nın çalışabileceği daha geniş bir alan açtığını söyleyebiliriz. Ayrıca Kuhn'un belirsizliği çok eleştirilen paradigması ile keskinliği ile eleştirilen Lakatos'un araştırma programlarına göre daha belirli ve bilimsel ilerlemeye uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma programlarının temelinde yatan düşünce, bir kuramın diğer kurama olan üstünlüğünün kuramın deneysel bir olguyu açıklama gücü ile ilintili olduğudur. Bu da Laudan'ın Bilim felsefecilerinin kavramsal problemleri göz ardı ettikleri eleştirisini haklı çıkarıyor.²¹ Laudan, bilim tarihçilerinin ve bilim felsefecilerinin bir yüzyıldan fazla zaman etkisi altında kaldıkları ampirist bilim epistemolojileri açısından elverişli olmadığından, kavramsal problemler olarak isimlendirdiği problem çeşidine yeterince önem ve değer vermediklerini düşünür. Bilimsel ilerlemenin olabilmesi için bilime dair tüm problem çeşitlerinin bilim insanları ya da bilim felsefecileri tarafından görmezden gelme eğiliminde olmamaları gerekir. Ampirist bilimin etkisinde kalıp bilimsel problem alanlarını deneysel problemler ile sınırlandırmamak gerekir. Deneysel olmayan problemlerin varlığını görmek, doğasına ilişkin incelemede bulunmak ve kavramsal problemlere eğilerek kavramsal problemlerin herhangi bir kuram tarafından ortaya konan bir problem olduğunu görmek gerekir. Örneğin, Batlamyus'un dışçember astronomisi eleştirildiğinde, temel eleştiriler göz önüne alındığında getirilen eleştiriler gözleme dayalı deneysel problemlerin çözümündeki yetersizliği ile ilgili değildi. Eleştirilerin büyük kısmı, astronomisinin deneysel problemleri çözmek amacıyla kullandığı mekanizmaların kavramsal yeterliliği ile ilgiliydi.²² Laudan'ın bilimsel ilerleme modeli için kavramsal problemlerin varlığını kabul etmenin ötesinde kavramsal problemlerin doğasını anlama da çok önemlidir. Çünkü ancak bu şekilde araştırma gelenekleri modelinin problem çözme etkinliğinin doğasını ilgilendiren ve kavramsal problemlerin varlığını kabul eden çok daha kapsamlı bir bakış ile veriler tarafından eşit ölçüde desteklenen kuramların etkileşimini anlayacak ve tanımlayacak bir konuma yerleştirir.

Buraya kadar deneysel olmayan faktörlerin önemini bilim felsefecileri (bilimin evrimini ciddiye alan Kuhn, Lakatos ve Feyerabend de dahil) tarafından genellikle takdir edilmediğini, kavramsal problemlere hiçbir rol vermediğini söyledik. Laudan, tam da bu aşamada kavramsal problemlere hiçbir rol vermeyen bilimin doğasına dair herhangi bir kuramın, bilimin gerçekte nasıl evrildiğine dair bir kuram olma iddiasını kaybettiğini savunur. Problem-çözücü ilerleme modeli olarak iki tane basit varsayım öne sürer: 1-Deneysel ya da kavramsal çözülmüş problem²³ bilimsel ilerlemenin temel birimleridir. 2-Bilimin amacı, anormal

21 Gökhan Gürdal, "Bilimsel Gelişme Teorileri Açısından I. Lakatos ve L. Laudan'ın Düşüncelerinin Karşılaştırılması", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 27, (2016): 38-39.

22 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 53-54.

23 Laudan, bilim insanlarının, bir problemi cevaplanmamış bir soru olarak gördüklerini bıraktığı andan itibaren deneysel bir problemin çözülmüş demek olduğu şeklindeki detaylı izahı için bkz.31-32

ve kavramsal problemler alanını asgari seviyeye indirmek, çözülmüş deneysel problemler alanını ise azami seviyeye çıkartmaktır.²⁴

Bilimsel ilerleme modellerinin ortak bir yönü ve belki de tartışma götürmeyen bir muvafakat ile denilebilir ki bir kuram rakibinin çözebildiğinden daha çok önemli problemleri çözebiliyorsa bu kuram diğerine tercih edilir. Laudan, buna ek olarak özellikle anormal ve kavramsal problemleri de ekler. Bu şekilde her ikisini de uyguladığımızda yaptığı tanımın ilginç ve tartışmalı hale geleceğini söyler. Laudan'ın bu şekilde yaptığı tanımın neden tartışılacağını ya da ilginç geleceği ile ilgili bir tahminde bulunabiliriz elbette ama bu neden her ne olursa olsun bilim çevresinin ampirist felsefenin etkisi altında kaldığı gerçeğinin etkisini azaltmaz. Muhtemelen böyle düşünmesinin yani hem çözülmüş deneysel problemlerin hem de anormal ve kavramsal problemlerin varlığını kabul etmedeki "ilginçlik", daha çok çağdaş bilim felsefecilerinin alışıktıkları şekilde, önemi hakkında bu kadar -ilerlemenin temel varsayımlarına girecek kadar- iddialı bir faktör olarak görmemeleri olabilir.

Bilimin amacının problem-çözme olduğunu varsaydığımız takdirde, ilerlemenin ancak ve ancak herhangi bir alandaki bilimsel kuramların artan problem-çözme etkililiği durumunda ortaya çıkacağını söyler.²⁵ Bir kuramın ne zaman ilerlemeci olacağını belirlemek için geniş bir zaman dilimi yerine belli durumlara sınırlandırdığımızda ilerlemeci olup olmadığını daha rahat gözlemleriz. Bir kuramı değiştirdiğimizde ya da kuramı yenisi ile değiştirdiğimizde eğer o kuram önceki kuramdan daha çok problem-çözücü ise ilerlemeci olduğunu söyleyebiliriz. Eğer bir A1 kuramı daha çok deneysel problem çözen A2 kuramının yerine geçiyorsa bu açıkça ilerlemeci olduğunu gösterir. İlerleme, tehlikeli anormallikleri ekleyen ya da bazı kavramsal problemleri çözen bir kuramda değişiklik yapılmasından da kaynaklanabilir.²⁶ Görüldüğü gibi Laudan'a göre ilerlemenin olabilmesi için bir kuramın tamamen değişmesi gerekmiyor. Kurama yapılan küçük katkılar bile kuramın ilerlemeci olması için yetebilir. Burada önemli olan kuram üzerinde yapılan değişikliklerin problem-çözücülük açısından katkı sunup sunmadığıdır.

Laudan'ın bilimsel ilerleme için önemli gördüğü bir diğer konu ise bilimsel rasyonelliğin ve bilimsel devrimlerin doğasını problem-çözme model açısından nasıl tamamen faydalı bir şekilde ele alınabileceğinin yollarını araştırmak olmuştur. Rasyonelliğin ne olduğuna, rasyonel inanç ve rasyonel eylem düşünceleri üzerine birçok filozof farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bazıları rasyonelliğin, bir kâr-zarar analizi olduğunu; bazı filozoflar rasyonelliğin kişinin kendi yararına olanı azami seviyeye çıkartmak için davranışta bulunmasına bağlı olduğunu;

24 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 73.

25 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 74-75.

26 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 75.

diğer filozoflar ise rasyonelliği sadece doğru olmalarına inanmamız için iyi temellere sahip önermelere inanmayı ve ona göre hareket etmek olarak görmüşlerdir.²⁷ Dolayısıyla her ne kadar farklı rasyonellik görüşleri olsa da rasyonelliğin mantıksal ve felsefi zorluklardan bağımsız olmadıkları gösterilmiştir.

Araştırma gelenekleri ve ilerleme kuramı, rasyonellik kuramlarında önemli bir gelişim oluşturur. Tabii burada gelişimden kastımız fiili karar verme durumlarında mevcut bilişsel faktörlerin daha doğru bir açıklamasını yapmak ise. Bu aslında filozoflar arasında ortak bir dilde söyleniyor. Yani bilimsel ilerlemenin ve gelişimin rasyonellikle yakından ilişkili olduğu öteden beridir bilim felsefecilerinin çoğunluğunun hemfikir olduğu bir meseledir. Buradan hareketle Laudan, rasyonel kuram değerlendirme modelinin doğruluk, yanlışlık, ihtimaliyet, doğrulama ya da desteklemenin muhakemesiyle sonuçlanmasını reddeder.²⁸ Bu reddetmenin makul olduğunu göstermek için rasyonellik ve doğruluk arasındaki ilişkiyi ele almak gerekir.

Rasyonel bir eylem ya da rasyonel bir inançtan bahsettiğimizde aslında bizim için iyi sebeplere sahip olduğumuz şeyleri yapmayı ya da yapmamayı içerdiğinden rasyonelliğin özünden gelen bir tutum sergileriz. Bilimin *dışında* iyi sebepler olarak sayılabilecek pek çok şeyin bilimin *içinde* iyi şeyler teşkil edemeyeceği konusunda başlangıçta net olmanın oldukça önemli olduğuna vurgu yapar Laudan.²⁹ Bu vurguyu bir örnekle şöyle açıklayalım: $2*2 = 5$ olduğunu söylemem hususunda, eğer söylemediğimde yani bu çarpma işleminin sonucunun beş olmadığını söylediğimde ciddi bir yaptırım, ceza ile karşılaşacaksam bu benim için sonucu kabullenmek noktasında iyi bir neden sayılabilir. Fakat bu neden bilimin dışında olan bir nedendir ve bilimin kendi iç dinamikleri, temel öğretileri ile çelişeceğinden bilimin içinde iyi olarak kabul ve takdir görmeyecektir. Öyleyse bilimde neye iyi sebep diyeceğiz? Yani "iyi sebep" ölçütümüz var mı? Eğer varsa nedir? Bu soruların cevaplarını bilimin amaçlarını göz önünde bulundurmadan vermek eksik olacaktır. Dolayısıyla öncelikle bilimin amacını ortaya koymak gerekecektir. Böylelikle bir eylemde bulunduğumuzda hangi eylemin rasyonel hangi eylemin irrasyonel olduğunu bilim çerçevesi içinde göstermiş oluruz.

İmre Lakatos, iki konuda ölçüt sunar. Bunlardan birisi bir program içerisinde ilerleme ve yerinde saymanın ölçütleri. Diğeri ise araştırma programlarının bütünüyle 'saf dışı edilmesinin' kuralları. Bir araştırma programının kuramsal gelişimi deneysel gelişimini öngördüğü takdirde ilerlediği kabul edilir. Yani program başarılı bir şekilde yeni olgular öngörmeye de-

27 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 125.

28 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 127.

29 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 127.

vam ettiği ölçüde programın ilerlediğinden bahsedilebilir.³⁰ Aksi halde yani kuramsal öngörüler deneysel olgular ile çelişiyorsa ya da yenisini üretmiyorsa o zaman ilerlediğinden değil durağanlaştığından söz edilebilir. Lakatos'a göre bir araştırma programı kendisinden daha iyi çözümler üreten rakip bir araştırma programına yerini bırakır. Onun bu görüşünü, Kuhn'un paradigma değişikliğine benzetmek mümkündür. Laudan da bu konuda benzer görüştedir. Ona göre bir araştırma geleneği kendisinden daha iyi bir gelenek ile değişebilir hatta reddedilebilir.

Bilimin en genel anlamda tek bir bilişsel amacının olduğunu savunan Laudan, bu amacın problem-çözme olduğunu söyler. Problem-çözme becerisinin rasyonel inanç için bir zemin sağladığının gösterilmediği eleştirilerine cevaben, problem-çözme becerisinin doğruluk ya da ihtimallerle doğrudan bir bağlantısının olduğuna inanmadığını söyler. Bilimin varoluş sebebinin iki yönünü ele alır. Birincisi, açıklayabildiğimiz deneysel problemlerin en üst düzeye çıkarılması, diğeri ise süreç içerisinde oluşan anormal ve kavramsal problemlerin en az seviyeye indirilmesi. Bu süreci örneklendirerek, bir araştırma geleneğinin ilerlemeci bir araştırma geleneği olduğunu iddia eder. Dolayısıyla bilimsel olarak makul ve rasyonel olmanın birinci yolu bilimsel araştırma geleneklerinin ilerlemesini en üst düzeye çıkarmak için çabalamaktır.³¹ Rasyonelliğin mevcut en iyi araştırma geleneklerini kabul etmeye dayandığını öne sürerek rasyonellik unsurlarını da işin içine katacak şekilde bir ilerleme modeli geliştirir.

Laudan'ın geliştirdiği ve araştırma gelenekleri ile ifade ettiği ilerleme kuramının belli başlı bazı iddiaları taşıdığını ve bu savlarının belirli koşullar altında bir ilerleme modeli oluşturabileceğini öne sürer. Bu modelinde rasyonel bir kuram ya da araştırma geleneği değerlendirmesinin zorunlu olarak çözdüğü deneysel problemler ve ürettiği kavramsal ve anormal problemlerin bir analizini içerdiğini öne sürer. Son olarak bu model, bir kuramın ya da bir araştırma geleneğini kabul etme rasyonelliğinin bir değerlendirmesi için kendi çağdaş rakiplerine, yerine geçtiği kuram değerlendirmesi öğretisine ve araştırma geleneği içindeki önceki kuramlara karşı üç katmanlı olarak göreliliğini savunur.³² Demek ki bir kuramın ya da araştırma geleneğinin rasyonel olarak kabul görmesi tek başına karar verilebilecek bir durum değildir. Ancak kıyasla değerlendirme yapılabildiğinden görelidir.

Bilimsel ilerleme ve rasyonellik kavramları birbiri ile her ne kadar yakın ilişki içinde olsalar da Laudan, özellikle kasıtlı olarak rasyonellik ve bilimsel ilerlemeye dair meseleleri birbirinden ayırır. Rasyonellik ve bilimsel ilerlemeye dair bir değerlendirme genelde, kaçınılmaz olarak

30 İmre Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, çev. Duygu Uygun (İstanbul: alfa, 2014), 184.

31 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 127-28.

32 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 127-28.

bilimsel kuramların doğruluk sorununa bağlanır. Rasyonelliği dünyaya dair, doğruluğuna inanmamız için iyi bir sebebe olduğumuz ifadeleri kabul etme anlamına geldiği iddia edilir. İlerleme ise kendi içerisinde genellikle, bir yaklaşıklık ve kendini-düzeltilme süreciyle gitgide doğruluğa ulaşma olarak görülür.³³ Laudan, rasyonelliğe ve ilerlemeye yönelik bu şekildeki genel görüşü tamamen değiştirmek istiyor. Rasyonelliğin, ilerlemeciliğe parazit olarak var olduğunu söyleyerek bu değişikliği yapmaya teşebbüs ediyor. Peki rasyonel seçimde bulunmak ne demektir? Hangi tür seçimlerimize rasyonel diyebiliriz? Laudan'a göre rasyonel seçimlerde bulunmak, ilerlemeci seçimlerde bulunmak demektir. Yani problem-çözme etkililiğini arttıran seçimlerde bulunmayı rasyonel seçim olarak görüyor. Dolayısıyla rasyonelliği ilerlemecilik ile ilişkilendirerek, rasyonel ya da irrasyonel bir kuramın doğruluğuna ya da olasılığına dair daha önceden bir varsayımda bulunmadan bir rasyonellik kuramı geliştirilebileceğini öne sürer.³⁴ Öyle anlaşılıyor ki rasyonellik ile doğruluk arasında sağlam bir bağ kurulmuş fakat bu bağın tarihsel izini sürdürdüğümüzde bazı sorunlar ile karşı karşıya geldiğimizi görürüz.

Parmenides ve Platon'un zamanından beri bilim insanları ve filozoflar doğruluğu-arayan bir girişim olarak bilimi gerekçelendirme peşinde olmuşlar ve istisnasız hepsi de başarısız olmuştur. Çünkü bilim kimseye kısa ve uzun vadede 'doğru'ya ulaşma garantisi veremez. Burada rasyonelliği ve rasyonellik ile doğruluk arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamamız lazım. Rasyonellik eğer yalnızca makul olarak doğru olduğunu varsayabileceğimiz şeylere inanmaya bağlı ise ve eğer biz "doğruluğu" klasik anlamda, pragmatik olmayan anlamıyla tanımlıyorsak o halde bilimin irrasyonel olduğunu söyleyebiliriz.³⁵ Bu açıklamadan sonra bilimsel rasyonellik ile doğruluk arasında bir ikilem olduğu fark edilir. Bu ikilemi fark eden bazı filozoflar (özellikle Peirce, Popper ve Reichenbach) halihazırda var olan kuramların ne doğru ne olası olduklarını, onların doğruluğa kendi öncellerinden daha yakın yaklaşımlar olduğunu öne sürerek farklı bir açıdan bilimsel rasyonellik ile doğruluk arasındaki ilişkiyi kurma çabasına girmişler. Fakat iş burada bitmiyor. Yani ikilemden kurtulmak için ortaya atıkları bu farklı ilişkilendirme çabasında kullandıkları "doğruya daha yakın" olmanın ne anlama geldiğini, bunu ölçecek ölçütlerin neler olduğu konusunda hiç kimseden bir izah ya da öneri gelmediğinden bu yaklaşımın da tam olarak teselli vermediğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı, eğer bilimsel ilerleme doğruluğa daha yakın bir yaklaşımı temsil eden bir dizi kurama bağlıysa, o halde bilimin ilerlemeci olduğu söylenemez.³⁶ Çünkü elimizde 'doğru'nun ne olduğunu bildirecek bir ölçütümüz yok. Laudan, bilimin, özeldir belirli bilim-

33 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 128.

34 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 128.

35 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 128.

36 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 129.

lerin rasyonel ve ilerlemeci olup olmadıklarını ve eğer ilerlemeci bir sistem oluşturuyorsa ne ölçüde bunu yapabileceklerini gösterebilmemizin mümkün olduğunu söyler. Bunun için de bazı kabullerin olması gereğinden bahseder. Ona göre bilimin problem çözümü için bir araştırma sistemi olduğunu, bilimsel ilerlemenin artan sayıda önemli problemlerin çözümüne bağlı olduğunu ve rasyonelliğin bilimin ilerlemeciliğini azami seviyeye çıkartacak seçimlerde bulunmaya bağlı olduğunu kabul etmemiz durumunda bilimin ilerlemeciliği hakkında daha net şeylerin söylenebileceğini öne sürer.³⁷ Burada, bizi tehdit eden bir tehlike olabilir o da ilerlemeci ve rasyonel olduğunu söylediğimiz kuramların yanlışlanma ihtimalidir. Fakat bu ihtimal zaten tüm geçmiş kuramlar için de geçerlidir ve mevcut kuramlar da bu kaderi yaşayabilir. Dolayısıyla bir bilimsel kuramın ya da araştırma geleneğinin varsayımsal yanlışlığı, yanlış olma ihtimali, bilimi ne irrasyonel yapar ne de ilerlemeci-olmayan bir duruma düşürür. Yani bilimin sırf kuramların yanlış çıkabilme ihtimalini göz önünde bulundurarak, değerli ve önemli bir girişim olmadığını söylemek doğru olmaz.

Karl Popper ise bilimsel ilerlemeyi yardımcı varsayımlar üzerinden değerlendirir. Ona göre yeni bir yapının denenmesi için yeni bir yardımcı varsayımda bulunmaya başvurmak gereklidir. Ayrıca bu yapının bir ilerleme gösterip göstermediğini anlamak için yapının incelemesi gereğine vurgu yapar. Örneğin, görelilik kuramı yeni vargı ve etkileri kestirerek yeni sına ve yanlışlama olanaklarına ışık tuttuğundan ilerleme sağladığını söyler.³⁸

Başını Popper ve Lakatos'un çektiği ve aralarında Whewell, Peirce, Duhem, Collingwood ve Reichenbach gibi önemli düşünürlerin ilerleme modelleri ortak bir görüş paylaşırlar. Numa göre: Bir bilgi eğer saf birikimsel kuramlar aracılığıyla elde ediliyorsa işte o zaman ilerlemeden bahsedilebilir. Yani bir kuramın ilerlemeci olması için kendinden önceki rakip kuramların çözmüş olduğu tüm problemleri kendisi de çözmüş olmalı ve asla bu konuda başarısız olmamalı.³⁹ Laudan, saydığımız düşünürler arasından Kuhn'u ayırır ama bir yandan da Kuhn'un başka yerlerde olduğu gibi burada da bir çelişki içerisinde olduğunu belirtir. Zira Kuhn'a göre her paradigma değişikliğinde hem problem kayıpları hem de kazanımları olduğundan, bilimin birikimci-olmayan yönüne işaret eder. Örneğin, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* isimli eserinde, bulmaca çözme faaliyeti olarak gördüğü olağan bilimin son derece birikimci bir çaba olmasından bahsederek Laudan'ın bu iddiasını adeta doğrular.⁴⁰ Belki de Kuhn'un birikimci-olmayan ilerlemeden kastı bilimsel devrimlerin yapısıdır. Yani olağan olmayan bilim. Bunalım ile sonuçlanan ve bir anda yeni bir paradigmanın doğuşuna götüren o kriz dönemindeki bilimin birikimci olmayan yönüne işaret ediyor olabilir.

37 Laudan, 129.

38 Karl R. Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, (İstanbul: Yapı Kredi, 2003), 106.

39 Laudan, *İlerleme ve Sorunları: Bir Bilimsel Gelişme Kuramına Doğru*, 148-49.

40 Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 136.

Sonuç

Sonuç olarak, tarih içerisinde 'bilim', 'bilimsellik/bilimsel bilgi' ve 'ilerleme' kavramlarına düşünürler ve bilim insanları farklı anlamlar yüklemişler. Süreç içerisinde belki de bireylerin ya da toplumların biriken dini inanç, kültürel zenginlik ve edinimleri, bu kavramlara yenilenen ve yer yer değişen anlamların, kavrayışların oluşmasına zemin hazırlamış denilebilir. İlk çağdan başlayarak günümüz modern çağa kadar üzerinde göz gezdirerek yaptığımız bu küçük tarih seyahatinde 'ilerleme' kavramına yönelik anlayış ve kavrayışların nasıl geliştiğini genel hatları ile görmüş olduk. Çağdaş felsefecilerden Kuhn, Lakatos, Popper ve Feyerabend gibi düşünürlerin konu ile ilgili görüşlerine yer yer değindik.

Çalışmamızın odak noktası olan Larry Laudan'ın bilimsel ilerleme anlayışına dair görüşlerini, savlarını ve öncellerine yönelik yaptığı eleştirileri ele almaya çalıştık. Bu bağlamda Laudan'ın ilerleme kuramını özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Laudan, araştırma gelenekleri adını verdiği ilerleme kuramını izah etmeye geçmeden önce temel bazı kavramları ve sorunları ele alır. Bilim felsefesinde kök salmış ve klişeleşmiş bazı kavramaları tartışarak, bu kavramaları kendince tekrar yoğurmuş, tasnif etmiş ve kuramına basamaklar elde etmiştir. Daha sonra bu kavram veya sorunların bir ilerleme kuramı geliştirmek için sahip oldukları konumlarına ve kritik önemlerine vurgu yapmıştır. Örneğin, deneysel problemlerin rolünü, problem odaklı bilim kuramını, deneysel problemlerin türlerini ve anormal problemlerin özel rolünü detaylandırdıktan sonra deneysel problemde daha ciddi gördüğü ve bilimin gelişimi ve ilerlemesi için çok önemli olduğunu düşündüğü kavramsal problemlerin doğasını, türlerini, kaynaklarını ve göreceli değeri hakkında tafsilatlı değerlendirmelerde bulunur.

Bütün bu mukaddimelerden sonra yavaş yavaş sözü kuramlardan araştırma geleneklerine getirir. İlk önce kuramların ne olduğu, nasıl işlediğini açıklığa kavuşturur. Kuramların çözümlenmesinde iki önemli hususa dikkat çekmiştir: İlki, kuramların değerlendirilmesinin karşılaştırılmalı bir mesele olduğu-ki burada kuramsal değerlendirmenin rekabetin olmadığı bir ortamda meydana geldiğini varsayan çoğu literatürün aksini iddia ediyor-, diğeri ise genellikle "bilimsel kuramlar" olarak isimlendirilen sınıfın içinde önermesel ağların iki farklı türünü ayırmanın lüzumu. Kuhn'un *paradigması* ve Lakatos'un *araştırma programlarını* eleştirir. Her iki kuramın eksik ve yanlış olduğunu düşündüğü yerlerini gösterir.

Laudan, öncelleri olan düşünürlerinin ilerleme modellerinin ana savlarını ortaya koyup değerlendirdikten sonra kendi ilerleme modeli olan araştırma geleneklerini detaylandırmaya çalışır. Ona göre her bir araştırma geleneği özgül kuramlar dizisi ile ilişkilendirilir. Araştırma geleneğinin çalışma tanımını şu şekilde verir:

“Bir araştırma geleneği bir çalışma alanındaki varlıklar ile süreçlere ve bu alandaki problemlerin incelenmesi ile kuramların inşası için kullanılan uygun yöntemlere dair genel varsayımlar kümesidir.”⁴¹ Araştırma geleneklerinin bütün işlevinin problemlerin çözümü için bize önemli araçlar sağlaması olduğunu öne sürer. Bu işlevlerden çok olumlu gördüğü iki işleve dikkat çeker: Araştırma geleneklerinin bulgusal rolü ve bir araştırma geleneğinin problem-çözme kapasitesini arttırmak amacıyla kuramların nasıl tadil edileceğini ve dönüştürüleceğine dair yönerge içermesi.⁴² Bilimin amaçlarını göz önünde bulundurduğumuzda bilimin genel anlamda tek bilişsel amacının problem çözme olduğunu iddia eder. Bilimsel ilerlemeyi rasyonellik ve doğruluk ile ilişkilendirir. Bilimsel ilerlemenin problem-çözme merkezli model açısından, bilimsel rasyonellik ile bilimsel devrimlerin doğasını inceleyerek nasıl tamamen faydalı bir şekilde ele alınabileceğini gösterir. Laudan’a göre bir araştırma geleneğinin ilerlemeci olması için bilimin bilimsel bir etkinlik ve aynı zamanda varoluş sebebi olarak açıklayabileceğimiz deneysel problemlerin azami düzeye çıkarılması ve süreç içerisinde anormal ve kavramsal problemlerin asgari seviyeye indirilmesi gerekir.⁴³ Ona göre bilimsel rasyonellik ile ilerlemecilik arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Bunlar: Rasyonel olmanın başlıca yolu, araştırma geleneklerinin ilerlemesini en üst düzeye çıkarmak için çabalamaktır. Aynı zamanda bilimsel ilerlemenin olabilmesi için de bilimsel rasyonel tercihlerde bulunmak.

Bilginin saf birikimsel kuramlar aracılığıyla elde edildiği varsayılırsa ancak o zaman ilerlemeden bahsedilebileceği görüşünü savunan başta Popper, Lakatos ve diğer düşünürlerin temel savlarını ortaya koyduktan sonra deneysel problemlerin görece öneminde işaret ederek bilginin artmasının bazı koşulların belirlenmesine olanak sağlandığında ilerlemeci olabileceğini belirtir.

41 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 87.

42 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 95-97.

43 Laudan, *İlerleme ve Sorunları*, 127.

Kaynakça

- Gürdal, Gökhan. "Bilimsel Gelişme Teorileri Açısından I. Lakatos ve L. Laudan'ın Düşüncelerinin Karşılaştırılması." *Kaygı Ulu-
dağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 27, (2016): 29-41.
- Işık, Sever. "Akideden Mite: Antikite'den 20. Yüzyıla İlerleme Kavramı." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, (2018):
15-31.
- Kabadayı, Talip. "Larry Laudan'da Araştırma Gelenekleri'nin Yöntem Bilgisi." *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 5, (2018): 7-30.
- Kuhn, Thomas. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.
- Lakatos, Imre. *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*. Çeviren: Duygu Uygun, İstanbul: Alfa, 2014.
- Laudan, Larry. *İlerleme ve Sorunları: Bir Bilimsel Gelişme Kuramına Doğru*. Çeviren: Tekin Atmaca ve Zafer Güncüm, İstanbul:
Küre, 2021.
- Popper, Karl R. *Bilimsel Araştırmanın mantığı*. İstanbul: Yapı Kredi, 2003.
- Salgar, Ercan. "İlerleme Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 19, (2015): 311-24.
- Ünal, Şükrü Mert ve Mehmet Ali Sarı. "Bilimde Keşif ve Gereçlendirme Bağlamı Ayrımı Tartışmaları." *Tabula rasa Felsefe &
Teoloji Dergisi* 36, (2020).
- Yardımcı, Alper Bilgehan. "Bilimde Sınır Çizme Problemi: Popper, Lakatos, Kuhn ve Sonrası." Dokuz Eylül Üniversitesi, 2018.
- Yazıcıoğlu, Sanem. "İlerleme Düşüncesi'ne Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme." *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3, no: 19,
(2009): 111-126.

Rene Guenon'da Bilgi, Bilim ve Felsefe*

Ruveyda Aksel**

Öz: René Guénon, Fransa'da doğup büyümüş, Batı'nın içinde bulunduğu çıkmazın bizatihi şahidi olarak Doğu'nun öğretileriyle kendi düşünce alanını oluşturmuş ve Gelenekselci Ekol'ün en önde gelen ismi olmuştur. 1912'de Müslüman olmuş ve Abdülvâhid Yahyâ adını almıştır. İhtida ettikten sonra "hastalıklı" olarak nitelendirdiği Batı'nın mevcut durumuna, Doğu öğretilerini kullanarak bir reçete sunmaya çalışmıştır. Batı'nın anlamını yitirdiği düşüncesinden hareket ederek, yiten bu "öz geleneğe", Doğu öğretileriyle yeniden erişilebileceğini savunmuştur. Guénon'un gelenek düşüncesi üzerine inşa ettiği bilgi, bilim ve felsefe anlayışı aslında bir zincirin halkaları gibi birbirlerine bağlı bulunmakla birlikte bu kavramları anlamlandırabilmek için öncelikle Ekol'ün içinde bulunduğu "Gelenekselci" düşünce alanına hâkim olmak gerekmektedir. Bu düşünce alanını oluşturan metafiziksel karakterdeki bilgi, büyük dünya dinlerinin kaynağıdır. Guénon bu bilginin metafizik olduğunu vurgularken aslında onun insanın kendi yetileriyle üretmediği, üretmeyeceği ve modern bilimin ürettiği bilgiden farklı ezeli-ebedi bilgi olmasına dikkat çeker ve modern bilim ve felsefeye yönelmiş olduğu eleştiriyi bu esasa dayandırır. Bu bağlamda öncelikle Ekol'ün, özeldense çalışma konumuzu oluşturan Guénon'un, merkeze almış olduğu "gelenek" kavramı etrafında, metafizik bilgi ve bu bilginin değişmez ilkelerinden oluşan kutsal bilim ile birlikte modern bilim ve felsefenin içinde bulunduğu bunalıma ve bundan çıkış yollarına dair görüşlerini ele alıp değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: René Guénon, Bilgi, Bilim, Felsefe, Gelenekselci Düşünce, Doğu, Batı, Gelenek.

Giriş

Yirminci yüzyılın başlarında, modern olan ile geleneksel olanı, kutsal ile profan olanı hakiki bilgi ile deneysel bilgiyi birbirinden ayıran derin bir çatlağın varlığını ve insanlar üzerindeki etkilerini haber veren René Guénon, Gelenekselci Ekol'ün kurucusu olarak kabul edilir. Yaşadığı dönemde aynı ekol içinde kitaplar kaleme alan Frithjof Schoun'un dile getirdiği gibi Guénon yazmış olduğu eserlerde, Doğunun özellikle de Hindistan'ın hâlâ hayatta olan entelektüelliğini yorumlama görevini üstlenmiştir. Guénon'un yazılarının hepsinde de bircimsel ve bireysel olmayan bir bilginin -Kadim Gelenek- var olmasının gerekliliği üzerinde durulur. Bu metafiziksel karakterdeki bilgi, büyük dünya dinlerinin kaynağıdır. Guénon bu

* Bu makale, yazarın Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü'nde hazırladığı "René Guénon'da Bilgi, Bilim ve Felsefe" adlı Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, ruveyda.aksel07@gmail.com

bilginin metafizik, bireysel olmayan karakterini vurgularken aslında onun insanın kendi yetileriyle üretmediği, üretemeyeceği ve modern bilimin ürettiği bilgiden farklı ezeli-ebedi bilgi olmasına dikkat çeker ve modern bilim ve felsefeye yöneltmiş olduğu eleştiriyi bu esasa dayandırır.

Guénon'un düşüncesinde düşünen bir erkek ya da düşünen bir kadın, doğal olarak, öncelikle bir metafizikçi, daha sonra bir bilim adamı, öğretmen ya da zanaatkârdır. Metafizikçi bânîni melekelerle ve duyularla donanmış olarak, sadece "bu dünyada" yolunu bulmakla kalmaz, aynı zamanda Hz. Âdem'in "şeylerin isimlerini bilmesi"nde olduğu gibi şeylerin özündeki anlamı da görür hale gelir. Guénon, insan aklının Kadim geleneğe dayanarak şeylerin hakikatine ulaşabileceğini ve bu şekilde deneyin bize çizdiği dar sınırlardan kurtularak daha yüce bir bilinç alanına ulaşabileceğini söyler. Modern insan, şeyleri belli formlar içinde gördüğü ve bize faydası açısından değerlendirdiği için bu yeteneğini tam olarak kullanmamaktadır. Guénon, "gelenek" kavramı üzerine inşa ettiği düşünce dünyasını metafizik bilgiyi temel alarak, bilim ve felsefe düşüncelerini bu bağlam üzerinden ortaya koymuştur. Bunların ortaya konulmasıyla birlikte Guénon'un bilgi, bilim ve felsefe ile ilgili anlayışlarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma Gelenekselci düşünce alanı içerisinde Guénon'un bilgi, bilim ve felsefe anlayışını ortaya koyup değerlendirmeyi, bilginin niteliği Gelenekselci düşünce içindeki yeri ve önemi; modern dönemlerde bilginin görünüm biçimleri ve felsefe konusundaki düşüncelerini ele almayı hedeflemektedir.

Guénon'un Bilgi ve Metafizik Anlayışı

Bilginin yaygın tanımı Platon'un *Theatetos* isimli diyalogunda "gerekçelendirilmiş doğru inanç" olarak geçmektedir.¹ İslami terminolojiyi incelediğimizde bilgi, genel olarak *el-ilm*, *el-ma'rife* terimleriyle karşılık bulunduğunu bilen (özne) ile bilinen (nesne) arasındaki ilişki ya da bilme eyleminin ifade şekline dönüşmüş sonucu olarak anlam bulmaktadır. İlk İslam filozofu Kindî bilgiyi, "eşyanın hakikatleriyle kavranması" olarak tanımlamıştır. Fârâbî'ye göre bilgi, "varlığı ve devamlılığı insanın yapıp etmelerine bağlı olmayan varlıkların mevcudiyetiyle ilgili olarak akılda kesin hükmün hâsıl olmasıdır" şeklinde tanımlarken, İlhvân-ı Safâ'nın bilgi tanımı ise "bilinen zihninde bilinenin formunun oluşması" olarak yer almıştır. Seyyid Şerîf el-Cürçânî de bilgi için "düşüncenin gerçeğe tam uygun olmasıdır" şeklinde tanımlamada bulunmuştur.²

1 Ahmet Cevizci, *Bilgi Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 15.

2 Necip Taylan, "Bilgi", *TDV İslâm Ansiklopedisi 6* içinde (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 157.

Gelenekselciler bilgi terimini modern felsefede kullanılan anlamın dışında bir ifade şekli geliştirerek "metafizik bilgi" olarak adlandırma yapmışlardır.³ Bundan dolayı biz de bilgi kavramını metafizik kavramıyla birlikte ele alacağız.

İlk Çağ'da "fizikten sonra gelen" (*Metata Physika*) anlamında kullanılan metafizik, zaman içinde fizik ötesi varlık ve bilgi alanını ifade eden bir terime dönüşmüştür. Aristo tarafından metafizik bilimlerin, doğal yasaların ve eylemin ilk ilkeleri olarak ifade edilmiştir. Fizik ise bu yasaların doğal alana uygulaması olarak açıklanmıştır.⁴ Aristoteles *metafizik* eserinde araştırma alanını ilk felsefe (*protophilosophia*) teoloji (*theologia, theologike*) ve bazen de hikmet (*sophia*) olarak adlandırmıştır. İslam'ın klasik çağından itibaren terimin ifade ettiği anlam Aristo'nun bu eseriyle ilgili olmaya devam etmiştir. Tercüme faaliyetleri esnasında bu eser, fizik ötesi anlamı kastedilerek *Mâ ba'de't-tabia* adıyla Arapçaya çevrilmiş ve terim metafizik disiplininin adı olarak İslam dünyasında kullanılmaya başlanmıştır. Fakat klasik çağın Müslüman filozofları Aristoteles'in yer verdiği ilk felsefe teoloji (*ilmi ilahi veya ilahiyyat*) hikmet (*el-hikme veya el-hikmetül-mutlaka*) tabirlerini de metafizik karşılığı olarak kullanmışlardır.⁵ Guénon'dan itibaren, Gelenekselci Ekol'e mensup olanlar da metafizik konusunda Müslüman filozofların kullanımına benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir.⁶

Guénon'a göre metafizik, tabiatın ötesinde ve üstünde olandır. Yani "tabiat-üstü"dür. Fakat Guénon yine de metafiziğin kesin bir tanımının yapılamayacağını söyler. Çünkü her terimin bir sınırlama olacağını düşünür. Metafiziğin konusunu tüm varlığın her türlü haldeki imkânları olarak açıkladığı için buna bağlı olarak, hiçbir keyfî sınırlama metafizik ile bağdaşamaz.⁷

Metafiziğin olmadığı yerde diğer bilgilerin yani her türlü bilginin, *ilke*'den yoksun kalacağı açıktır. Çünkü bu bilginin lâdini (profan) bir karakteri mevcuttur. Her ne kadar metafiziksel bir öğretiyi ile dini bir öğretinin alanlarının ayrı olduğu net bir şekilde ortada olsa da hiçbir çatışma içine girmeden, aynı çatı altında buluşabilme imkânını göz ardı edemeyiz.⁸

Guénon'a göre akıl beşerî bir melekedir. Ancak aklın ötesinde kalp ise gayr-ı beşeridir. Metafizik bilgiyi de mümkün hale getiren bu durumdur. Çünkü metafizik bilgi beşerî bir bilgi değildir. Yani beşer, bu bilgiye beşer olarak ulaşamaz. Ancak mertebelerin birinde beşer

3 Hüseyin Yılmaz, "Yitik Hikmetin Kapıları - Mevlâna ve Ezelî Hikmet," İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 3, no. 2, (2014): 83.

4 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Aslan, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 187.

5 İlhan Kutluer, "Metafizik", *TDV İslam Ansiklopedisi* 29 içinde, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 399-402.

6 Burcu Bayer, "Gelenekselci Ekolün Sanat Felsefesi Anlayışı," (Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2015), 38.

7 Rene Guénon, *Ruhçu Yanılgı*, çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 264.

8 Abdullah Başaran, "Rene Guénon'da Gelenekselcilik, erişim 06 Eylül 2019
https://www.academia.edu/416400/Ren%C3%A9_Gu%C3%A9nonda_Gelenekselcilik

sûretinde görünen aynı zamanda başka bir şey olan ve beşerî bir varlıktan daha fazlasını kendinde bulunduran insan olarak bu bilgiye erişebilir. Böylece beşeriyet-üstü mertebelerin fiilen şuuruna ermiş olur ki, bu da bizatihi metafizik bilgidir.⁹

Guénon'da bilgi, biçimsel bir tarzda ifade edilmediği için kesin ayrımlarla ön plana çıkarılmıyor. Çünkü Guénon'a göre bilgiyi sistematize ederek açıklamak bilgiyi birtakım zihni kalıplar içerisine hapsetmek olarak karşılık bulduğu için kalın çizgilerle bu ayrıma gidemiyoruz.

Guénon'un mantık anlayışı ile metafizik anlayışı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu bağlamda metafizik, mantık ilişkisine bakacak olursak metafiziğin zaruri olarak mantığa hâkim olduğunu görmekteyiz. Guénon bunun tersini iddia etmenin, eşyanın tabiatına karşı çıkmak olarak ifade etmiştir. Guénon çağdaşlarını "metafiziğin ne olduğuna bigâne kaldıkları" yönünde eleştiride bulunmuştur. Çünkü bunlar yani modern filozoflar sadece mantığın hâkimiyetinde olan akla dayalı şeyleri biliyorlar, geri kalan her şeyin -metafizik de dâhil- ona bağlı olduğunu düşünüyordular. Guénon'a göre hakiki metafizik herhangi bir ilme bağımlı/bağlı değildir. Bundan dolayı mantığa da bağımlı olamaz. Tersini düşünenlerin yanılıgısı, bilgiyi sadece akıl alanında görmeleri, onların saf zihni bilginin ne olduğuna dair meraklarının olmamasıdır.¹⁰ Bu bağlamdan da anlaşılacağı üzere metafiziğin mahiyeti gereği her çeşit sınırlamayı reddetmesi onu başka herhangi bir şeye bağımlı olmaktan uzak tutmuştur. Metafizik bu durumda kendisi dışındaki her şeyi belirleyen ancak kendisi belirlenmeye ve başka alanın etkisi altında bağımlı olmayı kabul etmeyen bir alan olarak belirlemektedir.

Bahsettiğimiz üzere, mantığa bağlı bir metafizik anlayışına sahip olan modern filozoflar Guénon'un mantık anlayışı arasındaki farkın açık bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Guénon'un mantığı değerlendirmesi birbirinden farklı iki tarz üzerinden olmuştur. Bunlar *Batı* ve *Doğu* tarzı şeklindedir. Batı tarzı, mantığı felsefi usuller içinde incelemekten ibaret olup, herhangi bir sistematik kavrama bağlı tutmaya çalışmaktadır. Doğu tarzında ise -ki Guénon an'anevi ilim olarak ifade etmiştir- Doğunun, bütün diğer ilimlere gösterdiği enginlik mantıkta da kendini göstermiş ve metafiziki ilkelere bağlanmıştır. Guénon bu iki tarzın sonuçlarının birbirine benzeyebileceğini fakat kesinlikle bakış açıları arasındaki farkın değişmeyeceğini önemle vurgulamıştır. Hatta buna şu benzetme ile cevap vermiştir:

"Değişik kişilerin eylemlerinin haricen birbirine benzer oluşlarına bakarak, bunların aynı niyetle yapıldığı sonucu nasıl çıkarılamazsa, bu söylediğimize de itiraz edilemez."¹¹

9 Mustafa Tahralı, "Rene Guenon: Doğu Metafiziği", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, (İstanbul: 1985), 109.

10 Rene Guénon, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan, (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980), 212-213.

11 Guénon, *Doğu ve Batı*, 213-214.

Rene Guénon'da Bilginin Kaynağı

Gelenekselciler, gerçek bilginin kaynağının intellekt ve vahiy olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre vahiy aşkın bir kaynak iken intellekt veya kalp ise içkin bir kaynağı oluşturur. Bu iki kaynak, iki ayrı bilgi tarzında meydana gelir, bunlar: objektif tarz ve subjektif tarzdır. Vahiy objektif bir kaynak olarak kabul edilirken, intellekt ise subjektif bir kaynak olarak kabul edilir. Akıl ve deneyim gibi iki önemli bilgi kaynağı da dışta bırakılmamıştır. Böylece aklın objektivitesi ile vahyin objektivitesi; deneyimin subjektivitesi ile de kalbî bilginin subjektivitesi yakın olarak ifade edilmiştir.¹²

Geleneğin bilgi kaynağı beşer üstü olmakla birlikte, nebevî bir göksel öğreti bütünüdür. Fakat kaynağı itibarıyla kesinlikle beşerî ve zihni bir proje şeklinde algılanmamalıdır. Geleneğin hayatın içinde manevi kılavuzluk yapmasını sağlayan seçkin bilgiler -intellect (el-akl, el-kalp) teriminin, 'bilgi' ile 'kutsalı' birbirine bağlama kabiliyetine açıklama getirmesi yönünden- "entelektüel" olarak adlandırılmaktadır. Fakat seçkinlerin kalbi veya aklı, modern insanın akıldan anladığı şekilde yani sebep-sonuç arasındaki bağlantının büyük varlık zincirinden koparılıp yalnızca fiziki seviyeye indirilmesinden ibaret olmadığına işaret ettiğine yani bu ayrıma dikkat edilmesinin gerekli olduğu üzerinde durulur.¹³ Özetle diyebiliriz ki rasyonel ile entelektüel olan bir ve aynı tutulmaktadır.

Gelenek beşerî bir kaynağa dayanmaz; bu da geleneğin tarihsel ve beşerî birikim yönünden bir nazariyeler bütününe dayanmadığını gösterir. Çünkü epistemi düzeyinde olan bilginin beşerî, tarihsel ve birikimsel bir dayanağı vardır. Yeni bilgi, önceki birikimler üzerine konularak kurulur. Epistemik bilgi de bu şekildedir. Yani yorumlama ya da eleştirme yoluyla önceki mevcut birikimin üzerine eklenerek bir artış gösterir ve önceki bilginin aşılması amacına yöneliktir. Bu bağlamda felsefe ve bilim geleneği tabirini kullanırken, geleneğin yerine tarihten söz etmek gerekir. Çünkü geleneğin özgün anlamı bakımından ve bir medeniyetin entelektüel tezahürlerini barındıran felsefe, teoloji, bilim ve sanat geleneğinden Ekol'ün kast ettiği manada ifade edebilmek için o medeniyetin geleneksel özelliklerini taşıması gerekmektedir.¹⁴

Guénon'un yakın takipçilerinden biri olan Schuon, maneviyatla bilginin kaynaklarının bir-biriyle bağlantılı olduğunu ifade eder. Ona göre bilginin kaynakları Vahiy, ilham, akıl (*intelligence*), idrak ve ikincil olarak tefekkürden meydana gelmektedir. Dolayısıyla sadece mu-

12 Numan Rakipoğlu, "Gelenekselci Ekol ve Modernizm Eleştirisi," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2008), 37.

13 İlhan Kutluer, "Rene Guenon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a: Gelenekselci Ekol'e Ait Öğretilerin Türkiye'ye İntikali Ve Algılanış Biçimleri", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, ed. İsmail Kara, Asım Öz, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 406.

14 Kutluer, "Rene Guenon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a," 407-408.

hakeme aracılığıyla bilgi edinmeye çalışmak, bir körün el yordamıyla yol bulmaya çabalamasına benzetilebilir. Dolayısıyla muhakemeyi bilginin bir vasıtası olarak görmek gerekir.¹⁵

Modern Dönem Bilgi Anlayışı Eleştirisi

Guénon, Doğu'nun düşünceyi¹⁶ eylemden üstün tutarken; Batı'nın da eylemi düşünceden üstün tuttuğunu ifade eder. Batı, eylemin üstünlüğünü her fırsatta açıklamaya çalışmanın yanı sıra gerçek mahiyetini bilmediği veya bilmemezlikten geldiği için düşüncenin bütün değerlerini inkâr edecek duruma gelmiştir. Doğu öğretileri ise Batı'nın yaklaşımının tam tersine, bir yandan düşüncenin eyleme göre üstünlüğünü hatta aşkınlığının mümkün olduğunu kabul etmekte diğer yandan da eyleme, layık olduğu yeri de vermektedir. Aslında eski Batı öğretileri de doğu öğretileri gibi değişmeyen, değişebilene olan üstünlüğünü kabul etmekteydi. Guénon, değişime örnek olarak Aristo'nun ileri sürdüğü her şeyin bir hareketsiz hareket ettirici güce gereksinimi olduğu iddiasını verir. Guénon'a göre bu "hareketsiz hareket ettirici güç" eylem değil, kesinlikle bilgidir. Aslında eylemin değişim ve oluşum dünyasına ait olduğu çok açık ve nettir. Fakat eylemin o dünyadan çıkmasını yalnız bilgi sağlar. Böylelikle "Değişmez"e yani en üstün bilgi olan metafiziksel ya da ilkesel bilgi konumuna ulaştığı zaman, kendisi de değişmezlik niteliğine sahip olmuş olur. Her gerçek bilgi aslında nesnesiyle bir özdeşleşmedir.

Guénon, Batı'nın bilgi konusunda sadece aklî ve istidlali bilgi yani dolaylı ve eksik bilgiyi öne çıkarttığını bunun da aşağı seviyeli bir bilgi anlayışı olduğunu ve bu bilgiye bile pratik amaçlarına yararlı olduğu ölçüde değer verdiğini söyleyerek Batı'nın bilgi anlayışını eleştirir. Onların bu anlayışlarının, eylemin içine eylemi aşan her şeyi inkâr etme noktasına getirdiğini ve böylelikle eylemin ilke yokluğundan önemsizleştiği, verimsiz bir telaşa dönüştürdüğünü fark bile edemediklerini ifade eder. Guénon bu durumu, modern dünyanın en çok göze çarpan özelliği olduğunu düşünür. Yani bu telaş, sürekli değişim, durmadan artan hız gereksinimleri bunun sebepleri arasındadır. Her şeyin saf bir oluşum halinde değişmediği yani daimî olana hiçbir şekilde yer verilmediği bir dünya ile her gerçeği yine bu oluşum içinde olup bitiren insanların düşünce yapısı arasında tam bir uyum bulunmaktadır. Gerçek bilginin ve bu bilginin nesnesinin, aşkın ve evrensel ilkelerini inkâr etmelerinin altında aslında bu uyum yatmaktadır. Çünkü Guénon'a göre insan her şeyi değişime indirirse, mantıksal olarak değişimin bile varlığında inkâr düşüncesine gitmesi kaçınılmaz olur.¹⁷

15 Nurullah Koltaş, "Batıdaki Gelenekselci Ekolün Kelami Konulara Yaklaşımı –Rene Guenon Ve Frithjoh Schuon Örneği," (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009), 82.

16 Guénon'a göre düşünce ile bilgi eş anlamlı olarak ifade edilmiştir.

17 Guénon, *Doğu ve Batı*, 68-70.

Guénon'a göre, şahsi bir gayret göstermeyen hiç kimsenin herhangi bir bilgiye erişmesi mümkün değildir. Bir başkası bu hususta bilgiye ulaşmak isteyene imkân vermek ve bu yolları göstermekten başka bir şey yapamaz. Modern felsefenin bilgiyi elde etmek için gerekli çalışmayı yaptığı fakat idrak etmek için gayret göstermemesini eleştiren Guénon, ayrıca modern felsefenin bilgi yerine bilgi teorisini koymasını en büyük iktidarsızlık göstergesi olarak görür.¹⁸

Guénon, modern Batı medeniyetin kendilerini son derece ilmi olarak görme iddiasını eleştirmektedir. Çünkü ilmî derken ne anlatmak istediklerini açıklığa kavuşturamadıklarını, esas manalarından ayrı olarak gizli anlamlar atfettiklerini söyler. Hatta ilerleme, medeniyet, hukuk, adalet ve hürriyet gibi diğer kavramlarında manalarının gizli tutulduğu ve biraz yakından incelendiğinde bütün itibarını yitirme tehlikesi bulunan kavramlardan biri olarak ilmi ele aldığını ifade eder. Guénon yine bunlara ek olarak, modern dünyanın bu övdüğü kelimelerin aslında bir şey saklamadığını sadece kocaman laflara indirgenmiş olduğu yönünde eleştiride bulunur. Yukarıda geçen kelimeler (ilerleme, medeniyet, hukuk, adalet ve hürriyet) büyük bir inançla ağızlarına alanların bile aslında zihinlerinde bu kelimelerin neye tekabül ettiğine dair açık, net olarak en ufak bir şeyin olmadığını savunur. Yine Guénon'a göre bu kelimeler müphem bazı hissi özelemlerin dışı yansımasından ve cisimleştirilmesinden başka bir şey değildir. Guénon'un bu eleştirisinin temelini "laik din" anlayışına dayandırmaktadır. Yani bunları açıkça ortaya konmasa da yine de fiilen yaşamakta olan "laik din" in putları ve ilahları olarak görür. Bunun da asıl manasının bir din olmadığını ve dinin yerine geçmek iddiasında olan karşı din diye adlandırmanın uygun olacağını vurgular. Yine bunun köklerini, karşı an'anezi zihniyetin hür düşüncesi yani ferdi kanaatin üstünde doktrin açısından hiçbir ilke tanımamak olan, modern çağın başlangıç zamanına dayandırır.¹⁹

Guénon, Batı'nın ilim anlayışının "burnu havada" bir anlayış olduğunu ifade eder. Batı'nın ilmîni tanıma fırsatı bulan bir Hindu üzerinden, doğuluların Batı'nın bu ilmi hakkında "Batı ilmi, cahil bir ilimdir" dediğini aktarır. Bu iki kelimenin bir zıtlık oluşturmadığını ifade eder. Hindu'nun kastettiği şeyin aslında bir bilginin belirli küçük bir alanda geçerli olduğu ve gerçekliği olan bir bilginin kesin surette özden mahrum dar, ilkesi olmayan bir bilgi olmasına dayandırır.²⁰

Guénon, Batı ilminin mümkün olan her çeşit bilgiyi içerdiği iddiasını da eleştirir. Çünkü Batı'nın bilmediği her şeyi inkâr ettiğini ve bu inkârın cehaletini gizlemek için yaptığını ileri

18 Mustafa Tahralı, "Rene Guenon: Doğu Metafizizi" Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, no. 3, (İstanbul: 1985), 107. Ayrıca Bkz: Rene Guénon, *Doğu ve Batı*, 47-48.

19 Guénon, *Doğu ve Batı*, 41-42.

20 Guénon, *Doğu ve Batı*, 44-46.

sürmüştür. Guénon, Batı'nın içinde bulunduğu bu durumu görme duyusunun mevcudiyetini inkâr eden körlere benzetir. Guénon'un burada eleştirdiği asıl şey agnostisizm'e bir göndermedir. Yani insanların cahilliklerini kabul etmelerine rağmen bu kabulü bir program, bir meslek olarak ortaya çıkarmaları ve buna agnostisizm (bilinemezlik) diye bir öğreti haline getirmelerini eleştirir.²¹

Guénon Kant'ın "Felsefe, bilgiyi genişletecek bir alet değil, bilgiyi sınırlandıracak bir disiplindir." sözleri üzerinden ilimle felsefenin bir tutulmasını da eleştirmiştir. Modern felsefenin bilginin yerine tenkidi ya da bilgi teorisini koyduğunu ifade eder. Böylece felsefe ile ilmin birbirinden farkı kalmadığını ve akılcılığın ortaya çıkışından bu yana tek olarak aynı hedefe yöneldiğini, tek tip bir bilgiyi temsil edip aynı zihniyeti taşıdığını vurgular. Bu noktada da Guénon'un ilmi önceleyen değil "ilimci" diye adlandırdığı zihniyet ortaya çıkmaktadır.²²

Guénon; ilimcilerin, ilmi bilgi sahasından bir bölümü keyfi olarak seçip geri kalan kısımları hiç yokmuş gibi bir kenara atmalarından dolayı eleştirir. Ayrıca Guénon, Batı ilminin kendini tamamen bağımsız ve muhtar olarak görmesini yani böyle bir iddia içinde olmasını da ilmi bilginin üstünde bulunan bilgi sistematığına bigâne kalmak ve bilgiyi inkâr etmekle bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Özetle Guénon'a göre bilgi sıralamasında ilmin üstünde saf ve aşkın bilgi olan metafizik bulunmaktadır.²³

Guénon'da Geleneksel Bilimlerin Sınıflandırılması

Gelenekselcilerin hem bilgi hem bilim anlayışlarının dayandığı ortak noktanın metafizik olması, bizim kavrama ayrıntılı olarak değinmemiz gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Çünkü Gelenekselci Ekol'ün metafizikten ne anladığı sorusuna vereceğimiz cevap, konu bütünlüğünün anlaşılması açısından büyük önem kazanmaktadır. Biz bu başlık içerisinde metafiziksel bilgi ile bilimsel sınıflandırılmasını birlikte ele alarak incelemelerde bulunmaya gayret edeceğiz.

Gelenekselciler, metafiziğin duyulur âlemin kendisine tabi olduğunu söyleyerek, kavramı "ilkelerin bilimi" olarak isimlendirmişlerdir. Aristoteles'in fiziği, metafiziğin içerisinde bir bilim olarak sınıflamasını kabul etmişlerdir. Fakat Gelenekselciler, metafizik bilginin, salt teorik bir alana ait olmadığı aksine "gerçekleşme" ya da "olma"ya olanak sağlayan bir bilgi olduğu düşüncesini savunmalarıyla, Aristoteles'ten düşünsel manada ayrılmaktadırlar. Yine Ekol, bilginin evrenselden genele, genelden kısmiye, kısımdan özel bireysel varoluş durumları olmak üzere bir hiyerarşik sıraya tabi olduğu düşüncesindedir.²⁴

21 Guénon, *Doğu ve Batı*, 47.

22 Guénon, *Doğu ve Batı*, 47-48.

23 Guénon, *Doğu ve Batı*, 49-50.

24 Rene Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 79-80.

Aristoteles ile Gelenekselcilerin metafiziği "ilkelerin bilimi" olarak ele almalarının ne demek olduğunu bu kısımda biraz daha detaylandırmak istiyoruz. Şöyle ki metafiziğin konusu ilkeler olarak ifade edilir ama bilimin sadece ilkeleri konu edindiğini söylemek doğru olmaz. Çünkü bilim, ilkelerin dışında genel ve bireyseldeki yansımaları da kendine konu edinmektedir. Fakat metafizik ile bilim arasında bu, zıtlık olarak görülmemelidir. Çünkü bilimin konusu sadece ilkeler değildir ama genel ve bireyseldeki yansımalar da muhakkak bir ilkeye tabidir. Zaten ilkesiz bir şeyin biliminden söz edilemez.²⁵

Modern Bilim Eleştirisi

Gelenekselci Ekol'e göre modern bilim, modern bilgiye dayanmaktadır. Varlığın kaynağı ve merkezi olan Tanrı'dan gelen bilgiyi (vahiy) bağından kopararak salt beşeri bilgi kaynağına dayandırılmasından kaynaklanmaktadır. Böylece hikmeti kaybetmiş ve bilgiyi yüzeysel bir hale dönüştürmüştür. Geleneksel bilim, değişmez metafiziksel hakikatlere dayanmaktadır. Bu bağlantıyı Nasr, şu şekilde ifade etmiştir: *"Her geleneksel bilim, metafiziksel bir öneme sahiptir, çünkü her biri aşağı bir gerçeklik alanını simgecilik dili yardımıyla daha yüksek düzeylere bağlamaya kadirdir."*²⁶ Nasr, modern bilimin tamamen yanlış olduğu ve bundan dolayı reddedilmesi gerektiği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Çünkü modern bilimin fiziksel âleme dair ortaya koyduğu deneysel bilgiler değerlidir. Ama bunlar metafiziksel ve Gelenekselci bir bakışla yeniden yorumlanmalıdır. Modern bilim, sadece fiziksel âlemi gerçek olarak gördüğü için o âleme dair bilgileri sunmaktadır. Hâlbuki gerçekliği fiziksel âlemlerle sınırlamak doğru değildir. Çünkü fiziksel âlem gerçekliğin bir boyutundan ibarettir. Buna rağmen modern bilim gerçekliğin manevi boyutunu görmezden gelmekle yani tamamen fiziksel gerçekliği bilgi üretmede kullanmak istemektedirler. Gelenekselci Ekol'ün de itiraz ettiği husus tam bu noktadır; yani manevi âleme dayalı olarak bilgi üretmenin fiziksel gerçekliklere dayalı olarak bilgi üretmek kadar imkân dâhilinde olduğudur. Salt fiziksel gerçekliğin üzerinde durulması modern biliminin doğal olarak eksiklerinin olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.²⁷

Guénon, maddi âlemin kendi kendine yetebilecek bir bütün olarak değerlendirilemeyeceğini ifade eder. Çünkü Guénon'a göre maddi âlem tamamen manevi düzen içerisinde barınmaktadır. Ayrıca manevi düzen sayesinde maddi âlem yavaş yavaş biçimi olmayan zuhur şeklinde sonra da hiç zuhur etmemiş olana bağlanarak varoluş ilkesini tamamlamaktadır. Zaten Guénon'a göre başka türlü olsaydı maddi âlemin varoluşu sadece bir yanılısamadan başka bir şey olamazdı. Yani hiçbir şekilde varlığından söz edilemezdi.²⁸

25 Rakipoğlu, "Gelenekselci Ekol," 106-108.

26 Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şahabettin Yalçın, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 137.

27 Şahabettin Yalçın, "Gelenekselci Ekol'de Akıl, Hikmet ve Bilim", *Modernizm ve Gelenekselcilik Arasında Din* içinde, ed. Şamil Öçal, Cevat Özyurt, (Ankara: Hece Yayınları, 2013), 42-43.

28 Rene Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, çev. Mahmut Kanık, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 117.

Guénon, modern bilimin derinliğini ve ciddiyetini yitirdiği düşüncesini savunmuştur. Çünkü ilkelere bağlı olarak kalmak bilim için ilkelerin değişmezliğine benzer bir nitelik kazandırmaktaydı. Ama modern bilimin kararlı ve sağlam bir şekilde dayanabileceği hiçbir sabit noktanın bulunmaması da ilkelerinin değişkenliğinin açık bir göstergesi durumunda olmuştur. Böylelikle bilim, hiçbir mutlak doğrudan hareket etmediği için ihtimaller, tahminler ya da bireysel fantastik kurgulara indirgenmiş olduğunu düşünen Guénon, modern bilime karşı açık ve net olarak eleştirisini ortaya koymuştur. Ayrıca Guénon, modern bilimlerin bir şekilde geleneksel bilimlerin verileriyle uyuyor gibi görünen bir sonuç verisine ulaşmasını, modern bilimin verisinin doğruluğunun kanıt ya da tasdiki olarak telakki edilmesinin yanlış olduğunu hatta geleneksel bilimler için bir haksızlık olduğunu vurgulamıştır. Zaten Guénon için geleneksel bilimlerin de verileri olduğu için böyle bir tasdike ihtiyaç yoktur. Guénon, modern bilim hipotezlere dayandığı için ve bu kuramların zamanla önemsizleşebileceği için boşuna zaman kaybı olarak görmüştür. Hâlbuki geleneksel bilimler için bu veriler bambaşka şeylerdir ve metafiziksel alanda sezgisel olarak, yani kesin bilinen hakikatlerin itiraz edilemez sonuçları olarak ortaya çıkmışlardır.²⁹

Aydınlanma sonrasında oluşan bilim anlayışı yanında evren ve insan anlayışının da geleneksel öğretilerle taban tabana zıt olduğu düşüncesini savunan Nasr, bu eleştirisini modern insan için yaparken, geleneksel insanı -ki ister Müslüman isterse başka bir geleneğe mensup olsun- taban tabana zıt olarak konumlandırmıştır. Guénon, geleneksel insanın nerede olduğunu, nereye gittiğini bildiğini ayrıca kozmolojik ilimler sayesinde şimdiki hali ile akıbeti arasındaki yolculuğunda tehlikeli zamanlar geçirdiğinde bile yönünü bulmasına yardımcı olduğunu ileri sürmüştür.³⁰ Buradaki kozmolojik ilim geleneksel olarak yani geleneksel kozmolojik ilim şeklinde ele alınmıştır. Ayrıca Nasr'a göre modern bilimin ahlaki değerler üretmede ve hayatı anlamlandırmada yetersiz kaldığını düşünmüştür. Çünkü modern bilim kendisini yönlendirebilecek üst değerlerden yoksun olmakla birlikte insana ve çevreye zararlı şeyler üretim içerisinde bulunmaktadır.

Guénon, modern anlayışın bilimleri dar bir alan içine sıkıştırdığını ileri sürmüştür. Bazıları bu alanın içinde gerçekleşen gelişmenin derinleşme olduğunu düşünseler de aslında yüzeysellikten ibarettir. Batılıların bilimle uğraşmadaki amaçları sadece bilim için değildir. Onlar bilgiyi ki alt düzeyde bile olsa onu değil, sadece pratik uygulamaları amaç edinmişlerdir. Böylelikle modern tarzda gelişim gösteren bilim sadece derinliğini kaybetmekle kalmayıp aynı zamanda ciddiyetini de kaybetmiştir.³¹ Özetle Guénon, geleneksel anlayışa göre herhangi bir bilimin önem taşıması için önce metafizikle kurulan öğretinin bir uzantısı veya bir dalı olması gerektiğini ifade etmiştir.³²

29 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 68-69.

30 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 237.

31 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 77-78.

32 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 84.

Guénon'da Felsefenin Anlamı

Grekçe "sevgi" anlamında *filo* ile "hikmet" anlamındaki *sofia*'nın birleşimiyle "hikmet sevgisi" anlamına gelen *filosofia* kelimesinin Arapça'ya geçmiş şekline felsefe denilmektedir. Hâkim anlamına gelen *sofos* (bilge) MÖ. VII. yüzyıla kadarki süreçte varlığın ilkeleri üzerine düşünen kimseler için kullanılmıştır. Fakat Pisagor, insan için *sofos*'un kullanılamayacağını çünkü *sofos*'un Tanrı olduğu iddiası üzerine insanlar için *filosofos* kelimesini öne sürmüş ve o dönemden itibaren varlığı derinden anlayıp tutarlı yorumlama yapan kimseler için *filosofos* (hikmet seven) denilmeye başlanmıştır. *Filosofos*, Arapça'ya feylesûf (çoğulu felâsife) olarak intikal etmiştir. Tarihte ise ilk bu unvanla anılan düşünürün Thales olduğu düşünülmektedir.³³

Özü itibarıyla akla dayanan, sistematik bir ölçüde eleştirel düzlemde varlığın bütün olarak doğasının, bilgi ve yaşam tarzıyla ilgilenen düşünme olarak da ele alınan felsefe, farklı tanımları içerisinde barındırmaktadır.³⁴ Örneğin Kant felsefeyi, "kendisini akla dayanan nedenlerle meşru kılmak veya haklı çıkarmak iddiasında olan bir zihinsel etkinlik biçimi" olarak tanımlamıştır.³⁵

Felsefe tanımlamalarına esas olarak mana kazandıran Platon ve Aristoteles'tir. Bu iki filozof "felsefe, düşüncenin var olanı bilmek için metodlu bir şekilde çalışması olarak ortaya çıkmaktadır." şeklinde ortak bir düşünceye sahiptirler. Ayrıca Platon'a göre felsefe "doğruya varmak, var olanı bilmek için düşüncenin metodlu bir şekilde çalışmasıdır." diye tanımlarken, Aristoteles için felsefe "var olanın ilk temellerini ve ilkelerini araştıran ilimdir yani ilkelerin ilmidir."³⁶ İlk İslam filozofu olarak bilinen Kindî'ye göre felsefe, hakikatin bilgisidir. Yani insanın imkânı dâhilindeki şeylerin hakiki bilgisine ulaşmasıdır. Çünkü filozofun ulaşmak istediği hedef hakikati elde etmenin yanı sıra elde ettiği bu pratik bilgisiyle de hakikate uygun amel etmesi olarak düşünür.³⁷ Farabi ise felsefeyi şöyle tanımlamıştır: "Felsefenin tarif ve mahiyeti, var olmaları bakımından varlıkların bilinmesidir."³⁸ İbn Sina ise, felsefeden maksadın "insanın objelere, bütün hakikatlere vakıf olabileceği kadar vakıf olması, onların sırrına ermeye çalışmasıdır." şeklinde ele almıştır.³⁹ Guénon'un felsefe tanımına baktığımızda ise; "Felsefe sözcüğü haddizatında çok doğru bir anlamda anlaşılabilir, kuşkusuz ilkel anlamıyla; eğer iddia edildiği gibi özellikle onu ilk kullananın Pisagor olduğu doğruysa... Etimolojik anlamıyla "hikmet aşkı"ndan başka bir anlam ifade etmez."⁴⁰

33 Mahmut Kaya, "Felsefe," *TDV İslâm Ansiklopedisi* 12 içinde, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 319-320.

34 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 176.

35 Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, (Ankara: BB101 Yayınları, 2017), 26.

36 Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi* (Konya: HÜ-ER Yayınları, 2010), 14.

37 M. Muhammed Şerif, *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, çev. İsmail Taşpınar, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 17.

38 Necip Taylan, *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 20.

39 Erdem, *İlkçağ Felsefesi*, 15.

40 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 37.

Guénon'un Modern Felsefeye Yönelttiği Eleştiriler

Guénon, felsefeye dair eleştiride bulunduğu ki bu filozoflar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu durum söz konusu olduğunda bile bakış açılarının gerektirdiği ayrılıktan dolayı oluşan mesafeyi koruduğunu özellikle vurgulamıştır. Kendisini, felsefeyi başka bir felsefi düşünceye karşı tenkid etmek adına yapan kimselerle aynı zemine koymadığını ifade etmiştir.⁴¹ Zaten Guénon'un an'anevi doktrinlerin bu nazariyelerdeki saçmalık ve boşluklarını göstermesinden dolayı bu eleştirileri yaptığını yani bundan yola çıktığını görmekteyiz.

Guénon, filozoflarla olan ortak yanlarının sadece diyalektik olabileceğini ifade etse de aslında bu hususta bile kendilerini filozoflarla benzer görmemektedir. Yani diyalektiği kullanırken bile onların bilmediği ilkelerin emrinde bir alet olarak görmüşlerdir. Ayrıca bu benzer olarak kullandıkları diyalektiği modern ilmin sonuçları ile an'anevi ilimlerin sonuçları arasında müşâhede edilen fark gibi bu kullanımındaki gibi yüzeysel olarak bile belirgin olduğu iddiasındadırlar. Aslında Guénon, filozofların metotlarını kullanmadıklarını ifade etmeye çalışmıştır. Çünkü ona göre, bu metotların geçerli olan yanları onların -filozofların- öz malı değildir. Bütün insanların ortak mülkiyetinde bulunan bir şeydir.⁴²

Felsefe ve metafizik arasındaki farka çok az değinmelerinden dolayı Batı'yı eleştiren Guénon, bu farkı dikkate almadıkları için birçok kimsenin bunu kavrayamadığını düşünmüştür. Çünkü -daha öncede bilgi bölümünde ifade ettiğimiz gibi- bir bilgi türünü belirleyen ya da bu bilgiyi diğerlerinden ayıran şeyin sadece onun konusu olmadığı tam tersine bu konunun nasıl ele alındığını önemseyen Guénon, metafiziğin de böyle önem kazandığını ifade etmiştir. Ancak metafiziğin bazı meselelerini bir felsefi sistemin içine sokulduğunda bu bakış tarzının bütünüyle kaybedeceğini savunmuştur.⁴³

Guénon kendisine yöneltilen 'felsefeye karşı felsefe yürüttüğü' iddiasına karşı çıkmıştır. Çünkü yaptığı şeyin bambaşka bir şey olduğunu iddia etmiştir. Bu duruma şöyle bir benzetme de bulunarak karşılık vermiştir:

"Meselâ matematikle ilgili bir nazariye üzerinde dursaydık ve birilerinin canı bunu «fizikle» ilgili görmek istese, şüphesiz buna mani olamazdık, ama kelimelerin manasını bilen herkes, bu konuda ne düşünmeleri gerektiğini pekâlâ çıkarırlardı; burada daha az cari kavramlar söz konusu olsa da, öngörmeğe çalıştığımız yanımlar şu anlattığımız yanlışa oldukça benzemektedir."⁴⁴

41 Guénon, *Doğu ve Batı*, 214.

42 Guénon, *Doğu ve Batı*, 214-215.

43 Guénon, *Doğu ve Batı*, 215.

44 Guénon, *Doğu ve Batı*, 216.

Bazı çevrelerin bu eleştirilerinin yanında ek olarak Hindu felsefesinden söz ettiği düşüncesine kapılanların yanıldığını hatta bunu duyduğunda çok şaşırıldığını ifade etmiş olan Guénon, aksine gayretinin Hind'teki şeyin felsefeden tümüyle ayrı başka bir şey olduğunu göstermek istediğini ifade ederek, bu eleştirilere de böylece cevap vermiş bulunmaktadır.

Batı'nın felsefesini değerlendirirken bağımsız bir tutum aldığı ileri sürmüştür. Ona göre, bağımsız hareket etmenin altındaki neden Batı'ya karşı hiçbir şekilde borcunun olmadığı farkında olmasıdır. Zaten zihni durumunun kaynağı, Doğu olmasından dolayı Doğu'ya karşı borçlu olduğunu düşünmüştür. Felsefeyi incelemesinin özellikle öz üzerinde yani düşünce yapısı üzerinde karar kılındıktan sonra yaptığını önemle vurgulamıştır. Çünkü bu incelemelerin kötü tesir etmeyeceği tek şeklin bu yol olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır.⁴⁵

Bir önceki paragrafta bahsettiğimiz bu incelemeler sonucunda felsefe hakkındaki düşüncelerinin bütünüyle teyit eder şekilde ortaya çıkmış olduğunu ifade etmiştir. Guénon bu bağlamda felsefeye yönelik eleştirilerinde haklı olduğunu, yani hiçbir zihni fayda sağlamadığını ve bu araştırmadan/incelemeden elde ettiği tek faydanın bu iddiasını teyit eder nitelik taşıyor olmasıdır.

Modern felsefenin bazı ifadelerinin incelemeden şüphelenilemeyeceğini bu yüzden bütün tutarsızlıklarını, lüzumsuzluklarını kullandıkları hususi dili yakından incelemekle anlaşıldığını da ayrıca vurgulamıştır.⁴⁶

Guénon'a göre felsefe bilgiye giriş ve hazırlık niteliği taşımaktadır. Yani bilgiye ulaşmada bir aşamadır. Bu bağlamda hikmete doğru bir ilerleyiş olarak görmüştür. Ama hikmetin altında bir aşama olduğunu da özellikle vurgulamıştır. Guénon daha sonraki süreçlerde sapmaya sebep olan şeyin de tam bu noktada olduğunu yani hikmete doğru bir geçiş iken bunu amaç haline getirdiklerini ve felsefeyi hikmet yerine koymalarını eleştirmiştir. Böylece hikmetin gerçek anlamdaki niteliğinin unutulmasına ya da tanınmamasına yol açmıştır. Bundan dolayı Guénon felsefeyi dindışı bir hal almış yani sadece akli bir bilgeliğin -ki buradaki bilgelik ironi anlamdadır- doğduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

Guénon, 'geleneksel felsefe' şeklinde yapılan adlandırmayı doğru bulmamış eleştirmiştir. Çünkü Guénon'a göre felsefe, felsefi olabilecek herhangi bir şeye tamlama olarak gerçekten gelebilecek bile olsa böyle bir sığata kesinlikle hakkının olmadığını ileri sürmüştür. Yine Guénon'a göre felsefe kendisini aşan şeye karşı tamamen inkâr yoluna gitmese de onu kendi akli düzeni içine almaktadır.⁴⁸

45 Guénon, *Doğu ve Batı*, 221.

46 Guénon, *Doğu ve Batı*, 221-222.

47 Guénon, *Rene, Modern Dünyanın Bunalımı*, 38-39.

48 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 57.

Guénon'un felsefeyi eleştirme sebeplerinin temelinde insanlar tarafından ortaya çıkarılması ve hiçbir vahiy veya ilhama dayanmayan bir yapı şeklinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kısaca ifade edecek olursak 'dindışı' bir şey olarak görmesidir. Zaten Guénon'a göre felsefenin, her ne kadar bazı kimselerin zevk alıp tüm düşülmelerine rağmen bir ırkın ya da bir çağın zihniyetini düzeltmeye yetemeyeceği düşüncesi ön plana çıkmıştır.⁴⁹

Sonuç

Bilgi ve bilimin, Gelenekselci düşünce içinde, özeld de Guénon'un düşünce alanında da bu kavramların, zincirin parçaları gibi birbirlerine bağlı olduklarını görmekteyiz. Merkezde geleneğin olduğu, bu geleneğe metafizik bilgi ile bağlanıldığı bu bağlanmada da değişmez ilkelerin bilgisiyile bilimin ortaya çıktığı şeklinde bir sistem oluştuğunu görmekteyiz. Guénon, bilimin eksik veya kısmi ulaştığı sonuçlar için araştırma yapmak yerine sırf araştırma yapmak için araştırma yapıldığı yönünde eleştirmiştir. Bundan dolayı bilimde gittikçe artış gösteren temelsiz kuramlar ve varsayımların peşi sıra geldiğini ifade etmiştir. Bir kuram kurulur kurulmaz onun yerinin hemen başka bir kuramla doldurulduğunu böylece kuramların ömürlerinin çok kısa olduğundan bir kargaşa oluşturduğunu ileri sürmüştür. Oluşan bu kaosla birlikte hiçbir şey kanıtlamayan ve hiçbir şey ifade etmeyen olaylar ya da ayrıntı yığınlarından başka bir şey ifade etmediğini vurgulamıştır.

Guénon'a göre geleneksel anlayış içinde bütün bilimlerin hepsi özel uygulamalar olarak ilkelere bağlı bulunmaktadır. Tam bu noktada, ilkelere bağlı olduğunu kabul etmedikleri için modern anlayışı eleştirmiştir. Guénon'un aslında eleştirdiği; modern anlayışın bilimlere aşan her şeyi inkâr yoluna gitmesi ya da onları "bilinemez" diye adlandırması ve görmezden gelmesi dolayısıyla inkâr etmesidir. Guénon'a göre bu inkâr, "bilinemezlik" ismi altında sistemli bir kuram haline getirilmeden önceye dayanmaktadır. Çünkü modern bilimlerin hareket noktasına baktığımızda bu inkâra dayandığını görebileceğimizi ifade etmiştir.

Guénon'a göre felsefe bilgiye giriş ve hazırlık niteliği taşımaktadır. Yani bilgiye ulaşmada bir aşamadır. Bu bağlamda hikmete doğru bir ilerleyiş olarak görmüştür. Ama hikmetin altında bir aşama olduğunu da özellikle vurgulamıştır. Guénon daha sonraki süreçlerde sapmaya sebep olan şeyin de tam bu noktada olduğunu yani hikmete doğru bir geçiş iken bunu amaç haline getirdiklerini ve felsefeyi hikmet yerine koymalarını eleştirmiştir. Böylece hikmetin gerçek anlamdaki niteliğinin unutulmasına ya da tanınmamasına yol açmıştır. Bundan dolayı Guénon felsefeyi dindışı bir hal almış yani sadece akli bir bilgeliğin -ki buradaki bilgelik ironi anlamdadır- doğduğunu ifade etmiştir.

Guénon, 'geleneksel felsefe' şeklinde yapılan adlandırmayı doğru bulmamış eleştirmiştir. Çünkü Guénon'a göre felsefe, felsefi olabilecek herhangi bir şeye tamlama olarak gerçek-

49 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 57.

ten gelebilecek bile olsa böyle bir sığfata kesinlikle hakkının olmadığını ileri sürmüştür. Yine Guénon'a göre felsefe kendisini aşan şeye karşı tamamen inkâr yoluna gitmese de onu kendi akli düzeni içine almaktadır.

Son olarak, bu çalışmamız aracılığıyla Gelenekselci Ekolün başat ismi Guénon'un düşünce dünyasını bu bağlamda bilgi, bilim ve felsefe düşüncelerini, eleştirilerini ve çözüm olarak gördüğü hususları araştırıp, incelemelerde bulunduk.

Kaynakça

- Aristoteles. *Metafizik*. Çeviren: Ahmet Aslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları, 2017.
- Başaran, Abdullah. "Rene Guénon'da Gelenekselcilik", Erişim 06 Eylül 2019 https://www.academia.edu/416400/Ren%C3%A9_Gu%C3%A9non'da_Gelenekselcilik,
- Bayer, Burcu. "Gelenekselci Ekolün Sanat Felsefesi Anlayışı", Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2015.
- Cevizci, Ahmet. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Erdem, Hüsameddin. *İlkçağ Felsefesi*. Konya: HÜ-ER Yayınları, 2010.
- Guénon, Rene. *Doğu Ve Batı*. Çevren: Fahrettin Arslan. İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980.
- Guenon, Rene. *Modern Dünyanın Bunalımı*. Çeviren: Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Guénon, Rene. *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*. Çeviren: Mahmut Kanık. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Guénon, Rene. *Ruhçu Yanılgı*. Çeviren: Lütfi Fevzi Topaçoğlu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Habermas, Jürgen. *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje*. Çeviren: Gülelgül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu, Deniz Erksan, (Düzenleyen: Necmi Zeka), İstanbul: Kıyı Yayınları, 1990.
- Kaya, Mahmut. "Felsefe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 12 içinde, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Koltaş, Nurullah, *Batıdaki Gelenekselci Ekolün Kelami Konula Guenon Ve Frithjoh Schuon Örneği*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Kutluer, İlhan. "Metafizik", *TDV İslam Ansiklopedisi* 29 içinde, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Kutluer, İlhan. "Rene Guenon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a: Gelenekselci Ekol'e Ait Öğretilerin Türkiye'ye İntikali ve Algılanış Biçimleri," *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Editör: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam ve İlim*. Çeviren: İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*. Çeviren: Şahabettin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Rakipoğlu, Numan, "Gelenekselci Ekol ve Modernizm Eleştirisi," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- Şerif, M. Muhammed. *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*. Çeviren: İsmail Taşpınar İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Tahrallı, Mustafa. "Abdülvehid Yahyâ (René Guénon)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 1 içinde, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Tahrallı, Mustafa. "Rene Guenon: Doğu Metafizikçi," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, İstanbul, 1985.
- Taylan, Necip. *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Taylan, Necip. "Bilgi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 6 içinde, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Yalçın, Şehabettin. "Gelenekselci Ekol'de Akıl, Hikmet ve Bilim," *Modernizm ve Gelenekselcilik Arasında Din*, Editörler: Şamil Öçal, Cevat Özyurt, Ankara: Hece Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Hüseyin. "Yitik Hikmetin Kapıları - Mevlâna ve Ezeli Hikmet", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2, 2014.

Sessizliğe Davet: Wittgenstein'da Anlamın Sınırları ve Etik

Sedat Bingöl*

Öz: Wittgenstein yorumcularının büyük bir bölümü, onun ilk dönem felsefesinin Frege ve Russell'in teorilerinin bir devamı niteliğinde olduğunu, ayrıca Wittgenstein'i Carnap ve Viyana Çevresiyle de ilişkiye sokarak Mantıkçı Pozitivist olduğunu bildirirler. Diğer bir kesim ise, onun erken dönem düşüncesinin mistik bir tarafı olduğunu dile getirmekte ve onun etik, estetik ve din hakkındaki fikirlerine büyük önem vermektedirler. Wittgenstein'in ilk dönem düşünceleri dikkate alındığında, söz konusu ayrımı yapılımasının haklı gerekçeleri olduğunu söylemek mümkündür. *Tractatus*, söz konusu ayrım konusunda bize bazı ipuçları vermekle beraber, Wittgenstein'in *Tractatus* hakkındaki ek açıklamaları ve mektupları bu ayrımı daha açık bir şekilde görmemizi sağlar. O, Ludwig von Ficker'e göndermiş olduğu bir mektubunda *Tractatus*'un bir etik kitabı olduğunu, en önemli olduğunu düşündüğü konuları, haklarında susarak kitabında ortaya koyduğunu dile getirir. Wittgenstein etiği; gerçekliği, olgular ve olgulardan oluşan dünyayı temsil etmeyen tümcelerden oluştuğu için dünyanın dışına gönderir. Etik, dünyanın ötesine etiğe bir bağımsızlık kazandırmak amacıyla mı gönderilmiştir? Wittgenstein etiği, bilimin aşırılıklarına karşı korumak amacıyla mı dünyanın dışına gönderilmiştir? Dil üzerine yapılan bir felsefe incelemesinden etik bir değer ya da etik alanında sonuçlar getireceğini ummak mümkün müdür? Bu çalışma, bu soruların ışığında, Wittgenstein'in ilk dönem felsefesinde etiğin ne anlama geldiğini bulmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Dil, Etik, *Tractatus*, Wittgenstein.

Giriş

Wittgenstein, *Tractatus*'un henüz önsözünde felsefi problemlerin ortaya çıkma nedeninin dilin yanlış anlaşılması olduğunu ifade eder ve bu görüş, temel olarak onun birinci dönem düşüncesini belirler. Wittgenstein'in dilin mantığını, dilin yapısını ve doğasını belirleme girişimi, esas olarak felsefenin sınırlarını da ortaya koyar. Wittgenstein açısından geleneksel felsefe, metafizik, etik ve estetik tümceleri, dünyayı meydana getiren olguların ya da gerçekliğin bir resmini veya bir betimini vermediği için anlam-dışıdır. Bu alanlar, olgusal dilin sınırlarını aştıkları, dünyanın bir parçasını betimlemedikleri ve dünyada bir karşılıkları bulunmadığı için anlam-dışı olarak nitelenir. Buna rağmen, *Tractatus*'un bir etik kitabı olduğu, Wittgenstein'in en önemli gördüğü konular hakkında bizi sessizliğe davet ettiği, üzerine konuşmamızı yasakladığı ve aynı zamanda kendisinin de susmayı tercih ettiği meselelerin en

* Felsefe Bölümü, Mardin Artuklu Üniversitesi. sedatbingol2@gmail.com

önem verdiği meseleler olduğu konusunda birçok görüş söz konusudur. Ancak *Tractatus*'ta, onun bir etik kitabı olduğuna ilişkin açık ipuçları bulmak pek mümkün değildir. *Tractatus*, temel olarak dilin nasıl çalıştığını, dilin doğasını ve dünya ile olan ilişkisini ve dil ile neyin ifade edilebildiği konularını içermektedir. Bu çalışma, Wittgenstein'in ilk dönem felsefesinde etiğin yerinin ne olduğuna ve *Tractatus*'un etik bir değer taşıyıp taşımadığı konularına odaklanmaktadır.

Wittgenstein'in etik hakkındaki görüşlerini tam olarak anlayabilmek için onun dil anlayışını doğru kavramak gerekir. *Tractatus* bizi ilk olarak anlamlı tümcenin tanımına götürür. Soru açıktır: Nasıl ve hangi koşullarda bir tümce anlama sahip olabilir? Bu sorunun yanıtlanabilmesi için ilk olarak tümcenin ne olduğunun açıklanması gerekir ve ardından tümceler tarafından ifade edilen düşüncenin, son olarak da düşüncenin yansıttığı dünyanın ne olduğu tanımlanmalıdır. Wittgenstein, tümcenin tanımına ulaşmak için önce dünyanın, ardından düşüncenin ne olduğunu tanımlar.¹ Dolayısıyla Wittgenstein *Tractatus*'a, tümcenin tanımına ulaşmak için ilk olarak dünyanın yapısının nasıl olduğunun yanıtını arayarak başlar.

Dünyanın Yapısı

Wittgenstein için dünya, olguların toplamından oluşur. Dünya, nesnelere ya da tek tek şeylerin toplamı değil, olguların toplamıdır. Bu yapı *Tractatus*'un henüz ilk sayfasında ortaya konur. Wittgenstein'a göre, "dünya olduğu gibi olan her şeydir" (TLP, 1)² ve "dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil" (TLP, 1.1). Dünya, tözlerin ya da maddenin bir toplamı değil, onların en üstün gerçekliği olan bir olaylar çokluğudur. Dünya esasen gerçeklikler bütünüdür. Dünyanın olgular toplamı olduğunu dile getiren Wittgenstein, olguların ise olgu bağlamlarından (*şey-durumu/state of affairs/sachverhalt*) meydana geldiğini söyler. Olgu bağlamı ifadesi sezgisel olarak tanımlanmanın dışında tanımlanması oldukça zor bir ifadedir. Sıcak bir temmuz gününün akşam saatlerinde masanın başında oturup bu yazıyı yazıyor olmam bir olgu bağlamıdır, bir şey-durumdur. Şeylerin olma biçimleri ve var olan olgu durumları, belirli yer ve zamanda bu sözcüklerin yazılıyor olması olgusunu oluştururlar. Wittgenstein hiçbir zaman bu ve benzeri örnekler vermez. O, olgu bağlamını ya da şey-durumunu, nesnelere karşılıklı biçimlenmesi (TLP, 2,0272), nesnelere birbirleriyle olan ilişkisi olarak tanımlar.³

- 1 Pierre Hadot, *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, çev. Murat Erşen, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015), 48.
- 2 *Tractatus* toplamda yedi tezdenden oluşur ve yedinci tez hariç kitabın tamamı ilk altı tezin her birisinin açıklanması ve yorumlanmasından oluşur. *Tractatus*'un yapısı da bu temel tezlerin sistematik olarak yorumlanmasından oluşur. Temel tezler tam sayılar ile (1,2,3 v.b.), bu tezlerin açıklanmasını sağlayan yorumlamalar ise tekil ondalık sayılar (1.1, 1.2 v.b) veya ikili ondalık sayılar (1.11, 1.12, v.b) şeklinde numaralandırılır. Bu metinde *Tractatus*'tan yapılan doğrudan alıntılar, çoğunlukla söz konusu temel tez ya da görüşlerin numarası verilerek gösterilecektir.
- 3 A.C. Grayling, *Wittgenstein*, çev. Muhsin Yılmaz, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2008), 58,59.

Wittgenstein açısından olguları oluşturan olgu bağlamları ya da şey-durumlarının yapıcı ve oluşturucu ögesi nesnelere dir. "Nesne yalıdır" (TLP, 2.02), kendisinden daha küçük parçalara bölünüp ayrıştırılmaz. "Nesneler bütün olgu durumlarının olanağını içerirler" (TLP, 2.014). Dolayısıyla olgu durumlarının, olgu bağlamlarının ya da şey-durumlarının var olmasının dayanağı nesnelere dir. Wittgenstein açısından "nesnelere dünyanın tözünü oluştururlar. Bu yüzden bileşik olamazlar" (TLP, 2.021). Dolayısıyla nesnelere dünyanın kurucu ögesidir. Wittgenstein'ın deyişiyile "ancak nesnelere varsa dünyanın belirgin bir biçimi olabilir" (TLP, 2.026).

Dilin Yapısı ve Dünyayla İlişkisi

Dünyanın yapısını yukarıda özetlediğimiz biçimde ortaya koyan Wittgenstein açısından dilin de dünyanın yapısına benzer bir yapısı vardır. Wittgenstein için dil, tümcelere (önerme/proposition/satz) meydana gelir ve tümcelere de onun temel tümcelere (elementarty proposition/elementarsatz) dediği tümcelere oluşur. Temel tümcelere ise dilin ana ögesi ya da unsuru olan isimlere meydana gelir. Dilin yapısındaki her bir unsur, dünyanın yapısındaki her bir unsura karşılık gelir. Dilin temel ögesi olan isimler, dünyanın kurucu ögesi olan nesnelere karşılık gelir ve isimlerin oluşturduğu temel tümcelere ile nesnelere meydana getirdiği olgu bağlamları birbirine tekabül eder. Olgular tümcelere karşılık gelirken, son noktada tümcelere oluşan dil, olguların toplamı olan dünyayı yansıtır.

Wittgenstein açısından bir tümce, bir olguyu yansıtır ve tümce, betimlediği olgularla yapısal bir benzerliğe sahiptir. Tümcenin unsurları, olguyu oluşturan nesnelere arasındaki ilişkiye benzer bir ilişkiye sahiptir. Bu yüzden tümce, olgunun bir resmi ya da tasarımıdır; dolayısıyla gerçekliği temsil eder. Esasen sembolik mantık ya da mantıksal sembolik yazım, tümcenin temsili karakterini ortaya çıkarır. Sembolik mantıkta özel ifadeler (özne, yüklem, bağlar) yerine, nesnelere arasındaki bağlantının daha anlaşılır olması için belirli işaretler kullanılır. Matematikte, bir hızı, bir ağırlığı ya da bir hacmi temsil eden x değişkeninin somut ifadesinden soyutlama yapıldığı gibi, sembolik mantıkta da isimler ve fiiller dikkate alınarak somut ifadelerden soyutlama yapılır. Bu soyutlama nesnelere arasındaki ilişkiye bağlıdır ve işaretler keyfi olarak görünmez. İşaretlerin temel tipleri tanımlanmıştır ve bu işaretler aksiyomlardan türetilmiştir. Wittgenstein için "yalın imlerin tümce-imi içindeki karşılıklı-biçimlenmesi, olgu durumundaki nesnelere karşılıklı-biçimlenmesini karşılar" (TLP, 3.21). Sembolik olarak temsil edilen bir tümcedeki basit işaretlerin birbiriyle olan karşılıklı ilişkileri, olgudaki nesnelere birbirleriyle karşılıklı ilişkilerine tekabül eder.⁴

Dil tümcelere toplamı iken, tümce de dilin nihai ögesi olan isimlere meydana gelen temel tümcelere oluşur. İsimlere birbiriyle olan ilişkisi ve isimlere bir araya getirilip birleşmesi temel tümceyi oluşturur. Wittgenstein için bütün doğru temel tümcelere verildiği tak-

4 Pierre Hadot, *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, 49-51.

tirde dünya tam olarak betimlenebilir. Temel tümce dünyanın yapısındaki olgu bağlamına karşılık gelir.⁵ Temel tümce olgu bağlamlarının mantıksal tasarımlarıdır ve olgu bağlamlarıyla ortak mantıksal biçime sahiptirler. Eğer temel tümce gerçekliğin bir resmini veriyorsa, yani, olgu bağlamını yansıtıyorsa doğrudur. Aksi taktirde doğruluğundan söz edilemez. Temel tümceye dil içinde herhangi bir örnek verilemez. Onun varlığı a priori olarak ortaya çıkar.⁶ Wittgenstein açısından bir temel tümcenin içindeki yalın işaretlere isim denir ve ismin anlamı gönderimde bulunduğu nesnedir. "Tümcede kullanılan yalın imlere ad denir" (TLP, 3.202). Anlam, isim ile nesne arasındaki ilişkiden doğar; nesnelere isimleri işaret eder, isimler tarafından yansıtılırlar. Bir ismin bir anlamının olabilmesi için bir nesneyi yansıtıyor olması gerekir. "Ad, nesneyi imler. Nesne, onun imlemidir" (TLP, 3.203). Her tümcedeki bir isim bir nesneyi temsil eder. "Ad, tümce içinde nesnenin yerini tutar" (TLP, 3.22). Bir ismin her zaman nesnesiyle aynı mantıksal biçime sahip olması gerekir. Bu gereklilik, nesnelere tüm olası birleşimlerinin, isimlerin tüm olası birleşimlerine uygun düşmesini garanti eder.⁷ Dil kabaca gösterme ve kastetme hedefine hizmet eden bir göstergeler sistemi olarak görüldüğü için, dünyayı dilin göstergeleri vasıtasıyla kastedilen olaylar, süreçler ve olgular topluluğu olarak görme eğilimi gösteririz. Bu yüzden göstergelerin işaret ettiği nesnelere nasıl işaret ettiği bize şaşırtıcı gelmez. Dolayısıyla nesnelere isimler tarafından nasıl yansıtıldığı veya temsil edildiği de şaşırtıcı gelmez.⁸

Dil ve Dünya Arasındaki Resimsel İlişki

Temel olarak dil ve dünya arasındaki yansıtma ilişkisi resimsel bağıntı yoluyla kurulur. Wittgenstein için tümceler birer resimdir ve bu resim olguların resmidir. Bir tümce olguların resmini verdiği taktirde anlamlı olabilir. Tümcenin içindeki unsurların olgudaki unsurlar ile uyumlu olması halinde tümce olgunun resmini verebilir ve dolayısıyla anlamlı olabilir. Hem tümce hem de olgu aynı mantıksal biçime sahip olduğu taktirde tümce olguyu yansıtabilir. Dil ve dünya arasındaki bu yansıtma ilişkisi, Wittgenstein'in resim teorisi dediği şeydir. Wittgenstein, resim teorisi yoluyla dil ile dünyayı birbirine bağlar. Resim kuramının temel amacı, tümcelerin doğaları gereği temsili olduklarını ve yerine geçme ya da vekalet etme biçiminde değil, resimler şeklinde temsil edildiklerini gösterme çabasıdır. Wittgenstein için "Tümce, gerçekliğin bir tasarımıdır" (TLP, 4.01). Bir müzik notası çalındığında işitilen sesleri resmetmesi gibi, bir tümce de aynı mantıksal biçimi paylaşır. Bu nedenle tümce gerçekliğin resmidir. Wittgenstein'in deyişiyle "tümce, gerçekliğin bir tasarımıdır. Çünkü tümceyi anla-

5 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 73-75.

6 Taylan Altuğ, *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2016), 91.

7 Jaakko Hintikka, *Wittgenstein Üzerine*, Çev. Fikret Osman, (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015), 36.

8 Erkan Sezgin, *Wittgenstein'in Ardından Beden ve Zihin Hareketleri*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), 54.

diğimda, onun ortaya koyduğu olgu durumunu tanımım" (TLP, 4.021). Resim kuramının veya resimsel ilişkinin dayandığı nokta, isimler ile nesnel arasındaki ilişkidir. Bir ismin anlamının nesnesi olduğu argümanı *Tractatus*'un merkezi argümanıdır ve diğer bütün tezler bu argümana dayanır. Tümceler yalnızca olgusal söylemlerdir ve yalnızca gerçekliğin resmini sundukları ölçüde doğrudurlar. Bu nedenle olgular dünyasını aşan şeyler hakkında konuşmak hiçbir şeyi resmetmeyeceği için saçmadır.

Anlamın Sınırları ve Etik

Wittgenstein için dünyayı ve gerçekliği yansıtan ya da betimleyen tümceler toplamından oluşan olgusal dilin söyledikleri dışında dünya hakkında konuşulamaz, dünya hakkında bir şey söylenemez. Wittgenstein, dilin ötesinde kalan her şeyi anlam-dışı olarak niteler. Olgusal dilin dışında kalan tümceler, olguları ve dolayısıyla gerçekliği ifade etmediği için Wittgenstein bu türden tümcelerin doğası üzerine bir soruşturma ya da araştırma yapmaz. Etik; olguları, dünyayı ya da gerçekliği betimleyemeyen tümcelerden oluşur ve dünyanın ötesine gönderilir.⁹ Etik, dünyayı meydana getiren olguların ya da gerçekliğin bir resmini veya bir betimini vermediği için anlam-dışıdır. Olgusal dilin sınırlarını aştığı, dünyanın bir parçasını betimlemediği ve dünyada bir karşılıkları bulunmadığı için anlam-dışı olarak nitelenir. Wittgenstein etiğin anlam-dışı olduğunu ve üzerine konuşulmadığını söylemesine ve *Tractatus*'ta da etikten çok kısa bir biçimde söz etmesine rağmen, bu eserin bir etik kitabı olduğuna yönelik yorumların olmasının sebebi nedir? Wittgenstein'in Ludwig von Ficker'e yazmış olduğu bir mektup bu türden yorumların yapılmasının nedenlerinden biridir. O mektubunda şunları söylemektedir:

"Kitabın anlamı etikdir. Önce *Önsöze* gerçekten şimdi bulunmayan, ama belki sizin için bir anahtar olacağından, burada size yazacağım bir cümleyi dahil etmek istemiştim. Yani şunu yazmak istiyordum; eserim iki bölümden oluşmaktadır: burada (*Tractatus* içinde) bulunan bölüm ve dahası, "yazmadığım" her şey. Ve en önemli olanı tam da bu ikinci bölümdür. Kitabım gerçekte, adeta içeriden, etik alana sınır çekiyor; ve inanıyorum ki bu, *kesin olarak konuşmak gerekirse*, ona sınırlar çizmenin *tek* yoludur. Kısacası, sanırım: *çoklarının üstüne kof söylemler* tutturduğu tüm şeyleri, ben, haklarında susarak, kitabımda tesis ettim."¹⁰

Wittgenstein'in Ficker'e yazmış olduğu mektuptan alıntılanan bu sözler, *Tractatus*'un temel hedefinin etik olduğunu ve kitabın yazıya dökülmeyen kısmının daha önemli olduğunu göstermektedir. David Pears'e göre bu mektubun anlamı şudur: Söylenemeyen, üzerine konu-

9 Cengiz Çakmak, "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi," *Felsefe Arkivi*, (1997), 147.

10 Gottfried Gabriel, "Edebiyat Olarak Mantık Wittgenstein'da Edebi Biçimin Anlamı Üzerine Açıklamalar", *Wittgenstein ve Dilin Sınırları* içinde, çev. Murat Erşen, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015), 104. Ayrıca bkz. Hans Sluga, *Wittgenstein*, (USA: Wiley-Blackwell, 2011), 52; David Pears, *Wittgenstein*, çev. Arda Denkel, (İstanbul: Afa Yayınları 1985), 90.

şulmayan ve bu yüzden de söze dökmeyi denemediği etik ve estetiğin, felsefe gibi söze dökmeyi denediklerinden daha önemli olduğudur. Ayrıca Pears, Wittgenstein'in tıpkı Kant gibi, etiği bilimin aşırılıklarına karşı korumayı amaç edindiğini ifade eder.¹¹ Benzer şekilde Cengiz Çakmak da Wittgenstein'in hedefinin, etiği bilimsel söylemle karıştırmamak olduğunu belirtir. Üzerine konuşulmayan konusunda susma gerekliliği, bilimsel olarak dünya üzerine konuşulamaması durumunda susulması gerektiğidir. Dolayısıyla Wittgenstein, bilim olguları açıklayamadığı zaman susulması gerektiğini vurgular.¹² Değer yargılarını olguları yansıtan tümcelerle ya da mantıksal totolojilerle ifade etmek olanaklı değildir. Bu nedenle etik, metafizik kuramların ya da geleneksel felsefesinin ele alınması gibi, Wittgenstein tarafından aşkın olarak nitelenip ele alınmaktadır.¹³ "Açık ki, Etik söylenmeğe gelmez. Etik aşkındır" (TLP, 6.421). Bilindiği üzere *Tractatus* önermeler biçiminde yazılmıştır. Wittgenstein argümanlarını daha çarpıcı bir şekilde aktarmak amacıyla bu tarzı benimser ve bu ifade biçimini de edebiyat, kültür ve dil eleştirmeni olan Karl Kraus'tan alır. *Tractatus*'un yazım biçimi düşünceleri vurarak dile getirir. "...düşünceler ne kadar iyi dile getirilmişse, o kadar büyük olacaktır. Darbeler, çivinin ne denli kafasına vurulmuşsa."¹⁴ Gottfried Gabriel açısından *Tractatus*'un üslubu, *Tractatus*'un etik anlamını dolaylı olarak gösterir. *Tractatus*, anlamsız tümceler vasıtasıyla dünyanın doğru yapısını yansıtmaya arzusu bakımından etik bir edimdir. Etik bir öğretim değil, bir eylemdir. Etik dile getirilemez olanı, söylenemez olanı ifade etmek isterken dilin sınırlarına çarpmaktadır. Bu çarpma bir eylemdir. *Tractatus*'un tümceleri mantıksal doğruluk bakımından doğru değildir ve anlam-dışıdır. Dünyayı doğru bir biçimde görmek amacıyla mantığın ve bilimin hakikatini aşarlar. Dünyanın doğru gösterimi *Tractatus*'un etik anlamıdır ve önermeler biçiminde yazmak da bu anlamı ifade etmenin en doğru biçimidir.¹⁵ *Tractatus*'un etik anlamı araştırılırken, *Tractatus*'un olgular üzerine, kendisi olgusal olmadığı için ifade edilemeyen, söylenemeyen veya dile getirilemeyen, ancak olgular dünyası yolundan geçerek gerçek manada kavranabilen bir şeyi söyleme girişimi olduğu belirtilmelidir.¹⁶ Dolayısıyla *Tractatus*'un kendisi de *Tractatus*'ta belirtilen dilin ve dünyanın yapısına aşkın olmak durumundadır:

"Benim tümcelerim şu yolla açılıcıdır ki, beni anlayan sonunda bunların saçma olduklarını görür, onlarla -onlara tırmanarak- onların üstüne çıktığında. (Sanki üstüne tırmandıktan sonra merdiveni devirip yıkması gerekir.) Bu tümceleri aşması gerekir, o zaman dünyayı doğru görür." (TLP, 6.54)

11 David Pears, *Wittgenstein*, çev. Arda Denkel, (İstanbul: Afa Yayınları, 1985), 90,93.

12 Çakmak, "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi", 146.

13 Pears, *Wittgenstein*, 93.

14 Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, 13.

15 Gabriel, "Edebiyat Olarak Mantık Wittgenstein'da Edebi Biçimin Anlamı Üzerine Açıklamalar", 107-109.

16 Pears, *Wittgenstein*, 91.

Alıntılanan bu tezi şöyle yorumlayabiliriz. *Tractatus*'un tümceleri de etiğin tümceleri gibi olgular dünyasını, olgu durumlarını ya da gerçekliği ifade edemediği için anlam-dışıdır ve dolayısıyla dünyaya aşkındır. Dil ve dünya arasındaki ilişkiyi açıklama çabası esasen metafiziktir. Dünya hakkında herhangi bir empirik veriye dayanmadan yapılan açıklamalar metafiziktir. Wittgenstein'in dünyaya ilişkin olarak kullandığı "olduğu gibi olan her şey" (TLP, 1) ya da "olguların toplamı" (TLP, 1.1) tümceleri metafiziksel tümcelerdir. Bu tümceler anlam-dışıdır. Çünkü dünyayı düşünmek için ve dünya hakkında bir şeyler ifade etmek için sınırın iki tarafını da düşünmek gerekir ki, bu da saçmadır. Dünyanın ne olduğunu anlamaya çalışmak düşünlmeyi düşünme girişimidir. Dolayısıyla dünya yalnızca olduğu şekliyle kabul edilmelidir. Dünya, dil ve düşünce hakkındaki tümceler, ifade edilmeyen şeyleri, dünya içindeki ifade edilebilen şeyler gibi ifade etmeye çalışmaktadır.¹⁷ *Tractatus*'un metafizik yönü budur. *Tractatus*'un tümceleri, metafiziksel söylemler içerdiği için anlam-dışıdır. *Tractatus*'taki tümcelerin tanımlamaya çalıştığı dünyadaki metafiziksel resim, dilimizin mantığıyla çatışmaktadır.¹⁸ Wittgenstein için etik değer de üzerine konuşulamayan metafiziksel bir konudur. Wittgenstein'in dünyanın doğru görülebilmesi için aşılması gerektiğini, etiğin dünyaya aşkın olduğunu ve *Tractatus*'un anlamının etik olduğunu ifade etmesi, aşılan dünyanın doğru görülmesinin tek yolunun bir anlamda etik olduğunu akıllara getirebilir ancak durum tam olarak böyle değildir. Dünyanın içinde etiği dile getirmeye yönelik bütün çabalar semantik olarak kısıtlanır ve etik, dünyanın dışına gönderilir. Dünyadan değer in ortadan kaldırılması, etiğin ve aynı zamanda teorikte ve pratikte ahlaki yargılama çabalarının ya da girişimlerinin anlamsız olduğu anlamını taşır. *Tractatus*'taki tümcelerin genel biçimine göre, yalnızca gerçeklikle ortak bir mantıksal biçime sahip tümceler anlam taşıyabilir.¹⁹ Wittgenstein değer in dünyanın içinde değil de, dünyanın ötesinde olduğunu açıkça belirtir:

"Dünyanın anlamı, dışında yatsa gerek. Dünyanın içinde her şey nasılsa öyledir, her ley nasıl olup-bitiyorsa öyle olup-biter; içinde hiçbir değer yoktur -olsaydı bile, hiçbir değer taşımazdı. Değer taşıyan bir değer varsa, bütün olup-bitmenin, öyle-olmanın dışında yatsa gerek." (TLP, 6,41)

Wittgenstein, değer kavramının yanı sıra mutluluk kavramı üzerinde de etiğin aşkınlığını temellendirir. O, "neden mutlu yaşamalıyız?" şeklindeki bir sorunun bütünüyle totolojik olduğunu dile getirerek mutlu bir yaşamın, kendinde doğrulanmış bir yaşam ve ulaşılması gereken bir yaşam biçimi olduğunu ileri sürer. Wittgenstein için bu, bütün yönleriyle gizemlidir. Bu gizem dile getirilemez. "Mutlu ve uyumlu bir yaşamın nesnel işareti nedir?" sorusu sorulduğunda, bu soruya da verilebilecek bir yanıt yoktur. Çünkü betimlenebilecek ya da açıklanabilecek herhangi bir nesnel işaret yoktur. Bu yüzden bu işaretin fiziksel bir işaret

17 Ali Utku, *Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 205,206.

18 Sluga, *Wittgenstein*, 43.

19 Dale Jacques, *Wittgenstein's Thought In Transition*, (Indiana/USA: Purdue University Press, 1997), 304.

olması mümkün değildir, yalnızca metafiziksel, aşkın bir işaret olabilir. Bu nedenle etik dile getirilemez, aşkındır.²⁰ Mutluluk, iyi yaşam ve değer, etiğin alanına girer ve mutlu yaşamın neden iyi olduğu, mutlu bir yaşamın nesnel işaretinin ne olduğu ve neden mutlu bir yaşam sürdürülmelidir soruları etiğin cevaplayacağı sorulardır. Wittgenstein için bu sorular mistik ve yanıtlanamazdır. Bu sorulara getirilebilecek herhangi bir açıklama mevcut değildir. Esasen Wittgenstein açısından “dile getirilemeyen bir yanıtın sorusu da dile getirilemez” (TLP, 6.5) ve “... bir soru, bir yanıtın bulunduğu yerde (bulunabilir): bu da ancak bir şeyin bulunabildiği yerde” (TLP, 6.51). Etiğin dile getirilemeyişinin anlamı budur. Ancak dile getirilemeyen yine de vardır ancak mistiktir, gizemlidir. Etiğin alanı, gizemlinin alanıdır ve olgular dünyası dışında bir bağımsızlığa sahiptir.

Wittgenstein açısından “Etik ile Estetik birdir” (TLP, 6.421). Etik ve estetik, esasen her ikisinin de gerçekliğin bir betimini vermemesi ve dünyaya aşkın olması bakımından birdir. Ancak Wittgenstein’in etik ile estetiğin aynı olduğuna ilişkin düşüncesinin kaynağı Schopenhauer’den gelmiş olabilir. Schopenhauer, insan nasıl yaşmalıdır? insan nasıl davranmalıdır? ya da insan nasıl eylemelidir? gibi geleneksel etik sorulara yanıt aramaz. Onun açısından etiğin davranışları yönetmek ya da insan karakterini ve alışkanlıklarını iyiye götürmek gibi bir hedefi de yoktur. “(...) Ahlak sistemlerimizin ve etiğimizin erdemli, asil, ve kutsal kişilere vesile olacağını ummak, estetiğimizin şairler, ressamalar ve müzisyenlere vesile olacağını beklemek kadar saçmadır.”²¹ Nasıl yaşanacağı ve yaşamın değeri konusunda felsefenin soyut kavramları yeterli değildir. Schopenhauer’in temel hedefi, dünyanın ve yaşamın nasıl kavranacağına dair bir soruşturmadır. “Schopenhauer için ahlaklılık, bir görev ya da “meli/malı” meselesi değildir; rasyonaliteyle temellendirilebilecek bir şey de değildir.”²² Ahlaklılık, Wittgenstein’in *Tractatus*’un 6.54 numaralı tezinde belirttiği gibi dünyayı doğru görmektir. Gabriel açısından Wittgenstein, Schopenhauer okumaları sayesinde “güzel” (schön) ve “seyretmek” (schaen) arasındaki bağın farkındadır. Dünyayı doğru görmek ile güzel tümceler arasında bir ilişki vardır. Tümcelerde dile getirilemeyen ve dünyanın dışına gönderilen etik, kendisini aforizmanın estetik biçiminde gösterir.²³ Üzerine konuşulamayan etik, kendini ancak estetik aracılığıyla gösterebilir. “Sanat eseri *sub specie aeternitatis*^{24*} görülen nesnedir; ve güzel yaşam *sub specie aeternitatis* görülen dünyadır. Bu sanat ve etik arasındaki bağlantıdır.”²⁵

20 Ludwig Wittgenstein, *Defterler 1914-1916*, çev. Ali Utku, (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004), 97.

21 Arthur Schopenhauer, *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya*, çev. A. Onur Aktaş, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020), 404. Ayrıca bkz. Arthur Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, çev. Levent Özşar, (Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları, 2014), 210.

22 Christopher Janaway, *Schopenhauer*, çev. R. Çağrı Ataman, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2007), 118.

23 Gabriel, “Edebiyat Olarak Mantık Wittgenstein’da Edebi Biçimin Anlamı Üzerine Açıklamalar”, 110.

24 * (Lat.) “Sonsuzluğun açısından”, “Ezeli-ebedi bir bakışla”. Bu deyim, Spinoza tarafından, şeylerin hep birden, ezeli-ebedi bir bakış açısıyla kavrandığı Tanrısal perspektif için kullanılmıştır.

25 Wittgenstein, *Defterler 1914-1916*, s. 102.

Metnimizin şu ana kadarki kısmında temel olarak Wittgenstein'da etiğin neden aşkın olduğu, Wittgenstein'ın ilk dönem felsefesinde etiğin yerinin ne olduğu ve *Tractatus*'un etik bir değer taşıyıp taşımadığı konularına hem kendi eserlerinden yola çıkılarak değinildi hem de bu konular hakkında bazı yorumcuların düşüncelerine yer verildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi yalnızca *Tractatus* ve *DeFTERLER* dikkate alındığında, Wittgenstein'ın ilk dönem felsefesinin etik alanda sonuçlar doğurmadığını söylemek mümkündür. Ancak o Ficker'e gönderdiği bir mektupta *Tractatus*'un bir etik kitabı olduğunu dile getirir. *Tractatus*'un bir etik kitabı olup olmadığı ve bu eserden etik bir değer çıkarılıp çıkarılamayacağını anlamak için Wittgenstein'ın Eylül 1929 ile Aralık 1930 yılları arası bir zamanda Cambridge'e gönderdiği *A Lecture on Ethics* başlıklı yazısına bakmak bize çok yardımcı olacaktır. Eğer Wittgenstein'ın mektubunda belirttiği gibi *Tractatus*'un anlamı etik ise ya da kimi yorumcuların ileri sürdüğü gibi *Tractatus* etik bir değer taşıyorsa, *Tractatus*'un yayınlanmasından sonra hazırlanan *A Lecture on Ethics*'in bu iddialara benzer bir açıklama bize sunması gerekir.

Wittgenstein *A Lecture on Ethics*'te Georger Edward Moore'un *Principia Ethica* (Etiğin İlkeleri) eserindeki "etik, neyin iyi olduğuna ilişkin genel bir soruşturmadır" tanımından yola çıkarak, etiğe daha geniş bir bağlamda açıklama getirmeye çalışır. O, Moore'un tanımına ek olarak etiğe ilişkin, değerli olanın araştırılması ya da gerçekten neyin önemli olduğunun araştırılması, yaşamın anlamının sorgulanması ya da yaşamı değerli kılan şeylerin araştırılması ve doğru şekilde yaşamının nasıl olması gerektiği biçiminde de tanımlar yapılabileceğini ileri sürer. Wittgenstein için bütün bu tanımlar, etiğin ilgilendiği konular hakkında bize fikir verir.²⁶ Wittgenstein açısından dünyanın yapısı tamamıyla açıklansa bile bu açıklama, etik ile ilgili hiçbir şey içermez. Dünya hakkındaki açıklamalar etik yargı ile ilgili herhangi bir şey ifade etmez. Bunlar, değerlin göreceli yargılarını, bilimsel önermeleri ve kurulabilecek bütün tümceleri içerir. Örneğin, bir cinayetin fiziksel ve psikolojik bütün detayları etik bir değer içermez. Cinayetin, örneğin, bir taşın yere düşmesinden ya da sonbaharda yaprakların dökülmesinden hiçbir farkı yoktur. Cinayetin detayları ya da tasviri, kişide öfke ya da başka duygulara uyandırabilir ancak bunlar yalnızca birer olgudur ve etik hiçbir değer içermez. Olgular ve tümceler söz konusu olduğunda, yalnızca göreceli değer, göreceli iyi ve göreceli doğru vardır. Etik aşkındır, doğaüstüdür ve sözcükler yalnızca olguları ifade etmektedir. Wittgenstein oldukça abartılı bir metafor kullanarak, eğer etik üzerine gerçek manada bir kitap yazılabilirse, bu kitabın bir patlamayla dünya üzerinde geri kalan bütün kitapları yok edeceğini belirtir.²⁷ Bu metafordan iki şey çıkarılabilir; birincisi, etik üzerine konuşmanın olanaksızlığı, ikincisi, eğer etik üzerine konuşulabilirse geriye kalan her şey üzerine susulması gerektiğidir.

26 Ludwig Wittgenstein, "A Lecture on Ethics," *Philosophical Review*, Vol.74, No:1, Duke University Press, 4,5.

27 Wittgenstein, "A Lecture on Ethics," 6,7.

Bütün etik ifadelerinde dilimizin yanlış bir kullanımının olduğunu söyleyen Wittgenstein açısından etiğin bütün önermeleri yalnızca birer benzetmeden ibarettir. Örneğin, “Bu iyi bir insandır” cümlesindeki “iyi” sözcüğü, “bu iyi bir müzisyendir” cümlesindeki “iyi” sözcüğüyle aynı anlamda kullanılmasa da aralarında bazı benzerlikler vardır. “Bu kişinin hayatı değerlidir” cümlesindeki “değer” sözcüğü, “değerli eşyalar” cümlesindeki değer sözcüğüyle aynı anlamı kastetmese de aralarında bir çeşit analoginin varlığından söz edilebilir. Wittgenstein için bütün dini terimler de benzetme yoluyla ya da alegorik şekilde kullanılır. Her şeye hakim olan Tanrı hakkında konuştuğumuzda ve onun önünde diz çöküp ona dua ettiğimizde; Tanrı, kendini büyük bir lütufta bulunan ve bu lütfu kazanmaya çalıştığımız bir insan olarak yansıtan büyük bir alegorinin bir parçası olarak görünür. Dolayısıyla Wittgenstein için etik ve dini dilde sürekli olarak benzetmeler kullanılır. Ancak benzetmelerin arkasında duran gerçekleri ifade etmek için benzetme ortadan kaldırılırsa, benzetmenin arkasında herhangi bir gerçekliğin olmadığı fark edilir. Başlangıçta benzetme olarak görünen şey, artık anlamsız olarak görünür. Burada da Wittgenstein, etik üzerine konuşulamayacağını, etik üzerine yapılan bir soruşturmanın da aslında boş bir çaba olduğunu belirtmeye çalışır. Etik üzerine konuşmaya ya da etik üzerine bir araştırma yapmaya yönelik her çaba dilin sınırlarına çarpar. Dilin kafesinin duvarlarını aşmaya çalışmak umutsuz bir uğraştır. Wittgenstein için etiğin söyledikleri hiçbir manada bilgimize bir katkıda bulunamaz.²⁸

Sonuç

A Lecture on Ethics'te Wittgenstein, *Defterler*'de ve *Tractatus*'ta etik hakkında söylediklerinden farklı bir şey söylememektedir. Her üç yazıda da bir benzerlik söz konusudur ve bu benzerlik etiğin dünyaya aşkın olduğu ve tümcelerinin anlam-dışı olduğudur. Wittgenstein'in mektubunda belirttiği gibi, *Tractatus*'un anlamı etik olsaydı ya da kimi yorumcuların ileri sürdüğü gibi *Tractatus* etik bir değer taşıyor olsaydı, 1918'de yazımı tamamlanan ve 1922'de Bertrand Russell'in giriş yazısıyla yayımlanan *Tractatus*'tan yaklaşık 11-12 yıl sonra Wittgenstein tarafından Cambridge'e gönderilen *A Lecture on Ethics*'te bu iddialara benzer açıklamalar olması gerekirdi. Ancak bu yazıda, *Tractatus*'ta etik hakkında öne sürülen fikirlerden başka iddialara rastlamak mümkün değildir. Dolayısıyla *Tractatus*'ta etik bir değer aramak ve *Tractatus*'un etik alanda sonuçlar ortaya koyacağını ummak boşunadır.

Dil ve dünya arasında bir resmetme ilişkisi olduğunu söylemek ve isim ile nesne arasında bir temsil ilişkisi olduğunu ileri sürmek, bütün sözcüklerin, hatta bütün bir dilin aynı biçimde çalıştığını düşünmektir. Böyle bir dil anlayışı yalnızca isimlere yönelir ve isimlerden farklı biçimde çalışan sözcük türlerini yok sayar. Etik de temelde isim ile nesne arasındaki temsil ilişkisine dayanan dil anlayışına uymadığı için hem dilin hem de dünyanın dışına gönderi-

28 Wittgenstein, “A Lecture on Ethics,” 9-12.

lerek anlam-dışı olarak nitelenir. Wittgenstein'ın tümceleri yalnızca olgusal söylemler olarak görmesi ve tümcelerin gerçekliği yansıttığı ölçüde doğru olduğunu düşünmesi, onun dilin anlamını araştırırken yalnızca olgusal bir temele odaklanmasına neden olur. Bu da farklı biçimde çalışan sözcükleri ve onların kullanımlarını göz ardı etmesine sebep olur. Bu nedenle o, ortaya koyduğu dil anlayışından farklı bir biçime sahip olan etiğin tümcelerini anlam-dışı olarak kabul eder.

Kaynakça

- Altuğ, Taylan. *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 2016.
- Çakmak, Cengiz. "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi," *Felsefe Arkivi*, (1997): 141-151.
- Gabriel, Gottfried. "Edebiyat Olarak Mantık Wittgenstein'da Edebi Biçimin Anlamı Üzerine Açıklamalar," *Wittgenstein ve Dilin Sınırları* içinde. Çeviren: Murat Erşen, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015, 98-111.
- Grayling, A.C. *Wittgenstein*. Çeviren: Muhsin Yılmaz, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2008.
- Hadot, Pierre. *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*. Çeviren: Murat Erşen, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Hintikka, Jaakko. *Wittgenstein Üzerine*. Çeviren: Fikret Osman, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2015.
- Jacquette, Dale. *Wittgenstein's Thought In Transition*. Indiana-USA: Purdue University Press, 1997.
- Janaway, Cristopher. *Schopenhauer*. Çeviren: R. Çağrı Ataman, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2007.
- Pears, David. *Wittgenstein*. Çeviren: Arda Denkel, İstanbul: Afa Yayınları, 1985.
- Schopenhauer, Arthur. *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*. Çeviren: Levent Özşar, Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları, 2014.
- Schopenhauer, Arthur. *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya*. Çeviren: A. Onur Aktaş, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Sezgin, Erkan. *Wittgenstein'in Ardından Beden ve Zihin Hareketleri*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- Sluga, Hans. *Wittgenstein*. New Jersey-USA: Wiley-Blackwell, 2011.
- Utku, Ali. *Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.
- Wittgenstein, Ludwig. "A Lecture on Ethics," *Philosophical Review*, Vol.74, no:1, Duke University Press, 1965.
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Çeviren: Oruç Aruoba, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Wittgenstein, Ludwig. *DeFTERLER 1914-1916*. Çeviren: Ali Utku, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.

Hannah Arendt Bağlamında Kötülük Problemi

Şehriban Yalap*

Öz: Hannah Arendt, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Nazi toplama ve imha kamplarında Yahudi soykırımına tanıklık etmiş Yahudi kökenli bir Alman yurttaşdır. Arendt, bütün bu olayları anlamlandırabilme amacıyla kötülük problemine yönelmiştir. Yaşadığımız yüzyılda kötülük insanca anlaşılabilir sebeplerle açıklanamadığı için kötülüğün artık daha radikal olduğunu iddia etmiştir. Arendt, Nazi olaylarıyla ortaya çıkan bu yeni suç türünü “radikal kötülük” olarak adlandırmıştır. Gerçek kötülüğün yani radikal kötülüğün, bencillikle ve diğer anlaşılır günah güdülerıyla bir alakası yoktur. Buna karşılık temelinde daha olgusal bir şey yani insanı insan olmaktan soğutmak vardır. Bu düşüncelerden sonra Nazi subayı Adolf Eichmann’ın işlediği savaş suçları nedeniyle Kudüs’teki yargılanma sürecine gözlemci sıfatıyla katılan Arendt, totalitarizmin geldiği son noktada saf kötülüğün ortaya çıktığını iddia etmiştir. Arendt’e göre dünyada işlenmiş en büyük kötülükler önemsiz insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Arendt, herhangi bir gayesi bulunmayan ve fikirden yoksun ruhsuz kalplerin birey olmayı reddetmeleri sonucu “kötülüğün sıradanlığı” kavramını ileri sürmüştür. Böylece bütün sorumluluğun üst mercilere bırakılması ile ortaya çıkan fikirsizlik kötülüğün kaynağıdır. Çalışmamızda, “radikal kötülük” kavramını felsefe diline kazandıran Kant’a da yönelmeyi ihmal etmeyerek Arendt’in kötülük üzerine düşünceleri ele alınacaktır. Dolayısıyla kötülüğün egemenliğine karşı durmak için kötülüğün kaynağını ve doğasını bilmenin gerekliliğini açıklamaya çalışmak ve buradan yol çıkarak kötülüğün epistemik, ontolojik ve etik boyutunu tartışmaya açmak temel amacımız olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arendt, Radikal Kötülük, Kötülüğün Sıradanlığı, Fikirsizlik, Etik.

Giriş

İnsan yaşadığı çevreyi kullandığı kavramlarla anlamlandırmaya başlar. Kullanılan kavramlar anlamını yitirdiğinde bireyin eylemleri de birey olma bilincinden kopmaya başlar. Nazi toplama ve imha kamplarında görev alan bireyler yaptıkları eylemleri kötülük olarak görmüyor ve birey olma bilincinden uzaklaşmışlardır. Ahlaken doğrunun iyinin karşısında olan, mutluluğun önüne set çeken ve fıtrattan saparak acı veren gerek insan fiilleriyle gerek doğadan tezahür eden dünyadaki yaşama ve insana zarar veren olaylara, durumlara, oluşumlara kötülük denir.¹ Çalışmamızda Arendt ve Kant’ta kötülüğün ne anlama geldiği üzerinde duru-

* Felsefe, Mardin Artuklu Üniversitesi. sehriban_yalap@hotmail.com

1 Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, çev. Özge Çelik, (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 282.

lacak ve radikal kötülüğün doğası ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kötülüğün egemenliğine karşı durmak için kötülüğün kaynağını ve doğasını bilmenin neden temel şartlardan biri olduğunu açıklayıp makalemizi bitireceğiz.

Bu perspektifte üç kötülük türünden bahsedebiliriz: İnsan müdahalesi olmaksızın doğadan kaynaklı kötülükler; deprem, sel, salgın hastalıklar, toprak kaymaları gibi *metafiziksel kötülükler*. İkinci kötülük türü soykırım, işkence, cinayetler şeklinde bizzat akliselim insanın gerçekleştirdiği ahlaki görevlere karşı gelinmesi ile ortaya çıkan *ahlaki kötülük* türüdür. Son kötülük türü ise acıyla belirlenen *fiziki kötülüktür*.² Kötülüğün ortaya çıkardığı sorun dini ya da dünyevi kavramlarla ifade edilse de dünyayı tam olarak anlamamız noktasında daha fazla rol oynar. Bundan dolayı bir yöne ait olmaksızın salt etik ile metafizik arasında bir bağ kurar.

Yahudi kökenli bir Alman yurttaşı olan Hannah Arendt (1906-1975), Nazilerin yapmış olduğu soykırıma tanıklık ettiği için kötülük ve kötülüğün doğrudan ya da dolaylı kaynağı olarak gördüğü düşünce, tutum ve eylemler ile yüzleşmiştir. Nazilerin "Nihai Çözüm" olarak adlandırdığı bu soykırımın en somut ifadesi toplama kampları olmuştur. Toplama kamplarının en büyüğü olan Auschwitz Nazi dehşetinin sembolü olmuştur. Auschwitz'de yaşanan olaylar kötülük kavramını aştığı için bütün bu katliamları ifade etmesi için holokost (holocaust) kavramı kullanılmıştır. Holocaust, terim anlamı itibarıyla Yunanca ὅλο/λόλος (bütün) ve καυστός/καυστος (yanmış) sözcüklerinin holókaustos/ὀλόκαυστος şeklindeki birleşiminden oluşur ve genelde Yahudi soykırımın ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.³ Arendt, daha önce benzerine rastlanmamış bu kötülülere bir anlam vermeye gayret etmiş ve kötülük hakkında bazı soruşturmalar yapmaya başlamıştır.

"Bir insanın aklının ve vicdanın kabul edemeyeceği bunca kötülüğü bir diğer insan nasıl işleyebiliyor?" sorusuna Batı düşüncesinin "kötü niyet" olarak verdiği açıklamaya karşı⁴ Arendt'in ortaya attığı "kötülüğün sıradanlığı" kavramı ile gerçekte ne demek istediği üzerinde duracağız.

Nazi Olayları Bağlamında Radikal Kötülük

Kötülüğün kökü bilimperestlikte ya da totalitarizmde görülebileceği gibi doğrunun/hakikatin gücünün her şeye yetmeye yönelik arzusundan kaynaklanır. Bu arzu "her-şeyi-söyleme" arzusudur. Ne pahasına olursa olsun, kötülük, adlandırma isteğidir.⁵

2 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 524-525.

3 Kemal Bakır, "Hannah Arendt'te Kötülük Problemi," *Kaygı*, no.25, (2015): 98.

4 Berrak Coşkun, "Hannah Arendt'e "Radikal Kötülük" Problemi," (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, 2012), 3.

5 Alain Badiou, *Sonsuz Düşünce*, çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 34-35.

Arendt, kötülüğün radikal doğasına dair fikirlerini totaliter rejimlerle ilişkilendirmektedir. Arendt'e göre, totalitarizmin amacı insanlar üzerinde baskıcı bir yönetim oluşturmaktan ziyade içerisinde insanların değersiz ve gereksiz olduğu bir sistem inşa etmektir. Radikal kötülük, "insanları insanlar olarak gereksiz kılmak"⁶ noktasında kendini gösterir.

Kant, kendimiz için isteme maksimleri ortaya koymaya başladığımız anda kendisini bize ilk gösteren, doğrudan doğruya bilincine vardığımız şeyin ahlak yasası olduğunu açıklar.⁷ Kant'ın "Komşunuzu *kendiniz* gibi sevin", "*kendinize* yapılmasını istemediğiniz şeyi başkasına yapmayınız" ya da "öyle eyle ki, eyleminin maksimi tüm anlaşılabilir varlıklar için evrensel yasa olsun" formülleri gibi genel emirlerin özetlendiğine inanılan az sayıda ahlaki önerme, insanın kendisiyle olan ilişkisini ölçüt olarak alır. Arendt, bu ölçütün bir Yahudi-Hıristiyan kaidesi olan öz sevgi mi yoksa Kant felsefesinde öz-nefret mi olduğunun önem arz etmediğine değinir.⁸ Arendt'in kendiliğindenliğin, insanlardaki bütün öngörülemezliğin kaldırılmasıyla birlikte ortaya çıktığını iddia ettiği gereksizliğe/lüzumsuzluğa yaptığı söz konusu vurgunun, radikal kötülüğün doğası hakkında gözden kaçırılmaması gereken ilk husus olduğu söylenebilir.

"Ve totalitarizmin son evrelerinde mutlak (mutlak, çünkü bunun insanın anlayabileceği güdülerden çıkarsanması olanaksızdır) bir kötülüğün boy gösterdiği doğru olduğu kadar, onsuz Kötülük'ün radikal doğasını asla tam olarak bilemeyeceğimiz de doğrudur"⁹ Arendt'e göre her tür felsefe geleneğinde radikal kötülüğün kavranamaz oluşu içkin bir özelliktir. Kant, hem şeytanın dahi ilahi bir kaynağının olduğunu kabul eden Hıristiyan teolojisinde hem de radikal kötülüğü akla uygun güdülerle açıklanabilecek şekilde "sapkın kötü bir irade" kavramıyla akılsallaştırmasına rağmen böyle bir kötülüğün varlığından şüpheye düşmüştür. Bu sebeple bütün gerçekliğiyle insanlığı bunaltan, bütün kuralları yıkan ve sık sık karşılaşılan bu fenomeni anlamak üzere başvurulabilecek hiçbir şey yoktur. Totaliter bir rejim olan Nazizm'in ortaya koyduğu kötülüğün anlamlandırılmayacağı kanaatiyle meseleyi şimdilik sonlandıran Arendt daha sonra Nazi suçlarıyla ilgili yargılamalarda özellikle de biz-zat katıldığı Eichmann davası sürecinde meseleyi tekrar ve farklı bir yaklaşımla ele almış ve "radikallikle" nitelediği ve açıklanamaz olduğunu düşündüğü kötülüğü bu kez "sıradanlıkla" açıklamaya çalışmıştır.¹⁰

6 Coşkun, Hannah Arendt'e "Radikal Kötülük" Problemi, 33.

7 Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1999), 22.

8 Hannah Arendt, *Sorumluluk ve Yargı*, çev. Müge Serin, (İstanbul: Sel Yayınları, 2018), 73.

9 Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları/2 "Emperyalizm"*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 12.

10 Bakır, "Hannah Arendt'te Kötülük Problemi," 101.

Adolf Eichmann'ın Yargılanması Bağlamında Kötülüğün Sıradanlığı

Geleneksel ahlaki yargı standartlarına göre Nazi suçları o kadar farklıdır ki anlaşılmalari ve topluma, düşünörlere göre değerdendirilmeleri mümkün değildir. Kötölüğün sıradanlığı kavramı, Nazilerin Yahudileri yok etmek için planladığı, “Nihai Çözüm”de aktif rol alan ve savaş sonrası İsrail ajanlarıncı Buenos Aires’in kenar mahallelerinden birinde yakalanan ve Kudüs’e kaçırılıp yargılanan eski Nazi subayı Yarbay Adolf Eichmann’ın (1906-1962) hikayesi, yargılanma ve savunması üzerine kurgulanmıştır. Eichmann, 1961 yılında çıkarıldığı Kudüs Bölge Mahkemesi’nde on beş ayrı iddia ile suçlanmıştır. Arendt, Nazilerin Yahudi halkına karşı işlenen bu suçları insanlığa karşı işlenmiş olarak kabul etmiştir. “Nazi ve Nazi işbirlikçileri Yasası”na göre yargılanan Eichmann her suçlamayı “Bu iddianame bakımından suçsuzum.” diyerek reddetmiştir.¹¹

Eichmann duruşma boyunca “iddianame bakımından suçsuzum” dese de fiillerinin suç unsuru teşkil ettiğinin bilincindeydi. Kendisinin bir pislik olmadığını, milyonlarca kadın, erkek ve çocuğı büyük bir keyifle ölüme yollamayı sadece kendisine emredileni yaptığı için vicdan azabı çekmesi gerekmediğini ifade ediyordu. Eichmann birçok psikiyatristten de “normal” raporu almıştı. Yaptığı fiillerin bir suç unsuru teşkil etmediğini savunduğı için “çok tehlikeli, doymak bilmez bir öldürme dürtüsünü saplantı haline getirmiş”, “sapık, sadist bir kişilik” iddiaları ortaya atılmıştı oysa bu iddiaların aksine Eichmann gayet normal bir insandı.¹²

İşlenen bir kabahatin suç sayılması için ortada bir kasıt olması gerekiyordu. Uygur hukuk bilimi belki de başka hiçbir niteliğıyle, özne faktörünü göz önünde bulundurması kadar övünmez. Kastın olmadığı yerde, suç işlendiğini hissetmeyiz.¹³ Eichmann’a göre fiilleri bir suça değil bir ideale hizmet ediyordu. Eichmann “idealist” dediğimiz kişinin fikri için yaşadığını ve fikri için her şeyi, herkesi feda etmeye hazır olduğunu savunmaktaydı. Eğer yapması gerekseydi babasını dahi öldürmekten çekinmeyeceğini polis soruşturmasında dile getirirken, emirlere itaat edip emir kulu olduğunu göstermekten ziyade tam bir “idealist” kişi olduğunu vurgulamaya çalışıyordu. “İdealist” kişinin de herkes gibi duyguları olurdu, fakat “fikri” ile uyum sağlamıyorsa, bu duyguların yapılması gerekeni engellemesine asla müsaade etmezdi.

Eichmann duruşmasına dair Arendt şunları aktarır: *Fiiller korkunç olsa bile, fail ne korkunç ne de şeytani*¹⁴dir. Nazi rejiminde kendisine verilen görevi sorgulamayan ve kabul etmekte hiç de zorlanmayan rolünü en iyi şekilde yerine getiren bir savaş suçlusuydu. Eichmann’da

11 Arendt, *Kötölüğün Sıradanlığı*, 31.

12 Arendt, *Kötölüğün Sıradanlığı*, 35-36.

13 Arendt, *Kötölüğün Sıradanlığı*, 282.

14 Arendt, *Sorumluluk ve Yargı*, 147.

görülen şey aptallık değildi tam anlamıyla bir düşünme yetersizliğiydi. Düşünme yetersizliğinin ilk başladığı yer ise vicdan dürtüsünün iflas ettiği yerd. *Vicdan rahatsızlığı olmadan vicdan rahatlığı da olmaz; ilkinin bulunmayışından başka bir şey değildir ikincisi.*¹⁵

Tartışmalı bir kavram olacağını bile bile Arendt son kertede kötülüğü sıradanlıkla niteler ve gündelik hayatta “oldukça sıradan bir deneyim” olan “düşünce yoksunluğu”nun ya da “düşüncesizlik” eş deyişle “fikirsizlik”liğin bir sonucu olarak “kötülüğün sıradanlığı”nı ileri sürer.¹⁶ Kötülük o kadar çok artmış ve kabul edilebilir hale gelmişti ki artık Naziler için kötülük diye bir sorun yoktu ve bu doğrultuda onlar sadece görevlerini yapıyordu, tıpkı Kant’ın iki elin kanda da olsa görevini yapma mottosuyla hareket etme bilinciyle eylemlerini gerçekleştiriyorlardı.

Sonuç

İnsanın kaynağını bilmediği bir şeyle mücadele etmesi güçtür. Bir problemi anlamak ya da çözmek istediğimizde yapmamız gereken şeylerden biri de onun temel nedenini araştırmaktır. Kötülüğün egemenliğine karşı da yapmamız gereken ilk adım ortaya çıkmış kötülüğün kaynağını ve doğasını bilmektir.

Geleneksek ahlak anlayışımızdan çok farklı bir şekilde ortaya çıkan Nazi olayları bizlere her şeyin mümkün olabileceğini hatırlatmıştır. Bir topluluğa bağlı olsak da eylemlerimiz bireysel sorumluluğu gerektirir. Arendt, bireysel sorumluluğu tekrar gündemimize almamız noktasında bizlere büyük bir katkıda bulunmuştur. Bir fikri önemsemek başka bir şey, önemsenene göre yaşamak başka bir şeydir. Birinde kendi penceresimizi genişletme eylemi gerçekleşirken diğerinde kendi penceresimizi yok sayarak başka bir pencereyi kabullenme vardır. Çevremizde olup bitenlere uyum sağlamaya çalışırken uyum sağlamaya çalıştığımız eylemin mahiyetini kendi vicdan süzgecimizden geçirmek insan olmanın koşullarındandır. Kişi insan olmağını koruyabilmesi için başkalarının ilkelerine sığınmadan kendi vicdanını diri tutmalıdır.

15 Arendt, *Sorumluluk ve Yargı*, 148-149.

16 Kant’ın terminolojisinde “*quaestio facti*” bir kavramın hangi yolla edinildiği “*quaestio juris*” ise ne hakla edinildiğine ilişkindir. (Hannah Arendt, *Sorumluluk ve Yargı*, 149).

Kaynakça

- Arendt, Hannah. *Sorumluluk ve Yargı*. Çeviren: Müge Serin, İstanbul: Sel Yayınları, 2018.
- Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları 2 "Emperyalizm"*. Çeviren: Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Arendt, Hannah. *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*. Çeviren: Özge Çelik, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Badiou, Alain. *Sonsuz Düşünce*. Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Bakır, Kemal. (2015/25) "Hannah Arendt'te Kötülük Problemi," *Kaygı*, no.25, (2015): 97-113.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Coşkun, Berrak. "Hannah Arendt'e "Radikal Kötülük" Problemi," Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, 2012.
- Kant, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1999.

Deleuze Felsefesinde Düşünce ve Yaşam Bağıntısının Temelleri

Şeyma Cengiz*

Öz: Felsefenin kadim ayrımlarından biri olarak bilinen düşünce ve yaşam, Deleuze'ün felsefi sisteminde açıkça bertaraf etmeye çalıştığı bir ayrım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman ihmal edilmiş düşüncenin, kimi zaman da ihmal edilmiş yaşamın temele alındığı bir düşünce tarihi içerisinde, düşünce ve yaşam arasına konulmuş olan aşılmaz mesafeler kendisinden önce birçok filozof tarafından kapatılmaya çalışılmıştır. Deleuze, bu hususta felsefe tarihinde kilit role sahip olan üç filozofu kendi sisteminin temeline yerleştirerek düşünce ve yaşam arasındaki mesafeyi kapatmayı amaç edinmiştir. Bu çalışmada Deleuze'ün felsefe yapma amacına temel teşkil eden üç filozof: Spinoza, Nietzsche ve Bergson temel gayeleri bakımından ele alınarak bu filozofların Deleuze ile benzerlikleri vurgulanmıştır. İçkin bir ontoloji ile farkın olumlandığı ve bu sayede yaşam ile düşünce arasındaki mesafenin kapatıldığı bu üç figürün Deleuze felsefesinin oluşumundaki rolleri açığa çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Düşünce, Yaşam, İçkinlik Düzlemi, Fark, Virtüel, Edimsel.

Giriş

Deleuze; sinema, sosyoloji, psikoloji, felsefe ve edebiyat gibi birçok alanda yapmış olduğu çalışmalarla, postyapısalcı felsefenin en önemli figürlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Felsefi çalışmalarında amaçladığı; aşkın bir geleneğin felsefede yapmış olduğu dönüşümü tersine çevirerek, aşkın olan varlık telakkisini içkinleştirmek ve buna bağlı olarak sırasıyla ağaçvari dikey bir düşünme biçiminin yerine köksapvari yatay bir düşünme biçimini geçirmektir. Fark algısını iç ve dış referanslarla belirlemenin yaratacağı ontoloji biçimlerine odaklanan Deleuze, Fark'ın içsel belirlenimi ile virtüel alana gönderme yaparak bu kavramı olumsuzlayıcı niteliğinden arındırıp ona olumlayıcı bir nitelik kazandırır. Deleuze'e göre düşünce ve yaşam arasındaki kopukluğun giderilmesi, ancak şeylerdeki Fark'ın bir aşkına referansla belirlenmemesiyle yani Fark'ın olumlanmasıyla mümkündür. Bu nedenle Deleuze'ün, pratik bir problem olan 'şeyler' arasındaki aşkın algılayışa dayalı hiyerarşinin neden olduğu yaşamın ıskalanması durumunu ortadan kaldırmak gibi bir hedefe sahip olduğu iddia edilebilir.

* Felsefe, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi. seymacengiz43@gmail.com

Heardt'ın ifadesiyle 'felsefede bir çırak' olan Deleuze, bu hedefi kendi felsefesine işleyecek olan nesnelere felsefe tarihinden devşirir. Ve ona göre felsefe tarihi okumanın yegane yolu budur. Felsefe tarihinden birçok figürü inceleyen Deleuze, kendi Fark ontolojisinin temellerini Spinoza, Bergson ve Nietzsche'de bulur. Hakikati çoğullaştırır, Fark'ı ve yaşamı olumlayan ve nihayetinde yaşamın düşünceyle birliğini sağlayarak felsefeye ivme kazandıracak olan temeller, bu üç filozofun Deleuze yorumuyla ortaya çıkacaktır. Bu nedenle çalışmanın "Deleuze'de Yaşamın Olumlanması: Fark Ontolojisi" başlıklı ilk bölümünde, Deleuze'ün felsefi sistemi kendi kavramlarıyla birlikte tanıtılmıştır. Felsefi sistemini kurma amacından, hedef aldığı düşünce biçimlerine kadar analiz edilen Deleuze, nihayetinde yaşamla düşünce birliğinin sağlanması konusunda sistemini oluşturan diğer filozoflara geri götürülecektir.

"Fark Ontolojisinin Temelleri: Spinoza'da İçkinlik Düzlemi" başlıklı ikinci bölümde, aşkınlık eleştirisi ile Deleuze'ün felsefesine temel oluşturan Spinoza'nın görüşlerine yer verilmiştir. Bir 'Fark Ontolojisi' yapmayı mümkün kılacak olan içkinlik düzlemi, Deleuze'e Spinoza'dan tevarüs olmuş; düşünce ve yaşamı birleştirecek olanla, yaşamın kendisini olumlayacak olan ontoloji tam da bu noktada temellenmiştir. "İçkinlik Düzleminin Neticesi: Bergson ve Nietzsche'de Düşünce-Yaşam Birliği" başlıklı son bölümde ise, aşkın bir ontoloji yerine içkin bir ontolojinin tesis edilmesinin düşünce ve yaşamda hasıl edeceği birliğe odaklanılmıştır. Düşünce ve yaşam birliğinin hem Deleuze hem de felsefesinin temelini teşkil eden üç filozof tarafından amaçlanması çalışmanın esas savını oluşturduğu için Nietzsche ve Bergson bu bağlamda incelenmiştir. Spinoza ile içkinlik düzleminin ontolojik bakımdan ön plana çıkarılması, sonraki bölümde makalenin temel iddiasını dile getirmeyi olanaklı kıldığı için tekrara düşmemek adına filozoflar belli çerçevelerle sunulmuştur.

Deleuze'de Yaşamın Olumlanması: Fark Ontolojisi

Deleuze, herhangi bir probleme sırtını yaslamayan bir felsefe okumasının anlamsız olacağını iddia ederek, pratikten teoriye yönelen felsefi bir seyri açığa çıkarmıştır. Düşünce-veya kavram- ile yaşam arasına konulmuş olan aşılmaz mesafeleri kapatmayı amaç edinen Deleuze, felsefe ile kurmuş olduğu bağın nedenlerine dolaysız bir açıklama getirerek, onun vasıtasıyla bir kez daha yaşamı yakalamanın peşindedir: Düşünce, yaşamı kavramda dondurmadan nasıl yakalayabilir?¹ Amacı doğrultusunda her şeyin kendisini büyük Spinoza-Nietzsche özdeşliğine götürdüğünü iddia eden Deleuze için Spinoza, Nietzsche ve Bergson kendi felsefi problemlerini çözmek için yalnızca birer araçtır.² Ona göre felsefe tarihi

1 Gilles Deleuze, *Bergsonculuk*, çev. H. Yücefer, (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2006), 8-9.

2 Gilles Deleuze, *Müzakereler*, çev. İ. Uysal, (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2020), 143.

çalışmak tam da gereken problemin çözümü için filozoflardan alet kutuları devşirmektir.³ Deleuze tarihteki büyük filozofları güncel problemlerin çözülebilmesi için birer nesne, kendisini ise bu nesnelere veya onlardan devşirdiği alet takımlarını kullanan 'felsefede bir çırak' olarak gösterir.⁴

Felsefede kavramın öneminin altını çizen Deleuze için felsefe tarihi sadece düşünceler üretmeye yarayan bir disiplin değildir. Resimdeki portre sanatı ile felsefe tarihi arasında benzerlikler kurarak felsefe tarihinin de zihinsel kavram portreleri olduğunu vurgular. Ortak paydaları, üretilmiş olmaları ve bu üretimin yeniden gerçekleşmesinin önünün kapalı olmasıdır. Filozoflar yeni kavramlar ortaya koyar ve bu kavramların bağlantılı olduğu problemleri tamamen söylemezler. Deleuze, "Felsefe tarihi, bir filozofun söylediğini yeniden söylememeli, kaçınılmaz olarak sezinlettiğini söylemediği halde söylediğinin içinde mevcut olan şeyi söylemelidir." ifadesiyle, felsefe tarihinden beklentisini dile getirmiştir.⁵ Bu ifade Deleuze'ün Fark ve tekrar kavramlarının felsefe tarihindeki açılımı olarak değerlendirilmelidir. Filozofun yeniden söylememesi gereken, fakat söylemediği halde söylediği sözün içinde bulunması gereken şey, ayınının değil Farklının bir tekrarı olarak ifade edilebilir.

Kavramlar icat etmekten ibaret olan felsefe, bu işlevi yerine getirdiği sürece doğası gereği yaratıcı ve de devrimcidir. Bu yaratıcı ve devrimci olmanın koşulunu kavramların bir gerekliliği ve bir özgünlüğü olmasına bağlar. Kavramların bu koşulu yerine getirmesi de gerçek problemlere karşılık gelmeleri ölçüsünde mümkün hale gelir. Kavram Deleuze için o denli önemlidir ki kavramı, "düşüncenin basit bir kanı, bir görüş, bir tartışma, bir gevezelik olmasını önleyen şey" olarak tanımlar.⁶ Bununla birlikte onun için kavramın duygu ve algı olmak üzere iki ayrı boyutu da söz konusudur. Diğer bir ifadeyle kavram, duygu ve algı ayrılmaz bir bütün oluşturarak sanattan felsefeye ve felsefeden sanata doğru sürekli bir devinim halindedir. Bu husus Deleuze'ün kavramla yaşamı birleştirme arzusunun temel ifadesi olarak yorumlanmalıdır. Çünkü bu ifadelerin devamında felsefenin sadece kavramlarla felsefi bir anlayışa değil, aynı zamanda algılar ve duygularla devamlılık sağlayan felsefi olmayan bir anlayışa da gereksindiğini idrak ettiğini söylemektedir. "Felsefe, felsefe-olmayan ile esaslı ve olumlu bir ilişki içindedir" ifadesinin ardından Spinoza ve Nietzsche'yi örnek verir. İfadeleri, "Felsefede canlı olanı öldüren bir bilgi fazlalığına" yönelik bir tepki olarak değerlendirilmeli, iki kanattan biri olarak felsefi-olmayan boyutun, yetersiz ya da geçici olmadığı bu ifadelerden çıkarsanmalıdır.⁷

3 Deleuze, *Bergsonculuk*, 8.

4 Michael Heardt, *Gilles Deleuze: Felsefede Bir Çıraklık*, çev. İsmail Öğretir ve Ali Utku, (İstanbul: Otonom Yayınları, 2012), 195.

5 Deleuze, *Müzakereler*, 143.

6 Deleuze, *Müzakereler*, 144.

7 Deleuze, *Müzakereler*, 147.

Deleuze, düşüncenin -ya da kavramın- yaşamdan koparak, yaşam için fazla soyut kalmasını aşkınlık barındıran felsefe sistemlerine bağlamakla birlikte eleştirilerine nihai hedef olarak aşkınlığı koymuş, aradaki mesafeyi bu doğrultuda kapatmayı amaçlamıştır. Bu amacı doğrultusunda Deleuze, klasik felsefe geleneği olarak adlandırdığı Sokrates'le birlikte başlayan dönemi hedef almıştır. Bu döneme dair eleştirilerinin temelinde ise pratik bir sonuç olan hiyerarşik ağaçvari bir düşünme yapısı ve dönüşüme uğratarak vardırılabileceği köksap biçimli düşünme yapısının bulunduğu dile getirilebilir.⁸ Pratik kabullerin altyapısında bulunan aşkın ontolojiler, Sokratik dönemden tevarüs olmuş ve aynı sekanslarla türevlenerek sürdürüleğelmüş teorik bir şemaya işaret etmektedir. Aşkın ontolojik sistemin hasil ettiği ağaçvari düşünme biçimi tam anlamıyla düşünceyi yaşamdan koparan, onu statik çerçevesinde donduran bir noktaya temas ettiği içindir ki Deleuze, aşkınlığa karşı içkinlik düzlemini açığa çıkarmıştır. Pratik düzlemde düşünce ve yaşam özdeşliğini yeniden kuracak olan; teorik düzlemde içkin bir ontoloji ve bu ontolojinin sebep olduğu köksap biçimli düşünmeyi, aşkın bir ontoloji ve bu ontolojinin sebep olduğu ağaçvari düşünmenin yerine tesis etmekle mümkün olacaktır.

Yücefer, "Deleuze'ün içkinlik düzlemi adını vereceği şey, belki de kavramın yaşamla özdeşliğinden başka bir şey değildir." derken, Deleuze'ün inşa etmeye çalıştığı ontolojinin, yine kendi amaçları bakımından ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir.⁹ Düşünce ve yaşam arasında kaybedilmiş olan birlik ancak aşkın bir ontolojinin, hiyerarşik bir yapılanmanın ve ağaçvari bir düşünme biçiminin dönüşümüyle mümkün olacaktır. Deleuze felsefesinde, bu ikiliklerin temelinde tüm sistemin üzerine kurularak ifade edilebileceği bir kavram daha bulunmaktadır. Bu kavram tam da ontolojiyi aşkın düzlemde içkin düzleme çekme amacına paralel olarak "Fark"tır. Deleuze, bir Fark ontolojisi kurarken şeyler arasındaki bir Farka değil, şeylerin kendisi içinde bulunan bir Farka referans göndermektedir. Diğer bir ifadeyle şeyler arasındaki Farklılıklar, aşkın bir ontolojik düzlem perspektifinde belirlenecek olursa, Farkın inşası dış bir referansla belli bir hiyerarşiyi beraberinde getirecektir. Deleuze için bu noktada önemli olan; Farklılığı, şeylerin kendi içsel süreçlerini refere ederek açıklamanın yaratmayacağı hiyerarşidir.

Deleuze'de Farkın anlaşılabilmesi için iki temel kavram olarak virtüel ve edimselin açıklık kazanması gerekmektedir. Virtüel ve edimsel kavramlarının anlamı birbirleriyle ilişki içerisinde; aynı zamanda Aristoteles'in potansiyel ve aktüel kavramlarıyla karşılaştırıldıklarında açıklık kazanacaktır. Bir şeyin, henüz eylem haline geçmeden yani edimsel olmadan evvelki güçlü olma durumu virtüel bir alana işaret ederken, bu virtüel alandan eylem alanına çıkma

8 Kasım Küçükcalp, "Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı," *Kaygı* 12, (2009): 131-145.

9 Deleuze, *Bergsonculuk*, 10.

olanağı bulan her şey edimsel alanda var oluşu ifade eder. Diğer bir ifadeyle, virtüellik bir içkinlik düzleminde tüm olanaklı gerçekliklerin ikame ettiği bir alan olarak belirlenirken; edimsellik eşit ölçüde olanaklı olan, belirlenmemiş gerçekliklerin eyleme dönüştüğü alan olarak ifade edilir. Virtüel ve edimselin Aristotelesçi potansiyel ve aktüel kavram ikilisinden farkı, virtüel alanda var olan tüm imkanların gerçek olmasına karşın, potansiyelitede henüz bir gerçekliğin değil, yalnızca gerçekleşme olanağının bulunuyor olmasıdır.¹⁰ Yani Aristoteles'te gerçeklik potansiyel alanda değil, aktüel alanda söz konusu iken, Deleuze'de virtüellik tüm gerçekliklerin ikame alanıdır. Deleuze'de, gerçek olması için edimsel hale gelmek zorunluluğu bulunmayan imkanlar çokluğu, eş biçimli olarak gerçektir ve virtüel alandır. Aristoteles'te ise gerçeklik, tek bir edime koşullanmış potansiyelin aktüelleşmesine aittir.

Deleuze, Farkın hiyerarşik olmayan ontolojisini kurgulayabilmek için "Fark(lan/lılaş)ma kavramını ortaya atmıştır. Tek bir kavram olarak düşünmenin nesnesi haline gelen Fark(lan/lılaş)ma, iki ayrı bileşeni vasıtasıyla anlaşılır kılınmaktadır. Farkın dışsal ve içsel referanslarının anlaşılabilmesi için bizi virtüel ve edimsel alana gönderen Deleuze, hiyerarşik olmayan bir varlık inşası için gereken kavramsal donanımı sunar. "Virtüel içeriğin belirlenmesi Farklanma olarak adlandırılırken, bu virtüelliğin ayrı türlerde ve kısımlarda edimselleşmesi ise Farklılaşma olarak adlandırılmaktadır."¹¹ Virtüel, henüz edimselleşmemiş güçlerin toplamı olarak devamlı Farklanmakta olduğu için kendine ait bir çokluk barındırır. Edimsel olandaki Fark ile virtüel olandaki Farklanma bir özdeşlik durumunu ifade etmedikleri gibi; virtüel olan, edimsel olanın soluk bir kopyası da değildir. Bu nedenle edimsel olan kendini öncelleyen virtüellikten koparak kendi Farkını yaratır. İşte Deleuze bunu Farklılaşma olarak adlandırarak Farklanma'dan ayırır.¹² Edimsel olan Farklılaşarak bireyleştikçe, yani virtüel olanı belirlenmemiş yollarla gerçekleştirdikçe yeni tekillikler meydana gelecektir.

Fark ontolojisinin inşasında virtüel ve edimsel ayrımı oldukça önemlidir. Bir'e karşı Çok'un ortaya konuluşu, ancak Çok'un aşkın bir alana referans göndermeden kendi virtüel Farkıyla belirlenmesi sonucunda gerçekleşecektir. Aynı zamanda içsel ve dışsal olarak da ifade edilebilecek olan Fark, yaşamı olumlama boyutunda Deleuze için oldukça önem arz edecektir. Şeyler arasındaki Farkın dışsal belirlenimi ontolojik bir olumsuzlama ile sonuçlanırken, içsel belirlenimi ontolojik bir olumsuzlamayla sonuçlanacaktır. Bu noktaya kadar Deleuze felsefesinde iki ana tema karşımıza çıkmış bulunmaktadır: Yaşamın olumlanması ve Fark'ın dışsal değil de içsel bir biçimde belirlenmesinin bu olumsuzlamadaki zaruri rolü. Spinoza, Nietzsche ve Bergson, Deleuze felsefesinde bu iki temanın ortaya çıkmasına kaynaklık eden felsefe tarihinin en önemli üç figürü olarak belirlemektedir. Dolayısıyla bu iki temanın izlerini süre-

10 Hakan Yücefer, "Potansiyelleri Düşünmek Deleuze'de Virtüellik, Oluş ve Tarih," *Cogito* 82, (2016): 99-103.

11 Deleuze, *Bergsonculuk*, 45.

12 Deleuze, *Bergsonculuk*, 43.

bilmek için aşkınlığın eleştirilmesi ve içkinlik düzleminin ön plana çıkarılması paydasında bu üç filozofu incelemek gerekecektir.

Fark Ontolojisinin Temelleri: Spinoza'da İçkinlik Düzlemi

Deleuze için yaşamı olumlayabilmenin yolu Fark algılayışındaki hiyerarşik yapının çözümlenmesiyle mümkündür. Tüm eleştirisini yöneltmiş olduğu aşkınlık, Çok'un olumlanmasıyla ve dolayısıyla Fark algısının dışsal bir referansla değil, içsel bir referansla tesis edilmesiyle mümkün olacağı için Deleuze, amaçlarını gerçekleştirebilmenin yaratıcı bir yöntemi olarak bizi içkinlik düzlemine çağırmıştır. İçkinlik düzlemi, yaşamı olumlayacak, kavram ile yaşam arasında açılmış olan mesafeleri kapatarak Çokluk'a yer açabilecek önemli bir kavram olarak kökenlerini Spinoza, Nietzsche ve Bergson gibi önemli filozoflarda bulacaktır. Deleuze bu kökenleri açığa çıkararak kendini, kendi felsefesinin istinat noktalarının bir yenilenişi ve yeninin bir tekrarı olarak sunacaktır.

Spinoza, Deleuze için felsefe tarihinin en önemli filozofu, filozofların prensi hatta en katıksızıdır. Diğer tüm filozofların kendisine göre konumlandığı bir orijin noktası olan Spinoza, Deleuze tarafından filozofların İsa'sı olarak nitelendirilmiştir.¹³ Deleuze, asıl amacı etikle bağlantı kurabilmek için ontolojiden aşkınlığı kovmak olan Spinoza hakkında, "Aşkınlıkla hiçbir uzlaşmaya girmeyen onu her yerden kovup çıkararak tek filozof odur." ifadesini kullanarak, kendi felsefi motivasyonu ile ortak olan bir paydaya işaret etmiştir. Var olanlara 'aşkın' bir Varlık ya da var olanların ötesinde Bir, Tanrı ve İyi gibi ontolojik formlar yoktur. Bu nedenle Deleuze'e göre "İçkinliğin ancak kendine içkinlik olduğunu ve böylece sonsuzun devinimleriyle kat edilen, yoğunlaştırıcı ordinatlarla dolu bir düzlem olduğunu tastamam bilen kişi de Spinoza'dır."¹⁴ Bunların hepsinin varlığa içkin olduğunu iddia edecek olan Spinoza, aşkın bir formun olmadığı bir yerde Fark algısının da dışsal bir aşkınlığa referansla değil içsel bir düzeye referansla belirleneceğini iddia edecektir.

Bu bağlamda Spinoza öncelikle Platon'dan tevarüs olan ve tarih boyunca kendini dayatmış olan İyi, Bir ve Tanrı gibi sekanslara bağlı olan düşünme biçimlerine başkaldırır. Bunun bağlam açısından iki önemi bulunmaktadır: Bunlardan ilki bir aşkınlığı zorunlu kabul etmeleri; ikincisi ise ilk kabulün bir sonucu olarak varlıkta bir hiyerarşiyi zorunlu kılmalarıdır. Deleuze'e göre Spinoza'nın bütün problemi, sekansı ne olursa olsun "aşkınlık" düşüncesindedir. Bu durumda Spinoza, içinde bulunduğu çağın 'aşkınlını' sorguya çekmekle beraber pratik hayattaki tüm problemleri, temeldeki bu 'aşkın' varlığı dönüştürerek çözümleyecektir. Bir içkinlik ontolojisi kurmaya çalışan Spinoza ilk manevrasını, tekilliği koruyacak ve Fark'ı olumlu

13 Gilles Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, çev., Ulus Baker, (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2008), 9.

14 Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, 11.

bir doğayla tesis edecek olan bir hamleyle, Kartezyen metafiziğin töz kavramı üzerinde gerçekleştirir. Descartes'in üç ayırım türü¹⁵ belirleyerek Tanrı'nın doğasında bu ayırım türlerinden hangisini kullandığı üzerine analiz yapan Spinoza, bu noktadan hareketle Descartes'i eleştirir. Çünkü Descartes, iki tözün varlığını birden onaylayarak, gerçek ayırımı sayısal bir ayırım olarak ortaya koymuştur. Deleuze'e göre Spinoza *Etika*'da, gerçek bir ayırım ile sayısal bir ayırım arasında keskin bir çizgi çeker. Dolayısıyla Spinoza'nın gerçek ayırım ile sayısal ayırım arasında yapmış olduğu ayırım "tözün içsel nedenselliğini" açığa çıkarır. Sayı, dışsal bir nedene referans gönderen bir sınırlandırma içereceğinden tözsel bir doğaya sahip olamayacaktır. Fakat töz tanımı gereği dışsal bir nedeni gerektirmeyeceği için sayısal bir ayırım asla gerçek bir ayırım olamayacaktır. Sonuç olarak her bir sıfat, tek bir töz tarafından kuşatılan bir varlığa sahip olacak ve bu iddia Spinoza'nın Tanrı tanımını oluşturmasına hizmet edecektir. Böylece töz, sayısal alanın dışında ortaya konulduğu için Tanrı'nın tanımı da "sıfatların mutlak sonsuzluğundan oluşan mutlak-sonsuz bir varlık" olarak belirlenecektir.¹⁶

Bu tanımla birlikte Deleuze dikkatimizi Fark kavramına yönlendirir. Descartes'in gerçek ayırımının ilişkisel olduğunu dile getiren Deleuze, bu ayırımın büsbütün olumsuzlama üzerinden kurgulandığını dile getirir. Spinoza *Etika*'da, gerçek ayırımın kendisinde bulunan bu olumsuzlama ve ilişkiselliği tersine çevirmek için bir girişimde bulunmuştur. Descartes'in gerçeklik ayırımını, ilişkisel olan "...den Farklı" formatından kurtarmaya çalışan Spinoza; gerçek ayırımı kendine referansla, "x'te bir ayırım vardır veya daha ziyade, x Farklıdır" biçiminde ortaya koymayı amaç edinmiştir. Bu sayede sayısal bir ayırımdan koparılan gerçek ayırım mutlak olana taşınır. Bu taşımayla birlikte Mutlak, Varlıktaki Farkı ifade edebilecek bir kudrete erişerek diğer tüm ayırımları yeniden yapılandırır. Deleuze'e göre Spinoza ve Bergson'da aynı paydaya işaret eden şey tam da bu Fark algısının ontolojik dönüşümüdür. "İçsel Farkı olduğu gibi, saf içsel Fark olarak düşünmek, saf Fark kavramına ulaşmak, Farkı mutlağa yükseltmek."¹⁷

Bu tanım Deleuze tarafından, Spinoza'nın bizi içkinlik düzlemine çekişinin bir girişimi olarak değerlendirilir. Böyle bir içkinlik ontolojisi, varlığın eşitliğini gerektirir. Sadece kendinde bir eşitlik değil tüm varlıklar için eşitlik söz konusudur. Neden, her yere eşit bir derecede yakındır ki bu durum varlıkta bir hiyerarşiyi ortadan kaldırır. Varlıklar hiyerarşileri içinde rütbeleri dolayısıyla tanımlanmazlar. Deleuze'ün ifadeleriyle "Her biri, varlığa eşit olarak katılmakla ve varlıktan alabilecek olduğunu, özünün yeteneği uyarınca dolaysız, her türlü yakınlık ve

15 Bunlar; "iki töz arasındaki gerçek ayırım, töz ve onun ima ettiği kip arasındaki gerçek ayırım, bir töz ve bir sıfat arasındaki kavramsal ayırımdır." (Hardt, 2012:121)

16 Michael Hardt, *Gilles Deleuze: Felsefede Bir Çıraklık*, çev İsmail Öğretir ve Ali Utku, (İstanbul: Otonom Yayınları, 2012), 121-122.

17 Hardt, *Gilles Deleuze: Felsefede Bir Çıraklık*, 123.

uzaklıktan bağımsız bir biçimde almakla doğrudan doğruya Tanrıya bağlıdır.” İçkinlik nede- nin en üst düzeyliliğine tüm olumsuz teolojilere, tüm analogi yöntemlerine ve tüm hiyerarşik dünya anlayışlarına karşı durmaktadır. İçkinliğin içinde her şey bir olumlama olarak okunur.¹⁸

İçkinlik Düzleminin Neticesi: Bergson ve Nietzsche’de Düşünce-Yaşam Birliği

Düşünce ve yaşam özdeşliğinin temeli olan bir Fark ontolojisiyle, içkinlik düzlemine çe- kilmiş olan Varlığın, yaşamın olumlanmasının önünü açacak yegâne girişim olduğu iddia edilebilir. Bu nedenle içkinlik düzleminin ön plana çıkarılmasını Bergson’da da görürüz. İçkinlik düzlemi olarak virtüel alan, olanakla ya da gücüllükle aynı anlama gelmemekle bir- likte önceden belirlenmemiş olan bir gücü ifade eder. Onun virtüel ve edimsel algısı da Aristoteles’in potansiyel ve aktüel kavramlarıyla karşılaştırıldığında açıklık kazanır. Niteliksel fark (doğa farklılıkları) ile niceliksel fark ayrımı yapan Bergson, deneyimle birlikte bizlere sunulan karışımlara odaklanır. Bu karışımlar süre ve uzay olarak doğa bakımından iki farklı eğilimi bizlere sunmaktadır. En temel doğa farkı olarak süre ve uzayı ele alan Bergson, geri kalan tüm ikiliklerin buradan türediğini veya buraya ulaştığını kaydeder.¹⁹ Edimsel alana uzay ile temas ederken, içkinlik düzlemine yani virtüel alana süre kavramıyla temas eden Bergson’un odaklanacağı alan, yaşamı olumlamak adına virtüel alan olacaktır.

Felsefi sisteminde virtüellik kavramıyla gücüllüğü, çokluk kavramı ile Bir ve Çok’u, Fark kav- ramı ile de Olumsuzlama’yı aşmaya çalışan Bergson; felsefede kesin bilgiyi yakalamaya ça- lışırken, tam da düşünce ve yaşam arasındaki mesafeye ilişkin bir problemi açığa çıkarmak- tadır. Bergson’un kesinlikten anladığı, ne önermeler arası tutarlılık ne yanlışlanamazlık ne de gerekçelerin sağlam oluşudur. Onun kesinlikten anladığı, felsefenin içinde yaşadığımız gerçekliği diğer bir ifadeyle gerçek tekil deneyimi yakalayabilmesidir. Bergson bu anlamda kavramlarla yaşamın ilişkisini, ‘dünyaya bol gelen giysiler’ metaforuyla verir. Kavramların, yaşamın tekilliği içerisinde fazlaca geniş kaldığını vurgulayan bu mecaz, aynı zamanda kav- ramlardan “kesinliklerini” de alan unsurdur. Yani felsefenin kesinlikten yoksun olması, faz- lasıyla geniş kullanılan kavramlarla düşünmekle mümkün olmaktadır. Böylece “deneyimin somutluğu kavramın soyutluğunda, dünyanın biricikliği olanaklı dünyaların sonsuzluğun- da yitip gitmektedir.”²⁰

Virtüelin önemi, bir içkinlik düzlemi olarak kavram ile yaşamı özdeş kılan bir alana tekabül ediyor olmasıdır. Bunun aksine kavramı yaşama birkaç beden büyük kılan ise aşkın düşün-

18 Gilles Deleuze, *Spinoza ve İfade Problemi*, çev. A. Nahum, (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2013), 175-177.

19 Deleuze, *Bergsonculuk*, 21.

20 Deleuze, *Bergsonculuk*, 11.

me sistemlerinin düşünceyi soyutlaştırıcı etkisi olacaktır. Bu bağlamda kesinlik, Bergson'da "nesnesine uygun kavramlar yaratmak veya kavramsallığın sınırındaki kavramlarla düşünmek" olarak nitelendirilmektedir. Hali hazırda felsefi kavramlar kesin olmayan, yaşamı dışta-layan ölü kavramlar olduğu için Bergson, felsefe için nesnesini içselliği içerisinde yakalayan kavramları önermektedir. Bu da bizi Fark kavramının dışsal olmayan, yani içsel belirlenimine göndererek, içkinlik düzlemi olarak 'virtüel alanla', felsefe bağlantısının kurulmasını sağlayacaktır.²¹ "Bir şeyin kendisiyle ona özgü farkın özdeşliği olarak" tanımlanabilecek olan; nesnesini içselliği içerisinde yakalayan bilgi, aynı zamanda dolaysız bir bilgi olacaktır. Dolaysız bir bilgide kavranan nesne, kendisini diğer şeylerden ayıran türden bir farkla değil, kendi içsel farkıyla kavranmaktadır. Bergson'un nihayetinde vurgulamak istediği şey burada saklıdır. Kavramımız, ait olduğu nesnenin şeyin kendisinden daha geniş kullanılmadığı takdirde düşünce ile yaşam arasındaki kopukluk ortadan kaldırılacaktır.²²

Benzer şekilde Nietzsche de bir yaşam filozofu olarak karşımıza çıkmakta ve tıpkı Bergson gibi Sokrates'le başlayan sistemlerin bir tenkidini sunmaktadır. İlk olarak Nietzsche, insana kendi istençlerini unutturan, tüm dolayım katmanlarının üstünü açarak problemin çerçevesini çizmiştir. Bu çerçeve içerisinde, Sokrates'ten bu yana aşkın, tek bir hakikat tesis eden ve dolayısıyla tek bir kurtuluşa işaret eden tüm uğraklara karşı hakikatler çokluğu olarak perspektivizme, kurtuluş olarak da Antik Tragedyalarla bağlantısı kurulmuş olan felsefenin ortaya çıkaracağı sanata işaret etmiştir. Diğer bir ifadeyle eleştirilerinin varacağı hedef, insanı tüm bu boyunduruklardan kurtaracağına inandığı Sokrates öncesi Grek filozoflarının anlatılarını ve Yunan kültürel öğelerini referans alarak Tragedya ile felsefenin bağını yeniden kurmaktır. Felsefeyi Antik Yunan'da Sokrates öncesi döneme taşıma arzusundaki sebep, Sokrates'le birlikte başlayan ve sistem filozoflarında kendini gösteren bir durum olarak yaşamın düşünceden tamamıyla dışlanmasıdır. Nietzsche'ye göre kuramsal insanın koparmış olduğu düşünce ve yaşam arasındaki ilişki, ancak Sokrates öncesi motiflerin devşirilmesi suretiyle giderilecektir.

Nietzsche geleceğin filozofunun, unutulmuş olan düşünce ve yaşam birliğini anımsamış olacağını söyler. Çünkü yaşam tarzları düşünme biçimlerine kaynaklık ederken, düşünme biçimleri de yaşam tarzlarını var eder. Diğer bir ifadeyle "yaşam düşünceyi etkinleştirir, düşünce yaşamı olumlar."²³ Sokrates öncesinde etkin bir yaşam ve bu yaşamı olumlayan düşüncenin birliğinden oluşan sistem, Sokrates'le birlikte yaşamın düşünce tarafından engellenip saha dışına çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Artık düşünce, yaşamı "üstün saydığı

21 Deleuze, *Bergsonculuk*, 12

22 Deleuze, *Bergsonculuk*, 17.

23 Gilles Deleuze, *Nietzsche*. çev. İ. Karadağ, (İstanbul: Otonom Yayınları 2005), 25.

değerlerin karşısında”²⁴ sürekli yargılayan, o değerlere nazaran ölçüp sınırlandıran bir role bürünerek, olumsuzlayıcı bir hüviyete kavuşmuştur. Deleuze bunu “Tepki’nin etkin yaşam; olumsuzlamanın da olumluyıcı düşünce karşısındaki galibiyeti” olarak ifade etmiştir. Felsefe açısından ağır sonuçları olan bu galibiyet, yerleşik değerlerin eleştirisini yapacak ve yaşam için yeni değerler yaratacak olan geleceğin filozofunu karakterize edecektir. Felsefenin yozlaşmasıyla birlikte yasa koyucu pozisyonundan boyun eğen bir pozisyona sürüklenen filozof; düşünce ve yaşam özdeşliğinin tekrar kurulması sonucunda, “Çekiçle dönüşümü” yeniden hasıl edecektir.²⁵

Kutsanan düşünce ve ihmal edilen yaşam Nietzsche tarafından Apollonik öge ile Dionysosçu öge arasındaki ilişkiyle analiz edilebilir. İki Tanrı figürü ile sembolize edilen Apollon ve Dionysos, esasında iki ilkenin timsalidir. Dionysos’un ilkesi olarak taşkınlık, coşkunluk, tutku ve sarhoşluk; Apollon’un ilkesi olarak da denge, ölçü, uyum ve güzellik olarak belirtilir. Nietzsche, Apollonik ögeyi bireysel olanın kimliğini koruyan bireyleşim ilkesiyle irtibatlandırırken, ikisinin arasındaki ilişkiyi açığa çıkarması açısından önemli bir Apollonik öge olarak ‘maskeleyen’ den söz etmektedir. Dionysosçu coşkuyu maskeleyen Apollon, bu ilişkisellikte dengeyi bulandırır. Nietzsche her ne kadar Sokrates’ten bu yana ihmal edilen bir boyut olarak Dionysosçu ögeyi vurgulasa da bu Apollonik ögeyi ikincil konuma indirgeyen bir tavır olarak değerlendirilemez. Çünkü Nietzsche, çağın getirdiği problemleri ancak kendisinin çözeceğine inandığı sanatın gelişimini, Apolloncu olanla Dionysosçu olanın birlikteliğine bağlamıştır. Ona göre “Salt mantıksal kavrayışla değil görünün dolaysız kesinliğiyle” anlamamızda bu birlikteliğin manasını estetik açıdan kazanmış olacağız.²⁶

Apollonik ilkeyi kavramla, Dionysosçu ögeyi ise yaşamın bizzat kendisiyle temsil edecek olursak; kavrama sınır getiren, onu çepeçevre sararak bireyleştiren Apolloncu ilke, Dionysosçu coşkudan bizzat canlı yaşamdan uzaklaştırıldığı ölçüde felsefe hakiki anlamına kavuşamayacaktır. Bergson’cu bir ifadeyle dile getirilecek olursa, kavramı oluşturan Fark’ın, nesnesini içerden yakalayan bir Fark olmasıyla düşünce yaşam özdeşliği sağlanabileceği gibi; Nietzsche’de de apollonik bir ilkeyle bireyleşen, sınırları konmuş olan kavram; Dionysosçu ilkenin temasıyla birlikte düşünce ve yaşam özdeşliğini sağlayacaktır. Yaşamın düşünceye, düşüncenin de yaşama ancak bu ilişkisellikte entegre olacağı iddia edilebilir. Yaşamın Dionysosçu coşkusu, kavramın bireyleştirici Apollonik ilkesiyle maskeleyen, düşünce ve yaşamı yeniden bir araya getirerek, felsefeye kaybolmuş itibarını iade etmek olacaktır.

24 “Tanrısal, Doğru, Güzel, İyi vs.”

25 Deleuze, *Nietzsche*, 26.

26 Friedrich Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, çev. Mustafa Tüzel, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020), 17.

Nietzsche'de yaşamın olumlanması, Dionysos'çu ilke lehine Apolloncu ilkenin ihmali ile sonuçlanmamalıdır. Nihayetinde hem yaşam için hem de düşünce için bu iki ilke nasıl birbirlerine gereksiniyorsa, yaşam ve düşünce de felsefe için birbirlerini o denli gerektirirler. "Akılcı bilginin yaşama koyduğu sınırlarla, akılcı yaşamın düşünceye koyduğu sınırların aynı olduğu" iddiası, hem düşünceyi hem de yaşamı birbirlerine tabi kılmaktadır. Bu birliktelik, yaşama karşıt bir bilgi değil, aksine yaşamı olumlayan bir düşünce olarak işitilmemiş bir yaratım ile birlikte ilerleyecektir. Bu birliktelik sağlandığı takdirde Deleuze'ün ifadesiyle o zaman "düşünmek şu anlama gelirdi: keşfetmek, farklı yaşam imkânları yaratmak."²⁷ Yaşam, bilginin kendisine çizmiş olduğu sınırları aşarken düşünce de yaşamın kendisine çizmiş olduğu sınırları aşacaktır. Nitekim Nietzsche de bu iki öğeyi birbirlerine adeta geçirerek "düşünceyi etkin bir şey haline getiren yaşama, yaşamı olumlu bir şey haline getiren düşünceye" varmıştır.²⁸

Nihayetinde denilebilir ki Nietzsche ve Bergson da Spinoza gibi içkinlik düzleminden seslenen filozoflardır. Deleuze'ün perspektifinde, her biri içkinlik düzlemini kendi kavramsal şemasıyla sunarak, tek bir problemin aşılmasına hizmet eden üç filozof olarak değerlendirilebilirler. Bu amaç, düşünce ve yaşam arasındaki bağın kopmuş olduğu iddiasına istinaden bu kopukluğun giderilmesi olacaktır. Bir 'Fark' felsefesi kurgulayan bu iki filozofta, düşünce ve yaşam bağının tekrar kurulması Bergson'un virtüel olana çağırısıyla, Nietzsche'nin değerlerin değiştirilerek olumlanmasıyla gerçekleştirilecektir.²⁹ (Baran, 2012:4) Aynı zamanda yeninin nasıl oluştuğuna dair çözümlerinin de bulunabileceği bu iki filozof, Deleuze ontolojisinin temeline yerleşecektir.

Sonuç

Felsefe Deleuze tarafından bir kavram üretme etkinliği olarak tanımlanmıştır. Bu etkinlik, Platon'la birlikte aşkın bir ontolojinin getirisi olarak ağaçvari bir biçimde her şeyi statik yapısında donmaya bırakmış, bunun neticesinde yaşamla düşünce arasındaki bağı koparmıştır. Deleuze, felsefeye yitip giden itibarını geri vermek ve üretkenliği yeniden sağlamak için öncelikle aşkınlığı felsefeden çıkarması gerektiğinin farkındadır. Düşüncenin dikey biçimli, ağaçvari olmasını sağlayan aşkınlık; Fark'ı, aşkın olana veya dışsal olana referansla belirleyerek şeyleri kendi statik yapısı içinde dondurmuştur. Aşkınlığın düşünme sisteminden ve yaşamdan tamamen çıkarılması, yeni bir Fark algısını ve hatta ontolojisini meydana getirecek yaşam ile kavram arasındaki dolayımı ortadan kaldıracaktır. Fark'ın içsel bir referansla

27 Gilles Deleuze, *Nietzsche ve Felsefe*, çev. Ferhat Taylan, (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2021), 127.

28 Deleuze, Nietzsche ve Felsefe, 128.

29 Ayşegül Baran, "Gilles Deleuze ile Bir Karşılaşma" (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2012), 4.

yakalanmasını olanaklı kılan ise Deleuze'ün felsefi sisteminin temelini oluşturan Spinozist bir içkinlik düzlemi olacaktır. Deleuze'ün virtüel ve edimsel olarak ayırdığı varoluş alanında Spinoza'nın içkinlik düzlemi Deleuze'ün virtüel alanını ifade edecek bir temel olarak konumlanacaktır. Aynı zamanda Fark'ın dışsal bir referansla belirlenmesi ile içsel bir referansla belirlenmesi arasındaki başkalık, yine Deleuze'ün temellerini Spinoza'da bulduğu bir iddia olarak belirlenebilir.

Aşkınlığın felsefeden kovulması ve beraberinde içkin bir ontolojinin inşa edilmesi, yaşam ve düşünceyi birleştiren bir unsur olarak Bergson ve Nietzsche'yi yakalayacağımız noktayı işaret edecektir. Bergson, virtüel'in olanaklı kıldığı bir düzeyde felsefi bir bilgiden beklentisini 'kesinlik' kavramı üzerinden anlatır. Ona göre felsefi bilgi kesin bilgi olmalıdır. Kesinliğin koşulunu ise tıpkı Deleuze gibi 'nesnesine uygun kavram yaratmak' olarak belirleyen Bergson, yaşamla kavram arasında açılmış olan mesafeyi kıyafet metaforuyla ifade eder: Kavramlar, nesnelerin kendisine birkaç beden büyük gelmektedir. Yine bu arayı kapatmak için, Fark'ın dışsal değil içsel bir referansla belirlenmesi gerektiği noktasına gelecek olan Bergson, bu birleşimin 'nesnenin içselliği içerisinde yakalanmasıyla' mümkün olacağını iddia eder. Her kavram içsel farkıyla kendi nesnesini referans aldığı anda, yaşamı dışıyalayan ölü kavramlar felsefeden uzaklaştırılmış, düşünce sağaltılmış olacaktır.

Aynı şekilde Nietzsche de düşünce ve yaşamın birbirlerinden bu denli kopmuş olmasını, aşkın geleneğin felsefeye yerleşmesini olanaklı kılan Sokratik döneme bağlamaktadır. Apollon ve Dionysos ile ifade ettiği iki tanrısal ilke, birbirinden koparılmış olan düşünce ve yaşamı ifade etmektedir. Sokrates'ten bu yana ihmal edilmiş olan Dionysosçu ilke, felsefeyi aşkınlaştırarak statik kılan Apolloncu ilkenin hüküm sürdüğü bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. Düşünceye sınır getirerek veya onu çerçeveleyip bireyleştirerek kavramlar üreten Apollonik ilke, coşkudan ve bizzat canlı yaşamdan uzak kaldığı ölçüde felsefi bilgi hakiki itibarına kavuşamayacaktır. Diğer bir ifadeyle yaşamın Dionysosçu coşkusunu, kavramın bireyleştirici Apollonik ilkesiyle maskelemek, düşünce ve yaşamı yeniden bir araya getirerek, felsefeye yitip giden itibarını iade etmek olacaktır.

Kaynakça

- Deleuze, Gilles. *Nietzsche*. Çeviren: İ. Karadağ, İstanbul: Otonom Yayınları, 2005.
- Deleuze, Gilles. *Bergsonculuk*. Çeviren: H. Yücefer, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2006.
- Deleuze, Gilles. *Spinoza Üzerine Onbir Ders*. Çeviren: U. Baker, İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2008.
- Deleuze, Gilles. *Spinoza ve İfade Problemi*. Çeviren: A. Nahum, İstanbul: Norgunk Yayınları, 2013.
- Deleuze, Gilles. *Müzakereler*. Çev. İ. Uysal. İstanbul: Norgunk Yayınları, 2020.
- Deleuze, Gilles. *Nietzsche ve Felsefe*. Çeviren: F. Taylan. İstanbul: Norgunk Yayınları, 2021.
- Baran, Ayşegül. "Gilles Deleuze ile Bir Karşılaşma." Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2012.
- Hardt, Michael. *Gilles Deleuze: Felsefede Bir Çıraklık*. Çeviren: İsmail Öğretir ve Ali Utku, İstanbul: Otonom Yayınları, 2012.
- Küçükkalp, Kasım. "Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı." *Kaygı*, no.12, (2009): 131-145.
- Nietzsche, Friedrich. *Tragedyanın Doğuşu*. Çeviren: Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Yücefer, Hakan. "Potansiyelleri Düşünmek Deleuze'de Virtüellik, Oluş ve Tarih." *Cogito*, no. 82, (2016): 87-118.

Teorik ve Pratik Arasında Estetiğin Konumu: Platon ve Kant

Taha Cem Aydın*

Öz: Bu makale teorik ve pratik alanların birbirlerine bağlandığı, bu iki alan arasında köprü görevi gören estetik alanın ne olduğunu tartışmayı amaçlamaktadır. Bu tartışma felsefe tarihinin iki büyük filozofu olan Platon ve Kant üzerinden gerçekleştirilecektir. Platon üzerinden bir ve çok arasındaki gerilimi Mimesis kavramı üzerinden incelenecek ve akabinde Platon'un estetiği (ve daha genelde sanatı) nasıl anladığına bakılacaktır. Ardından Kant'ın Yargı Yetisinin Eleştirisi (Kritik der Urteilkraft) adlı eserinde Teorik Akıl ve Pratik Akıl kavramlarının birbirleriyle etkileşime geçme bağlamında estetiğin ve dolayısıyla muhayyilenin yeri incelenecektir. Kant'ın muhayyile kavramı (Einbildungskraft) ile Platon'un muhayyile kavramının nasıl farklılaştığı ve bu farklılıkların hangi problemlere cevap olarak ortaya çıktığı soruşturulacaktır. Makalenin ana tezi Platon'daki bir ve çok gerilimi ile Kant'ın Teorik ve Pratik Akıl arasındaki etkileşiminin örtüştüğü ve her iki filozofun kendi bakış açılarından gördükleri gerilimi estetik üzerinden çözmeye çalıştıklarıdır. Bu düşünceye binaen Kant'ın Yargı Yetisinin Eleştirisi adlı eserindeki muhayyile kavramsallaştırması ile Platon'un Mimesis kavramı üzerinden her iki filozofun felsefi sistemlerinin neye cevap olduğu ve bu bakımdan Platon ve Kant felsefesinin nasıl farklılaştığı ele alınacaktır. Makalenin sonuç kısmında, bu soruşturmaların ardından, estetiğin nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Platon, Kant, Estetik, Mimesis, Muhayyile, Teorik ve Pratik Akıl, Bir ve Çok.

Giriş

Bu yazımızda Platon ve Kant'ın estetikten ne anladığı karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Kant'tan sonra felsefe tarihinde ayrıcalıklı bir konum kazanan muhayyile yetisi bu karşılaştırmamızda hareket noktamızı oluşturacaktır. Platon muhayyileyi bir basamak olarak görürken Kant ise onu bir köprü olarak görür. Yazımızda öncelikle her iki filozofun estetik görüşlerinin temelinde yatan ontolojik zeminler incelenecek ve bu zeminlerin birbiriyle nasıl farklılaştığı ve nasıl aralarında bir ilişki kurulabileceğini inceleyeceğiz. Ardından bu ontolojik zeminler üzerine inşa edilmiş olan estetik bağlamınca muhayyile yetisinin her iki filozofta nasıl konumlandığına ve bu konumların nasıl farklılaştığına bakacağız. Son bölümümüzde ise estetik kavramlar olan güzel ve yüce kavramlarını ve bu kavramlarla yakından ilişkili olan duygu kavramını önce Kant'ta muhayyilenin konumu itibarıyla nasıl kurulduklarını inceleyeceğiz ve ardından Platon'da bu kavramların yerini tespit edip ontolojik

* Felsefe, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi. aydintcem@gmail.com

ve estetik zemin itibarıyla Kant'tan nasıl farklılaştığını ortaya koyacağız. Sonuç bölümünde ise bu karşılaştırmanın günümüz sanat tarihi ve sanat yapıtı tartışmalarında nasıl bir ufuk açabileceğini değerlendireceğiz.

Zeminin İnşası

Estetik, bugünkü anlamıyla kullanılmaya özellikle Kant'tan sonra başlamıştır. Neye, nasıl ve ne şekillerde güzel dediğimiz, hoşumuza gidenlerin neliği hususunda Kant ciddi çalışmalarında bulunmuştur. Bu çalışmalarını Yargı Yetisinin Eleştirisi adlı eserinde toplamıştır. Eser, iki kitaptan oluşur: İlk kitapta estetik yargılar incelenirken ikinci kitapta teleolojik yargılar incelenmektedir.¹ Estetik yargıların inşasında Kant, muhayyileyi (*einbildungskraft*) anlama yetisi (*verstand*) ve duyumsama (*sinnlichkeit*) arasında bir köprü görevi görecektir şekilde konumlandırır. Bu konum aynı zamanda estetiğin teorik ve pratik alanlar arasındaki konumuyla da uyumludur. Platon, Kant'tan temelden farklı olarak, felsefeyi teorik ve pratik olarak tasnif etmeye gitmez. Tüm boyutlar -ontolojik, epistemolojik, etik ve estetik- iç içe örülür ve birbirinden kopmaz vaziyettedir. Ancak, teorik ve pratik felsefe ayrımının izleri Platon'un nihayetlendirmeye çalıştığı bir ve çok (*hen-panta*) geriliminde bulunabilir. Muhayyile, Kant'ın aksine, bu sistemde bir köprü görevi görmekten çok -Platon'da tüm boyutların iç içeliğine benzer bir şekilde- bir sürecin belirli bir noktasında etkin rol oynamaktadır. O halde incelememize konu ettiğimiz Kant ve Platon arasında bir benzerlik kurulabilmesi için gözümüzü nereye dikmemiz gerekecektir? Bu iki filozof arasında da bir köprü görevi olacak olan Aristoteles'e. Kant'ın kendisine kadar gelen, "geleneksel metafizik" olarak adlandırabileceğimiz metafizik geleneğini radikal bir şekilde değiştirmesine karşın Kritik projesinde kilit konumlarda bulunan bazı kavramlar esasen Aristotelesçi bir zeminde bulunur. Bu zeminin açılması Platon ve Kant arasındaki irtibatı kurmamızı sağlayacak ve aynı zamanda bir ve çok geriliminin teorik ve pratik felsefe alanlarıyla ilişkisini gösterecek ve bu itibarla estetiğin her iki durumda nasıl konumlandığı ve esasen neye cevap oldukları daha net görülecektir. O halde şimdi incelememizin ilk kısmına geçebiliriz.

Platon, Aristoteles'in aksine, felsefesinden herhangi bir ayrım gözetmemektedir. Diyaloglarda çokça bu iç içe olan bağlamı görürüz. İlk örnek olarak Devlet diyalogunu gösterebiliriz. Glaukon ile sohbetinde Sokrates, bir anda bekçilerin nasıl eğitilmesi gerektiği gibi hususlarda konuşurken, eğitimlerinde önemli bir yeri olan erdem bağlamında, iyi'nin ne olduğuna ve

1 Makalemizde eserin sadece birinci kitabını, konumuz bağlamınca, incelememize dahil edeceğiz.

ardından epistêmê² (en genel anlamıyla ve kabaca bilme) tasnifine³ geçer.⁴ Etik boyut, bir şekilde, ontolojik boyutla sırt sırda görünmektedir. Bu boyutların iç içeliğine estetik boyuttan bir örnek de Şölen diyalogundan getirilebilir. Sokrates, Diotima'dan şöyle işittiğini aktarır:

"Bu işte dosdoğru yol alan bir kişi, daha gençliğinde güzel bedenlere yönelmeye başlamalı, eğer öğreten hakkıyla öğretmişse öncelikle güzel bir bedene âşık olmalı ve orada güzel düşünceler üretmeli, ondan sonra bu kişi herhangi bir bedendeki güzelliğin başka bir bedendekiyle kardeş olduğunu kavramalı, eğer biçimce [*eidei*] güzel olanın peşine düşmek istiyorsa bütün bedenlerdeki güzelliğin bir ve aynı olduğunu akıl etmemesi aptallık olur... ve yasalarda güzel olan şeyi temaşa etmek ve her şeyin aynı soydan olduğunu görmek zorunda kalır, beden güzelliğinin çok da önemli olmadığını anlar; bilgilerin [*epistêmê*] güzelliğini kavramak için de törelerden sonra bilgilere yönelmeli..."⁵

Burada görüldüğü üzere epistemolojik boyut ilginç bir şekilde estetik boyut ile iç içedir. Her boyut bir diğer boyut dışlanmaksızın ele alınmaz. Örneğin yukarıdaki alıntının yapıldığı Şölen diyalogunun ağırlıklı teması güzellik iken hakikat boyutu güzellik ile iç içe bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Böylesi örnekler, çeşitli diyaloglardan daha fazla getirilebilir. Ancak bir noktaya daha çekmemiz gerekmektedir. Platon, tüm bunlardan bahsederken mekanlarını (topos) ruh (psukhe) olarak belirler.⁶ Nitekim Phaidros diyalogunda Sokrates, retorik üzerine konuşurken konuşmasının hatalı olduğunu fark edip [242C-D] ruh üzerine konuşmaya başlar. Bu konuşmada ruhun, aşk (eros) ve çılgınlık (mania)⁷ itibarıyla özelliklerinden bahsettikten sonra retoriğin ruh ile nasıl bir ilişkisi olduğunu şöyle açıklar:

"Söylevin amacı ruhu yönlendirmek olduğuna göre hatip olmak isteyen kişi kaç tür ruh olduğunu bilmek zorundadır... Dolayısıyla [retorik öğrenen kişi] bu türleri yeterince anladıktan sonra [gündelik hayatta] var oluşlarını ve uygulanışlarını gözlemlemeli ve kesin algısıyla işlemelidir."⁸

- 2 Haşlakoğlu, "Politeia Diyalogunda Epistêmê tasnifi ve Dialektikê Methodos'un Anlamı", 23. Haşlakoğlu, 1. dipnotta epistêmê'yi şöyle tanımlamaktadır: "Platon düşüncesinde *epistêmê* zihinsel değil tecrübeye dayalı, nesnesini tecrübî ontolojik kökende kavrayan bütünsel bir bilme disiplindir."
- 3 Bu tasnife muhayyilenin konumu bağlamında bir sonraki bölümde değineceğiz.
- 4 Platon, *Devlet*, çev. Hüseyin Demirhan. (İstanbul: İslık Yayınları, 2015), par. 504b-507b. Kullandığımız tercüme metinlerinde metinlerin aslıyla oynamamak adına ancak istediğimiz bağlamları da göstermek için bazı kelimelerin Grekçesini de vereceğiz.
- 5 Platon, *Şölen*, çev. Eyüp Çoraklı, (İstanbul: ALFA Yayınları, 2015), par. 210b-c. *Eide* teriminin biçim olarak değil, tezahürün mahiyeti olarak anlaşılması gerektiğini vurguluyoruz. *Eide*'nin biçim anlamı, Aristoteles'in Platon yorumuyla şekillenmiştir ki Aristoteles bağlamında buna değineceğiz.
- 6 Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2016), 96.
- 7 Bu iki kavramı Platon ve Kant estetiklerini güzel, yüce ve duygu itibarıyla kıyaslarken makalemizin üçüncü bölümünde açacağız.
- 8 Platon, *Phaidros*, çev. Ari Çokona, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), par. 271C-D.

Retorik (söylev), insanların ruhunu yönlendirmek amacıyla uygulandığı için doğal olarak aşk ve çılgınlık bağlamlarını içermektedir. Aşk ve çılgınlık bağlamı da bizlere, ileride görüleceği üzere, güzellik ve iyilik boyutlarıyla irtibat kurma bağlamını sunacaktır. Dikkat çekmeye çalıştığımız husus, Platon'un kendisinden sonra anlaşıldığı şekliyle bir tasnife gitmediği ve *philosophia*'yı mekânı ruh olan bir faaliyet olarak anladığıdır. Şayet, böylesi bir farkındalık ile Platon diyaloglarına yaklaşılmaz ise, örneğin Şölen'den ve Phaidros'tan alıntıladığımız pasajları düşünürsek, diyalogların bu geçişkenliğinin anlaşılması önündeki yollar kapalı olacaktır. Bir ve çok geriliminin farklı tezahürleri olan bu durumları teorik ve pratik felsefeye ilişkilendirmek için Platon'un *eide/eidos* kavramına ve Aristoteles'in onu nasıl anladığına göz atmamız gerekmektedir.

Eidos, Platon'un düşüncesinde asli bir unsur olarak yer almaktadır. *Epistêmê* tasnifinde, *noesis* (akli görü) fakültesinin hizasında yer alır. *Eidos*, o halde, ne olarak karşımıza çıkmaktadır? Bu soruya cevap vermek zor görünür zira Platon çeşitli diyaloglarında *eidos*'u çeşitli biçimlerde ve birbirleriyle çelişiyormuş gibi anlatır. Ancak bu bulanıklığı berraklaştırmanın bir yolu *eidos*'tan bahsederken Platon'un, esas olan *varlığın* (*on*) bir veçhesi olduğunu hatırd tutmaktır. Nitekim Platon'da *philosophia* tam olarak böyle bir konuma sahiptir: *doksa*'dan çıkarılan, varlığı (*to on*) noetik (düşünüdür) veçhelerinde (*eide/eidos*) müşahede etmek.⁹ *Varlığın noetik veçhesi* olarak anlaşıldığında *eidos*, biçim olarak değil de değişken dünyadaki nesnelere, tezahür etmiş hallerinin mahiyeti olarak anlaşılır. Elbette, *eidos* biçimi (*morphe*) de içerir ancak sadece ondan ibaret yahut onunla özdeş değildir. Platon, Devlet'te *eidos*'u şöyle konumlandırır:

"Kavranan dünyanın [*noeton*] ikinci bölümü diye de, aklın [*logos*] diyalektik gücüyle ulaştığı bölüme diyorum. Buna ulaşmak için akıl, birer ilke olarak değil de, gerçek birer varsayım olarak, yani birer kalkış ve atlama noktası olarak gördüğü birtakım varsayımları ortaya koyar; bunlardan yararlanarak; artık şart gerektirmeye evrensel ilkeye kadar yükselir. Bu ilkeyi elde edince, buradan çıkan bütün sonuçlara dayanarak yukarıdan aşağıya iner, temel sonuca varır; bunu yaparken de hiçbir duyulur veriye başvurmaz, sadece *idea*'ya başvurur, *idea*'dan *idea*'ya geçerek *idea*'da durur."¹⁰

Görüldüğü üzere, *eidos epistêmê* tasnifinde en yukarıda durur ve kendisinden aşağıya, daha alt bilme türleri ve nesnesine doğru, iner. Bu bir anlamda, *on* bağlamı da hatırlanarak, *eidos*'un şeylerin mahiyeti olduğu ve kademeli bir şekilde şeylerin kendisine dayandığını ifade etmektedir. *On* ile *eidos* bağlamını Platon, *praxis* itibarıyla Kratylos diyalogunda şöyle ifade eder:

9 Haşlakoğlu, "Platon Düşüncesinde Alethêia," *Felsefe* içinde, (Ankara: Hece Yayınları, 2021), 53.

10 Platon, *Devlet*, par. 511B-C.

“Şeyler böyle bir doğaya sahiplerse, onların edimleri [*praksis*] de aynı tarza göre midir? Ya da edimler de var-olanların [*onton*] bir biçimi [*eidos*] midir? ...O halde edimler de onların kendi doğalarına göre yapılırlar, bizlerin sanılarına [*doxa*] göre değil. Örneğin biz bir şeyleri kesmeye girişirsek, istediğimiz bir tanesi, ne ile istiyorsak onunla mı, yoksa her birinin kesmenin ve onun kesilmesinin doğasına uygun şekilde, doğasına uygun bir aletle mi kesilmelidir? Doğru bir biçimde yapılırsa iyice kesmiş oluruz, doğasına ters bir şekilde yaparsak, hedefimizi kaçırrız, hiçbir şey başaramayız öyle değil mi?”¹¹

Ardından biçim itibariyle ise *eidos*'u Platon, mekikçi örneğinde açar:

“Sokrates: Bir marangoz mekiği yaparken nereye bakar? Doğası gereği dokuma yapılacak bir şey olduğudur değil mi? ...Onu yaparken mekik kırılırsa, kırılına bakar mı yeniden yapar yoksa onun biçimine [*eidos*], kırılmış olanı yaparken temel aldığına bakarak mı?

Hermogenes: Kanaatimce, onun biçimine.

Sokrates: Zaten biz de o biçime göre onu, en uygun bir şekilde tam da mekik diye çağırılmaz mıyız? ...Bir aletin kendi doğasına göre keşfedilerek yapılacağı malzemenin buna göre tayin edilmesi yapan kişinin iradesine göre değil, ancak onun doğasına göre yapılması gerekir. Çünkü benzer şekilde kendi doğasına göre, bir delgi için demirin uygun olduğunun bilinmesi gerekir.”¹²

Buradan çıkan sonuç şudur: *eidos* biçimin bizatihi kendisi değil ancak biçimi bir imkân olarak barındıran unsurun adıdır. Mekik yapan usta, mekik yaparken dokuma işlemini de katarak yapacağı mekiğin biçimi için *eidos*'una bakar. *Eidos*'un, mekik yapan usta ve mekik bağlamında, biçim olarak tezahürü ancak ustanın yapacağı aletin işlevini bilmesiyle mümkündür. *Eidos* nesnelere kendisinde mevcuttur ama onların sadece biçimi değildir, onların bilgisini açan ve veren bir imkân unsurudur. Nesneyi nesne kılarak *eidos* nesnenin görünmeyen veçhindedir, görünen veçhinin de mahiyeti olarak. Lakin nesnenin sadece görünen biçimine (*morphe*) indirgenemez. Yani hem oradadır hem orada değildir. Nesnelere keşfettiğimiz, o halde, *eidos*'un kendisidir. *Epistêmê* tasnifinde *horaton* bölmesinin en üstünde bulunan *eoiken*, *eidos*'un *aisthesis* (duyumsama) itibariyle tezahürü olarak *eidola*'dır, yani nesnelere kendisidir.¹³

Aristoteles, *eidos*'un bu anlamını form/şekil/biçim (*morphe*) olarak okur. Nesnelere sahip olduğu biçimi esas alır ve *eidos*'u bu bilgileri sağlayan bir imkân olarak, Platon gibi, görmez. Kabaca tabir edecek olursak, Aristoteles *eidos*'u biçim olarak görerek onu tümel olarak ko-

11 Platon, *Kratylos*, çev. Erman Gönen, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), c. 1, par. 386E-389A.

12 Platon, c. 1, par. 389B-C. Bir önceki alıntıda geçen *praksis*, meydana getirme (*tekhnê*) arasındaki ilişkiyi makalemizin sınırlarını aştığı için konu etmeyeceğiz. Ayrıntılı bir inceleme için bkz: Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*.

13 Haşlakoğlu, “Politeia Diyalogunda *Epistêmê* tasnifi ve *Dialektikê Methodos*'un Anlamı”, 40. *Eidos*'un bu ifadelerden sonra güzel olarak tezahürüne tekrardan dönecek ve nasıl farklılaştığına üçüncü bölümde değineceğiz.

numlandırırken¹⁴, bu biçimi alan madde ve biçimin birlikteliğini tikel olarak konumlandırır. Metafizik eserinde şöyle der Aristoteles:

“Nitekim maddeden pek çok şey yaparken, biçimin ise yalnızca bir kez oldurduğunu iddia ederler, oysa görünen o ki, bir maddeden tek bir masa çıkar, ‘biçim’lendirenin kendisi ise, tek olmasına rağmen pek çok şey yapar... Öyleyse Platon araştırılmakta olanlar hakkında bu ayrılmaları yapmıştır; öte yandan, belli ki, yalnızca iki neden kullanmıştır, neliğinki [*ti est*] ve madde anlamındaki (zira biçimler diğer şeylerin *ne idüğünün* [*ti en eina*] nedenleridir, ‘bir ise’ biçimlerin), ve maddeden bir yandan duyulur olanlar söz konusu olduğunda biçimlerin kendisine yüklediği taşıyıcıyı, diğer yandan ‘bir’i kasteder...”¹⁵

Böylelikle Aristoteles, *eidós*’u tamamen “buraya” indirgemiş olur. Aynı zamanda, *eidós*’un *epistémê* tasnifindeki konumunu da göz ardı eder ve tamamen ayrı bir şey olarak görerek “Dahası varlığın ve onun varlığı olduğu şeyin ayrı olmasının imkânsız olduğu düşünülebilir; o halde *ideal*lar, eğer ayrı iseler, nasıl şeylerin varlığı olabilirler”¹⁶ ifadesinde bulunur. Dolayısıyla Aristoteles, “buraya” indirgemiş olduğu madde-biçim ayrımına sahip cevher anlayışıyla yeni bir felsefi anlayış geliştirir. Biçimi şeylerin doğasını belirlemekte daha öncelikli görür. Aristoteles, bir şeyin maddesinden ziyade biçiminin, o şeyin doğası olmasının daha uygun olduğunu, çünkü bir şeyin bilkuvve var olmasından, yani sadece maddesinin var olmasından çok bilfiil var olması, yani formuna erişmesi durumunda ne ise o şey olduğunu, doğasını kazandığını savunur.¹⁷ Biçimin öncelikli doğası, tümel olarak alındığı da hatırdâ tutularak, kendisini bilgi hususunda da gösterir. Aristoteles, bilgiyi açık bir şekilde tümeli bilmek olarak tanımlar.¹⁸ Bilginin tümellere yönelik olduğunu¹⁹ ve bilginin yegâne koşul ve imkanının tümel olduğunu²⁰ ifade eder. Tümellerin, Platon’un anladığı biçimde *eidós* olmasını yani onların müstakil sayılmasını -maddenin dışlanması da diyebiliriz- idealara ilişkin ortaya çıkan zorlukların nedeni olduğunu iddia eder.²¹ Bilginin (*epistémê*) Aristoteles tarafından bu anlaşılış şekli bilgi ve bilim tasnifine de giden yolu açar. Tümellerin asıl olduğunu²² -biçimin öncelikli doğasından zorunlu olarak- söyler ve bilgiyi (*epistémê*) üçe ayırır: teorik, pratik ve

14 Aristoteles, *Metafizik*, par. 1086a29.

15 Aristoteles, par. 998a5-15.

16 Aristoteles, par. 991b5.

17 David Ross, *Aristoteles*, 117.

18 Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, par. 88a.

19 Aristoteles, *Ruh Üzerine*, par. 417b.

20 Aristoteles, *Metafizik*, par. 1086a.

21 Aristoteles, par. 1086a.

22 Aristoteles, par. 1026a. Aynı pasajda Aristoteles felsefeyi de nedenleri bilmek görevlendirir ve *epistémê* ile eş tutar.

poietik.²³ Yani, bugün anladığımız anlamda tasnifin imkânı Aristoteles'in Platon'un *eidós*'unu biçim olarak okuyup tümel olarak konumlandırmasıyla mümkün olmuştur diyebiliriz.

Köprü'nün bir ucu, Platon-Aristoteles, kurulmuş görünüyor. O halde köprü'nün ikinci ucunu, Aristoteles-Kant, kurmak gerekiyor. Bunun için Kant'ın Eleştiri serisinin ilki olan Saf Aklın Eleştirisi²⁴ adlı eserine bakmamız gerekecektir. Ancak bunu yapmadan önce belirtmemiz gereken bir husus vardır ki o da Kant'ın direkt olarak bu madde-biçim²⁵ ayrımını kabul edip projesine başlamasıdır. Eserin Almancasında (*Kritik der Reinen Vernunft*) bulunan *Kritik* kelimesi köken itibarıyla Grekçe *kritikê* kelimesine dayanmaktadır ki *kritikê* kelimesi "sınır çekmek" anlamına gelmektedir.²⁶ Kant, esasen bu eserinde bilmenden sınırlarını ("Ne bilebilirim?" sorusunu cevaplandırmak üzere) çekmeyi amaçlar. Ancak bu sınır, kanaatimizce, Aristoteles'in biçim/form anlayışıyla direkt olarak bağlantılıdır. Kant SAE'nin giriş kısmında şöyle der:

"Mantık böylesine başarılı olmuşsa, bu üstünlüğünü yalnızca sınırlanmışlığa borçludur, çünkü böylelikle tüm bilgi nesnelere olduğu gibi bunların ayrımlarını soyutlamasında da aklanır, giderek böyle bir soyutlamada bulunma yükümlülüğü altında durur, ve dolayısıyla onda anlama yetisi kendi kendisinden ve biçiminden başka hiçbir şey ile ilgilenmez."²⁷

Aristoteles'in biçimden anladığı ve madde-biçim ikiliğinde biçime öncelikli bir sınır vererek şeylerin doğasını tayin etmede daha uygun olduğu hatırlanırsa Kant'ın sınır çekmekten esasen bir şeylerin biçiminin *yeni bir şekilde* belirlenmesini anladığını iddia edebiliriz. Madde'nin konumu da Aristoteles'inkine benzerdir. "Özdek [madde] söz konusu olduğu sürece bilginin doğruluğu açısından hiçbir evrensel ölçüt istenemez, çünkü böyle bir şey kendi içinde çelişkili olacaktır."²⁸ Dahası, Kant bu ikili yapıyı Eleştiri projesinin kapısı olarak adlandırabileceğimiz Transandantal Estetik'te de sürdürmektedir. Bölümün hemen girişinde Kant, tezahürlerin duyuma karşılık düşenine onun maddesi dediğini, tezahür çoklusunu belli ilişkiler içinde düzenlenebilir kılana ise tezahürün biçimi dediğini ifade eder.²⁹ Burada da, tıpkı Aristoteles'teki gibi, biçimin öncelikli statüsü kendisini gösterir: bu tezahürlerin biçimi zihinde a priori olarak bulunmaktadır.³⁰ Ardından duyuusal içerikten soyutlanmış bu unsurlara Kant, saf adını verir ve tezahürlerin tüm çoklusunun bu biçim altında görüldüğünü iddia

23 Francis E. Peter, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 110.

24 SAE olarak kısaltılacaktır.

25 Kimi çevirilerde özdek-biçim/içerik-form vb. olarak karşılanıyor.

26 Çiğil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik*, 13.

27 Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 22. [B-IX]

28 Kant, 81. [A-59]

29 Kant, 57. [A-20]

30 Kant, 57. [A-20]

ederek bu biçime *saf görü* adını verir.³¹ Bu tezahür çoklusunun kendisi altında ilişkilenebildiği ve görülenebildiği duyumun biçimlerini ise Kant uzay ve zaman olarak adlandırır.

Kant da Aristoteles gibi felsefeyi iki temel alana ayırır: teorik ve pratik.³² Ancak Kant, kendi felsefi sistemi gereğince teorik ve pratik alanlara iki kavram ve bu kavramlarla açılan iki ilke atfeder:

“Yalnızca iki tür kavram vardır ve bunlar nesnelere olan için yine iki ayrı ilkeye izin verirler: *Doğa kavramları* ve *Özgürlük kavramı*. Şimdi, birinciler *a priori* ilkelere göre *teorik* bir bilgiyi olanaklı kılar; ikincisi ise, bu teorik bilgi açısından kavramında kendi içinde yalnızca olumsuz bir ilke (salt karşıtlık ilkesini) taşıırken, buna karşı, istenç-belirlenimi için genişletici olan ve bu nedenle pratik denilen temel önermeleri sağlar; böylece felsefe doğru olarak ilkelerine göre bütünüyle ayrı olan bölüme ayrılır: *Doğa Felsefesi* olarak teorik bölüm ve *Ahlak Felsefesi* olarak pratik bölüm.”³³

Saf Aklın Eleştirisi adlı eseri, pasaj itibarıyla, teorik kısma bir sınır çekme projesi olarak, *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eseri de pratik kısma bir sınır çekme projesi olarak karşımıza çıkar. Kant, bu iki alanın bağdaştırılması, aralarında bir köprü kurmaktan bahsederken esasen bu iki alana atfettiği -Doğa kavramları ve Özgürlük kavramı- kavramlarının birbiriyle ilişkiye geçebilmesini kastetmektedir. Bilindiği üzere *Saf Aklın Eleştirisi* saf matematik ve saf fizik nasıl olanaklıdır sorusuyla uğraşmakta ve buradan hareketle “Ne bilebilirim?” sorusunu cevaplandırma çabasıyken *Pratik Aklın Eleştirisi* ise *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserin ortaya koymuş olduğu evrende özgürlüğün, iyi ve kötünün belirlenmesi problemiyle ilgilenmekte ve “Ne yapmalıyım?” sorusunu cevaplandırma çabasıdır. Felsefenin iki bölümü, yani bu iki kavramı, Kant için yargı yetisi ile birleşmektedir.³⁴ Yargı yetisi ise estetik yargı ile başlar ve uygulama alanını Doğa ve Özgürlük alanlarının bir bağlayıcısı olan Sanat alanı olarak belirler.³⁵ Yargı yetisi soyut ile somutu bağlayabilme becerisidir.³⁶ O halde yargı yetisinin nihai işlevi anlama

31 Kant, 58. [B-35]

32 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 17.

33 Kant, 17.

34 Kant, 21.

35 Kant, 36. Kant eserin giriş bölümünün son alt başlığında şöyle bir tablo verir:

Anlığın Tüm Yetileri	Bilme Yetisi	A priori İlkeler	Uygulama Alanı
Bilme Yetisi	Anlama Yetisi	Yasallık	Doğa
Haz ve Hazsızlık Duygusu	Yargı Yetisi	Ereksellik	Sanat
İstek Yetileri	Akıl	Son Ereğ	Özgürlük

Böylelikle tüm felsefi alanları bir bütün içerisine sokar. Makalemizin üçüncü bölümünde yargı yetisinin estetik yargı ile alakalı kısmı daha derinlemesine incelenecek olup teleolojik kısmı makalemizin sınırlarını aştığı için dahil edilmeyecektir.

36 Albayrak, *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşkınlık*, 42.

yetisine tekabül eden teorik alan -bilgi- ile akıl'a tekabül eden pratik alan -ahlak yasası- arasında bir orta alanı temellendirmiş olur.³⁷ Netice itibariyle denilebilir ki Kant, esasen Aristotelesçi bir zeminde kendi felsefesini geliştirmiştir. Buna en bariz örnek, açıklamalarımız göz önünde bulundurulursa, Eleştirileri teorik, pratik ve poetik olarak belirlemesidir.

Bu suretle Platon ve Kant arasındaki ilişkiyi belirlemiş bulunuyoruz. Kant'ın -Aristotelesçi zemini göz önünde bulundurularak- teorik ve pratik alan olarak ayırmadığı şey Platon'un felsefi sistemini ona şekillendirdiği bir ve çok gerilimlidir. Kant, bu iki bölüm arasında köprü görevini yeti olarak yargı yetisine, uygulama alanı olarak sanata ve kavram olarak estetiğe yüklerken Platon böylesi uygulama alanlarını ve onların ilişkili oldukları felsefi bölümleri bir bütün olarak görür ve yetileri belirli bir hiyerarşi içerisinde *epistémê* tasnifi uyarınca bu bütüncül yapının merkezi konumu olarak belirler. O halde şimdi muhayyile yetisinin her iki filozofun bu karmaşık yapısında nerede bulunduğu sorusuna geçebiliriz.

Muhayyile: Basamak mı Köprü Mü?

Platon düşüncesinde muhayyile yetisi aranırken veya herhangi bir yeti aranırken onları müstakil olarak görmek felsefi sistemi gözden kaçırmamıza sebep olur. *Epistémê* tasnifi bir yandan bilginin boyutlarını bizlere sunarken, aynı hiyerarşik sisteme denk düşen bir yetiler düzeni de sunar. Bu birbirine sıkıca bağlı tasnifin bir unsurunu müstakilen bir inceleme için çekip ayırmak tüm tasnifin anlaşılmasının önünü kapatacaktır. Öte yandan Kant'ta ise muhayyile (*einbildungskraft*) böylesi bir sistem içerisinde olmasa dahi işlevini diğer yetilerle çok yakından bağliykten görür. Bir köprü, bir taşıyıcı görevini görür muhayyile Kant'a göre. Üç katlı sentez faaliyetinde etkin rol oynayarak nesnenin kurulmasında da aktif dahli vardır. Şimdi, o halde öncelikle Platon düşüncesinde muhayyilenin yeriyle başlamamız ardından da Kant'ın muhayyileyi nasıl konumlandığına geçmemiz gerekmektedir.

Platon, bilme türleri arasında da her biri kendi nesnesine denk gelecek şekilde bir sıralama yapar. Evvela eşit olmayan bir biçimde bölünmüş bir çizgi çizer. Ardından ikiye ayrılmış kısmı da gene eşit olmayan biçimde aynı şekilde bölmemizi ister.³⁸ Ardından elde ettiğimiz şeklin en alt kısmına suretleri (eikones) yerleştirir, bunlarla kasti gölgeler (*skias*) ve yansımalarıdır (*phantasma*). Bu bölmenin karşısına da Platon, bizlerin muhayyile olarak gördüğü *eikasia* olarak adlandırdığı ruhun yetisi yahut teessürünü (*pathé*) yerleştirir.³⁹ O halde *eikasia*'nın muhayyile olarak nasıl anlaşılabilceğini ifade etmemiz gerekir. Haşlakoğlu, *eikasia*'yı

37 Albayrak, 43.

38 Platon, *Devlet*, par. 509D.

39 Platon, par. 511E.

“doğrudan göze görünen her şeyi duyular aracılığıyla hissetme” olarak tanımlar.⁴⁰ Bu tanım gereğince *eikasia*'nın daha çok duyumsama olarak anlaşılabilir. Ancak, kanaatimizce *eikasia*'yı muhayyile olarak anlamının bir yolu vardır ki bu yol *phantasia* kavramından geçmektedir.

*Phantasia*⁴¹ gölge ile birlikte *eikasia* faaliyetinin karşı bölmesinde bulunmaktadır. *Phantasia* terimi Platon tarafından olumsuz bir biçimde kullanılmıştır. Örneğin Devlet'te Tanrı hakkında konuşurken şöyle der Platon:

“Tanrıyı sen biri büyücü gibi mi görürsün? Yani tanrı, kimi zaman kendini gerçek varlığıyla binbir kılığa sokarak, kimi zaman da kendisi yerine sadece gerçek varlığı olmayan hayaller gösterip [*phantazestai*] bizi aldatarak, belli etmeden çeşitli biçimlerde görünebilir mi?”⁴²

Ancak bu olumsuzluk nasıl anlaşılmalıdır? Bunun için önceden değindiğimiz *eide-eidolon* ilişkisine bakmamız gerekir. *Eidolon*, *eide*'nin *aisthesis* itibarıyla *eoiken*'in tezahürüdür. *Eoiken*, nesnelere kendileri, *epistêmê* tasnifinde *eikones*'in üstünde -dolayısıyla *phantasia*'nın da üstünde bulunur. *Epistêmê* tasnifinin en üstünde bulunan *eide* bağlamında Platon bir çekince bahseder. *Eikones*'in “asılları” olan *eikôn* (*eoikên*'in tekil hali) eğer “bizzat asılların kendileri” olarak alınırsa aldatıcı olduğuna dikkat çeker.⁴³ Hatırlanırsa, gördüğümüz nesnelere (*eoiken*) esasen *eide*'nin bir tezahürü olarak karşımızda durmaktadırlar. Platon, bu ilişkinin görülmemesinin bir yanlışlıkla sonuçlanacağını ve dolayısıyla *doxa*'da kalmakla sonuçlanacağını düşünür. Bu aldatma nasıl ortaya çıkmaktadır peki? Devlet'te şöyle der Platon:

“Kendilerinden [*eikôn* kastedilerek] altta bulunanlar tarafından bizzat asıl alınmak suretiyle kopya edilmelerinden dolayı, kendilerini asıl alanlara kıyasla daha apaçık [*enargesi*] oldukları düşünülerek üstün tutulurlar.”⁴⁴

Bu aldanma ve aldatmayı daha iyi anlamak için bunların karşısına konulan ruhun teessürleri şöyle sıralanır:

“Şimdi de bu dört bölümü ruhun dört haline karşılık say: Akılla kavramayı [*noesis*] en yüksek bölüme, anlamayı [*dianoia*] ikinci bölüme, inanmayı [*pistis*] üçüncü bölüme, bulanık görüntüler almayı da [*eikasia*] son bölüme koy; sonra konularının hakikate yakınlık ya da uzaklıklarına bakarak hepsini aydınlık derecelerine göre sıraya diz.”⁴⁵

40 Haşlakoğlu, “Politeia Diyalogunda Epistêmê tasnifi ve Dialektikê Methodos'un Anlamı”, 34.

41 *Phantasia*'yı yansımalar olarak anlamakta da bir beis yoktur ancak tayf yahut hülya olarak anlaşılması konumuz gereği daha uygun düşüyor görünmektedir. Tayf sözlük anlamında, “görüldüğü zannedilen hayali varlık” olarak tanımlanırken hülya gerçekleşmesi özlenerak “zihinde kurulan ve insanı oyalayıp avutan hayal, tatlı kuruntu” olarak tanımlanmıştır. *Phantasia* kavramı bu anlamları makalemizin devamında kavrayacaktır.

42 Platon, *Devlet*, par. 380D. *Phantazestai phantasma* üretme, gösterme manasına gelmektedir.

43 Haşlakoğlu, “Politeia Diyalogunda Epistêmê tasnifi ve Dialektikê Methodos'un Anlamı”, 32.

44 Platon'dan aktaran Haşlakoğlu, 32.

45 Platon, *Devlet*, par. 511E. *Pistis* duyular aracılığıyla hissedilen özelliklerin kendi başına varlığı olan bir dış nes-

Bu faaliyetlerin her birisi ancak her bir alt bölmenin bir üstteki tabi olarak faaliyet göstermesiyle gerçekleşebilir,⁴⁶ tıpkı karşı bölmelerinde bulunan bilmelerinin nesnelere gibi. *Noesis* faaliyeti olmaksızın *dianoia*'dan⁴⁷, *dianoia* faaliyeti olmaksızın *pistis*'ten, *pistis* olmaksızın *eikasiasia*'dan bahsedilemez nasıl ki *eide* (tezahürlerin mahiyeti) olmaksızın *eoiken* ve *eikones*'ten bahsedilemediği gibi. Şimdi çekincenin neden ifade edildiğini daha net bir biçimde anlamış bulunmaktayız. *Eikasiasia* üstünde bulunduğu nesnelere sureti (*eikones*) olarak barındırdığı *phantasia* boyutuyla birlikte, asıl olarak *eide*'nin tezahürleri olan *eoiken*leri sanki kendi gerçeklikleri varmış gibi, asılların gibi görünmesine sebebiyet vermektedir. Şimdi 41. Dipnotta belirttiğimiz *phantasia*'nın tayf olarak anlamını kavradığımızı görüyoruz. *Eikasiasia* suretini *tauf* olarak oluşturduğu *eide*'nin tezahürü olan *eoiken*'in asıl olarak alınmasına, suret-asıl ilişkisinin oluşturduğu apaçıklıktan (*enargesis*) dolayı, sebebiyet vermektedir. Böylelikle muhayyilenin Platon'daki konumunu belirlemiş bulunuyoruz. Ancak ulaştığımız bu sonuca bir de Platon'un merkeze aldığı *epistêmê* tasnifi esasında bir bütünsellik içerisinde, *dianoia* faaliyeti içerisinde bakmamız gerekmektedir.

Epistêmê tasnifinde *dianoia* ve *eikasiasia* oran itibarıyla denk bölmelerde yer alırlar. İkisinde de asıl alma ve suret bağları mevcuttur. Bu faaliyetlerin karşılıklarında bulunan nesnelere itibarıyla *noeton* bölmesinin en altında yer alan *hupotheseos* ile, *horaton* bölmesinin en altında bulunan *eikones* arasında asıllarının birer yansımaları olmaları nedeniyle belli bir denklik ve koşutluk söz konusudur.⁴⁸ *Dianoia*'daki asıl alma ve suret bağı da *hupothesis* bağlamındadır ve *hupothesis*'in *apaçıklık* olarak alınıp (tıpkı *eikasiasia*'nın neden olduğu *eoiken*'in asıl alınmasındaki gibi) esas aldığı kendisini ortaya çıkararak sonuçlandırması halinde, ruh asıl araştırılması gereken kökene (*arkhê*) yönelmesinin imkansızlaştırdığıdır.⁴⁹ *Hupothesis*'te takılı kalmayı Glaukon diyalogda şöyle ifade eder:

"Gerçi bu sanat ve bilimlerle [geometri, aritmetik ve benzeri bilimler] uğraşanlar da duyulara değil, akıl yürütme yoluna başvururlar; ama bunların, araştırmalarında bir ilkeye [*arkhe*] doğru yönelmeyip varsayımlardan [*hupothesis*] yola çıkmakla kaldıkları için, inceledikleri nesnelere bir ilkeyle kavrayabilecekleri halde kavramadıkları kanısındasın. Böyle olunca, geometri ve benzeri bilimlerle uğraşanların bilgisine akla dayanan bilgi [*nous/noesis*] değil, anlamaya dayanan bilgi [*dianoia*] diyorsun, çünkü bu bilgiyi sanı ile aklın kavradığı bilgi arasında bir yere koyuyorsun."⁵⁰

nede bulunduğu inanma, *dianoia* ise varsaydığı çıkış noktasına kendi içinde yürütülen bir muhakeme ile geri dönülen döngüsel çıkarımdır. Daha fazlası için bkz: Haşlakoğlu, "Politeia Diyalogunda Epistêmê tasnifi ve Dialektikê Methodos'un Anlamı", 33-35.

46 Haşlakoğlu, "Politeia Diyalogunda Epistêmê tasnifi ve Dialektikê Methodos'un Anlamı", 35.

47 *Dianoia* terimini muhakeme, anlama yetisi olarak karşılayabiliriz.

48 Haşlakoğlu, "Politeia Diyalogunda Epistêmê tasnifi ve Dialektikê Methodos'un Anlamı", 30.

49 Haşlakoğlu, 31.

50 Platon, *Devlet*, par. 511D.

Faaliyetleri ve bilme nesneleriyle olan ilişkide asıl-suret gerilimini barındırmaları itibariyle muhayyile (*eikasía*) ve anlama yetisi (*dianoia*) arasında bir benzerlik kurulabilir. Birbirlerinden farklı bölmelerde ve yapılarda olsalar da tasnifteki yerlerinden hareketle böylesi bir benzerlik kurulması için gerekli zemin bulunmuş olur. Elbette şu unutulmamalıdır ki, *eide*'nin müşahedesi olarak *noesis* faaliyetine daha yakın bulunması itibariyle anlama yetisi hiyerarşik düzende muhayyileye nazaran daha yüksek bir konumdadır. Platon'da muhayyileye yöneldiğimizde kendisini gösteren asıl-suret gerilimini anlamak, o halde, meseleyi daha iyi kavramak için gerekli görünmektedir. Asıl-suret gerilimini açmak ise Platon düşüncesinde çok önemli bir yeri tutan bir başka kavrama ihtiyacımız var: *mimesis*.

Mimesis taklit demektir. Ancak bu taklidi nasıl anlamamız gerekmektedir? Öncelikle, *mimesis* bir *poiesis* (yaratma) faaliyetidir.⁵¹ *Tekhne* bağlamında *poiesis*'in *mimesis* ile olan irtibatına girmeden önce *mimesis*'in suretler (*eikones*) ile olan ilişkisine değinelim. Suret, Platon'da her zaman asıldan düşmüş olandır ve bu düşkün olma hali, sureti, bilgi esasında bizatihi alındığı takdirde, hakikati öğrenmeyi imkansızlaştıran bir engele dönüştürür.⁵² Suret hakkında Platon'un Sokrates ağzından dillendirdiği çekinceyi inceledik. *Mimesis*'in konumlandığı asıl ve suret gerilimine gelelim. *Mimesis*'in taklit manası itibariyle bunu gerilimde suret'in asıl ile olan ilişkisinde kritik bir rol oynamaktadır. *Eide*'nin tezahürün mahiyeti manası ancak *mimesis* kavramının açılımla mümkündür. Suret hakkında dile getirilmiş olan çekincenin vardığı yer esasen *eide*'nin iptalidir. Suretler suret olmalarından dolayı suretleri oldukları şeylerin asıl gibi algılanmasına sebebiyet verirler. Ancak esasen asıl gibi algılanan *eoiken* de *eide*'nin tezahüründen başka bir şey değildir.⁵³ Sokrates, Devlet diyalogunun 10. kitabında verdiği örnek üzerinden suret yapana (örnekte bu ressamdır) taklitçi (*mimeton*) ismini verir.⁵⁴ Taklitçinin yaptığını hakikatten üç kere uzak olarak niteler ve şöyle der Sokrates:

"Şimdi şu noktayı incele: Resim sanatının her nesne karşısında yöneldiği amaç nedir? Olanı olduğu gibi göstermek mi, yoksa görüneni görüldüğü gibi göstermek mi? Resim görünüşün [*phantasmatos*] mü taklidir [*mimesis*] yoksa gerçeğin [*aletheia*] mi? Görünüşün.

O halde, taklit hakikatten çok uzaktır; bütün nesnelere meydana getirebiliyorsa, bu, her nesnenin ancak küçük bir parçasına ulaşması yüzündendir, bu parça da zaten bir gölgedir."⁵⁵

51 Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, 68.

52 Haşlakoğlu, "Görsel Sanatlarda Mimesis: Kuramsal Bir Eskiz", 37.

53 Sokrates, Devlet diyalogunun 10. Kitabında, bu *eikones-eoiken-eide* üçlüsünün her birini, *poiesis* bağlamında, bir örnek üzerinden açıklar. Masayı ele alır ve bu masanın ideasının (*eide*) Tanrı (*theos*) tarafından yapıldığını, bu masanın bir *eoiken*'i yapanın marangoz olduğunu ve bu masanın resmini, suretini yapan olarak ressam olduğunu ifade eder. [596-598]

54 Platon, *Devlet*, par. 597E.

55 Platon, par. 598B.

Biraz ileride ise taklitçinin taklit ettiği şeyin bilgisiyle olan ilişkisine dair de şunları söyler: “Taklitçinin, taklit ettiği şey üzerinde geçerli hiçbir bilgisi yoktur ve taklit, ciddiliği olmayan bir çeşit çocuk oyunundan başka bir şey değildir.”⁵⁶ Görüldüğü üzere diyalogdan alıntıladığımız pasajlar Platon’un *eikasia* hakkındaki çekincesi ile örtüşmektedir. Asıl-suret geriliminde *eikasia* hakkında çekince *mimesis* söz konusu olduğunda açığa çıkmaktadır: *mimesis* suretin asıl ile olan ilişkisinde geçiş görevini gören bir kavram olmakla birlikte *eikasia*’nın asılların sureti olarak *eide*’ye giden yolu kapatmasında başrolü oynamaktadır. Ancak, *mimesis* sadece bu bağlamla sınırlı değildir. Marangozun masa yaparken onun *ideasına* bakarak yapması da *mimesis*’e içkindir ve bu masa yapma faaliyeti de *-ideanın kendisini yapmadığı ve yapmayacağı için- mimetik* bir faaliyettir. Yapay nesnelere üretimi (sanat dahil olmak üzere) bu anlamda tümüyle “yaratıcı” sıfatıyla *Theos*’un (*eide*’yi meydana getirmesi itibarıyla) fiilinin bilfiil taklidi olarak anlaşılabilir.⁵⁷ Platon’un Devlet diyalogunda taklitçi örneğinde ressamı örnek göstermesi ve onun hakikatten uzak olduğunu söylemesinin esas sebebi onun sanatında (*fine art*) *eide*’nin kendisini değil onun tezahürü olan *eidolon*’u esas almasıdır Karşımıza çıkan *mimesis*’in bu ikircikli yapısını veya yönünü anlamak için *poiesis*’e bakmamız gerekecektir. Sofist diyalogunda, Yabancı, Theaitetos ile olan konuşmasında *mimesis* ve *poiesis* arasındaki yakın ilişkiden bahseder ve ardından ilahi ve beşerî olmak üzere iki kısmın bulunduğu bahseder.⁵⁸ Her iki *poiesis* da kendi içerisinde hem bir *autourgikê* hem de bunu yakından takip eden bir *eidolopoiikê* içerir.⁵⁹ *Autourgikê* “kendine dayanarak yapma” manasına gelir, “kendi” anlamındaki *auto* kelimesi itibarıyla *autourgikê* failin kendini meydana getirmesidir, zira burada “kendi”nden kasıt failin bizzatı kendisidir; onu yakından takip eden *eidolopoiikê* ise tıpkı *autourgikê*’de *auto*’nun fail olması gibi *eidolon*’un fail olması gerekir ancak burada faili “kendi” olarak düşünemeyiz.⁶⁰ Ancak *eidolon*’un anlamını düşünerek, *autourgikê*’de “kendi” olan failin *eidolon*’u, yani görüntüsü/suretidir.⁶¹ Haşlakoğlu *mimesis*’in *poiesis* esasını ve aralarındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

“Eğer her yaratma (*poiesis*) ‘kendisi olan’ (*auton on*) ve ‘benzeri olan’ (*homoiomaton*) olarak ikiye ayrılıyorsa ve her ‘kendisi olan’ (*auton on*) ‘kendi’ (*auto*) ve ‘kendini meydana getirme’ (*autourgikê*) olarak yeniden çift oluyorsa ve yine bunu ‘yakından takip eden’ her ‘benzer olan’ın da aynı biçimde ‘görüntü’ (*eidolon*) ve ‘görüntü meydana getirme’ (*eidolopoiikê*) olarak ikiye ayrıldığı doğruysa, o zaman *mimesis*’in *poiesis* olarak esası, *poiesis*’te *autourgikê*’yi takip eden *eidolopoiikê* olarak, ‘kendisi olan’ın (*auton*) değil, ‘benzer olan’ın *eidolon*’u (görüntü) olarak meydana gelmesidir. ... *Poiesis*’te her

56 Platon, par. 602B.

57 Haşlakoğlu, “Görsel Sanatlarda Mimesis: Kuramsal Bir Eskiz”, 37.

58 Platon, *Sofist*, par. 265B.

59 Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, 70.

60 Haşlakoğlu, Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê*, 72-73.

61 Haşlakoğlu, Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê*, 73.

'kendini meydana getirme' de (*autourgikê*) bir 'görüntüyü meydana getirme' de (*eidô-lopoiikê*) söz konusu olduğu için, *mimesis*, *poiesis*'te ortaya çıkan bu ikili (*duo*) halin 'yakından takibidir.'⁶²

Toparlayacak olursak Platon yaptığı tasnif itibariyle muhayyileyi en aşağı konuma koyar. Ancak muhayyile bir hiyerarşi içerisinde meşru bir yere sahiptir ve aynı zamanda, tasnifin yapılmı oranları itibariyle, anlama yetisiyle ortak bir payda da, Platon'un iki çekince olarak ifade ettiği, asıl-suret geriliminde buluşurlar. *Eikones-eoiken-eide* üçlüsünün birbirleriyle irtibat ve ilişkilerinde ise *mimesis* bu üçlünün bulunduğu asıl-suret geriliminde merkezi bir konumda bulunur. *Mimesis*'in anlaşılır kılınabilmesi ise -Devlet'teki Tanrı-marangoz-ressam örneği hatırlanırsa- *poiesis*'in açılmasıyla mümkündür. *Poiesis* meydana getirme anlamında *mimesis*'in kurulduğu ve asıl-suret geriliminin fiil itibariyle bir tezahürü olarak kendisinde *autourgikê* ve *eidolopoiikê* olarak ikiye ayrılır. *Autourgikê*'yi yakından takip eden *eidolopoiikê* surete tekabül ederken, *autourgikê* ise asıl'a tekabül eder ve *mimesis* de bu ikisi arasındaki yakından takip etme durumuna tekabül eder. O halde makalemize dahil ettiğimiz diğer filozofun, Kant'ın, muhayyile anlayışına geçebiliriz.

Estetik bağlamında muhayyileyi daha iyi anlamak için epistemolojik bağlamda muhayyilenin ne işlev gördüğüne bakmamız gerekir. Kant'ın felsefi sisteminde, Platon'un aksine muhayyile çok daha önemli bir konumda bulunmaktadır. SAE'de muhayyile, örneğin, nesnenin kuruluşunda bizzat rol oynar. Nesnenin kuruluşu Kant'ın üç katlı sentez adı verdiği bir süreçten sonra tamamlanır. Bu üç adımda Ruh'un (*Seele*) üç yetisi etkindir: hissetme, muhayyile ve apperzeption (algılayanın kendini idrak etmesini sağlayan fiil, kendilik-idraki).⁶³ Bu süreç kabaca şöyle tarif edilebilir: görüde edinilmiş temsillerin birer temsil olarak tanınıp ayrıştırılması, ardından muhayyile yardımıyla bu temsillerin yeniden üretilmeleri ve son olarak bu yeniden üretilen temsillerin bir kavramda tanınmaları. *Apperzeption*, kendilik-idraki anlamında bu sürecin tamamında etkindir. Hissetme ile görüde temsilleri ediniriz. Görüde edindiğimiz temsiller nesnenin kurulması için bir kavramla bir araya getirilmek durumundadır çünkü Kant'a göre hissetme olmaksızın bize hiçbir nesne verilemez ve anlama yetisi olmaksızın hiçbiri düşünülemez.⁶⁴ Kavram denilince anlama yetisi, görü denilince hissetme yetileri akla gelmelidir. O halde zihinde anlama yetisi tarafından -kategoriler ve şematizme göre- üretilmiş olan kavramlar ile hissetme ile alınan görü temsilleri nasıl bağdaştırılıp bir nesnede bir arada tutulacak ve nesnenin inşası böylelikle gerçekleşmiş olacaktır? Muhayyile işte böylesi bir köprü görevi görür. Genelde düşünmenin hissetmeyle bağlantısı için ve daha özel olarak kategorilerin, tezahürlere uygulanması için, anlama yetisini hissetme

62 Haşlakoğlu, Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê*, 76.

63 Çitil, *Kant Okumaları: Birinci Kritik*, 141.

64 Kant, *Anı Usun Eleştirisi*, 77. [B-75]

yetisine (ve tersi) bağlayan aracı bir yeti olarak muhayyile karşımıza çıkar.⁶⁵ Son olarak Kant'ın muhayyile tanımını verip epistemolojik bağlam bahsini bitirelim. Kant, muhayyileyi nesneyi bir görüde bulunuşu olmaksızın da temsil etme yetisi olarak tanımlar.⁶⁶ Bu tanım estetik bağlamında da etkin olacaktır. O halde şimdi beğeni ve estetik yargıların inşasında muhayyilenin, yani *Yargı Yetisinin Eleştirisi* adlı eserinde Kant'ın bizlere sunduğu muhayyile yetisine bakalım.

Muhayyilenin iki işlevi vardır: yeniden-üretici sentezleme ve üretici sentezleme. Bu iki özelliği Gözkan şöyle açıklamaktadır:

“Hissetme yoluyla edinilen temsillere yönelik sentezleme itibariyle hayal gücü [muhayyile] konumu, hissetme yetisiyle, düşünme yetisinin duyuşal görümlere yönelik olan kendiliğinden faaliyette bulunan yanının yani anlama yetisinin arasındadır. Bu işlevi itibariyle hayal gücü tezahürlerden kavramlara geçmeyi sağlayan yani edinilen temsillerin görü mekânında canlandırılmasıyla tezahürleri kavranabilir kılan yetidir. Hayal gücü, hissetme yoluyla edinilen temsillerin, canlandırılması, onların birbirlerine bağlanması ve anlama yetisinin saf kavramları altına getirerek yargı fiilinde nesne olarak tutulmalarını sağlayan bu işleviyle hissetme ile düşünme yetileri arasında durur ve onları bağlar. ... Kant... ‘yeni-üretici sentezleme’ adını vermektedir. ... Öyleyse kategoriler tezahürlere nasıl temas eder veya nesnenin tesisinde asli rol oynayan ve zorunlu yüklemeler olan kategoriler nasıl olur da nesneyi ‘altına düşürürler’? Bu, hayal gücünün üretici faaliyeti olan saf sentezleme ile mümkün oluyor.”⁶⁷

Esasen SAE eserinde sunulmuş olan muhayyilenin bu özelliği, estetik bağlamında da önemli bir yer tutar. Kant'ta estetik bir yargıdır. Bundan ötürü güzel, beğeni yargısı, haz ve haz almama durumları ele alınmadan estetik bağlamında muhayyileden bahsetmek çok mümkün görünmemektedir. Ancak muhayyilenin yukarıda bilişsellik ile ilişkisi dışında Kant, daha önce hiç değinmediği bir hususa Yargı Yetisinin Eleştirisi adlı eserinde değinir. Muhayyile, anlama yetisi ile özgür bir oyun içerisindedir çünkü hiçbir belirli kavram onları tikel bir bilme kuralına sınırlamaz.⁶⁸ Bu özgürlüğü, anlama yetisi ve hayal gücü arasındaki oyunda, hayal gücü sağlar görünmektedir zira hayal gücü diğer yetilerden farklı olarak *a priori* kural ve yasalara sahip olmayan bir yetidir.⁶⁹ Bu uyum neticesinde yahut bu uyumun bozulması neticesinde insanda bazı duygular ortaya çıkar ki Kant bu duyguların bizleri beğeni yargısına sevk edici unsur olduklarını söyler. Bu noktada beğeni ve estetik yargının muhayyile ile olan içiçeliği gereğince bir sonraki bölüme geçmemiz gerekir. O halde beğeni yargısında

65 Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi - Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 53.

66 Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 129. [B-151]

67 Gözkan, *Kant'ın Şemsiyesi - Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*, 56-58.

68 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 50.

69 Salman, “Yargı Gücünün Eleştirisi’nde,” 41.

muhayyilenin rolü itibariyle Kant'ın neler düşündüğüne bakmamız ve ardından Platon'un güzel hakkında düşüncelerini incelememiz gerekmektedir.

Güzel, Yüce ve Duygu

Kant'ın beğeni ve estetik yargılarının ve bunların atlında yatan haz (ve haz almama) duygusunun ve bunların iki tezahürü olan güzel ve yüceyi anlamak için yargı yetisinin (*urteils-kraft*) yargılarına bakmamız gerekir. Çünkü, önceden de belirttiğimiz üzere, estetik Kant'ta bir yargı türüdür. Kant, giriş kısmında yargı türlerini ayırt eder. Genel olarak yargı yetisi tikeli evrenselin altında kapsanıyor olarak düşünme yetisidir ve şayet evrensel (bu kural, ilke veya yasa olabilir) verili ise o zaman tikeli onun altına alan yargı yetisi *belirleyicidir* ancak yalnızca tikeli verili ise ve onun için evrenseli bulması gerekiyorsa, o zaman yargı yetisi salt *reflektif-tir*.⁷⁰ Estetik, bununla beraber haz, beğeni ve güzel, yargı hangisi sınıfa girmektedir? Tikeli olarak bir güzeli düşündüğümüzde onun evrensel olarak belirli bir kuralı, anlama yetisinin sağladığı türden, yoktur. Bu noktada Kant devreye *erekselliği* sokmaktadır. Kant'a göre yargı yetisinin ilkesi genel olarak ampirik yasalar altında doğanın şeylerinin biçimi açısından, türülülüğü içindeki *doğanın amaçlılığıdır*.⁷¹ Reflektif yargılarda esas olan bu erekselliktir. Kant doğanın amaçlılığı ve yargı yetisi arasındaki ilişki için şunları söylemektedir:

“Doğanın amaçlılığı öyleyse *a priori* tikeli bir kavramdır ki, kökenini yalnızca derin-düşünen [reflektif] yargı yetisinde taşır. Çünkü doğa ürünlerine doğanın onlarda erekler ile bağıntısı gibi bir şey yükleyemeyiz; ama bu kavramı yalnızca o ürünler üzerine doğada tezahürlerin ampirik yasalara göre verili bağılantısı açısından düşünebilmek için kullanırız.”⁷²

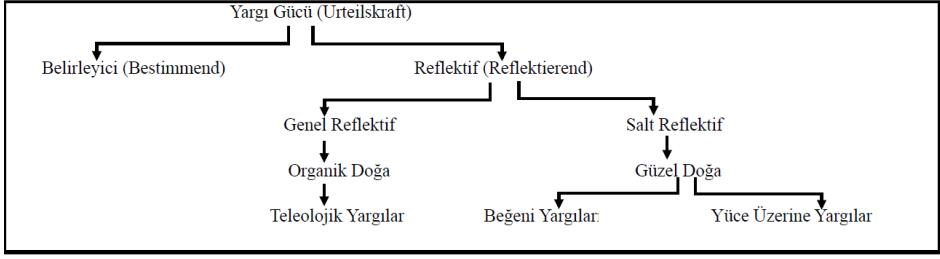
Teleolojik yargılar hem doğa bilimlerinde kullanılır hem de öznel süreçlerimizde, doğa bilimlerindeki teleolojik yargıları ampirik deneyimle doğrulayabilme şansına sahipken ikinci tür yargılarda böylesi bir durum mümkün görünmemektedir çünkü bu tür teleolojik yargılar insan dünyasında, öznel bir yerde var olabilir.⁷³ O halde yargılar şöylesi bir tablo altında gösterilebilir:

70 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 23.

71 Kant, 24. *Ereksellik, teleolojik ve amaçlılık* aynı anlamda kullanılmaktadır. En basit ifadesiyle doğada karşılaştığımız bir şeyin, örneğin bir ağacın, ne işe yaradığını sorduğumuzda onun amaçlılığını sorgulamış bulunuyoruz.

72 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 24.

73 Albayrak, *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşkınlık*, 48.

Kant'ta Yargılar Tasnifi⁷⁴

O halde şimdi, bu yargı bahsinden sonra bizleri ilgilendiren salt reflektif yargıların altına düşen beğeni yargıları ve yüce üzerine yargıları inceleyebiliriz.

Beğeni yargısına geldiğimizde karşımıza üç kavram çıkar: güzel, haz ve habsizlik. Kant'a göre beğeni yargısı bir bilgi yargısı değil estetik bir yargıdır ve bilgi yargısı olmaması suretiyle öznelidir.⁷⁵ Bu öznel yargıyı vermemizi sağlayan şey ise temsili nesneyle değil özneyle haz ve habsizlik duygusuna muhayyile ile bağlamamızdır.⁷⁶ Kant güzellik tecrübesi ve hoş gitmeyi birbirinden kesin bir şekilde ayırır. Histe duygulara haz veren hoştur.⁷⁷ Güzellik tecrübesini kuran beğeni yargısında da hoş gitme (haz bağlamında) mevcuttur ancak bu iki hoş gitme arasında ayırım çekebilmek adına Kant, güzellik tecrübesinin analitiğini yaparken dört tane moment verir bizlere.

1. Güzellik tecrübesini mümkün kılan beğeni yargısı çıkarsızdır.
2. Güzellik tecrübesi evrenseldir.
3. Beğeni yargısı amaçsızdır.
4. Beğeni yargısı zorunludur.

Saf Aklın Eleştirisi'nde Kant'ın göstermeye çalıştığı en temel şeylerden birisi biliş sürecimizdeki ilkelerin *a priori* olduklarını göstermekti. Ancak estetik bağlamında bilişsel bir faaliyet, yani bilgimizi genişleten türden bir faaliyet bulunmadığı için buradaki ilkelerin *a priori* olması -kategori ve şemaların bulunmamasından ötürü- bu momentler ile sağlanmaktadır. Şimdi bu momentleri kısaca açıklamaya geçelim.

Beğeni yargısı neticesinde oluşan güzellik tecrübesi Kant'a göre çıkarsız olmak durumundadır. Kant çıkarı bir nesnenin varoluşunun temsili ile bağladığımız hoşlanmanın adı olarak

74 Keskin, *Kant Estetiği Ve Romantizm*, 22.

75 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 39.

76 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 39.

77 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 41.

tanımlamaktadır.⁷⁸ Ancak güzel'in tecrübesinde durum böyle değildir. Kant, bir şeyin güzel olduğu yargısında bulunurken nesnenin varoluşuna bağımlı olduğumuz şey ile değil ama bu temsilden kendi içimde yaptığım şey ile ilgilendiğimizi iddia eder ve bu öznel süreçte çıkar karışan bir yargının saf beğeni yargısı olmayacağını belirtir.⁷⁹ Bu momentten hareketle Kant hem beğeni yargısını hem de güzeli açık bir şekilde izah eder: "*Beğeni* bir nesneyi ya da bir temsil türünü *hiçbir çıkar olmaksızın* bir hoşlanma ya da hoşlanmama yoluyla yargılama yetisidir. Böyle bir hoşlanmanın nesnesine *güzel* denir."⁸⁰

İkinci momentte ise Kant enteresan bir belirlemede bulunur. Bir nesneye güzel diyebilmek için bunu ifade eden beğeni yargısının herkesin aynı şey üzerinde temellendirebileceği bir yargı olarak yani evrensel bir yargı olarak görmemiz gerektiğini ve herkeste benzer bir hoşlanmayı yüklemek için bir zemin olduğuna inanılması gerektiğini iddia eder.⁸¹ Estetik yargının bilişsen azade olması bu evrenselliği nesnel kılmaz ancak Kant bu yargıda öznel bir evrensellik isteminin bağlı olması gerektiğini savunur⁸² ve böylece estetik yargının öznel durumunu evrensel bir boyuta taşır. Bölümü bu bilişsellikten azade olmasını kapsayacak bir açıklama ile bitirir: "*Güzel olan kavram olmaksızın evrensel olarak haz verendir.*"⁸³

Üçüncü moment esasen birinci momentin pekiştirilmesi ve açık bir yer bırakılmayacak şekilde kapsanması olarak görülebilir. Kant, her amacın kendisinde her zaman hazzın nesnesi üzerine yargının belirlenim zemini olarak bir çıkar taşıdığını düşünmektedir.⁸⁴ Bu sebepten dolayı beğeni yargısında herhangi öznel bir amaç bulunamaz. Ancak nesnel amaç da ancak biliş yetilerimizin ilişkileri ile ilgili olduğundan dolayı beğeni yargısında herhangi bir türden amaç bulunmaz. Amaçlılığın öznel ve nesnel olarak ayrılan içerik kısmından bağımsız bir şekilde beğeni yargısı amaçlılığın biçimini temel alır.⁸⁵ Burada güzellik bir nesnenin amaçlılığının biçimine bürünür ve içerikten tamamen soyut bir şekilde bu amaçlılık tamamen güzelliğin kendisinde algılanır.⁸⁶

Dördüncü moment ise beğeni yargısının zorunlu oluşudur. Kant, hoş dediğimiz bir temsil için onun haz vermesinin olumsal olduğunu ancak güzel olana geldiğimizde hoşlanma

78 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 40.

79 A.g.e, 40.

80 A.g.e, 45.

81 A.g.e, 45.

82 A.g.e, 46.

83 A.g.e, 51.

84 A.g.e, 52.

85 A.g.e, 53.

86 A.g.e, 64.

ile zorunlu bir bağlantısının olduğunu ileri sürer.⁸⁷ Estetik bir yargıda düşünüldüğünde zorunluluğa yalnızca *örneksel* denilebilir, yani herkesin bildiremediğimiz bir evrensel kuralın örneği olarak görülen bir yargıya onayının zorunluluğudur.⁸⁸ Kant bunu da şu şekilde açıklar: “Güzel olan herhangi bir kavram olmaksızın *zorunlu* bir hoşlanmanın nesnesi olarak bilinendir.”⁸⁹ Bu suretle, Kant’ın güzeli nasıl tanımladığını ve hoşla gitme/hoslanmadan nasıl ayırmış olduğunu gördük. Bir diğer estetik yargı türü olan yüce’ye geçmeden önce estetik yargılarda muhayyilenin konumunu inceleyelim.

Beğeni yargılarının temelinde yer alan haz duygusu zihnin iki yetisi olan muhayyile ve anlama yetisi arasındaki bir özgür oyun sayesinde ortaya çıkar.⁹⁰ Bu özgür oyunda, yukarıda daha önce değindiğimiz, muhayyilenin SAE’deki “yeniden-üretici” sentezleme faaliyeti ile değil “üretici” saf sentezleme faaliyeti devrededir ve bu faaliyet kendiliğinden etkin olarak gerçekleşmektedir.⁹¹ Estetik yargılar kavram içermediğinden ve dolayısıyla yasa-ilke-kural da içermediğinden ötürü yasalara sahip olmama muhayyileye özgürlüğünü temin eder ve beğeni yargısı da muhayyilenin sahip olduğu özgürlük içerisinde şekillenirler.⁹² Beğeni yargısının ele aldığımız ilk türü söz konusu ise muhayyile burada haz ve hazzsızlık ile ilişki içerisinde. Şöyle der Kant:

“Bir şeyin güzel olup olmadığına karar vermek için temsili anlama yetisi aracılığı ile biliş için nesne ile ilişkilendirmeyiz, daha ziyade Hayalgücü [muhayyile] vasıtasıyla (belki de anlama yetisi ile birleştirilerek) özneye ve onun hazzetme ya da hazzetmem duygusuyla ilişkilendiririz.”⁹³

Muhayyile ve anlama yetisi arasındaki bu uyum bir nesneye güzelliği kendi öznel perspektif ve yeterlerimizden atfetmemizi sağlar. Muhayyile ve anlama yetisi arasındaki bu özgür oyun uyumu Kant’ın Güzelin Analitiği bölümünde belirlediği dört momentle bir şekilde bağdaşır. Bu uyumun gerçekleşmesi ancak güzellik atfedeceğimiz nesneye dair herhangi bir çıkarımızın olmamasıyla mümkündür. Çünkü Kant’ın, yukarıda belirtmiştik, belirttiği gibi estetik yargı muhayyilenin özgürlüğü içerisinde anlaşılmalıdır. Lakin çıkar bu özgürlüğü zedeleyecektir ve tam da bu nedenle çıkarsızlık momenti Kant tarafından ileri sürülmüştür. Bu özgür oyunun diğer bir tarafı olan anlama yetisi de ikinci moment -evrensellik- söz konusu olduğunda kavramsal olarak yani içerik sağlayan bir yeti olarak dahil olmaz. Bunun yerine

87 A.g.e,

88 A.g.e, 65.

89 A.g.e, 67.

90 Salman, “Yargı Gücünün Eleştirisi’nde”, 41.

91 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 67.

92 Salman, “Yargı Gücünün Eleştirisi’nde,” 42.

93 Kant’tan aktaran Salman, 43.

anlama yetisi formel olarak devrededir.⁹⁴ Bu formel olma durumu, üçüncü momentte güzelin kendisinin amaçlılığın formu/biçimi olmasıyla temellendirilir ve dördüncü momentte zorunlu olma ile pekiştirilecektir.⁹⁵

Kant yücenin analitiğine güzel de yapmadığı bir ayrımla başlar. Kant'a göre matematiksel ve dinamik olmak üzere iki tür yüce vardır.⁹⁶ Bu ayrımın sebebini Kant, yüce duygusunun karakterinin zihnin nesne ile bağlantılı bir hareketi gerektirirken güzel ise beğeni zihni sü-kunetli bir seyrediş içinde varsayar ve sürdürür.⁹⁷ Yüce de tıpkı güzel gibi öznel bir yerden kaynaklanır, şeylerin kendisinde bir nitelik olarak bulunmaz. Ancak güzel nesnenin kendisi-ne dair öznel bir atf iken yüce, hareketi haiz olması itibarıyla, bir durum karşısında bizlerde uyanan duyguyu tanımlamaktadır. Matematiksel yüce mutlak bir büyüklük, kavramayaca-ğımız yani anlama yetimizin kategorileriyle kuşatamayacağımız bir büyüklük hissini bizde uyandırırken dinamik yüce ise bizi korkutan, artık bizim kavrayışımızı aşmaya başlayan ve ezici bir şekilde bizim üzerimizde etkisi olan bir duyguya karşılık gelir.⁹⁸ Yüce tecrübesini daha detaylıca inceleyebilmemiz için muhayyilenin yüce tecrübesindeki konumuna girmemiz gerekmektedir. Yüce, her iki türüyle de, bir nicelik barındırır. Görüsel olarak bir niceli-ği, büyüklüğü muhayyileye taşıyabilmek için onun iki eylemi gerekmektedir: ayrımsama (*apprehensio*) ve kavrama (*comprehensio aesthetica*).⁹⁹ Albayrak'a göre Kant bu kavram tercihleriyle estetik yargımızın her zaman bilgi yetimize dayandığı ama muhayyilenin fa-liyetinde kavramsal bir taraf olmadığından onun ampirik "sentezleme" faaliyetinin paralel başka kavramlarla dile getirilmesi gerektiğine dikkat çeker.¹⁰⁰ Kant bunu Savary'nin Mısır piramitlerinde hissettiği deneyim üzerinden açıklar. Şayet piramitte çok uzaktan bakılırsa muhayyile ayrımsama gerçekleştiremeyecektir çünkü onu oluşturan birimleri teker teker fark edebilmesinin önüne geçilmiş olacaktır. Lakin çok yakına gelinirse de bu sefer kav-rama/toparlama piramittin tamamını tecrübe edemediğimiz için gerçekleştiremeyecektir. Buradan şu anlaşılıyor: yüce duygusunu yaşayabilmek için bunu bize yaşatacak nesneyle aramızdaki mesafe muhayyilenin her iki işlevini de gerçekleştirebileceği bir mesafe olmak durumundadır. Aksi halde yüce tecrübesi bizde açığa çıkamaz. Matematiksel yüce için Kant Samanyolu galaksisi örneği verir. Samanyolu galaksisinin muazzam büyüklüğü de böyle ölçüte gelmez bir büyüklük olduğundan, duysal görüşü bulunmayan sonsuzluk ideası-

94 Salman, 44.

95 Salman, 44.

96 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 73.

97 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 73.

98 Albayrak, *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşkılık*, 53.

99 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 77.

100 Albayrak, *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşkılık*, 55.

nı bize hissettirecek etkiye sahiptir.¹⁰¹ Ancak bu görülenemezlik durumu hissettiğimiz idea karşısında yetilerimizin yetersizliğini bizlere hissettirir. Bu yetersizlik duygusu karşısında bizde uyanan duyguya Kant, saygı der.¹⁰²

Dinamik yüceye geldiğimizde ise Kant ilginç bir bağlamdan söz eder. Dinamik yüce estetik yargıda üzerimizde hiçbir egemenliği olmayan güç olarak görüldüğünde doğanın ortaya çıkan bir şeklidir.¹⁰³ Doğanın bu şekli Kant tarafından korku yaratan olarak nitelendirilir ve eğer yetilerimizi ona denk bulmazsak bir korku nesnesidir.¹⁰⁴ Kant örnek olarak Tanrı'dan korkan erdemli insanı gösterir. Eğer erdemli insan erdemli ise Tanrı'dan korkmasına hiçbir sebep yoktur ancak aynı erdemli insan sürekli olarak yanlışlıkla Tanrı'ya karşı bir suç işlemiş ya da işleyecek olma korkusundadır. Dinamik yüce deneyimi bizim doğal sınırlılığımızı bize anımsatarak ruhumuzun gücünü, ondaki sonsuzluğu bize hissettirir ve bu his ruhumuzu gündelik yaşamdaki sıradan düzeyinin üzerine çıkardığından bize direnme gücü verir.¹⁰⁵

Kant, yüce ve güzeli birlikte incelerken güzele anlama yetisinin belirsiz kavramlarını atfederken yüceye ise aklın (*Vernunft*) belirsiz kavramlarını atfeder ve bu suretle güzelin niteliğin temsili, yücenin de niceliğin temsili olduğunu ifade eder.¹⁰⁶ O halde yüce kavramı idealarla ve duyu ötesiyle güzele göre daha doğrudan bir ilişki içindedir.¹⁰⁷ Öyleyse artık Kant'ın Köprüsü tamamlanmış oldu. Muhayyile bir yönüyle anlama yetisine diğer yönüyle akla bağlanır. Bu bağlantılarda ortaya çıkan tecrübeler güzel ve yüce olarak isimlendirilir.

Platon'a geldiğimizde ise güzel bağlamı kendisini *eide-eidolon* bağlamında asıl-suret gerilimi itibarıyla açar. Platon'da bir tasnif yahut ayırmanın olmadığını söylemiştik. Güzellik (*kalos*) bağlamı kendisini bir duyguyla açar: *eros* (sevgi/aşk). Bu *eros* bağlamına girmeden önce asıl-suret gerilimi itibarıyla güzelin deneyimlenmesine bakalım. Phaidros'ta şöyle söyler Sokrates:

“Güzelliğe gelince -daha önce söylediğimiz gibi- [gökyüzündeyken] ötekiler arasında da parıldıyordu, buraya geldiğimizde de onu duyularımızın en açık olanıyla parıltılar içinde bulduk. Görme bedensel duyularımızın en keskini olmakla birlikte sağduyu-

101 Albayrak, *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşkınlık*, 56.

102 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 81.

103 A.g.e., 83.

104 A.g.e., 83.

105 Albayrak, *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşkınlık*, 58.

106 Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 71. Kant güzel ve yüce tecrübelerinde iki tür ideayı merkeze alır: güzel için bu estetik idea iken yüce için bu -Tanrı örneğini ve Kant'ın SAE'de Tanrı'yı rasyonel bir idea olarak koyutlamasını hatırlayarak- rasyonel ideadır. Böylelikle aralarında kategorik bir fark oluşur. Bu yaşam alanında da farklı noktaları kapsar. Dinamik yüce yaşamın üstesinden gelebilecek gücü bizlere sağlarken bunu rasyonel ideayı merkeze alarak gerçekleştirir. Güzeli ise estetik ideayı merkeze alarak sanat yapıtını deha aracılığıyla mümkün kılar. Bu hususların incelememizin sınırları açısından detaylarına daha fazla giremeyeceğiz, değinmekle yetiniyoruz.

107 Albayrak, *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşkınlık*, 54.

yu [*phronesis*] algılayamaz, çünkü onun görünür bir imgesini görebilseydik bundan kötü aşklar [*deionus*] doğardı. Görme duyusu [*aisthesis*] sevdiğimiz diğer varlıkları da algılayamadığı halde, bu ayrıcalığa sadece içlerinden en belirgin ve en sevileni olan güzellik sahiptir.”¹⁰⁸

Deionus kelimesi “ürkütücü/ürperti verici” manasına gelmektedir.¹⁰⁹ Buradan hareketle pasajda geçen “onun görünür bir imgesini görebilseydik [*eidolon*]” ile kastedilen esasen güzelin kendi içinde seyir tecrübesidir. Platon, güzelin kendi içinde seyredilmesinin kişide “ürpertici” bir his uyandıracaklarını söylemektedir. Bir başka ve önemli bir husus da güzellik (*kalos*) ideasının ayrıcalıklı statüsüdür. İlk bölümde bahsettiğimiz üzere yapay nesnelere (örn. masa) ideaları mevcuttur ve o masayı yapan marangoz onun ideasını seyrederek masayı yapar. Ancak güzellik ideası, metinde geçtiği gibi, *eidolon*’u ortaya konulabilecek bir idea değildir. Ancak güzellik ideasının bir özelliği *epistêmê* tasnifinde *horaton* bölmesinin ruh faaliyetlerinden birisi olan duyumsama [*aisthesis*] ile tecrübeye konu edilebilir olmasıdır. Pasajdaki parıltı ise güzelin açılmasına işaret etmektedir. Güzellik geçici ve değişen nesnelere (fenomenler) aracılığıyla gerçek ve değişmeyen varlığın -güzelliğin bir *eidos* olması ve *eidos*’un *on*’un bir veçhesi olması itibarıyla - parıltısıdır.¹¹⁰ Güzel olan bir *eidolon* olarak adeta bizatihi *eidos* imiş gibi görünür; çünkü “kendi içinden ışıır.”¹¹¹ Haşlakoğlu, pasajdaki *phronesis* bağlamının bu pasaj özelinde “aşık olarak kalıcı güzeli onun tüm ihtişamında tecrübe etmek” olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürer.¹¹² Bu suretle Platon’da güzel -güzellik ideasının parıltısını *eidolon* üzerinden deneyimlemek- ve Kant’ın yüce duygusuyla karşılaştırılabileceğimiz *ürperti* -güzellik ideasının kendi içerisinde seyir itibarıyla deneyimlemek-madalyonun iki farklı yüzüdür.¹¹³

Alıntıladığımız pasajda *eros* bağlamı da bulunmaktadır. “En sevileni olan [*erasmiotatôn*] güzellik” ifadesinde yer alan *erasmiotatôn* kelimesinin kökeninde *eros* kelimesi vardır. Haşlakoğlu, buradan hareketle her hoşaya gitme ve güzellik tecrübesinde *eros*’un olduğunu ifade eder.¹¹⁴ Phaidros diyalogunda *eros* bir *mania* (çılgınlık/delilik) olarak önümüze konulur. Sokrates dört tür *mania*’dan bahseder. Bunların dördüncüsü *eros*’tur:

“Bu çılgınlığa [*mania*] kapılan, yeryüzündeki güzelliği görünce hakiki güzelliği anımsar kanatlara sahip olur ve kanatlarını açarak uçmak ister. Ama kuşlar gibi yukarıya bakarak

108 Platon, *Phaidros*, par. 250D.

109 Haşlakoğlu, “Kant and Plato on the Problem of Beauty”, 71. Metnin bağlamından ve Platon’un *epistêmê* tasnifinden “kötü aşklar” çevirisinin yetersiz olduğu açıkça görülmektedir.

110 Haşlakoğlu, “Kant and Plato on the Problem of Beauty”, 71.

111 A.g.e, 36.

112 A.g.e, 71.

113 A.g.e, 71.

114 A.g.e, 71.

aşağıyı unuttuğundan bunu başaramaz ve çılgın [*manias*] addedilmesine fırsat tanır. İşte bütün esinlenmelerin en iyisi bu çılgınlıktır, ona en iyiler kapılırken o da en iyilere yönelir. Bu çılgınlıktan pay ararak güzelliği [*kalos*] arzulayan kişiye âşik [*erastes*] denir.”¹¹⁵

Eros bir *mania* olarak kişiyi güzele ulaştıran yegâne duygudur. *Eros*'un mahiyeti Şölen diyalogunda Diotima tarafından açıklar. *Eros* tanrı Poros ve insan Peina'nın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir ve Aphrodite'in doğduğu günlerde ana rahmine düştüğü için sürekli olarak onun takipçisi ve hizmetçisi olmuştur. Poros bolluk ve bereket tanrısıdır, Peina ise yoksulluk, kıtlık kavramlarının kişileşmiş halidir. Doğal olarak *Eros* her ikisinden de özellikler taşımaktadır. Aphrodite'in takipçisi olduğu için güzelliğin aşığıdır. Ne ölümlüdür ne de ölümsüz, bir ölümlü bir dirilir; hep böylesi arada kalmış bir doğaya sahiptir.¹¹⁶ *Eros*'un bu arada olması Platon'un *philosophia* anlayışı için çok mühim bir noktayı oluşturur. *Philosophos* tam olarak böyle bir noktadır. Şöyle der Diotima:

“Hiçbir tanrı felsefe yapmaz ya da bilge olmayı arzulamaz, öyledir çünkü; isterse başka bir bilge [*sophos*] o da felsefe yapmaz. Aynı şekilde cahiller de ne felsefe yaparlar ne de bilge olmayı arzulurlar.’

‘Bilgeler ya da cahiller değilse, o zaman kim bu felsefe yapanlar ey Diotima?’ diye sordum.

‘Artık çocuk bile anlar bunu. Bu ikisi arasındakiler tabii; Aşk [*Eros*] da bunlardan biridir. Çünkü bilgeliğin en güzel şeylerinden biridir. Aşk da filozof olmak zorundadır. Filozof olduğu için de bilge ile cahil arasında bulunur.”¹¹⁷

Platon'daki boyutların içiçeliği pusuna tekrar girmiş bulunuyoruz. *Philosophos* neden güzel ulaşmak ister? Diotima, bu içiçeliği açacak şekilde şöyle cevaplar bu soruyu:

“Güzel şeyleri seven kişi neyi seviyordur?”

‘Bunların kendisinde olmasını’ diye cevapladım.

‘Ama bu cevap şöyle bir soruyu gerektirir: Kendisinde güzel şeyler bulunan kişi ne olacaktır?’ dedi.

‘Gerçekten de kolayca cevaplayamam bu soruyu’ dedim.

‘Ama diyelim ki birisi soruyu değiştirip güzelin yerine iyiyi koyarak sorup öğrenmek istiyor senden. Haydi Sokrates, soruyorum şimdi: İyi şeyleri seven kişi neyi seviyordur?’ dedi.

‘Bunların kendisinde olmasını’ diye cevapladım.

‘Kendisinde iyi şeyler bulunan kişi ne olacaktır?’ diye sordu.

115 Platon, *Phaidros*, par. 249E.

116 Platon, *Şölen*, par. 203B-204A.

117 Platon, 204A-204B.

'Mutlu olacaktır.'

'Çünkü iyi şeyleri elde etmeyle mutlular mutlu olur.'¹¹⁸

Güzel ve İyi birbirinden, pasajdan hareketle, hiçbir şekilde kopmaz diyebiliriz. Bu birbirine sıkıca bağlı ikilinin, onlara ulaşmaya çalışan *philosophos* açısından *eros* ile yakından bir ilişkisi vardır. Bu aşk (*eros*) *philosophos*'un *sophos*'ta (bilge) seyre gelen güzele, çılgın bir "güzel sever" (*philokalos*) olarak duyduğu aşktır.¹¹⁹ Peki neden *eros philosophos*'u güzele adeta müptela eden bir çılgınlık olarak karşımıza çıkmaktadır? Bu esasen *doxa*'nın çok güçlü olmasıyla ilintilidir. İçinde bulunduğumu *doxa*'dan çıkışın tek yolu güzele olan çılgınca bir aşktır. *Philosophos mania* olarak *eros*'a sahip bir şekilde *sophos*'unda seyre gelen *kalos*'un aşığıdır. Ancak bu suretle *sophos philosophos*'un gözünü hikmete ve hakikate çevirir.¹²⁰

Böylelikle bu bölümümüzün sonuna gelmiş bulunuyoruz. Kant'ın estetik bağlamında muhayyileye yüklediği köprü görevi köprünün her iki ucunda farklı tecrübeleri izhar etmektedir: güzel ve yüce. Kant'ın ruhun yetileri aracılığıyla kurduğu bu köprü görevi esasen onun zeminindeki Aristotelesçi nüve ile ilgilidir. Böylesi keskin ayrımları yapabilmesi, nitekim estetik bağlamında özellikle anlama yetisi ve amaçlılık hususlarında çok önemli yer tutan, biçim üzerinden mümkün olmuştur. Platon'da ise Kant'ın öngördüğünün tam aksine bir iççelik söz konusudur. Hakikat, iyi ve güzel birbirinden hiçbir surette kopmaz bir şekilde birbirleriyle ilişki içerisindeyler. Bu farklar birinci bölüm itibarıyla yaptığımız inceleme sonucu aslında çok da şaşırtıcı değildir. Bu iki filozof arasındaki esas fark duyguda ortaya çıkmaktadır. Kant'ın muhayyile ve anlama yetisi arasındaki uyumda duyguya hiçbir şekilde yer yoktur. Bunu güzelin momentlerindeki ilgisizlik ve çıkarsızlık momentlerinden anlayabiliriz. Yüce tecrübesinde ise bu uyuma ihtiyaç yoktur zira muhayyile ve akıl arasındaki bir ilişkinin tecrübi tezahürü olarak yüce tecrübesi mevcuttur. Yüce tecrübesindeki durum yetilerin yetersizliğinin bizde oluşturduğu "saygı"dır. Muhayyile duyusal alanda olmayan hiçbir şeyi temsil edemeyeceği için burada "temsil edememesinin temsilini" gerçekleştirerek olumsuz bir temsille işlevini görür. Bu olumsuzluk esasen bizlerde saygı uyandırır. Platon'da ise -Kant'ın güzel momentlerine tekabül edecek şekilde- aşikâr bir çıkar ve ilgi vardır. Aşk çılgınlık türevlerinden birisidir. Bu çılgınlığa kapılmış olan *philosophos* açıkça güzele ilgi duyar ve ondan "mutlu olmayı sağlaması" gibi bir çıkarı da vardır. Kant bu durumu, özgür oyun uyumunu bozacağından ötürü hiçbir şekilde onaylamazdı sanırım. Ancak Platon da ruhun bir yetisi olan muhayyilenin bir ilişkisiyle estetik ideaya bir ilişkisiyle rasyonel ideaya ulaştığını ve dahi "seyrettiğini" Kant'a sorardı.

118 Platon, par. 204E-205A.

119 Haşlakoğlu, *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, 39.

120 Haşlakoğlu, 39.

Sonuç

Bugün günümüzde birçok düşünür sanat eserinin neliği hakkında fikirler beyan ediyor, hat- ta kimileri sanat tarihinin sonundan¹²¹ ve her şeyin sanat olabileceğinden¹²² söz ediyorlar. Tartışmalar halen daha sürmekte ve yakın vadede bitecek gibi de durmuyor. Halihazırda uzun zamandır tartışma konusu olan mağara resimlerinin ve bir çağdaş bir sanat eserinin nasıl aynı çatıda, sanat çatısı altında birleştikleri çetin bir mesele. Milattan önceki bir insan yapımıyla bugün bir sanatçının duvara muzı bantlayıp sanat olarak sunması nasıl ilişkilene- biliyor? Bu hususta bir noktaya temas etmek sonuç kısmında ileri süreceğimiz sav açısından açıklayıcı olabilir. Kant'tan sonra felsefenin büyük bir değişim geçirdiğini hepimiz bilmek- teyiz. Bir çok farklı dal ve alanda değişimler olsa da bu değişimlerin neticesi itibariyle ciddi bir zeminsizlik ortaya çıkmıştır. Bilimde, doğruluğun temeli uzlaşımçı, sosyolojik bir zemine kaymışken sanatta da ise zemin, Kant'ın estetik teorisinde *sensus communis*¹²³ ismiyle bu- lunduğu üzere, uzlaşımaya kaymıştır. Sanatın bu uzlaşımalsal zemini düşünürler tarafından kü- ratör, sergi, galeri ve müze kavramları altında tartışılmaktadır. Bu çetrefilli sorunların üzerine bugün Metaverse ve NFT oluşumları gelmiştir. Örneğin Refik Anadol¹²⁴, kendi üretimlerini sanat olarak sunmakta ve sergiler açmaktadır.

Sanatın, uzlaşım temelinde olması hem Platon'un içiçe düşüncesi açısından hem de Kant'ın teori ve pratik arasına köprü olarak konumlandırması açısından insanlık için ciddi sıkıntılara yol açabilme ihtimaline sahiptir. Uzlaşım temelinde yükselen, doğası gereği, manipülasyo- na açıktır. Sanatın böylesi bir manipülasyona karşı kırılğan olması pratik olanın da manipü- le edilmesini önleyemeyecektir. Pratik olanın manipülasyona maruz kalması durumunda neler olabileceğini tarih bizlere söyleyecektir. Kısaca, sanat sadece sanat değildir, kendisi bizatihi hayatımızda merkezi bir yerde duran ve dahi onu şekillendiren bir değerdir. Bu bağ- lamda günümüzde kullanılan anlamının ötesine geçer.

Benim naçizane teklifim şu iddia ile başlayacak: sanat bizatihi hakikat bağlamını içinde taşır. Sanat, güzeli konu edinmesi itibariyle, hakikatin bir veçhidir. Bu düşüncemi incelememde ciddi bir yer kaplayan Platon'dan mülhem bir şekilde ileri sürüyorum. Hakiki olan ve gerçek olan arasında her zaman asıl-suret gerilimi olacağından sanat ve hakikat bağlamında esasa

121 Bu düşünceye örnek olarak Hans Belting verilebilir.

122 Arthur Danto, *Sıradan Olanın Başkalaşımı* başlıklı eserinde çağdaş sanatın kapalılığını eleştirerek daha geniş bir teoriyi hem sanat hem de felsefe tarihinden hareketle ortaya koyuyor. Kısaca, sanatın sıradan olanı farklı- laştırdığını iddia ederek her farklılaş(tır)ma eylemini sanat olarak kabul edebileceğimizi iddia ediyor.

123 En genel anlamda Kant, güzelliğin nesnellliğini "bir başkasıyla paylaşma ihtiyacı" ile tesis eder. Kant'a göre, güzel bir şey ile karşılaşıldığında onu tecrübe eden özne bir başka özneye bildirmek ister. İşte Kant güzelliğin nesnel oluşuna imkân sunan bu isteğe, arzuya *sensus communis* adını verir.

124 Yaptığı çalışmalara dair daha fazlası için bakınız: <https://refikanadol.com/>

alınması gerekenin *mimesis* olduğunu iddia ediyorum. *Mimesis*, Platoncu anlamda, hem sanat çatısının nasıl bu kadar geniş olduğu sorusuna cevap verebilecek hem de sanatın manipülasyona karşı kırılganlığını temelindeki uzlaşım bağlamını hakikat bağlamı ile değiştirerek doğruluk, iyilik ve tabiki de güzellik için temel sağlayabilecektir. Sanat yapıtında “görünmeyen’in görünen’de görünmeyen görünmemesi”ni¹²⁵ aramız gerektiğini öne sürüyorum.

125 Haşlakoğlu, “Görsel Sanatlarda Mimesis: Kuramsal Bir Eskiz”, 38

Kaynakça

- Albayrak, Ömer B. *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşknlık*. İstanbul: ALFA Yayınları, 2022.
- Aristoteles. *İkinci Çözümlmeler*. Çeviren Ali Houshiary. 4. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- . *Metafizik*. Çeviren Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- . *Ruh Üzerine*. Çeviren Ömer Aygün ve Y.Gurur Sev. 3. bs. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021.
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Kant Okumaları: Birinci Kritik*. 1. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- David Ross. *Aristoteles*. Çeviren Ahmet Arslan. 3. bs. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2017.
- Francis E. Peter. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çeviren Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004.
- Gözkan, H. Bülent. *Kant'ın Şemsiyesi -Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Haşlakoğlu, Oğuz. "Görsel Sanatlarda Mimesis: Kuramsal Bir Eskiz". İçinde *Sanat Felsefesi ve Estetik Yazıları: Kuram, Eleştiri, Düşünce Notları*, 1. bs. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2019.
- . "Kant and Plato on the Problem of Beauty". *Dört Öge*, sy 9 (Nisan 2016): 63-73.
- . "Platon Düşüncesinde Alethêia". İçinde *Felsefece*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.
- . *Platon Düşüncesinde Tekhnê: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2016.
- . "Politeia Diyalogunda Epistêmê tasnifi ve Dialektikê Methodos'un Anlamı". İçinde *Felsefece*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.
- Kant, Immanuel. *Arı Uzun Eleştirisi*. Çeviren Aziz Yardımlı. 6. bs. İstanbul: İdea Yayınevi, 2019.
- . *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çeviren Aziz Yardımlı. 4. bs. İstanbul: İdea Yayınevi, 2020.
- Keskin, Gamze. *Kant Estetiği Ve Romantizm*. İstanbul: ALFA Yayınları, 2019.
- Platon. *Devlet*. Çeviren Hüseyin Demirhan. İstanbul: Isık Yayınları, 2015.
- . *Kratylos*. Çeviren Erman Gönen. 2. bs. C. 1. 2 c. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- . *Phaidros*. Çeviren Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- . *Sofist*. Çeviren Cenap Karakaya. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- . *Şölen*. Çeviren Eyüp Çoraklı. İstanbul: ALFA Yayınları, 2015.
- Salman, Selda. "Yargı Gücünün Eleştirisi'nde 'Özgür Oyun' Bağlamında Hayalgücü ve Anlama Yetisi Sorunu". *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*, no. 13 (2021): 34-58.

PSIKOLOJİ

Özel Gereksinim Gerektiren Çocukların Ailelerinin Psikolojik Süreçleri: Stres, Depresyon, Anksiyete ve Duygu Dışavurumu

Edanur Kaya*

Öz: Fiziksel, zihinsel ya da sosyal anlamda yaşlılarından geride bulunan çocuklar “özel gereksinim gerektiren çocuklar” olarak tanımlanmaktadır. Özel gereksinim gerektiren bir çocuğa sahip olmak fiziksel, duygusal, toplumsal ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı stresli bir deneyimdir. Ebeveynlerin stres düzeylerini yordayan bazı faktörler vardır. Algılanan sosyal destek, ebeveynin cinsiyeti, yaşı ve mesleği, ailenin ekonomik düzeyi bu faktörler arasında sayılmaktadır. Yapılan çalışmalarda annelerin, hayal kırıklığı, suçluluk duygusu yaşadığı, çocuğunun geleceğinden kaygı duyduğu; babaların ise ailenin geçimini sağlamak için çaba harcadığı, aile içi sorumluluklarından uzak kaldığı vurgulanmaktadır. Genel olarak anneler ruhsal olarak babalardan daha çok etkilenmekte, depresyona ve anksiyeteye daha yatkın olmaktadır. Ebeveynler toplumun bakış açısından rahatsız olduklarını belirtmektedir. Zihinsel veya bedensel engelli çocuğa sahip ebeveynler psikososyal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Sahip oldukları sorumlulukları başkalarıyla paylaşan, çevresindeki kişiler tarafından desteklenen anne-babaların yalnız olmadıklarını düşündükleri ve sorunlarla daha kolay başa çıkabildikleri belirtilmektedir. Ailelerin stres ve yalnızlık düzeylerini azaltmak için ebeveynlerin ruhsal durumu yakından izlenmeli, ailelerin umutsuzluk düzeylerini azaltacak, başa çıkma becerilerini artıracak şekilde psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmeti verilmelidir. Kamu ya da özel sektöre ait rehabilitasyon merkezlerinde aile destek grupları oluşturulmalıdır. Bu çalışmada özel gereksinim gerektiren çocukların ailelerinin yaşadıkları psikolojik süreçler kapsamında stres, depresyon, anksiyete ve duygu dışavurumu; bu olumsuz deneyimleri nelerin yordadığı ve bu olumsuz deneyimleri azaltmak adına neler yapılabileceği ilgili literatür ışığında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özel Gereksinim Gerektiren Çocuklar, Ebeveynler, Stres, Depresyon, Anksiyete.

Özel Gereksinim Gerektiren Çocukların Ailelerinin Psikolojik Süreçleri: Stres, Depresyon, Anksiyete ve Duygu Dışavurumu

Çocuk sahibi olmak aile içinde birtakım yeniliğe ve ilişkilerde değişikliğe neden olan bir deneyimdir (Lafçı, Öztunç ve Alparşlan, 2014). Fiziksel, zihinsel ya da sosyal anlamda yaşlılarından geride bulunan çocuklar “özel gereksinim gerektiren çocuklar” olarak tanımlan-

* Madde Bağımlılığı, Ege Üniversitesi.edanurkaya@gmail.com

maktadır (Karadağ, 2009). Özel gereksinim gerektiren bir çocuk sahibi olmak, aile yapısında ve rollerinde önemli değişikliklere neden olan, duygusal, toplumsal ve ekonomik sıkıntılar yaratan ek bir stres kaynağıdır (Duygun & Sezgin, 2013). Engelli çocuk, zihinsel özellikleri, duygusal yetenekleri, sosyal davranışları ve iletişim becerileri açısından ortalama bir çocuktan farklıdır. Engelli çocuğun kendini yetersiz hissetmesi, sosyal olarak kabul görmemesi ve ilişkisinde problem yaşaması olumsuz benlik kavramı geliştirmesine neden olmaktadır (Softa,2012). Bu tür durumlar özel gereksinim gerektiren çocukların ebeveynlerinin bir takım duygular deneyimlemeleri ile sonuçlanmaktadır.

Ebeveynler şok, reddetme, acı çekme, suçluluk duyma, utanma ve kabullenememe duyguları yaşamakta; bu duyguların yanı sıra çocuğundaki farklılıklara uyum sağlamaya çalışmakta, çözüm arayışına girmektedir (Doğru & Arslan, 2008; Softa, 2012). Özşenol ve arkadaşları bir çalışmada ebeveynlerin şok sonrası çaresizlik, hayal kırıklığı ve ümitsizlik duygularını yaşadıklarını rapor etmişlerdir (Özşenol ve ark., 2003; Uyaroğlu & Bodur, 2009). Bazı araştırmalar anne babaların üzüntü, kızgınlık, kaçınma, kendine güven ve saygı duymada azalma gibi duyguları ve tepkileri ortaya koyduğunu belirtmektedir (Akandere, Acar ve Baştuğ, 2009).

Özel gereksinim gerektiren çocukların ailelerinde yaşam tarzı ve sosyal çevre ilişkileri de çocuğun durumundan etkilenmektedir. Özel gereksinim gerektiren bir çocuğa sahip olan aileler psikolojik durum, maddi durum, yaşam tarzı, aile ve sosyal çevre ilişkileri açısından birtakım sıkıntılar yaşamaktadır (Karadağ, 2009; Softa, 2012). Anne ve babaların birbirlerinden, yaşamlarından ve çevrelerinden beklentileri, meslek hayatları farklılaşmaktadır. Ebeveynler yapmak istedikleri şeyleri erteleme ya da iptal etme davranışları sergilemektedir. Anne babalar bir yandan çocuklarının gereksinimlerini giderme ve onları tehlikelere karşı denetleme; diğer yandan da aile hayatlarındaki düzeni devam ettirmek durumundadır. Aile yapısında meydana gelen değişiklikler eşler arasındaki evlilik ilişkisinin bozulmasına neden olabilmektedir. (Lafçı, Öztunç ve Alparslan, 2014). Yapılan çalışmalarda bu ailelerde stres düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve ailelerin suçluluk duyduğu, depresyona ve alkol bağımlılığına daha yatkın olduğu belirtilmektedir (Doğru & Arslan, 2008; Karadağ, 2009; Softa, 2012).

Özel gereksinim gerektiren çocuğa sahip ebeveynler, duygusal yüklerinin yanı sıra ekonomik ve toplumsal yükler de yaşamaktadır. Ebeveynler toplumun bakış açısından rahatsız olduklarını belirtmektedir. Toplumun özel gereksinim gerektiren çocuğa bakış açısı meraklı, acıyan, korkulu ya da hoşnutsuz olabilmektedir. Ebeveynler toplum tarafından damgalama yaşayacağından endişelenmektedir (Özşenol ve ark., 2003). Uz ve Kaya'nın (2018) 12 otizmli çocuk annesi ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirdiği çalışmada ebeveynlerin damgalamaya maruz kaldıkları, toplum içinde tepkili söz ve bakışlara maruz kaldığı belirlenmiştir. Annelerin damgalamaya maruz kalmamak için genellikle çocuklarının durumu-

nu gizleme ya da eve kapanma eğiliminde oldukları, yalnızca kendilerine anlayış gösterecek kişilerle ya da engelli çocuğu olan ailelerle görüştükleri çalışmanın bulguları arasındadır.

Minnes (1998); Pelchat ve arkadaşları (1999); Timko ve arkadaşları (1992) ailenin ekonomik düzeyi ve eğitim durumu, evlilik uyumu, çocuğun engelinin şiddeti ve türü gibi etmenlerin ailenin çocuğu kabullenme ve uyum düzeyini, algılama şeklini ve stres düzeyini etkilediğini belirtmektedir (aktaran Uğuz, Toros, İnanç, Çolakkadioğlu, 2004).

Yapılan çalışmalarda babaların çocuk bakımına katılmasının çocuğun bilişsel gelişimini ve problem çözme becerilerini artırdığı bulunmuştur. Anne ve babanın çocuğun hayatına birlikte katılmasının çocuğa farklı modeller sağladığı ve bu durum da zihinsel ve sosyal gelişimini olumlu etkilediği belirtilmektedir (Kuzucu, 2011). Özel gereksinim gerektiren çocuklar için baba katılımı daha fazla önem taşımakta ve annelerin yaşadığı olumsuz duyguları azaltmaktadır. Babaların çocuk bakımına katılması annelerin psikolojik kabul seviyelerini artırmakta ve kaçınmacı başa çıkma davranışlarını azaltmaktadır. Ebeveynlerin birbirlerinin çocuk bakımına katılımı hakkında yaptıkları raporlarda aynı fikirde olmadıkları anlaşılmıştır (Macdonald & Hasting, 2008).

Özel gereksinim gerektiren çocuğa sahip annelerin toplumda aile içinde kadına verilen rollerin de etkisiyle, babalara göre daha fazla yalnızlık ve stres yaşadıkları belirtilmektedir. Anneler çocuğun günlük yaşamını organize etmek için sürekli bir mücadele vermek ve sahip oldukları diğer rollerden vazgeçmek durumunda kalmaktadır. Annelerin sosyal aktivitelere katılımlarında ve sosyal yaşamlarında azalma meydana gelmektedir. Bu etmenler annelerin daha fazla yalnızlık çekmesine neden olmaktadır. Biriken stres ve artan yalnızlık duygusu nedeniyle özel gereksinim gerektiren çocuk annelerinde duygusal tükenmişlik düzeyi sağlıklı çocuk annelerine göre daha yüksek olmaktadır (Duygun & Sezgin, 2009). Özel gereksinim gerektiren çocuğa sahip annelerde, sağlıklı çocuk annelerine göre depresyon ve anksiyete düzeyleri daha yüksek olmaktadır. Annelerin çoğunda sürekli kaygı durumuna rastlanmaktadır (Uğuz ve ark., 2004)

Karadağ'ın (2009) engelli çocuğa sahip 95 anne ile yaptığı çalışmada, engelli çocuğu olan annelerin hayal kırıklığı, suçluluk duygusu yaşadığı çocuklarının geleceklerinden kaygı duyduğu belirtilmektedir. Annelerin umutsuzluk düzeylerinin yüksek olduğu, eğitim seviyeleri, sosyal destekleri arttıkça umutsuzluk düzeylerinin azaldığı saptanmıştır.

Özel gereksinim gerektiren çocuğa sahip babalar genellikle ailenin maddi geçimini sağlamak ve aile içi sorumluluklarından uzaklaşmaktadır (Uyaroğlu & Bodur, 2009). Akandere, Acar ve Baştuğ'un (2009) 300 engelli çocuğa sahip anne ve babayla yaptığı çalışmada babaların umutsuzluk düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Eğitim durumu, gelir düzeyi ve babaların yaşı umutsuzluk düzeyini etkileyen faktörlerdendir. Eğitim durumu, gelir düzeyi

yükseldikçe ve babaların yaşı arttıkça umutsuzluk düzeylerinin azaldığı ve yaşam doyumlarının arttığı bulgular arasındadır.

Duygu dışavurumu evde birisi hakkında eleştirilerde bulunulması, düşmanlığın varlığı, aşırı fedakarlık veya müdahalecilik gösterilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Duygu dışavurumu ev ortamı içindeki duygu atmosferini belirtmektedir (Arslantaş, Adana, 2012). Ülkemizde duygu dışavurumu daha çok aşırı korumacılık ve müdahalecilik olarak kendini göstermektedir. Bu durumun gelenekselci aile yapısı ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Tüzer ve ark., 2003). Yapılan çalışmalar yüksek duygu dışavurumunun, davranış problemlerini sürdürme veya kötüleştirilmesi ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Hasting, Lloyd, 2007). Olumlu duyguların ifade edilmesi negatif belirtilerin daha az görülmesi ve daha iyi yaşam kalitesi ilişkili bulunmuştur (Tüzer ve ark., 2003).

Özel gereksinim gerektiren bireylerin ailelerinde zaman zaman duygu dışavurumu görülmektedir. Duygu dışavurumu, maruz kalan birey için olumsuz etkilere sahip olmakla birlikte, uygulayan birey için de suçluluk gibi duygulara sebep olabilmektedir. Ailelerin duygu dışavurumu kavramı ile ilgili bilgi sahip olması bu duygularla başa çıkmasında kolaylaştırıcı rol oynayacaktır.

Tartışma ve Sonuç

İlgili literatür taraması ışığında özel gereksinim gerektiren çocuğa sahip ebeveynlerin suçluluk duygusu yaşadığı ve depresyon, anksiyete, umutsuzluk, stres ve yalnızlık düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Eğitim durumu ve sosyal destek düzeyi arttıkça ebeveynlerin bu olumsuz deneyimlerinin azaldığı belirtilmektedir. Annelerin babalara göre ruhsal rahatsızlıklardan daha fazla etkilendiği bulgular arasındadır (Doğru & Arslan, 2008; Karadağ, 2009; Softa, 2012).

Aile içi sorumluluklarda iş bölümüne gidilmesi, babanın çocuk bakımına katılımı annelerin kendilerini daha iyi hissetmesini sağlayabilir. Ailelere çocuklarıyla birlikte sosyal ortamlarda zaman geçirmeleri önerilebilir (Doğru & Arslan, 2008). Aileler kendi problemleri ile başbaşa bırakılmamalı ve ailelere gereken profesyonel destek sağlanmalıdır. Ailelere sosyal hizmet kurumları tarafından bilgilendirme yapılmalıdır. Verilen eğitimlerle asıl amacın engelli çocuğun kendi kendine yetebilmesi olduğu ve ailelerin beklentilerinin bu mantıkla karşılanması gerektiği vurgulanmalıdır (Lafçı ve ark., 2014). Babalara yönelik baba katılımının önemini vurgulayan eğitim ve rehberlik çalışmaları yapılmalıdır (Kuzucu, 2011). Ebeveynler duygu dışavurumu hakkında bilgilendirilmelidir. Ailelere başa çıkma becerilerini artıracak şekilde psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri verilmeli, rehabilitasyon merkezlerinde aile destek grupları oluşturulmalıdır. Ailelere verilen sosyal desteğin artırılması ve verilen eğitimlere aile yakınlarının da katılımı önerilmektedir (Karadağ, 2009).

Kaynakça

- Akandere, M., Acar, M. & Baştuğ, G. (2009). Zihinsel ve fiziksel engelli çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 23-32.
- Arslantaş, H. & Adana, F. (2012). Şizofreni hastalarının bakım vericilerinin yük algısını ve duygudışavurumunu etkileyen etkenler. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13, 8-15.
- Duygun, T. & Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, strese başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 37-52.
- Hasting, R., P. & Lloyd Tracey. (2007). Expressed emotion in families of children and adults with intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 339-345.
- Karadağ, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-322.
- Kuzucu, Y. (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dizisi*. 4(35), 79-91.
- Lafçı D., Öztunç, G. & Alparslan Z. N. (2014). Zihinsel engelli çocukların (mental retardasyonlu çocukların) anne ve babalarının yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 723-735.
- MacDonald, E. E. & Hastings R. P. (2008). Mindful parenting and care involvement of fathers of children with intellectual disabilities. *Journal of Child and Family Studies*. doi: 10.1007/s10826-008-9243-9
- Özşenoğlu, F., Işıkkhan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R. & Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Softa, H. K. (2012, Eylül). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi. XII. Ulusal Konsültasyon Liyezon Psikiyatrisi ve Psikosomatik Tıp Kongresi'nde sunulan sözel bildiri, İstanbul.
- Tüzer, V., Zincir, S., Başterzi, A. D., Aydemir, Ç., Kısa, C. & Göka, E. (2003). Şizofreni hastalarında aile ortamı ve duygu dışavurumunun değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 6, 198-203.
- Uğuz, Ş., Toros, F., Yazgan-Inanç, B. & Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.
- Uyaroğlu, A. K. & Bodur, S. (2009). Zihinsel yetersizliği olan çocukların anne-babalarında kaygı düzeyi ve bilgilendirmenin kaygı düzeyine etkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(5), 405-412.
- Uz, S. & Kaya K. (2018). Otizmli çocuklara ve ailelerine yönelik damgalama. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 663-683.
- Yıldırım-Doğru, S. S. & Arslan E. (2008). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumluk kaygı düzeylerinin karşılaştırılması, 544-553.

Kaygı Bozukluğu Olan Çocuklarda Bilişsel Davranışçı Terapi Uygulamaları ve Etkililiği Üzerine Bir Sistemantik Derleme

Elif Karataş*

Öz: Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) son dönemde oldukça yaygınlaşan bir terapi ekolüdür. Kaygı bozuklukları ise günümüzde en sık karşılaşılan patoloji türlerinden biridir. Kaygı bozukluklarını yalnızca yetişkinlerde değil çocuklarda da oldukça yaygındır. Bu çalışmanın amacı kaygı bozukluğu tanısı alan çocuklarda BDT'nin etkililiğini araştıran çalışmaların derlemektir. Bu amaç doğrultusunda Google Akademik, Pubmed ve Sciencedirect olmak üzere 3 ayrı veri tabanında "Effectiveness of Cognitive Behavioral Therapy" (Bilişsel Davranışçı Terapinin Etkililiği) AND "Children with Anxiety Disorders" (Kaygı Bozukluğu Olan Çocuklar) AND "Randomized Controlled Trials" (Randomize Kontrollü Çalışma) anahtar kelimeleriyle aramalar yapılmış ve PRISMA değerlendirme kriterleri doğrultusunda ilerlenmiştir. Sonuçta 2011-2021 yılları arasında 10 araştırma makalesi derlenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre bireysel, grup ve internet temelli BDT çocuklarda görülen kaygı bozukluklarının tedavisinde oldukça etkilidir. Bulgular, BDT'nin çocuklarda kaygı bozukluklarının yanı sıra eşlik eden diğer sorunlarda da etkili olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: BDT, Kaygı Bozuklukları, Çocuk, Tedavi, Sistemantik Derleme

Kaygı Bozuklukları

Kaygı, sağlıklı bireylerde yaşam boyunca deneyimlenebilen bir duygu olup bireylerin gelişimi sırasında koruyucu ve uyum sağlayıcı bir işleve sahipken kaygı bozuklukları, önemli ölçüde sıkıntıya ve işlev kaybına neden olan korku ya da kaygı olarak tanımlanmaktadır (Karakaya ve Öztop, 2013). Çocuklarda karşılaşılan psikolojik rahatsızlıklar arasında kaygı bozuklukları en yaygın olanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Emiroğlu ve Baykara, 2008; Thapar vd., 2015). Ancak, çocuklarda ve ergenlerde kaygı bozukluğu, bu yaş grubundaki kaygı belirtileri çevresel koşullara bir tepki olarak değerlendirilebildiği için sıklıkla gözden kaçmaktadır (Şenol, 2007).

* Klinik Psikoloji, İbn Haldun Üniversitesi. elif.karatas@yahoo.com

DSM 5'e göre, kaygı bozuklukları; ayrılma kaygısı bozukluğu, seçici konuşmazlık (mutizm), özgül fobi, sosyal fobi, panik bozukluk, agorafobi, yaygın kaygı bozukluğu, maddenin/ilacın yol açtığı kaygı bozukluğu şeklinde sıralanabilir (APA, 2013). Bilişsel model, kaygı bozukluğu olan çocukların fiziksel, duygusal, davranışsal, bilişsel ve kişilerarası ilişkiler olmak üzere toplamda beş alanda olumsuz değişiklikler deneyimlediğini öne sürmektedir (Karakaya ve Öztop, 2013). Çocuklarda görülen kaygının duygusal bileşenleri üzüntü, korku, panik huzursuzluk ve endişe iken; davranışsal bileşenleri kaçınma, tırnak yeme, parmak emme, kompülsiyonlar ve aşırı uykusuzluktur (Karakaya ve Öztop, 2013). Kaygılı çocuklar bilişsel olarak ise en kötüsünün gerçekleşeceğini ve bununla baş edemeyeceklerini düşünerek sıkıntı yaşarlar (Friedberg ve McClure, 2002).

Ayrılma Kaygısı Bozukluğu

Ayrılma kaygısı insanın doğası gereği ve bağlanmanın bir sonucu olarak değerlendirilir ancak çocuğun gelişim düzeyine kıyasla normal kaygının dışında kalan, yoğun bir kaygı söz konusu ise bu durum patolojik bir tablo olarak ele alınmaktadır (Özer, 2018). Genel anlamda, ayrılma kaygısı kişinin, gelişim düzeyi göz önüne alındığında, bağlandığı kişiden ayrılmaya ilişkin olarak uygunsuz ve aşırı şekilde kaygı duymasıyla karakterize ve buna bağlı olarak gelişen işlevsiz baş etme ve kaçınma davranışlarının gözlemlendiği bir bozukluktur (APA, 2013). Dünya genelinde, çocuklarda ayrılma kaygısı bozukluğunun yaygınlığı %4 olarak bildirilmektedir (Masi vd., 2001)

Seçici Mutizm

Seçici mutizm, çocuğun bazı durumlarda konuşmasına rağmen konuşma beklentisinin olduğu sosyal durumlarda (örneğin okulda) konuşmayla ilgili olarak sürekli bir başarısızlık yaşama durumu olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013). Çocuğun konuşma becerisi ortaya koyduğu ve daha rahat şekilde konuştuğu ortamların çocuğun görece aşına olduğu ortamlar olduğu bilinmektedir (Wong, 2010). Genellikle erken çocukluk döneminde başlayan ve özellikle akademik ve sosyal alanda bozulmalara yol açan seçici mutizmin, zamanla daha iyi hale geldiği ancak bireylerin iletişim konusunda sıkıntı yaşamaya devam ettikleri ve sosyal kaygıyı sürdürdükleri gözlemlenmektedir (Hua ve Major, 2016). Bu da tedavi ile iyileşmenin önemini artırmaktadır zira müdahale olmaksızın zamanla gerçekleşen iyileşmenin tam bir iyileşme olmadığı görülmektedir.

Özgül Fobi

Özgül fobiler, bir nesne veya duruma karşı aşırı ve sürekli korku şeklinde tanımlanabilir (APA, 2013). Çocuklar; yabancılarda, ayrılıktan, yüksek seslerden, karanlık, su, hayali yaratıklar ve yılan ve örümcek gibi küçük hayvanlara ve ayrıca diğer belirli olaylara veya nesnelere

korku tepkileri gösterebilirler (Ollendick vd., 2002). Fobiler ise korku tepkilerinden farklı olarak şunları içerir (Marks, 1969):

- Durumla orantısızdır.
- Açıklanamaz veya mantıklı bir şekilde gerekçelendirelemez.
- Kontrol edilemez.
- Korkulan durumdan kaçınmaya yol açar.

Özgül fobiler, çocukların yaklaşık %5'inde ve kaygıyla ilgili sorunlar nedeniyle başvuran çocukların yaklaşık %15'inde görülür (Ollendick vd., 2002).

Sosyal Fobi

Sosyal fobi, genellikle yetişkinlik döneminden önce başlayan ve kişinin çalışma hayatını ve sosyal becerilerini olumsuz yönde etkileyen yaygın bir bozukluktur (Öztürk vd., 2005). Sosyal fobisi olan çocuklar, daha yüksek sürekli kaygı, daha düşük bilişsel kapasite algıları, davranışsal bir görev sırasında daha yüksek sıkıntı derecelendirmeleri, daha yüksek günlük sosyal sıkıntı derecelendirmeleri ve olumsuz başa çıkma stratejileri bağlamında normal akranlarından ayırt edilebilir (akt. Beidel vd., 1999). Sosyal kaygı bozukluğunun yaygınlığı çocuk ve ergenlerde % 1'dir (Öztürk vd., 2005).

Panik Bozukluk

Paniğin bilişsel modeli, panik bozukluğun bedensel duyuların felaketeleştirici bir şekilde yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını öne sürer; bir başka ifadeyle, kişi bedensel duyularını gerçekte olduğundan çok daha tehlikeli olduğu şeklinde algılar (Doerfler vd., 2007). Çocuk ve ergenlerden oluşan klinik örneklerde panik bozukluğun yaygınlığının %10-15 kadar yüksek olduğu bilinmektedir (Masi vd., 2000). Panik bozukluğu olan çocuk ve ergenlerin yetişkinlerde bulunan çarpıntı, titreme, nefes darlığı, mide bulantısı, sıcak ve soğuk basması, baş dönmesi ve terleme gibi semptomlara benzer fizyolojik semptomlar deneyimledikleri görülmektedir (Kearney vd., 1997).

Yaygın Kaygı Bozukluğu

Pediyatrik yaygın kaygı bozukluğu çeşitli olaylar hakkında aşırı ve kontrol edilemeyen endişe ile karakterize; baş ağrısı, gerginlik, huzursuzluk, sindirimsel sıkıntı ve kalp çarpıntısı gibi fiziksel semptomların eşlik ettiği bir durumdur (Keeton vd., 2009). Yaygın kaygı bozukluğu da diğer çocukluk çağı kaygı bozuklukları gibi eğitimsel, sosyal, ailesel ve duygusal alanlarda bozulma ile ilişkilidir (Ialongo vd., 1994). Yaygın kaygı bozukluğu, çocuk ve ergenlerin %15'inden fazlasında görülmekte olup (Breslau vd., 2006) ortalama başlangıç yaşı 8,5'tur (Masi vd., 2004).

Bilişsel Davranışçı Terapi

Bilişsel Davranışçı Terapiler (BDT) son yıllarda birçok psikolojik rahatsızlığın tedavisinde kullanılan tedavi yöntemlerinden biridir (Karakaya ve Öztop, 2013). Kaygı Bozukluklarının tedavisinde de BDT sık tercih edilen tedavi yöntemlerinden biri olup etkililiğini kanıtlayan birçok çalışma mevcuttur (James vd., 2005). Bunun yanı sıra, bilişsel davranışçı terapinin kaygı bozukluğu olan çocuklar için etkili olduğu bilinmektedir ve ilk basamak tedavi olarak önerilmektedir (akt. Jolstedt vd., 2018).

Kaygı bozukluğu olan çocuklarda uygulanan BDT’de 5 temel ilke mevcuttur (Karakaya ve Öztop, 2013). Bu ilkeler şunlardır:

- Kaygı bozukluğu olan çocuk ve ergenlerde BDT’nin birincil amacı, işlevsel olmayan öğrenme ve düşünme kalıplarını değiştirmektir.
- Geçmiş ya da geleceğe değil, “şimdi ve burada”ya odaklanır.
- Seanslar öğrenme sürecinin başlangıcı olarak ele alınır ve seans aralarında da öğrenmenin devam etmesi beklenir.
- Seanslarda öğretilen becerilerin pratiğinin yapılması ve geliştirilmesi için çocuğa ödevler verilir (Friedberg ve Brelsford, 2011).
- Tedavi zamanla sınırlıdır, hedeflere ulaşıldığında sonlandırılır (Woody ve Ollendick, 2006).

Çocuklarla bilişsel terapi, çocukların düşüncelerinin, imajlarının, tutumlarının ve inançlarının içeriğinin değerlendirilmesiyle bilişsel çarpıtmaların ve hataların belirlenmesi amaçlanır (Wagner, 2001). Kaygı bozukluğu olan çocuklarda kullanılan çeşitli BDT teknikleri mevcuttur. Bunlardan en sık başvuru alanlar ise aşağıda sırayla anlatılacaktır.

Kendini İzleme

Kendini izleme, BDT’nin erken evrelerinde öğretilen, kişinin otomatik düşünceleri bu düşüncelerin içeriğindeki bilişsel çarpıklıkların farkına varması için yapılan etkinliklerden oluşur (Karakaya ve Öztop, 2013). Yetişkinlerden farklı olarak çocuklarda uygulamaları daha eğlenceli hale getirmek uygulamanın verimliliğini artırma açısından önemli olduğu için Korku Treni isimli bir etkinlik geliştirilmiştir. Bu tren çocuk tarafından çizilir, tren kim, düşünce, nerede, davranış, duygu ve vücut olmak üzere toplamda 6 istasyondan oluşmaktadır. Bu uygulamada her istasyonda çocuğa uygun sorular sorularak yanıtlar alınmaya çalışılır, gerekli yerlerde yardım edilir (Friedberg ve McClure, 2002).

Yeniden Yapılandırma

Bu aşamada, kendini izleme aşamasının ardından fark edilen işlevsiz düşüncelerin daha işlevsel formlara sokulması hedeflenir. Bilişsel yeniden yapılandırmanın bilgi alma soruları sormak, empatik dinleme, özetleme ve yeni bir inanç gelişmesi için çocuğa analitik sorular sorulması olmak üzere takip edilmesi gereken 4 adımı mevcuttur (Padesky, 1986).

Gevşeme Eğitimi

Yetişkinlere verilen gevşeme eğitimi çocuklara uygun olamayacağı için aşamalı ve yavaş şekilde ilerlemek önemlidir. İlk aşamada derin nefes almak öğretilir, ardından küçük bir kas grubu çalıştırılır ve çocuk tekniği öğrendikçe zamanla diğer kas grupları da eklenmelidir (Karakaya ve Öztop, 20013).

Sistemik Duyarsızlaştırma

Çocuklarda sistemik duyarsızlaştırma tekniği uygulanırken kaygı uyandıran durumla ilgili olarak hiyerarşi listesi yapılmalı ve maruz bırakmaya en az kaygı uyandıran durumdan başlanıp en çok kaygı uyandıran doğru ilerlenmelidir (Piacentini vd., 2011).

Maruz Bırakma

BDT'nin ana bileşenlerinden biri olan maruz bırakma kaygı bozukluğu olan çocuklarda da kullanılan tekniklerden biridir. Maruz bırakma; teknik hakkında eğitim, hiyerarşi oluşturulması, maruz bırakma ve genellenip sürdürme olmak üzere 4 basamaktan oluşur (Karakaya ve Öztop, 2013). Maruz bırakma hayal ya da gerçek olmak üzere 2 şekilde yapılabilir ancak daha etkili olması sebebiyle gerçek maruz bırakma daha çok önerilir (Hope ve Heimberg, 1993).

Sosyal Beceri Eğitimi

Sosyal beceri eğitimi çocukların geliştirmesi gerektiği beceri alanlarını tespit ederek bunlar üzerine çocukları eğitmeyi amaçlayan bir uygulamadır. Bu bağlamda, ilk aşama eksik olan sosyal becerilerin belirlenmesi olmalıdır. Sosyal beceri eğitiminde terapist, hedeflenen sosyal becerinin ne olduğunu tanımlayarak ve göstererek, provalarda çocuğa geri bildirim vererek ve olumlu pekiştirmelerle ödüllendirerek, çocuğun istenen sosyal beceriyi aşamalı olarak geliştirmesine destek olur (Sorias, 2008).

Geleneksel BDT uygulamalarının yanı sıra gelişen dünyada, teknolojinin ilerlemesi ve yeniliklerin artmasından psikoterapi uygulamalarını da etkilenmiştir. Günümüzde internet temelli BDT uygulamaları git gide yaygınlık kazanmaktadır. İnternet temelli BDT hem bekleme süresini azaltması hem de coğrafi yakınlığa bağımlılığı azaltarak kanıta dayalı tedavilerin kullanılabilirliğini artırması yönüyle dikkat çekmektedir (Jolstedt vd., 2018). Teknoloji

destekli BDT, çocuklar için farklı ortamlarda karşılanmayan ihtiyaçları ele almak için kanıta dayalı ve maliyet açısından verimli bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Stasiak vd., 2016).

Literatür incelendiğinde kaygı bozukluğu olan çocuklarda hem geleneksel BDT hem de internet temelli BDT uygulamalarının etkililiğini test eden birçok çalışma olduğu görülmüş ancak bu çalışmaları inceleyen güncel bir derleme çalışmasının bulunmadığı fark edilmiştir. Bu doğrultuda, mevcut makalenin amacı kaygı bozukluğu olan çocuklarda BDT uygulamalarını test eden çalışmaları derlemektir.

Yöntem

Mevcut çalışmadaki makaleler, sistematik derleme ve meta-analiz çalışmaları için sistemli bir kılavuz sunan PRİSMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta Analyses; yönteminin tekniklerine göre derlenmiştir (Shamseer vd., 2015). Bu çalışmada Google Akademik, Pubmed ve Sciencedirect olmak üzere toplam 3 veri tabanındaki makaleler taranmıştır. Taramalar yapılırken son 10 yılda yapılmış olan çalışmaları derlemeyi hedeflediğimiz için yıl aralığı 2011 ile 2021 olarak sınırlandırılmıştır. Konuya ilişkin Türkçe çalışmaların kısıtlılığı sebebiyle taramaların tamamı İngilizce dilinde yapılmıştır. Tarama yapılırken "Effectiveness of Cognitive Behavioral Therapy" (Bilişsel Davranışçı Terapinin Etkililiği) AND "Children with Anxiety Disorders" (Kaygı Bozukluğu Olan Çocuklar) AND "Randomized Controlled Trials" (Randomize Kontrollü Çalışma) anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Çocuklarla yapılan çalışmaların önemli bir kısmının otizm ya da dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı olan çocuklarla yapılması sebebiyle tarama yapılırken bu terimleri içeren makalelerin elenmesi maksadıyla taramalar filtrelendirilmiştir.

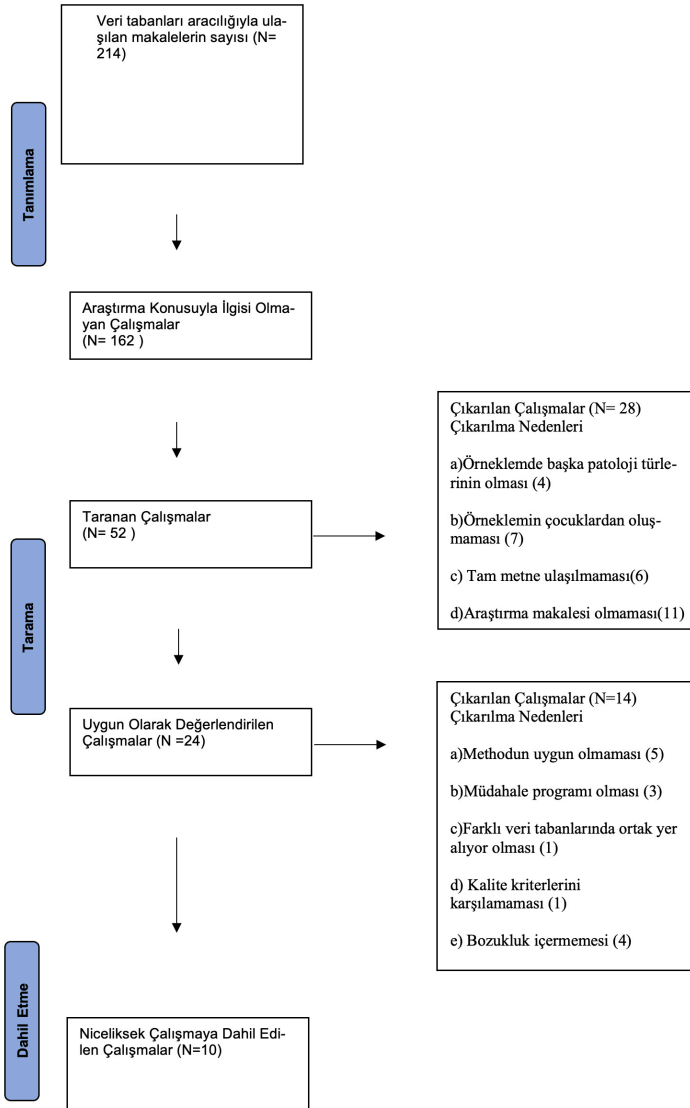
Anahtar kelimelerle yapılan taramalar sonucunda Google Akademik veri tabanında 38, Pubmed veri tabanında 32, Sciencedirect veri tabanında 144 olmak üzere toplamda 214 makaleye ulaşılmıştır. Ulaşılan makalelerin ilk olarak başlıkları incelenmiş ve derleme konusuna uygun olmayan makaleler elenmiştir. Geri kalan makalelerin özetleri okunmuş ve çalışmaya dahil etme kriterleri göz önüne alınarak bu aşamada da büyük bir kısmı elenmiştir. Çalışmaya, derleme makaleler, tezler, vaka çalışmaları dahil edilmemiştir.

Çalışmanın dahil etme kriterleri şu şekildedir:

- Herhangi bir kaygı bozukluğu tanısı almış olmak
- Örneklemin çocuk içermesi
- Müdahalenin BDT ya da BDT temelli bir uygulama olması
- Müdahalenin öncesi ve sonrasında ölçüm yapılması
- Araştırmanın nicel yöntemle yürütülmüş olması

Çalışmanın dışlama kriterleri ise şu şekildedir:

- Kaygı bozukluğu dışında bir tanı almış olmak
- Müdahaleye yer verilmemiş olunması
- Araştırma makalesi olmaması
- Nicel yöntem dışında bir yöntemle analiz edilmesi

Şekil 1. Sistematik derlemeye dahil edilen çalışmaların PRISMA Kontrol Listesi'ne göre akış diyagramı

Bulgular

Yöntemsel şekilde dahil etme ve dışlama kriterleri uygulanarak son aşamada makaleye 10 çalışma dahil edilmiştir. Makaleye dahil edilen çalışmaların katılımcı özellikleri, örneklem sayıları, yaş ortalamaları, müdahalenin ne kadar sürdüğü, uygulanan terapi teknikleri ve son olarak çalışmanın bulguları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmaların genel özellikleri ve Bulgular

Çalışma	Katılımcı	Örneklem sayısı	Yaş Ort. (yıl)	Süresi	Terapi teknikleri	Sonuçlar
Jolstedt vd., (2018)	Ayrılık kaygısı, yaygın kaygı bozukluğu ya da spesifik fobisi olan çocuklar	N: 19	8-12 yaş aralığındaki çocuklar	12 hafta	BİP Kaygı (İnternet temelli uygulama) Maruz bırakma Sosyal Farkındalık Eğitimi	Semptom şiddetinde anlamlı derecede azalma İzleme sürecinde iyileşmenin sürmesi
Eichstedt vd., (2011)	Herhangi bir kaygı bozukluğuna sahip çocuklar	N:59 46’sı sadece BDGT, 13 tanesi BDGT ve farmakolojik tedavi	8-12 yaş aralığındaki çocuklar	12 hafta	Bilişsel Davranışçı Grup Terapisi Worry Warriors programı Kaygı ve Öz Denetim Psikoeğitimi Maruz Bırakma 13 tanesi SSRI’s da aldı	Her iki grubundan kaygı semptomlarında azalma 4 aylık izlemede azalma devam etti Her iki grup karşılaştırıldığında Semptomlardaki azalmalar arasında anlamlı bir fark bulunmadı.
Asbrand vd., (2019)	Sosyal Kaygı Bozukluğu Olan çocuklar	N:71 sosyal kaygı bozukluğu olan çocuk ve N:55 sağlıklı çocuk	9-13 yaş aralığındaki çocuklar	12 hafta	Grup Temelli Bilişsel Davranışçı Terapi Hikaye yazdırma Konuşma yapma görevi Matematik Etkinliği Görevi	Pozitif bilişlerde artma Sosyal streste azalma

Orgilés vd., (2020)	Ayrılma Kaygısı Bozukluğu olan çocuklar	N: 86	8-12 yaş aralığındaki çocuklar	8 hafta	Super Skills For Life Programı Kaygı ve öz saygı kavramlarına ilişkin psikoeğitim Duygulara Yönelik Psikoeğitim Bilişsel Yeniden yapılandırma Gevşeme Teknikleri Sosyal beceri eğitimi	Ayrılma kaygısı ve buna eşlik Eden problemlerde anlamlı derecede gelişme Kısa ve uzun vadede etkinin Sürmesi Ayrılık kaygısı puanlarında Anlamlı derecede azalma
Whiteside vd., (2015)	Sosyal fobi, yaygın kaygı bozukluğu, ayrılık kaygısı bozukluğu ya da panik bozukluk tanısı almış çocuklar	N:14	7-14 yaş aralığındaki çocuklar	6 hafta	Kaygı Yönetimi Stratejileri Klasik BDT Ebeveyn Koçluğunda Maruz Bırakma	Her iki grupta da anlamlı derecede gelişme saptandı. Gruplar karşılaştırıldığında maruz bırakma tekniği anlamlı derecede daha etkili bulundu. 3 aylık izlem süresince maruz bırakma tekniği üstünlüğünü korudu.
Vigerland vd., (2016)	Kaygı bozuklarından birine sahip olan çocuklar ve aileleri	N:93 çocuk N:192 ebeveyn	8-12 yaş aralığındaki çocuklar	10 hafta	İnternet Temelli Bilişsel Davranışçı Terapi Psikoeğitim Maruz Bırakma	Hem çocukların hem ebeveynlerin kaygı seviyelerinde azalma 3 aylık izlemde olumlu etki devam etti
Galla vd., (2012)	Kaygı bozukluklarından birine sahip olan çocuklar	N:24	5-12 yaş aralığındaki çocuklar		Bilişsel Davranışçı Terapi Özgüven inşası Maruz bırakma	Çocukların kaygı seviyelerinde azalma gerçekleşti. 1 yıllık izlem süresinin ardından olumlu etki devam etti

Chiu vd., (2013)	Kaygı bozukluklarından birine sahip olan çocuklar ve birincil bakım verenleri	N:40	5-12 yaş aralığındaki çocuklar	12 hafta	Bilişsel Davranışçı Terapi Kendinden eminlik inşası	Kontrol grubuna kıyasla anlamlı derecede iyileşme Kontrol grubuna kıyasla kaygı puanlarında anlamlı düşüş
Suveg vd., (2017)	Ayrılık kaygısı bozukluğu, yaygın kaygı bozukluğu ya da sosyal kaygı bozukluğu olan çocuklar	N:92	7-12 yaş aralığındaki çocuklar	10 hafta	Duygu odaklı bilişsel davranışçı terapi Bilişsel Davranışçı Terapi	Her iki grupta da (BDT ve DOBDT) gerçekleşen gelişmeler arasında anlamlı bir farklılık görülmedi Her iki tedavi de çocuk kaygısını tedavi etmede olumlu sonuçlar verdi
Donovan vd., (2015)	Sosyal Fobisi olan çocuklar	N:40	7-12 yaş aralığındaki çocuklar	4 hafta (3 saatlik seanslar)	Grup temelli, yoğunlaştırılmış sosyal fobiye özgü BDT	Kontrol grubuna kıyasla semptom şiddetinde anlamlı düşüş İşlevsellikte artış Semptomlarda azalma Sosyal yeterlilikte artma

Derleme çalışmasında kaygı bozukluklarından en az bir tanesine sahip olan çocuklarda bilişsel davranışçı terapi (BDT) temelli müdahalelerin etkililiğini ölçen çalışmalar incelenmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak Galla ve arkadaşları (2012) kaygı bozukluğu olan çocuklarda *BDT*'nin etkililiğini ölçmek amacıyla bir çalışma yürütmüşlerdir. Müdahalede özgüven inşasına odaklanılmış olup bazı seanslara aileler de dahil edilmiş ve onlara konuya ilişkin psikoeğitim verilmiştir. Tedavi sonuçları incelendiğinde *BDT*'nin kaygı bozukluğu olan çocuklarda etkili olduğu görülmüştür. 1 yıllık bir izleme süresinin ardından da bu olumlu etkinin devam ettiği saptanmıştır.

Suveg ve arkadaşlarının (2017) yapmış olduğu çalışmada ise ayrılık kaygısı bozukluğu, sosyal kaygı bozukluğu ya da yaygın kaygı bozukluğu tanısı almış çocuklara *Duygu Odaklı Bilişsel Davranışçı Terapi (DOBDT)* müdahalesi uygulanmış ve etkililiği incelenmiştir. Kaygı bozukluklarında duygu düzenlemede yaşanan güçlükler öne çıkan bir özellik olduğu için *DOBDT* müdahalesinin etkililiğini inceleyen bir çalışma literatür açısından önem kazanmıştır. Çalışmada 10 hafta süren bir müdahale programı uygulanmış olup çalışmanın amacı

kaygı bozukluğu olan çocuklarda klasik BDT ile DOBDT'nin etkililiğini karşılaştırmaktır. Çalışma bulgularına göre kaygı bozukluğu olan çocuklarda klasik BDT ile DOBDT arasında duygu düzenlemeyi daha iyi hale getirme ya da tanıda ve semptom şiddetini azaltmada etkililik açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır ve her iki gruptaki çocuklar benzer oranda gelişim göstermişlerdir.

Chiu ve arkadaşları ise (2013) kaygı bozukluğu olan çocuklarda *özgüven inşası odaklı bir BDT* müdahalesi uygulamışlardır. Çalışma sonuçlarına göre BDT uygulanan çocuklar kontrol grubundaki çocuklara kıyasla anlamlı derecede gelişme göstermişlerdir. BDT uygulanan grup tedavinin ardından uygulanan ölçekte %95 oranında olumlu tedavi yanıtı kriterlerini karşılarken kontrol grubunun yalnızca % 16'sı bu kriterleri karşılayabilmiştir. Çalışmada kaygı bozukluğu olan çocukların birincil bakımverenleri de çalışmaya dahil edilmiş olup onlara uygulanan kaygı raporu ölçümlerinde de anlamlı derecede gelişme olduğu görülmüştür. Bulgular, klinik ortam haricinde, sınıf ortamında da kaygı bozukluğu olan çocuklarda BDT uygulamalarının etkili olduğuna işaret etmektedir.

Whiteside ve arkadaşları (2015) klasik BDT ile Ebeveyn Koçluğunda Maruz Bırakma tekniğini karşılaştırmışlardır. Sosyal fobi, yaygın kaygı bozukluğu, ayrılık kaygısı bozukluğu ya da panik bozukluk tanısı almış çocuklar randomize şekilde gruplara atanmış ve tedaviler uygulanmıştır. Müdahalelerin ardından yapılan ölçümlerde her iki grupta da anlamlı derecede iyileşme olduğu görülmüştür. Gruplar karşılaştırıldığında ise Ebeveyn Temelli Maruz Bırakma Tekniğinin daha etkili olduğu bulunmuştur. 3 aylık izlem süresi boyunca da bu durumun devam ettiği gözlemlenmiştir.

Bireysel BDT uygulamalarının yanı sıra Grup Temelli BDT uygulamaları da son dönemde dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Asbrand ve arkadaşları (2019) sosyal kaygı bozukluğu olan çocuklarda *Grup Temelli Bilişsel Davranışçı Terapinin* etkililiğini ölçmek amacıyla bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmada grup halindeki çocuklara hikaye yazma, topluluk önünde konuşma ve matematik etkinliği gibi görevler yaptırılmıştır. Çalışmanın amacı sosyal kaygılı çocuklar için kaygı tetikleyici bir durum yaratıp ardından olay sonrası işlemlemeyi düzenlemektir. Yapılan müdahalenin ardından sosyal kaygı bozukluğu olan çocukların sosyal stres seviyelerinin düştüğü ve pozitif bilişlerinin arttığı görülmüştür. Bu çalışmayla birlikte Grup Temelli BDT uygulamalarının kaygı bozukluklarını tedavisinde kullanılacak bir yöntem olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde Eichstedt ve arkadaşları da (2011) kaygı bozukluğu olan çocuklarda *Grup Temelli BDT* uygulamışlardır. Buna ek olarak, çalışmalarında biri sadece Grup Temelli BDT alan, biri *Grup Temelli BDT'ye ek olarak farmakolojik tedavi* alan 2 grup oluşturmuşlardır. Yapılan ölçümler sonrasında, her iki grupta da semptomlarda azalma gerçekleştiği, 4 aylık izlemede de bu olumlu etkinin devam ettiği gözlemlenmiştir ancak iki grup karşılaştırıldığında

sadece Grup Temelli BDT alan grup ile Grup Temelli BDT'ye ek farmakolojik tedavi alan grup arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Orgilés ve arkadaşları (2020) ise BDT temelli olarak geliştirilen ve çocuklarda duygusal sorunları tedavi etmeyi amaçlayan, bilişsel davranışçı terapiye dayalı Anglo-Sakson kökenli bir transdiagnostik program olan *Super Skills for Life (SSL) (Yaşam İçin Süper Beceriler)* programının kaygı bozukluğu olan çocuklarda etkililiğini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kaygı ve öz saygı kavramlarına ilişkin psikoeğitim, duygulara yönelik psikoeğitim, bilişsel yeniden yapılandırma, gevşeme teknikleri ve sosyal beceri eğitimi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bulgularına göre ayrılma kaygısı ve buna eşlik eden sorunlarda anlamlı derecede gelişme söz konusudur ve ayrılık kaygısı puanları anlamlı derecede düşmüştür. Bunun yanı sıra uzun vadede de bu olumlu etki devam etmiştir.

Grup Temelli BDT'nin kaygı bozukluğu olan çocukların tedavisindeki etkililiğini test eden bir diğer çalışma ise Donovan ve arkadaşları (2015) tarafından yapılmıştır. *Yoğunlaştırılmış sosyal fobiye özgü bir Grup Temelli BDT* sosyal fobisi olan çocuklara uygulanmış ve gerekli ölçümler yapılmıştır. 3'er saatlik 4 seansın sonucunda Grup Temelli BDT alan çocuklarda kontrol grubuna kıyasla semptom şiddetinde anlamlı derecede düşüş ve semptomlarda azalma saptanmıştır. Bununla birlikte, işlevsellikte ve sosyal yeterlilikte artış olduğu gözlemlenmiştir.

Son dönemde artış gösteren bir diğer BDT türü *ise internet temelli BDT*'dir. Vigerland ve arkadaşları (2016) tarafından kaygı bozuklarından birine sahip olan çocuklar ve ailelerine *İnternet Temelli Bilişsel Davranışçı Terapi* uygulanmıştır. Psikoeğitim ve maruz bırakma tekniklerini içeren ve toplam 10 hafta süren müdahale hem kaygı bozukluğu olan çocuklara hem de ebeveynlerine uygulanmıştır. Müdahalenin ardından yapılan ölçümlere göre hem çocukların hem de ebeveynlerinin kaygı seviyelerinde azalma saptanmıştır. Kaygı seviyelerindeki azalma 3 aylık izleme boyunca da devam etmiştir.

İnternet Temelli bir Bilişsel Davranışçı Terapi uygulaması gerçekleştiren bir diğer çalışma Jolstedt ve arkadaşları (2018) tarafından yapılmıştır. İnternet temelli bir BDT uygulaması olan BİP Kaygı, ayrılık kaygısı bozukluğu, yaygın kaygı bozukluğu ya da spesifik fobisi olan çocuklara 12 hafta boyunca uygulanmıştır. Ağırlıklı olarak maruz bırakma ve sosyal farkındalık eğitimini içeren uygulama 8- 12 yaş aralığındaki 19 çocuğa uygulanmıştır. Müdahalenin ardından yapılan ölçümlerde semptom şiddetinde anlamlı derecede azalma görülmüştür, izlem süresi boyunca da bu olumlu etki devam etmiştir.

Tartışma

Bilişsel Davranışçı Terapi özellikle son dönemde oldukça yaygınlaşan ve etkililiği kanıtlan-

miş bir terapi ekolüdür. Kaygı Bozuklukları günümüzde çokça yaygın bir patoloji türüdür. Kaygı bozuklukları yalnızca yetişkinlerde görülmeyip çocuklarda da belirgin şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bilişsel Davranışçı Terapinin kaygı bozukluklarında oldukça etkili bir tedavi protokolü olduğu sayısız çalışma ile desteklenmiştir. Buradan hareketle son dönemde kaygı bozukluğu olan çocuklarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Bilişsel Davranışçı Terapinin çocuklardaki kaygı bozukluklarında etkililiği araştıran çalışmalar derlenmiştir. Sistematik şekilde derlenen çalışmalar PRISMA kriterlerine göre taranan ve belirlenen 10 çalışma detaylı şekilde incelenmiştir.

Derleme çalışmasında elde edilen bulgulara göre BDT kaygı bozukluğu olan çocukların tedavisinde etkili bir yöntem olarak ele alınmaktadır (Galla vd., 2012; Chiu vd., 2013). BDT'nin yalnızca bireysel olarak değil grup şeklinde uygulandığında da tedavi öncesi duruma göre anlamlı şekilde gelişme sağladığı görülmüştür (Donovan vd., 2015; Asbrand vd., 2019). Bireysel ve grup şeklindeki BDT'lerin yanı sıra son dönemde gelişme gösteren bir diğer alan internet temelli BDT'ler olmuştur. Kaygı bozukluğu olan çocuklarda yürütülen internet temelli BDT ya da BDT temelli geliştirilen online terapi uygulamaları bu kaygı bozukluğunun tedavisine yeni bir bakış açısı sunmuştur. Online şekilde yürütülen BDT ya da BDT uygulamaların kaygı bozukluğu olan çocuklardaki etkililiği incelendiğinde geliştirilen online tekniklerin bireysel ya da grup temelli BDT uygulamaları kadar etkili olduğu görülmüştür (Vigerland vd., 2016, Jolstedt vd., 2018). Özellikle son dönemde teknolojinin hızla gelişmesi ve çocukların bu dünyanın içine doğduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda online şekilde yürütülen BDT ya da BDT temelli uygulamaların etkililiği şaşırtıcı olmayacaktır.

İncelenen çalışmalar örneklem özellikleri açısından değerlendirildiğinde bazı çalışmaların sadece kaygı bozukluğu yaşayan çocukları örneklem olarak seçtiği (Whiteside vd, 2015) bazılarının ise kaygı bozukluğu yaşayan çocukların yanı sıra ebeveynlerinin (Vigerland vd., 2016) ya da birincil bakım verenlerinin (Chiu vd., 2013) çalışmaya dahil edildiği görülmektedir. Sadece kaygı bozukluğu tanısı olan çocukların dahil edildiği çalışmalar ile aileler ya da birincil bakım verenlerin dahil edildiği çalışmalar arasında belirgin bir fark görülmemiştir. Her iki çalışma türünde de katılımcılar ilk ve son ölçümleri karşılaştırıldığında semptomlarda, semptom şiddetlerinde ve kaygı seviyelerinde azalma; sosyal becerilerde artma tespit edilmiştir (Donovan vd., 2015; Vigerland vd., (2016).

Derlemeye dahil edilen çalışmalarda uygulanan hangi teknik ya da içerdikleri hangi bileşenden dolayı etkili olabildiği söylememek tam olarak mümkün değildir. Çalışmalar incelendiğinde çeşitli teknik ve uygulamaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmaların bir kısmında ağırlıklı olarak maruz bırakma tekniğinin uygulandığı (Eichstedt vd., 2011; Whiteside vd., 2015), bir kısmında sosyal becerilere odaklanıldığı (Jolstedt vd., 2018; Orgilés vd., 2020), bir kısmında ise özgüven inşasına yoğunlaşıldığı (Galla vd., 2012; Chiu vd., 2013)

görülmektedir. Kaygının bileşenleri göz önüne alındığında maruz bırakma, sosyal beceri eğitimi ve özgüven inşa etmeye yönelik uygulamaların tedavide olumlu yanıtlar vermesi beklendik bir durum olarak ele alınabilir.

Derlenen çalışmalarda ön plana çıkan bir diğer özellik ise farmakolojik tedavinin dahil edildiği bir çalışmanın da olmasıdır. Grup temelli BDT ile grup temelli BDT'ye ek olarak farmakolojik tedavinin uygulandığı iki grubun karşılaştırıldığı çalışmada sadece BDT alan grup ile BDT'ye ek olarak ilaç tedavisi alan grup arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu bulgu BDT'nin ilaç tedavisine kıyasla etkililiğine yönelik olarak önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Sonuç olarak, derlenen çalışmalar ışığında Bilişsel Davranışçı Terapinin kaygı bozukluğu olan çocuklarda oldukça etkili bir yöntem olduğu söylenebilir. Bilişsel davranışçı terapinin kaygı bozukluğu olan çocuklarda kaygı seviyesini azaltmada, semptom şiddetini düşürmede, semptomların sayısını azaltmada ve sosyal beceri ve özgüven gibi olumlu özellikleri artırmada başarılı olduğunu söylemek mümkündür (Donovan vd., 2015; Jolstedt vd., 2018). Özellikle online olarak yürütülen ve etkililiği birçok çalışma ile kanıtlanmış olan bilişsel davranışçı terapilerin terapi hizmetine ulaşmada zorluk yaşayan çocuklar ve aileleri için iyi bir alternatif olabilir.

Kaynakça

- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). In American Journal of Psychiatry. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596.744053>
- Asbrand, J., Schmitz, J., Krämer, M., Nitschke, K., Heinrichs, N., & Tuschen-Caffier, B. (2019). Effects of group-based CBT on post-event processing in children with social anxiety disorder following an experimental social stressor. *Journal of abnormal child psychology*, 47(12), 1945-1956.
- Beidel, D. C., Turner, S. M., & Morris, T. L. (1999). Psychopathology of childhood social phobia. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38(6), 643-650.
- Breslau, J., Aguilar-Gaxiola, S., Kendler, K. S., Su, M., Williams, D., & Kessler, R. C. (2006). Specifying race-ethnic differences in risk for psychiatric disorder in a USA national sample. *Psychological medicine*, 36(1), 57-68.
- Chiu, A. W., Langer, D. A., McLeod, B. D., Har, K., Drahota, A., Galla, B. M., ... & Wood, J. J. (2013). Effectiveness of modular CBT for child anxiety in elementary schools. *School psychology quarterly*, 28(2), 141.
- Doerfler, L. A., Connor, D. F., Volungis, A. M., & Toscano, P. F. (2007). Panic disorder in clinically referred children and adolescents. *Child Psychiatry and Human Development*, 38(1), 57-71.
- Donovan, C. L., Cobham, V., Waters, A. M., & Ochipinti, S. (2015). Intensive group-based CBT for child social phobia: A pilot study. *Behavior Therapy*, 46(3), 350-364.
- Eichstedt, J. A., Tobon, J. I., Phoenix, E., & Veitch Wolfe, V. (2011). Worried no more: the effects of medication status on treatment response to a CBT group for children with anxiety in a community setting. *Clinical child psychology and psychiatry*, 16(2), 265-277.
- Emiroğlu F. N., Baykara B. (2008) Yaygın Anksiyete Bozukluğu, Panik Bozukluğu, Özgül Fobi, Sosyal fobi. Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Temel Kitabı. Editörler: F Çuhadaroğlu Çetin ve ark. Ankara: Hekimler Yayın Birliği, s.320-329
- Friedberg R.D, Brelsford G.M (2011) Core principles in cognitive therapy with youth. *Child Adolesc Psychiatric Clin N Am*, 20: 369-378.
- Friedberg RD, McClure JM (2002) *Clinical Practice of Cognitive Therapy with Children and Adolescents*. The Guilford Press. New York
- Galla, B. M., Wood, J. J., Chiu, A. W., Langer, D. A., Jacobs, J., Iffekwunigwe, M., & Larkins, C. (2012). One year follow-up to modular cognitive behavioral therapy for the treatment of pediatric anxiety disorders in an elementary school setting. *Child Psychiatry & Human Development*, 43(2), 219-226.
- Hope DA, Heimberg RG (1993) Social Phobia and Social Anxiety. *Clinical Handbook of Psychological Disorders*. Editor: DH Barlow, Guilford Press, New York. s. 99-136
- Hua, A., & Major, N. (2016). Selective mutism. *Current opinion in pediatrics*, 28(1), 114-120.
- Ialongo, N., Edelsohn, G., Werthamer-Larsson, L., Crockett, L., & Kellam, S. (1994). The significance of self-reported anxious symptoms in first-grade children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 22, 441-455.
- James, A. A. C. J., Soler, A., & Weatherall, R. (2005). Cognitive behavioural therapy for anxiety disorders in children and adolescents. *Cochrane Database Syst Rev*, 4, 1-35.
- Jolstedt, M., Ljótsson, B., Fredlander, S., Tedgård, T., Hallberg, A., Ekeljung, A., ... & Vigerland, S. (2018). Implementation of internet-delivered CBT for children with anxiety disorders in a rural area: A feasibility trial. *Internet interventions*, 12, 121-129.
- Karakaya, E., & Öztop, D. B. (2013). Kaygı bozukluğu olan çocuk ve ergenlerde bilişsel davranışçı terapi.
- Kearney CA, Albano AM, Eisen AR, Allan WD, Barlow DH (1997) The phenomenology of panic disorder in youngsters: an empirical study of a clinical sample. *J Anxiety Dis* 11:49-62
- Keeton, C. P., Kolos, A. C., & Walkup, J. T. (2009). Pediatric generalized anxiety disorder. *Pediatric Drugs*, 11(3), 171-183.
- Marks, I. M. (1969). *Fears and phobias*. New York: Academic Press.
- Masi, G., Millepiedi, S., Mucci, M., Poli, P., Bertini, N., & Milantoni, L. (2004). Generalized anxiety disorder in referred children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 43(6), 752-760.
- Masi, G., Favilla, L., Mucci, M., & Millepiedi, S. (2000). Panic disorder in clinically referred children and adolescents. *Child*

Psychiatry and Human Development, 31(2), 139-151.

Masi, G., Mucci, M. ve Millepiedi, S. (2001). Separation anxiety disorder in children and adolescents. *CNS drugs*, 15 (2), 93-104.

Ollendick, T. H., King, N. J., & Muris, P. (2002). Fears and phobias in children: Phenomenology, epidemiology, and aetiology. *Child and Adolescent Mental Health*, 7(3), 98-106.

Orgilés, M., Garrigós, E., Espada, J. P., & Morales, A. (2020). How does a CBT-based transdiagnostic program for separation anxiety symptoms work in children?: Effects of Super Skills for Life.

Özer, İ. Ö. (2018). Bağlanmanın doğal sonucu: Ayrılma kaygısı. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 125-134.

Öztürk, M., Sayar, K., Uğurad, I., & Tüzün, Ü. (2005). Sosyal Fobisi Olan Çocukların Annelerinde Sosyal Fobi yaygınlığı. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 15(2).

Padesky CA (1986) Cognitive therapy approaches for treating depression and anxiety in children. Paper presented at the 2nd international conference on cognitive psychotherapy, Umea,Sweden.

Piacentini J, Bergman RL, Chang S ve ark. (2011) Controlled comparison of family cognitive behavioral therapy and psychoeducation/relaxation training for child obsessive compulsive disorder. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 50: 1149-1161.

Russo MF, Beidel DC (1994) Comorbidity of childhood anxiety and externalizing disorders: Prevalence, associated characteristics, and validation issues. *Clin Psychol Rev*, 14(3): 199-221.

Shamseer L, Moher D, Clarke M, Ghersi D, Liberati A, Petticrew M et al. (2015) Preferred reporting items for systematic review and meta-analysis protocols (PRISMA-P): elaboration and explanation. *Br Med J*, 349:g7647.

Sorias O (2008) Bilişsel davranışçı terapi. Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Temel Kitabı. Editörler: F Çuhadaroğlu Çetin ve ark. Hekimler Yayın Birliği, Ankara, s.667-678.

Stasiak, K., Fleming, T., Lucassen, M. F., Shepherd, M. J., Whittaker, R., & Merry, S. N. (2016). Computer-based and online therapy for depression and anxiety in children and adolescents. *Journal of child and adolescent psychopharmacology*, 26(3), 235-245.

Suveg, C., Jones, A., Davis, M., Jacob, M. L., Morelen, D., Thomassin, K., & Whitehead, M. (2018). Emotion-focused cognitive-behavioral therapy for youth with anxiety disorders: A randomized trial. *Journal of abnormal child psychology*, 46(3), 569-580.

Şenol S (2007) Çocuk ve ergenlerde anksiyete bozuklukları. Psikiyatri Temel Kitabı. Editör: E Köroğlu. Hekimler Yayın Birliği, Ankara, s.889-897.

Thapar, A., Pine, D., Leckman, J. F., Scott, S., Snowling, M. J., & Taylor, E. A. (Eds.). (2015). *Rutter's Child and Adolescent Psychiatry*. John Wiley & Sons.

Vigerland, S., Ljótsson, B., Thulin, U., Öst, L. G., Andersson, G., & Serlachius, E. (2016). Internet-delivered cognitive behavioural therapy for children with anxiety disorders: A randomised controlled trial. *Behaviour research and therapy*, 76, 47-56.

Wagner, K. D. (2001). Generalized anxiety disorder in children and adolescents. *Psychiatric Clinics of North America*, 24(1), 139-153.

Whiteside, S. P., Ale, C. M., Young, B., Dammann, J. E., Tiede, M. S., & Biggs, B. K. (2015). The feasibility of improving CBT for childhood anxiety disorders through a dismantling study. *Behaviour Research and Therapy*, 73, 83-89.

Wong, P. (2010). Selective mutism: a review of etiology, comorbidities, and treatment. *Psychiatry (Edgmont)*, 7(3), 23.

Woody SR, Ollendick TH (2006) Technique Factors in Treating Anxiety. Principles of Therapeutic Change That Work. Editors: L Castonguay, LE Beutler, New York: Oxford University Press, s. 167-186.

Yeni Nesil Bir Kaygı Olarak İklim Anksiyetesi: Bir Metafor Analizi Çalışması

Fatma Betül Güneş*

Öz: Bu çalışmada dünya genelinde bugün ve yakın geleceğin en temel problemi haline gelen iklim kaygısı, ilgili literatür ışığında; ortaya çıkışı, yaygınlığı ve olası psikolojik etkileri bağlamında ele alınmıştır. Yeni nesil bir kaygı olarak literatürde henüz tanımlanan ve kabaca olumsuz iklim değişikliğine karşı ekolojik endişeleri ifade eden iklim kaygısının neliği, önemi ve etkilerine dikkat çekmenin başta psikoloji, eğitim ve sosyoloji alanlarında gerçekleştirilecek araştırmalara yol göstereceği düşünülmektedir. Söz konusu çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür taramasıyla konuya dair genel eğilimler ile halihazırda gerçekleştirilmiş akademik çalışmalar sunulmuştur. Çalışmanın ana kısmı ise gençlerin iklim kaygısını nasıl anlamlandırdıklarına odaklanmaktadır. Fenomenolojik (olgubilim) deseninde gerçekleştirilen çalışma kapsamında psikolojik gelişim evrelerinden ergenlik döneminde olan genç bireylerle bir metafor analizi çalışması gerçekleştirilerek iklim kaygısını nasıl anlamlandırdıkları ortaya konmuştur. Gençlerin iklim kaygısına dair ürettikleri metaforların bir araya getirilerek hangi kavramsal kategoriler altında açıklanabileceğinin ortaya konmasıyla araştırma bulguları sunulmuştur. Söz konusu bulgular ve ilgili literatür ışığında, psikoloji alanında çocuk ve ergenler üzerinde yapılabilecek araştırma önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İklim Kaygısı, Ekolojik Kriz, Ekolojik Kaygı, Ergenler, Metafor Analizi.

Giriş

Bugüne kadar ekseriyetle doğurduğu çevresel felaketler ve bunun fiziksel etkileri ile gündemde olan iklim krizi, son zamanlarda sıklaşan güçlü doğa olaylarının insan-coğrafya ilişkisine tesiri nedeniyle başta psikoloji olmak üzere pek çok araştırma alanında sorgulamaların artmasına neden olmuştur.¹ Kısa bir zaman öncesine kadar ise olumsuz iklim değişikliğinin insan hayatına gözle görülür etkilerine rağmen iklim sorunları kutup ayılarının ve gelecek nesillerin problemi olarak kavramsallaştırılmaya devam etmiştir.² Söz konusu problemin

* Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Marmara Üniversitesi. İletişim: fatmabetulgunes@gmail.com

1 Neville R. Ellis, & Glenn A. Albrecht, "Climate Change Threats to Family Farmers' Sense of Place And Mental Wellbeing: A Case Study from The Western Australian Wheatbelt." *Social Science & Medicine* 175 (2017): 161-168.

2 Susan Clayton, "Climate Anxiety: Psychological Responses to Climate Change." *Journal Of Anxiety Disorders* 74 (2020): 102-263.

toplumlar üzerindeki sosyal, ekonomik ve politik sonuçları henüz gündeme alınmışken; bireysel ve toplumsal düzeydeki psikolojik etkileri ise ihmal edilmiştir. Kamuoyu ve bilimsel söylemlerdeki bu ihmal bireylerin iklim değişikliğine uyumuna dair çalışmaların yetersizlik nedenini açıklar niteliktedir.³ Öte yandan olumsuz iklim değişikliklerine bağlı gerçekleşen küresel düzeydeki göç ve çatışma olgularının bireyler üzerindeki psikolojik sonuçları da henüz ortaya konmuş değildir. Dünya çapında; iklim kaynaklı afetler, biyolojik istilalar, tükenen doğal kaynaklar ile yitirilen yaşam alanlarının sonucu olarak yer değiştirme zorunluluklarının⁴ artmasıyla, değişen iklime ve onun şartlarına uyum zorlukları konusu gündeme gelmiştir. Özellikle iklim aşırılıklarına bağlı doğal afetlerin etkilerinin hemen giderilememesi ve afetlerin günlük yaşamın bir parçası haline gelmesiyle travma ve stres durumlarına bağlı ortaya çıkan ruh sağlığı problemleri, başta toplumun sosyoekonomik durum, yaş ve sağlık durumu bakımından dezavantajlı kesimleri olmak üzere önemli bir kısmını etkilemektedir. Ruh sağlığı uzmanları, değişen iklimin psikolojik bedeli olarak depresyon, kaygı, travma sonrası stres bozukluğu, madde bağımlılığı, aile içi şiddet, boşanma, cinayet ve intihar oranlarında artışa işaret etse de henüz ruh sağlığı ve iklim değişikliği arasındaki bağlantılar daha az belirgindir. Amerika ve Batı Avrupa merkezli araştırmalar ekolojik bozulmalara bağlı olarak ruh sağlığı hastalıklarından özellikle depresyon ve anksiyete oranlarının artışına dikkat çekmektedir.⁵ Son zamanlarda ise kişisel olarak doğrudan herhangi bir olumsuz iklim değişikliğine maruz kalmamış insanlar arasında bile, iklim değişikliğine ilişkin kaygıların arttığı raporlanmaktadır. Bilhassa son çocukluk ve ergenlik dönemindeki pek çok bireyin iklim krizini stres ve endişe kaynağı olarak gördüklerini, yetişkinlik ve ileri yetişkinlik dönemindeki bireylere kıyasla bu konu üzerinde daha fazla düşündüklerini ortaya koyan dünya çapında araştırmalar mevcuttur.⁶ Çeşitli ülkelerden on bin genç üzerinde gerçekleştirilen uluslararası bir çalışmada katılımcıların %59'u iklim konusunda aşırı derecede ve %84'ü orta derecede endişeli olduğunu bildirmiştir. Yine ankete katılanların %45'inden fazlası iklim değişikliği ile ilgili duygularının günlük yaşam işleyişlerini olumsuz etkilediğini ve iklim değişikliklerine karşı yoğun olarak üzüntü, endişe, kızgın, güçsüz, çaresiz ve suçlu hissettiklerini belirtmişlerdir.⁷ Çevresel bir stres kaynağı olarak değerlendirilen iklim değişikliklerinin de-

3 Sabrina Helm, Amanda Pollitt, Melissa A. Barnett, Melissa A. Curran, Zeliann R. Craig, "Differentiating Environmental Concern in the Context of Psychological Adaption to Climate Change" *Global Environmental Change* 48 (2018): 158-167.

4 Osman Balaban, Busen Özgür, Begüm Sakar. "İklim Değişikliği, Göç ve Yerel Yönetimler." *Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi II* (2021): 43-44.

5 David W. Kidner, "Depression and the Natural World: Towards a Critical Ecology of Psychological Distress." *International Journal of Critical Psychology* 19, no. 124 (2007): 123-146.

6 Tara J. Crandon, James G. Scott, Fiona J. Charlson, & Hannah J. Thomas. "A Social-ecological perspective on climate anxiety in children and adolescents." *Nature Climate Change* 12, no. 2 (2022): 123-131.

7 Caroline Hickman, Elizabeth Marks, Panu Pihkala, Susan Clayton, R. Eric Lewandowski, Elouise E. Mayall, Britt

vam eden ve sürekli yeni belirsizlikler doğuran gerçek bir tehdit oluşu, insanlar üzerinde yaygın bir tepki olarak kaygıya neden olur. Buna bağlı olarak araştırma dünyasında ekolojik kaygı ve onun en çok tartışılan biçimi olarak iklim anksiyetesi kavramları öne çıkmıştır.⁸ Başlarda iklimin olumsuz psikolojik etkilerine atıf yapan şemsiye bir kavram olarak ekolojik kaygı üzerinde durulurken⁹ güncel yaklaşımlar ekolojik depresyon, ekolojik öfke, ekolojik yas gibi ilişkili yönleri tanımlamaya ve araştırmaya başlamıştır.^{10,11} Ekolojik değişikliklere karşı psikolojik tepkiler olarak özetlenen yukarıdaki kavramlar literatürde yaygın olarak kullanılmaya başlamalarına rağmen üzerlerine kayda değer çalışmaların sayısı oldukça azdır. Psikoloji alan yazını incelendiğinde, kavramsallaştırmaların çatı bir terim olarak ekolojik kaygı (eko-anksiyete) üzerine temellendirildiği gözlenmiştir. Eko-anksiyeteyi tanımlamaya dönük literatür tarama çalışmaları ise kavramın çok yönlülüğüne ve bu sebeple tanımlama güçlüklerine dikkat çekmiştir.¹² Temelde bireyin yaşamını sürdürdüğü gezegenin geleceğinden emin olamama ve olası doğa felaketlerinden endişe duyma durumları olarak tanımlanan ekolojik kaygı pek çok akademisyen tarafından derin varoluşsal kaygılarla da ilişkilendirilmiştir. Bir başka deyişle insanlar, ekolojik sorunlarla bağlantılı olarak suçluluk, utanç, ölümlülük ve anlamsızlık duygularına dair varoluşsal sorgulamalar içerisindedir. Bununla birlikte her ne kadar varoluşsal kaygının güçlü unsurlarını barındırsa da ekolojik kaygı biçimlerinin çoğu patolojik düzeyde değildir ve çözüm arayışına yol açan "pratik" bir işlevi de bulunmaktadır. Alan yazında, eko-anksiyetenin öznel bir tezahürü olarak literatürde yer alan iklim kaygısı da benzer şekilde kişinin hayat kalitesi, çalışma ve aile ilişkileri üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle patolojik bir psikolojik tepki olarak değerlendirilmektedir. Ancak gerçek, büyük ve küresel bir tehdide rasyonel bir yanıt olması bakımından kaygı bozukluklarından ayrılan iklim kaygısının korku, çaresizlik ve tehditten kaçınma duygularına yol açarak bireye rahatsızlık veren yönü vurgulanırken, öncülük edebileceği problem çözücü çevre yanlısı davranışlar göz ardı edilmemelidir. Kaygının her türünde olduğu gibi iklim kay-

Wray, Catriona Mellor, & Lise van Susteren. "Climate Anxiety in Children and Young People and Their Beliefs about Government Responses to Climate Change: A Global Survey." *The Lancet Planetary Health* 5, no. 12 (2021): e863-e873.

- 8 Yunus Kara. "Ekolojik Kriz ve Anksiyete: Yeni Bir Kavram Olarak Eko-Anksiyete." *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24, no. 2: 891-908.
- 9 Pauline Baudon, and Liza Jachens. "A Scoping Review of Interventions For The Treatment of Eco-Anxiety." *International Journal of Environmental Research And Public Health* 18, no. 18 (2021): 9636.
- 10 Cunsolo, Ashlee, and Karen Landman, eds. *Mourning Nature: Hope at the Heart of Ecological Loss and Grief*. McGill-Queen's Press-MQUP, 2017.
- 11 Samantha K. Stanley, Teaghan L. Hogg, Zoe Leviston, and Iain Walker. "From Anger to Action: Differential Impacts of Eco-Anxiety, Eco-Depression, and Eco-Anger on Climate Action and Wellbeing." *The Journal of Climate Change and Health* 1 (2021): 100003.
- 12 Pihkala Panu. "Anxiety and the Ecological Crisis: An Analysis of Eco-Anxiety and Climate Anxiety." *Sustainability* 12, no. 19 (2020): 7836.

gısının da bizi tehlikelere karşı uyaran ve durum hakkında daha fazla bilgi aramamıza yol açan bir yönü mevcuttur. İklim kaygısı değerlendirilirken, psikopatoloji odaklı değerlendirmelerden uzaklaşamamanın yol açabileceği dikkati sosyal nedenlerden ve üretilebilecek sosyal tepkilerden uzağa yönlendirme gibi sonuçlar göz önünde bulundurulmalıdır. İklim anksiyetesi, kontrol edilmesi zor bir hal aldığı ve kişinin hayatında uyku, çalışma, sosyalleşme gibi önemli fonksiyonlarını etkilemeye başladığında klinik inceleme ve müdahaleler gerektirebilir. Ruh sağlığı profesyonellerine göre, iklimle ilgili bireye rahatsızlık veren kontrol ötesindeki korku ve çaresizlik duyguları ile bütün bunları inkâr etme davranışları, iklim değişikliğine bağlı telafisi mümkün olmayan sonuçlar ile sağlıklı bir biçimde yüzleşilmesi ile ilgilidir. Bununla beraber iklim kaygısının ihtiva ettiği belirsizlik, öngörülemeslik ve kontrol edilemezlik çağrışımlarının onunla baş etmeyi güçleştireceğini düşündürmektedir. Öte yandan yüksek seviyede seyreden ekolojik kaygıların altında yatan nedenlerden biri olarak medya aracılığıyla çok fazla iklim olumsuzluklarını içeren ve endişe veren haberlere maruz kalmak bildiriliyor.¹³

İklim Kaygısı ve Gençler

Fiziksel ve psikolojik gelişimlerinde kritik bir dönemde bulunan gençlerin iklim kaygısı ile ilişkili olumsuz etkileri deneyimleme olasılığı yetişkinlerden daha yüksek olması beklendiği bir durumdur.¹⁴ Söz konusu etkilere karşı artan savunmasızlık, depresyon, kaygı ve madde kullanım bozuklukları geliştirme riskleri düşünüldüğünde iklime bağlı psikolojik sonuçların özellikle bu örnekte tespit edilmesinin ehemmiyeti açığa çıkmaktadır. İklim değişikliği endişesinden açıkça söz eden genç iklim aktivisti Greta Thunberg ile daha görünür olan iklim kaygısının gençler üzerindeki yeni psikolojik etkileri hızlandırabileceğine dair endişelerin giderilebilmesi ve gerekli çözümlerin sunulabilmesi için konuya ilişkin geniş veri boşluklarının ilgili araştırmalarla giderilmesi gerekmektedir. Alan yazında genç bireyler üzerindeki etkilerine dikkat çekilen iklim kaygısının gençler tarafından nasıl algılandığını ortaya koymak üzere gerçekleştirilen bu metafor analizi çalışması ve sonuçlarının başta konuya dikkat çekmek suretiyle yeni araştırma tasarımlarının oluşturulmasında yol göstereceği düşünülmektedir.

İklim Anksiyetesi ile İlgili Araştırmalar

Dünya çapında psikolojik bir olgu olarak iklim kaygısı üzerine yapılan araştırmalar tarandığında; yeni ve güncel bir konu olması nedeniyle ağırlıklı olarak sistematik derleme çalış-

13 Naveen K. J. Tharakan, "Analyzing the Effects of Ecological Anxiety on Consumer Behavior." (Bachelor Thesis, State University of New York, 2019), 9.

14 Judy Wu, Gaelen Snell, and Hasina Samji. "Climate Anxiety in Young People: A Call to Action." *The Lancet Planetary Health* 4, no. 10 (2020): e435-e436.

malarının gerçekleştirildiği fark edilmektedir. Bu çalışmaların önemli bir bölümü kaygının kavramsallaştırılması, diğer psikolojik rahatsızlıklar ile ilişkisi ve başa çıkma ile ilgili stratejilerin kategorizasyonu konularını kapsamaktadır ve temel olarak ortak vurguları özellikle çocuk ve ergen nüfus üzerinde artan yaygın etkisi, farklı yönlerinin ruh sağlığı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri ve konu ile ilgili bilimsel araştırmaların eksikliğine dönüktür. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin hem akut hem de kronik ruh sağlığı üzerindeki etkilerini gösteren deneysel çalışmalar ile vaka çalışmaları yeterli olmamakla birlikte son yıllarda artış göstermektedir.¹⁵ Bu çalışmalar da artan hava sıcaklıkları, doğa felaketleri gibi iklim ve çevredeki değişikliklerinin¹⁶ aile stresini, uyuşturucu ve alkol kullanım olasılığını artırdığını, önceki travmaları ve günlük stres faktörlerini güçlendirdiğini, depresyon geliştirme riski ve intihar düşüncesi potansiyelinin artırdığını bildirmektedir.¹⁷

Ülkemizde iklim değişikliği ve ekolojik sorunlar üzerine gerçekleştirilen çalışmalar meselelerin sosyal, politik ve ekonomik yönlerini öne çıkarırken doğrudan iklim değişikliğini psikolojik bir olgu olarak ele alan ve doğrudan iklim anksiyetesi konu alan çalışmalar oldukça azdır. Literatür incelendiğinde çalışmaların, ekolojik kriz ve ekolojik anksiyete üzerine yazılmış bir derleme makalesi ve yabancı örneklemeler üzerinde geliştirilmiş iklim değişikliği anksiyetesini ölçen çeşitli ölçeklerin uyarlama çalışmalarıyla sınırlı olduğu tespit edilmiştir.^{18,19} Ek olarak, üniversite öğrencilerinin 'küresel ısınma' olgusuna dair algılarını metafor analizi yöntemi ile araştıran bir çalışma mevcuttur.²⁰ Literatürde giderek önem kazanan bir olgu olarak iklim kaygısına dönük alan yazındaki eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda; gerçekleştirilen çalışma ve sonuçlarının daha fazla araştırma için bir temel oluşturacağı öngörülmektedir.

15-18 yaş aralığındaki gençlerin iklim kaygısını nasıl anlamlandırdıklarını, kullandıkları metaforlar aracılığıyla ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmayla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 15 Ashlee Cunsolo, Sherilee L. Harper, Kelton Minor, Katie Hayes, Kimberly G. Williams, and Courtney Howard. "Ecological Grief and Anxiety: The Start of a Healthy Response to Climate Change?" *The Lancet Planetary Health* 4, no. 7 (2020): e261-e263.
- 16 Nick Obradovich, Robyn Migliorini, Martin P. Paulus, and Iyad Rahwan. "Empirical Evidence of Mental Health Risks Posed by Climate Change." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115, no. 43 (2018): 10953-10958.
- 17 Ashlee Cunsolo Willox, Sherilee L. Harper, James D. Ford, Victoria L. Edge, Karen Landman, Karen Houle, Sarah Blake, and Charlotte Wolfrey. "Climate Change and Mental Health: An Exploratory Case Study from Rigolet, Nunatsiavut, Canada." *Climatic Change* 121, no. 2 (2013): 255-270.
- 18 Melehat Gezer, Mustafa İlhan "İklim Değişikliği Endişesi Ölçeği: Türkiye Uyarlama Çalışması." *Ege Coğrafya Dergisi* 30, no. 1 (2021): 195-204.
- 19 Serpil Özbay, Bülent Alçı. "İklim Değişikliği Kaygı Ölçeği: Türkiye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması." *R&S-Research Studies Anatolia Journal* 4, no. 3 (2021): 183-193.
- 20 Murat Ateş, Akif Karatepe. "Üniversite Öğrencilerinin "Küresel Isınma" Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yardımıyla Analizi." *Marmara Coğrafya Dergisi* 27 (2013): 221-241.

1. 15-18 yaş aralığındaki gençler, iklim kaygısına ilişkin algılarını hangi metaforlar aracılığıyla açıklamaktadır?
2. 15-18 yaş aralığındaki gençler, iklim kaygısına ilişkin belirledikleri metaforların nedenlerini nasıl açıklamaktadır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma fenomenolojik (olgubilim) desende gerçekleştirilen bir metafor analizi çalışmasıdır. Fenomenoloji çalışmaları, deneyimleyen kişinin bakış açısından hareketle araştırmacının ilgi alanına giren deneyimin doğasına odaklanarak deneyimin özünü ve niteliklerini ortaya koymayı hedefler.²¹ Dolayısıyla yargılar, algılar ve duygular gibi bilinçli durumlara ve bilinçli deneyimin içeriğine odaklanırlar.²² Bu araştırmanın olgusu ise iklim kaygısıdır. Soyut fikirleri veya duyguları aktarmanın dolaylı ama güçlü bir yolu olarak fikirler arasında bağlantı veya analogiler kurmayı sağlayan metaforların,²³ bilhassa karmaşık konuların yansıtılmasını ve yeni durumların öngörülmesini sağlaması nedeniyle²⁴ psikoloji bilimsel araştırmalarında kullanım sıklığı artmıştır.²⁵ Nitel bir araştırma yöntemi olarak metafor analizi çalışmaları, karmaşık anlamlı yapılar içeren ve çok sayıda heterojen bilgi sağlayan nitel araştırmalardaki bu karmaşıklığı daha açık ve yapılandırılmış kalıplara indirgemek için kullanılacak oldukça kullanışlı yöntemlerdir.²⁶ Metafor analizi, yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmenin mümkün olmadığı durumlarda da uygulanabilir bir yöntem olması nedeniyle çokça tercih edilen yöntemlerden biridir.

Çalışma Grubu

Çalışmada analiz edilecek metaforlar, literatürde orta ergenlik dönemi olarak yer alan 15-18 yaş aralığında bulunan 40 ergenden toplanmıştır. Katılımcıların 27'si kız 13'u erkektir.

21 Bilgen Kırıl, "Nitel Araştırmada Fenomenoloji Deseni: Türleri ve Araştırma Süreci." *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* (2021): 92-103.

22 Lynne M Connelly, "What Is Phenomenology?" *Medsurg Nursing* 19, no. 2 (2010): 127.

23 Lynne Cameron & Robert Maslen. *Metaphor Analysis: Research Practice In Applied Linguistics, Social Sciences, and The Humanities* (London: Equinox, 2010).

24 Aysun Güneş, Mehmet Fırat. "Açık ve Uzaktan Öğrenmede Metafor Analizi Araştırmaları." *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 2, no. 3 (2016). 115-129.

25 Karin S. Moser, "Metaphor Analysis in Psychology—Method, Theory, and Fields of Application." In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, vol. 1, no. 2. 2000.

26 Rudolf Schmitt, "Systematic Metaphor Analysis As a Method of Qualitative Research." *The Qualitative Report* 10, no. 2 (2005): 358-394.

Verilerin Toplanması

Çalışma grubuna alan yazında metafor analizi çalışmalarında yaygın olarak kullanılan “İklim Kaygısı gibidir, çünkü” ifadesinin yer aldığı çevrimiçi formlar çevrimiçi görüşme formu aracılığıyla iletilerek ilgili boşlukları tamamlama yoluyla iklim kaygısını neye benzettiklerini ifade etmeleri istenmiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin çözümlenmesinde metafor analizi çalışmalarında yaygın bir analiz yöntemi olarak kullanılan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Türkiye’de gerçekleştirilen metafor analizi çalışmaları incelenerek sıklıkla kullanıldığı tespit edilen adlandırma, tasnif etme, tema geliştirme, geçerlik ve güvenilirlik çalışması aşamalarından oluşan analiz yöntemi seçilmiştir. Gerekli aşamaların sırasıyla takip edilmesiyle ilk olarak çalışmanın hedefine uygun olarak üretilen geçerli metaforlar tespit edilmiş, metafor ve gerekçeleri arasında mantıklı ilişki koşulunu sağlayan metaforlar değerlendirme sürecine alınmıştır. Bu noktada, eksik doldurulmuş formlar ile metafor ve nedeni arasında mantıklı bir ilişkinin kurulmadığı yanıtlar analiz sürecinin tasnif aşamasında devre dışı bırakılmıştır. Araştırma kapsamına uygun üretilen geçerli metaforlar listelenerek frekansları tespit edilmiştir. Tema geliştirme aşamasında ise üretilen metaforları araştırma amacına uygun şekilde²⁷ açıklamaya çalışan temalara ulaşmak üzere, materyalden tümevarımsal olarak geliştirilen kategorilere²⁸ atanması işlemi gerçekleştirilmiştir. Araştırma kategorilerini oluştururken kategorilerin işlevsel ve kategori sisteminin esnek olması gerekmektedir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel desende yürütülen araştırmalarda, geçerlik ve güvenilirlik araştırma basamaklarının detaylı bir şekilde sunulması ile mümkündür.²⁹ Araştırma basamaklarına ve her bir kategoriye ilişkin veriler sunulurken katılımcıların doğrudan ifadelerine yer verilerek bu koşulu sağlamak hedeflenmiştir. Metaforların ilgili kategorizasyonlara uygun bir şekilde yerleştirilmesinde ise bağımsız bir uzmanın desteği istenerek oluşturulan iki bağımsız kategorizasyon karşılıklı incelenmiştir. Metaforlar ile kategorileri eşleme kodlama sonuçlarının güvenilirlik düzeyi için alan yazında kodlamaların güvenilirliği için kullanılan formül (güvenirlik = görüş birliği / görüş birliği+ görüş ayrılığı x100) kullanılarak güvenilirlik katsayısı elde edilmiştir. %77,5 olarak hesaplanan güvenilirlik katsayısının literatürde güvenilirlik için kabul edilen %70’in üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

27 Cem K. Olgun, “Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği.” *Sosyoloji Notları* (2008): 66.

28 Philipp Mayring, “Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution.” (2014): 143. Klagenfurt: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ss0ar-395173>

29 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek. “*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.*” Böl. 14 (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 285-287.

Bulgular

Katılımcıların iklim kaygısına ilişkin üretmiş oldukları geçerli metaforlar, frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların iklim kaygısına ilişkin geliştirdikleri geçerli metaforlar, frekans ve yüzde değerleri

Metafor	f	%	Metafor	f	%	Metafor	f	%
Dağın önünde beklemek	1	2,5	Nefes Alamamak	1	2,5	Seçeneksiz Kalmak	1	2,5
Çığ	1	2,5	(Ağır) bir Panik Atak Krizi	1	2,5	Çaresizlik	1	2,5
Güneş	1	2,5	Dünyanın yükünü omuzlamak	1	2,5	Sözlüye Kalkmak	1	2,5
Düşman/Güçlü Bir Ordu	2	5	Salgın/Pandemi	1	2,5	Eski Sevgili	1	2,5
Hastalık	2	5	Virüs	1	2,5	Saat Tıkırtısı	1	2,5
Gelecek Kaygısı/Korkusu	2	5	Kaybolmak	1	2,5	Ağır Bir Taş	1	2,5
Soğukta Montsuz Dolaşmak	1	2,5	Sınav Kaygısı	2	5	Telefon Alarmı	1	2,5
Sigara İçmek	1	2,5	Savaş	2	5	Dolu	1	2,5
Aşırı/Ekstrem Sıcak Hava	2	5	Falci	1	2,5	Yokluk	1	2,5
Kâbus	1	2,5	Sevilmeyen Misafir	1	2,5	Mide Bulantısı	1	2,5
Korku Filmi	1	2,5	Ağır Bir Çanta	1	2,5			
Bozuk Bir Kapı	1	2,5	Meteor	1	2,5			

Tablo 1’de sunulan bulgulara göre katılımcılar tarafından üretilen toplam geçerli metafor sayısının 40, birden fazla üretilen metaforların hastalık (%5), sıcak hava (%5), gelecek kaygısı (%5), düşman (%5), savaş (%5) olduğu gözlenmektedir. Kaygı ile benzetilen kavramların olumsuz çağrışımları içerdiği dikkati çekmektedir.

Geliştirilen metaforların nedenlerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri ise Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların geliştirmiş oldukları metaforların nedenlerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri

Nedenler	f	%	Nedenler	f	%	Nedenler	f	%
Aşmak zordur	1	2,5	Sonuçları herkesi etkiler	2	5	Semptomatiktir (Nefes Kesicidir+kalp çarpıntısı yapar)	2	5
Yaklaştıkça büyümektedir	1	2,5	(Tek başına) baş edilemezdir	3	7,5	Çözüm Üretilmemesi	2	5
Bunaltır	2	5	Yok edicidir/ Tüketicidir	3	7,5	Umutsuz Hissettirir	1	2,5
Korku verir/ Korkuları artırır/ Tehlikede hissettirir	3	7,5	Bulaşıcıdır /Toplumda hızla yayılır	3	7,5			
Çaresiz/Güçsüz Hissettirir	5	12,5	Rahatsız edicidir	2	5			
Belirsizdir	3	7,5	Kurtulmak isteriz	1	2,5			
Kaçınılmazdır	1	2,5	Kötü şeylerin habercisidir	1	2,5			
Devam Eder/ Sürekli dir	2	5	Akıldan çıkmaz	2	5			

Tablo 2’de sunulan bulgulara göre üretilen metaforların gerekçeleri arasında iklim kaygısının çaresiz/güçsüz (%12,5) hissettiriyor olması, belirsiz olması (%7,5), toplumda kısa sürede yayılıyor olması (%7,5), baş edilemez oluşuna (%7,5), tüketici (%7,5) daha fazla sıklıkta yer verildiği gözlenmektedir.

Geliştirilen metaforların içeriği ve birbirleri ile ilintisi yeniden değerlendirilerek oluşturulan üst temalar saptanarak aşağıdaki kategorizasyon tablosu oluşturulmuştur. Hiçbir kategorizasyona uymayan metaforlar Bağımsız kategorisine alınmıştır.

Tablo 3: Temalara Atanan Metaforlar, Frekans ve Yüzde Değerleri

Tema	Metafor	Frekans	Yüzde
Sürekliliği	Eski Sevgili, Ağır bir çanta, Sınav Kaygısı, Sigara İçmek, Bozuk bir Kapı	5	12,5
Belirsizliği	Meteor, Gelecek Kaygısı (2), Panik Atak Krizi	4	10
Çaresiz/Güçsüz ve Korkulu Hissettiren Oluşu	Ağır Bir Taş, Seçeneksiz kalmak Hastalık (2), Dağ önünde Beklemek, Düşman, Güçlü Bir Ordu, Çığ, Soğukta montsuz gezmek, Gelecek Kaygısı, Kâbus, Çaresizlik, Savaş (2), Sevilmeyen Misafir	15	37,5
Bunaltıcı ve Rahatsız Edici Oluşu	Güneş, Telefon Alarmı, Saat Tıkırtısı, Mide Bulantısı, Sevilmeyen Misafir, Ekstrem Sıcak Hava,	6	15
Semptomatik Oluşu	Sözlüye Kalkmak, Nefessiz Alamamak	2	5
Kaçınılmaz ve Felaketlerin Habercisi Oluşu	Aşırı Sıcak Hava, Korku Filmi, Falcı, Sınav Kaygısı	4	10
Evrensel oluşu	Dolu, Salgın, Pandemi, Virüs	4	10

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcılar tarafından üretilen metaforların Süreklilik (%12,5), Belirsizlik (%10), Çaresiz/Güçsüz ve Korkulu hissettiren oluşu (%37,5), Bunaltıcı ve Rahatsız Edici Oluşu (%15), Semptomatik (%5), Kaçınılmaz ve Felaketlerin Habercisi Oluşu (%10) Evrensellik (%10) kategoriler altında toplandığı tespit edilmiştir.

Süreklilik

Süreklilik teması altında toplanan metaforların iklim kaygısının sürekliliğine atıfta bulunularak oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu başlık altında yer alan örnek metaforlar aşağıdaki gibidir.

"İklim kaygısı bozuk bir kapı gibidir çünkü bozuk bir kapının tamir oluncaya kadar sorunlu olması gibi kaygılar da devam eder."

"İklim kaygısı eski sevgili gibidir, unutmak istedikçe aklından çıkaramazsın"

Belirsizlik

Katılımcıların iklim kaygısını belirsiz olarak anlamlandırıldığını gösteren örnek metaforlar aşağıdaki gibidir.

"İklim kaygısı panik atak krizi gibidir, sizi nerede nasıl yakalayacağı belirsizdir."

“İklim kaygısı gelecek kaygısı gibidir, ileride ne olacağı belli değildir ve bu belirsizlik sizi kaygılandırır”

Çaresiz/Güçsüz ve Korkulu Hissettirmesi

Üretilen metaforların en fazla eşleştirildiği kategori olarak Çaresizlik ve Korku Hisleri temasına aşağıdaki metaforlar örnek olarak verilmiştir.

“İklim kaygısı güçlü bir ordu gibidir çünkü onunla savaşacak gücünüz yokmuş hissi verir.”

“İklim kaygısı soğuk havada montsuz dolaşmak gibidir çünkü havaların soğduğunu bile bile ince giyerek üşüyeceğimiz kesindir aynı zamanda iklimi bozduğumuzda da korkularımızın artacağı kesindir.”

Bunaltıcı ve Rahatsız Edici Oluşu

İklim kaygısının katılımcılar tarafından bunaltıcı ve rahatsız edici olarak algılandığını gösteren bu tema için örnek metaforlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

“İklim kaygısı telefon alarmı gibidir sürekli insana rahatsızlık verir ve keyif almasını engeller.”

“İklim kaygısı sevilmeyen misafir gibidir, kendisi gitmek isteyinceye kadar ondan kurtulamazsınız.”

Semptomatik

İklim kaygısının birtakım fiziksel semptomları içerdiğini gösteren bir metafor örneği aşağıdaki gibidir.

“İklim kaygısı sözlüye kalkmak gibidir çünkü her ikisinde de kalbiniz çarpar.”

Kaçınılmaz ve Felaketlerin Habercisi Oluşu

Az sayıda katılımcı iklim kaygısını kaçınılmaz ve felaket habercisi olarak değerlendirmiştir.

“İklim kaygısı aşırı sıcak hava gibidir çünkü ne yaparsanız yapın ondan kaçamazsınız.”

“İklim kaygısı falcı gibidir çünkü sürekli kötü haberler verir.”

Evrensellik

Katılımcılar iklim kaygısının herkesi etkileyen ve kişiden kişiye bulaşabilen bir olgu olduğunu ifade eden metaforlar üretmişlerdir.

“İklim kaygısı pandemi gibidir çünkü herkesin sorunudur.”

Sonuç ve Öneriler

15-18 yaş aralığındaki gençlerin iklim kaygısını nasıl anlamlandırdıklarına dönük gerçekleştirilen çalışma sonucunda analizi gerçekleştirilen 40 metaforun yedi kategori altında toplanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulguları, iklim kaygısının gelecekle ilgili

belirsizlikler ve geleceğin bugünden daha sıkıntılı olacağına dair varsayımları barındırdığını ortaya koymuştur. Bu durumun, son yıllarda iklim kaygısına bağlı olarak hızla değişen ve sıkıntılı bir dünyada çocuk sahibi olmaya dönük kaygıların bir bileşeni ve çocuk sahibi olmamaya dönük kararlarının etkeni olabileceği düşünüldüğünde söz konusu eğilimlerin başta nüfus politikaları olmak üzere ileriye dönük planlanmalarda dikkate değer bir husus olduğu söylenmelidir. Bu çalışmanın iklim kaygısının gençlerdeki algısına dair bulguları, daha önceki çalışmalarda sıklıkla dile getirilen, insanın psikolojik iyi oluşu ile ekolojik sağlığa vurgu yapan kavramsallaştırmalara duyulan ihtiyaç ile çocukların temelde iyi ve sağlıklı olarak kabul edilen bir dünyada büyüme ihtiyacının hafife alınmaması gerektiğini bir kez daha ortaya koymuştur. İklim kaygısına ilişkin birikmiş literatür, bugünden başlayarak terapi odalarında daha sık dile getirilecek olan iklim ve ekoloji ile ilgili kaygılar ile toplumun her kesiminde ruhsal ve davranışsal sonuçlarının belirgin bir şekilde artacağı göz önünde bulundurularak sürdürülebilir davranışların teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Önceki araştırmalar, kaygıları yatıştırmaya dönük geliştirilecek müdahalelerin sürdürülebilir ve sorunun nedenini azaltmaya yönelik özellikte olmasının kaygı semptomlarını düzenlemeye yardımcı olduğunu göstermiştir. Buna göre iklim kaygısıyla baş etmeye yönelik stratejiler incelendiğinde, bilişsel ve duygusal odaklı müdahalelere kıyasla, problem odaklı çabaların daha uzun vadede sonuçlar vereceği ve toplumsal iyi oluşu sağlaması açısından daha kapsayıcı olacağı kabul edilmelidir. Araştırmanın önemli sonuçları arasında yer alan iklim kaygısının çaresizlik ve güçsüzlük duygularını çağrıştırması kaygı karşısında öz yeterlilik duygularının önemine işaret etmektedir. Alan yazında, öz yeterliliğin iklim kaygısıyla baş etme davranışlarının önemli bir yordayıcısı olduğunu gösteren araştırmalar, iklim öz yeterliliğinin algılanan tehditle başa çıkmada önemli olduğunu göstermiştir.

İklim değişikliğinin toplumumuzdaki potansiyel etkileri tasvir edilirken sonuçların sosyal, ekonomik ve politik yönleriyle sınırlı tutulmaması halihazırda bütün toplumlarda riskli durumlar açığa çıkaran psikolojik etkilerinin de saptanmasına önem gösterilmesi çalışmanın birincil önerisidir. Öte yandan psikoloji araştırmalarıyla daha sık gündeme alınan bireysel ve toplumsal ölçekte iklim kaynaklı kaygı, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, ekolojik kaygılar karşısında yas gibi olguların çeşitli örneklemeler üzerinde daha fazla incelemeye tabi tutulması elzem görülmektedir. Bununla birlikte; ekolojik krizler ve sonuçları özelinde zihinsel rahatsızlıklar odaklı çalışmaları tamamlayacak şekilde psikolojik ve sosyal iyi oluşu kapsayan ve iklim değişikliğine uyumu temel alan bir ruh sağlığı kavramsallaştırması yapılması önemlidir.

Kaynakça

- Ateş Murat, Akif Karatepe. "Üniversite Öğrencilerinin "Küresel Isınma" Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Yardımıyla Analizi." *Marmara Coğrafya Dergisi* 27 (2013): 221-241.
- Balaban Osman, Busen Özgür, Begüm Sakar. "İklim Değişikliği, Göç ve Yerel Yönetimler." *Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi II* (2021): 43-44.
- Baudon Pauline, Liza Jachens. "A Scoping Review of Interventions for the Treatment of Eco-Anxiety." *International Journal Of Environmental Research And Public Health* 18, no. 18 (2021): 9636.
- Benevolenza Mia A, LeaAnne DeRigne. "The Impact of Climate Change And Natural Disasters On Vulnerable Populations: A Systematic Review Of Literature." *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 29, no. 2 (2019): 266-281.
- Burke Marshall, Felipe González, Patrick Baylis, Sam Heft-Neal, Ceren Baysan, Sanjay Basu, & Solomon Hsiang. "Higher temperatures increase suicide rates in the United States and Mexico." *Nature Climate Change* 8, no. 8 (2018): 723-729.
- Cameron, Lynne & Maslen, Robert eds. *Metaphor Analysis: Research Practice In Applied Linguistics, Social Sciences And The Humanities*. London: Equinox, 2010.
- Cebeci Fatih, Merve Karaman, Abdurrahman Öztürk, Kıvanç Uzun, Mustafa Altın, Aylin Arıcı, & Taner Artan. "İklim Değişikliği Anksiyetesi Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması." *Ufku Ötesi Bilim Dergisi* 22, no. 1 (2022).
- Connelly, Lynne M. "What Is Phenomenology?" *Medsurg Nursing* 19, no. 2 (2010): 127.
- Clayton, Susan "Climate Anxiety: Psychological Responses To Climate Change." *Journal Of Anxiety Disorders* 74 (2020): 102-263.
- Cunsolo Willox Ashlee, Sherilee L. Harper, James D. Ford, Victoria L. Edge, Karen Landman, Karen Houle, Sarah Blake, and Charlotte Wolfrey. "Climate Change And Mental Health: An Exploratory Case Study From Rigolet, Nunatsiavut, Canada." *Climatic Change* 121, no. 2 (2013): 255-270.
- Cunsolo, Ashlee, Karen Landman, eds. *Mourning Nature: Hope At The Heart Of Ecological Loss And Grief*. McGill-Queen's Press-MQUP, 2017.
- Cunsolo Ashlee, Sherilee L. Harper, Kelton Minor, Katie Hayes, Kimberly G. Williams, and Courtney Howard. "Ecological Grief And Anxiety: The Start Of A Healthy Response To Climate Change?" *The Lancet Planetary Health* 4, no. 7 (2020): e261-e263.
- Clayton Susan, and Bryan T. Karazsia. "Development And Validation Of A Measure Of Climate Change Anxiety." *Journal of Environmental Psychology* 69 (2020): 101434.
- Crandon, Tara J. James G. Scott, Fiona J. Charlson, & Hannah J. Thomas. "A Social-Ecological Perspective On Climate Anxiety in Children and Adolescents." *Nature Climate Change* 12, no. 2 (2022): 123-131.
- Ellis Neville, R. & Glenn A. Albrecht, "Climate Change Threats To Family Farmers' Sense Of Place And Mental Wellbeing: A Case Study From The Western Australian Wheatbelt." *Social Science & Medicine* 175 (2017): 161-168.
- Gezer Melehat, Mustafa İlhan "İklim Değişikliği Endişesi Ölçeği: Türkçeye Uyarlama Çalışması." *Ege Coğrafya Dergisi* 30, no. 1 (2021): 195-204.
- Güneş Aysun, Mehmet Fırat. "Açık ve Uzaktan Öğrenmede Metafor Analizi Araştırmaları." *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 2, no. 3 (2016). 115-129.
- Helm Sabrina, Amanda Pollitt, Melissa A. Barnett, Melissa A. Curran, Zeliann R. Craig, "Differentiating Environmental Concern In The Context of Psychological Adaption To Climate Change" *Global Environmental Change* 48 (2018): 158-167.
- Hickman Caroline, Elizabeth Marks, Panu Pihkala, Susan Clayton, R. Eric Lewandowski, Elouise E. Mayall, Britt Wray, Catriona Mellor, & Lise van Susteren. "Climate Anxiety In Children And Young People and Their Beliefs About Government Responses To Climate Change: A Global Survey." *The Lancet Planetary Health* 5, no. 12 (2021): e863-e873.
- Kara Yunus. "Ekolojik kriz ve anksiyete: Yeni bir kavram olarak eko-anksiyete." *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24, no. 2 (2022): 891-908. <http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1108240>.
- Kıral, Bilgen. "Nitel araştırmada fenomenoloji deseni: türleri ve araştırma süreci." *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* (2021): 92-103.
- Kidner David W. "Depression And The Natural World: Towards A Critical Ecology Of Psychological Distress." *International Journal of Critical Psychology* 19, no. 124 (2007): 123-146.
- Mayring, Philipp. "Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures And Software Solution." (2014): 143. [Klangenfurt: https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-395173](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-395173).

Moser, Karin S. "Metaphor Analysis In Psychology—Method, Theory, and Fields Of Application." In *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, vol 1 no. 2 (2000). <https://doi.org/10.17169/fqs-1.2.1090>.

Obradovich, Nick, Robyn Migliorini, Martin P. Paulus, and Iyad Rahwan. "Empirical Evidence of Mental Health Risks Posed By Climate Change." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115, no. 43 (2018): 10953-10958.

Olgun, Cem K. "Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği." *"Sosyoloji notları"* (2008): 66-70.

Özbay, Serpil, Bülent Alçı. "İklim Değişikliği Kaygı Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması." *R&S-Research Studies Anatolia Journal* 4, no. 3(2021): 183-193.

Panu Pihkala."Anxiety And The Ecological Crisis: An Analysis Of Eco-Anxiety And Climate Anxiety." *Sustainability* 12, no. 19 (2020): 7836.

Searle, Kristina, and Kathryn Gow. "Do Concerns About Climate Change Lead To Distress?" *International Journal of Climate Change Strategies and Management* 2 no. 4(2010). pp. 362-379. <https://doi.org/10.1108/17568691011089891>

Stanley Samantha K., Teaghan L. Hogg, Zoe Leviston, and Iain Walker. "From anger to action: Differential impacts of eco-anxiety, eco-depression, and eco-anger on climate action and wellbeing." *The Journal of Climate Change and Health* 1 (2021): 100003. <https://doi.org/10.1016/j.joclim.2021.100003>

Tharakan Naveen K. J. "Analyzing The Effects Of Ecological Anxiety On Consumer Behavior." (Bachelor Thesis, State University of New York, 2019), 9.

Schmitt Rudolf, "Systematic Metaphor Analysis As A Method Of Qualitative Research." *The Qualitative Report* 10, no. 2 (2005): 358-394.

Wu Judy, Gaelen Snell, and Hasina Samji. "Climate Anxiety In Young People: A Call To Action." *The Lancet Planetary Health* 4, no. 10 (2020): e435-e436.

Yıldırım Ali ve Hasan Şimşek, "Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik" Böl. 14 *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Devlet Koruması Altında Büyüyen Bireylerin Kurum Bakımı Yaşantılarındaki Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimlerinin İncelenmesi*

Melis Hıdır**

Öz: Olumsuz çocukluk çağı deneyimleri; fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik sağlığın temel sosyal belirleyicilerinden biri olmakla birlikte, yaşamın ilerleyen yıllarında sağlık açısından tehlikeli davranışlarda bulunma risklerine temel oluşturan; çocukların yaşamlarının en kritik döneminde hane içi işlev bozukluğu, istismar ve/veya ihmâl türlerine maruz kalmalarını etkileyen olayları ifade etmektedir. Bu araştırmada çocukluğunun bir dönemini devlet koruması altındaki kurumda deneyimlemiş bireylerin kurum bakımındaki yaşantılarının, olumsuz çocukluk çağı deneyimleri boyutunda incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında gerçekleştirilen çalışmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Kartopu örnekleme ile oluşturulan araştırmanın çalışma grubunu, çocukluğunun bir dönemini devlet koruması altındaki kurumda geçiren 10 yetişkin oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Bireylerin kurum bakımındaki yaşantılarına ilişkin görüşleri ve hikâyeleri derinlemesine görüşmelerde retrospektif olarak değerlendirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler, Maxqda Analytics Pro 2020 programı ile analiz edilmiş ve "istismar ve ihmâl" temaları altında gruplandırılmıştır. Mevcut bulgular, devlet koruması altına alınmadan önceki yaşantılarında da en az bir olumsuz çocukluk çağı deneyimi bulunan bireylerin, kurum bakımı yaşantılarında da istismar ve ihmale maruz kalmalarının, olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin kümülatif bir şekilde ilerlediğini açıkça göstermektedir. Bireylerin istismar ve ihmale, yalnızca kendilerinden yaşça büyük kişiler tarafından ziyade akrabaları tarafından da maruz kalmaları çalışmanın diğer önemli bir sonucunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhmâl, İstismar, Korunma İhtiyacı Olan Çocuk, Kurum Bakımı, Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri.

Giriş

Onlarca yıldır erken ve yaşam boyu sağlıklı çocuk gelişiminin savunuculuğunu ve esenliğini teşvik eden araştırmalar çocukluk dönemindeki bilişsel, fiziksel, psikolojik, sosyal ve duygusal deneyimlerin etkilerini incelemek için harekete geçilmesi gerektiğini zorunlu kıl-

* Bu çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr. Fatma Elif Kılınc danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, melis.hidir@kavram.edu.tr

maktadır.¹ Bu araştırmalardan biri de Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi ile Dr. Felitti'nin gerçekleştirdiği, 17.000 yetişkinin olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin yaşam beklentisi de dâhil olmak üzere gelecekteki sosyal ve fiziksel sağlık sonuçlarını büyük ölçüde olumsuz etkilediğini gösteren ilk orijinal çalışmadır. Konuya ilişkin gerçekleştirilen bu çalışmada olumsuz çocukluk çağı deneyimlerini; yaşamın erken dönemlerinde maruz kalınan fiziksel, duygusal, cinsel istismar ve ihmal, ailede zararlı madde kullanımı, ebeveynlerin akıl ve ruh sağlığındaki bozulmalar ile depresyon veya intihara eğiliminin olması, aile içi şiddet, ailedeki bireylerin suç geçmişi, ebeveynlerin boşanması gibi durumlara şahit olunması oluşturmaktadır.² Olumsuz çocukluk çağı deneyimleri ile ilgili gerçekleştirilen ve büyük bir yankı uyandıran ilk çalışmayı takip eden araştırmalar da olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine sahip olan bireylerin yetişkinlik dönemlerinde madde kötüye kullanım, obezite, kalp, sinir hastalıkları ve davranış problemleri ile karşılaşmaları hususunda yüksek bir risk altında olduklarını göstermektedir.³ Bu doğrultuda olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin bireylerin yaşamlarındaki yaşam kalitesini kümülatif bir şekilde olumsuz yönde etkileyen, yaygın ve yıkıcı bir durum olarak kendini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Harris'in "çok şiddetli ve yaygın olarak görülen, kelimenin tam anlamıyla derimizin altına giren ve fizyolojisi değiştiren tehdit edici unsurlar" olarak tanımladığı olumsuz çocukluk çağı deneyimleri erken yaşlarda kendisine bakım veren kişilerle büyüyen çocuklarda görülebileceği gibi, ebeveynleri tarafından terk edilen, ebeveynleri hayatta olmayan, kendisine bakım veren kişiler tarafından istismar ve/veya ihmale maruz kalan çocuklarda görülme riskini daha da arttırmaktadır.⁴ Her yeni doğan, aile içerisinde öz ebeveynleri ile büyüme hakkına sahipken ebeveynlerin sağlık problemleri, özel gereksinimli olma durumları, sosyoekonomik yetersizlikleri, ebeveynlerin hayatta olmaması, ebeveynlerin terk etmesi ya da ebeveynlerin mahkûm olması gibi nedenlerden dolayı her çocuğun bu haktan yararlanma-

- 1 Clyde Hertzman, "The Significance of Early Childhood Adversity," *Paediatrics & Child Health* 18, no.3 (2013): 127; Maureen Black vd., "Early Childhood Development Series Steering Committee. Advancing Early Childhood Development: Early Childhood Development Coming of Age: Science Through the Life Course," *Lancet* 389, no. 10064 (2017): 77.
- 2 Felitti Vincent vd., "Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of The Leading Causes of Death in Adults: the Adverse Childhood Experiences (ACE) Study", *American Journal of Preventive Medicine* 14, no. 4 (1998): 246.
- 3 Robert Anda vd., "The Enduring Effects of Abuse and Related Adverse Experiences in Childhood", *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience* 256, no. 3 (2006): 176.; Katie McLaughlin vd., "Childhood Adversity, Adult Stressful Life Events, and Risk Of Past-Year Psychiatric Disorder: A Test of the Stress Sensitization Hypothesis in a Population-Based Sample of Adults", *Psychological Medicine* 40, 10 (2010): 1648.
- 4 Nadine Burke Harris, "*The Deepest Well: Healing the Long-term Effects of Childhood Adversity*", (New York: NY: Houghton Mifflin Harcourt, 2018), 5.; Turney Kristin ve Christopher Wildeman. "Adverse Childhood Experiences Among Children Placed in and Adopted from Foster Care: Evidence from a Nationally Representative Survey", *Child Abuse & Neglect* 64, (2017): 119.

madığı bilinmekte; bu durumlarda çocuklar devlet koruması altında, biyolojik anne ve babaları yanında olmadan büyümektedirler. Aile bütünlüğünün korunamaması ve dağılması sonucu, ülkemizde 2017 yılı öncesinde korunma ihtiyacı olan çocuklara sağlanan ve yaygın olarak başlatılan bakım modeli çocuk yuvası ve yetiştirme yurtunu içeren kurum bakımı hizmetidir.⁵ 2017 yılı itibari ile de tüm Türkiye’de çocukların toplu bakımını sağlayan çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları kapatılarak aile ortamına benzeyen ve az sayıda çocuğun kaldığı çocuk evleri, çocuk evleri sitesi ve çocuk destek merkezleri modeline geçilmiştir. Ülkemizde yaklaşık 23 milyon çocuk nüfusu içerisinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın yayınladığı 2021 yılsonu verilerine göre kurumsal bakım hizmetinden (çocuk evleri sitesi, çocuk evleri, çocuk destek merkezi) yararlanan 13.302 çocuk bulunmaktadır.⁶ Bu çocukların yarısından fazlasının biyolojik ailelerinin yanında olmadan kurum bakımına yerleştirilmesine neden olan olumsuz çocukluk çağı deneyimleri kavramının takımıyıldızlarından; hane içi işlev bozukluğu, ihmal ve/veya istismar geçmişi mevcuttur. Alan yazındaki araştırmalar da açıkça göstermektedir ki; korunma ihtiyacı olan çocukların kurum bakımına yerleştirilmelerinin başlıca nedenleri arasında kendisine bakım veren kişilerin terki ya da hayatta olmamaları, boşanma, sosyoekonomik problemler, ihmal, istismar ve/veya aile içi şiddete maruz kalma yer almaktadır.⁷ Kurum bakımına yerleştirilmeden dahi erken çocukluk döneminde en az bir olumsuz çocukluk çağı deneyimi bulunan bireylerin kurum bakımında da olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine ilişkin öyküsünün bulunması, kişilerin şüphesiz ki bu deneyimleri sonucunda yetişkinliğe geçiş sırasında birçok alanda mücadele etmesine neden olmaktadır.⁸

Araştırmanın Problemi ve Amacı

2017 yılı itibariyle kurum bakımı hizmeti veren çocuk yuvası ve yetiştirme yurtları kapatılmış olsa da bu kurumların, çocukların sağlıklı gelişimlerine yönelik aile bakımı şekliinden çok daha farklı hizmet sunduğu ve bireyler için gerekli olan sevgi, ilgi ve iletişim ihtiyacını yeterince karşılayamadığı bilinmektedir. Bunun sonucu olarak 2017 yılı öncesinde çocukluk dönemini bu kurumlarda geçiren bireylerin, birtakım istismar türü ve ihmale maruz kaldıkları, bireylerin yaşamlarını olumsuz yönde etkilediği bilinmekte olup; dolayısıyla bu bi-

- 5 Zeynep Şimşek vd., “Kurum Bakımındaki Çocuk ve Ergenlerde Davranış ve Duygusal Sorunların Epidemiyolojisi; Ulusal Örneklemde Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, *Türk Psikiyatri Dergisi* 19, no. 3 (2008): 235–246.
- 6 Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2021 Yılı Sonu Verileri”, Erişim 25 Temmuz, 2022.
- 7 Davut Elmacı, “Günümüzün Yetim Kalan Kuruluşları: Yetiştirme Yurtları”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 8, no. 4 (2010): 949-970.
- 8 Amy Dworsky, Laura Napolitano ve Mark Courtney. “Homelessness During the Transition from Foster Care to Adulthood”, *American Journal of Public Health* 103, no. 2 (2013): 320.

reylerde olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin görülmesi muhtemeldir. Bu doğrultuda bu çalışmada, çocukluğunun bir dönemini devlet koruması altında büyüyerek geçiren yetişkinlerin kurum bakımındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin; istismar ve ihmal türleri yönünden ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca katılımcıların olumsuz çocukluk çağı deneyimleri ile bu deneyimlere neden olan kişiler ve durumlar arasındaki ilişki retrospektif olarak değerlendirilmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma; katılımcıların deneyimlerini anlamak ve betimlemek için var olan durumları derinlemesine ortaya koymayı amaçladığı için, özü itibarı ile nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yaklaşımda gerçekleştirilmiştir. Bir anlatı araştırması, bir veya birkaç kişinin deneyimlerine ilişkin hikâyeleri inceleme imkânı sunarken; fenomenolojik çalışma, birkaç kişinin bir fenomenle ilgili yaşamış olduğu deneyimlerinin ortak anlamını tanımlamaktadır. Böylesine nitel tanımlayıcı yaklaşım, belirli bir fenomen olan olumsuz çocukluk çağı deneyimleri hakkında ayrıntılı bilgi sağlayarak kapsamlı bir anlayışı kolaylaştırmaktadır.⁹ Bu nedenle de araştırma devlet koruması altında büyüyen bireylerin görüşlerini almak, kurum bakımında kaldıkları süre içerisindeki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerini ortaya çıkarmak amacıyla derinlemesine görüşmelerle gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken, amaçsal örnekleme yöntemi olan kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme yönteminde öncelikle araştırmaya veri sağlayacak bir kişiye ulaşılmakta, sonra o kişi aracılığıyla başka bir kişiye, o kişinin yardımıyla da diğer bir kişiye şeklinde ilerleyerek, verilerin doygunluğa ulaşıldığından emin oluncaya kadar çalışma grubunun belirlenmesine devam edilmektedir.¹⁰ Böylece öncelikle araştırmaya katılan bireylerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda katılımcılara, kartopu tekniğinden yararlanılarak araştırmaya uygun nitelikte yeni bir görüşmeci önerip öneremeyecekleri sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri öneriler çerçevesinde görüşmeyi gönüllü olarak kabul eden, çocukluk yıllarının uzun bir dönemini devlet koruması altındaki kurumlarda deneyimleyen 10 yetişkin birey çalışma grubunu oluşturmaktadır. Her bir katılımcıya gizlilik ilkesine uygun olarak, katılımcıların çocukluk dönemindeki yaşantılarının özel ve biricik olması düşüncesiyle çocukluk dönemlerinde kendilerinde iz bırakan hatıralara yönelik

9 Patrik Aspers ve Ugo Corte. "What is Qualitative in Qualitative Research", *Qualitative Sociology* 42, no. 2 (2019): 140-141.

10 Kaan Böke, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (İstanbul: Alfa Yayınevi, 2009), 129.

belirledikleri bir söz veya sözcük grubunun rumuz olarak belirlenmesi istenmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri aşağıda yer alan Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Kurum bakımına alınma yaşı	Kurum bakımına alınma nedeni	Kurum bakımında geçirdiği süre
Çorap	Erkek	35	7 yaş	Kişinin bedensel yetersizliği durumu, annenin intihara teşebbüs etmesi	17 yıl
Lala	Erkek	28	6 yaş	Ailenin boşanma ile dağılması	15 yıl
Eskici	Erkek	27	4 yaş	Bakım verenlerin bakmak istememesi	15 yıl
Snoopy	Kadın	30	7 yaş	Annenin vefatı ve maddi problemler	11 yıl
Meserret	Erkek	47	7 yaş	Annenin vefatı ve maddi problemler	11 yıl
Zeytin	Erkek	34	6 yaş	Annenin intiharına şahit olunması, annenin vefatı ve maddi problemler	17 yıl
Değersizler	Kadın	32	5 yaş	Maddi problemler	14 yıl
Rull	Erkek	36	3,5 yaş	Ailenin boşanma ile dağılması ve maddi problemler	14 yıl
Scooby-Doo	Kadın	37	8,5 yaş	Babanın vefatı ve maddi problemler	13 yıl
Çikolata sever	Kadın	32	12 yaş	Ailenin boşanma ile dağılması	8 yıl

Tablo1’de görüldüğü üzere katılımcıların dördü kadın, altısı erkektir. Bununla birlikte katılımcıların kurum bakımına yerleştirildikleri yaşlara bakılacak olursa yarısının, çocukluk döneminin çok önemli bir aşamasını oluşturan erken çocukluk dönemine denk geldiği görülmektedir. Katılımcıların kurum bakımına alınma nedenlerine bakıldığında ise sırasıyla ebeveynlerden birinin vefatı, maddi problemler ve ailenin boşanması ile dağılması gelmektedir. Ayrıca katılımcıların devlet koruması altındaki kurum bakımında geçirdikleri süreye bakıldığında çocukluk dönemlerinin çok uzun yıllarını çocuk yuvası ve yetiştirme yurtlarında deneyimledikleri bildirilmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Katılımcılar görüşmelerden önce; araştırmanın amacı, süreci ve katılımcılardan edinilen bilgilerin nasıl kullanılacağı, katılımcıların araştırma kapsamında verecekleri bilgilerdeki veri kaybının önüne geçmek amacıyla ses kayıt cihazının sadece bilgilerin dokümana geçirmek maksadıyla kullanılacağı ve başka şahıslarla bu bilgilerin paylaşılmayacağı konusunda bilgilendirilmiş, güven ortamının sağlanmasına özen gösterilmiştir. Çalışma grubundaki bireylerle gerçekleştirilen görüşmeler her bir aday için yaklaşık olarak 90 dakika sürmüştü ve Aralık-Şubat 2021 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Araştırmanın yöntemine uygun olarak katılımcılar ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde araştırmacı tarafından hazırlanan; rumuz, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, medeni durum, yaşanılan şehir gibi sosyodemografik bilgilerin yer aldığı *yapılandırılmış katılımcı bilgi formu* ile bireylerin kurum bakımındaki yaşantılarına ilişkin açık uçlu soruların yer aldığı *yarı yapılandırılmış görüşme formları* kullanılmıştır. Öncelikle üç kişi ile gerçekleştirilen pilot çalışma sonrasında yarı yapılandırılmış görüşme formu aşağıdaki haliyle şekillenmiştir:

- Devlet koruması altındaki kurumda kaldığınız süre boyunca ailenizden uzakta bir yetişkinin sizinle ilgilenmesi size nasıl hissettirdi?
- Devlet koruması altındaki kurumda kaldığınız süre boyunca kendinizi güvende hissediyor muydunuz, kendinizi güvende hissetmediğiniz bir anınız varsa paylaşır mısınız?
- Devlet koruması altındaki kurumda kaldığınız süre boyunca fizyolojik ihtiyaçlarınız nasıl gideriliyordu?
- Devlet koruması altındaki kurumda kaldığınız süre boyunca ihtiyacınız olduğu anda size yardım edilmediği, sizi önemsiz hissetmenize neden olacak bir olay yaşandı mı? Oldu ise bahseder misiniz?
- Devlet koruması altındaki kurumda kaldığınız süre boyunca sergilediğiniz bir davranıştan dolayı ceza aldınız mı? Aldıysanız bunlar hangi davranışlardı?
- Devlet koruması altındaki kurumda kaldığınız süre boyunca korkmanıza neden olacak, size fiziksel olarak zarar veren kişi/kişiler olduysa bunu paylaşır mısınız?
- Devlet koruması altındaki kurumda kaldığınız süre boyunca size, bedeninize karşı kötü dokunuşlarda bulunan kişi/kişiler oldu mu?

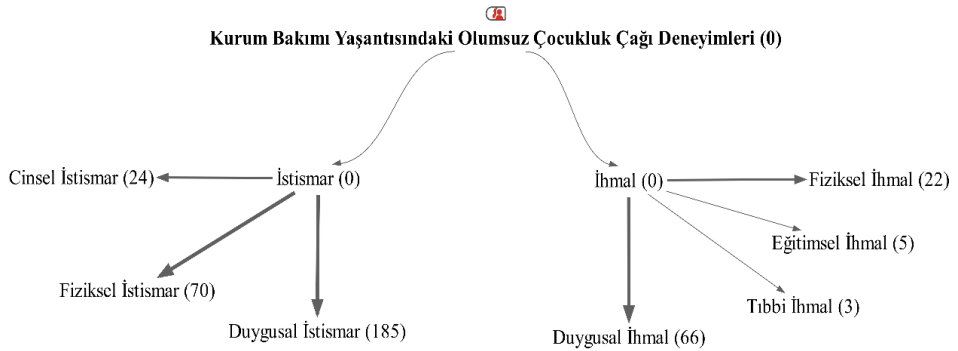
Verilerin Analizi

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelere ait ses kayıtları, görüşmenin yapıldığı günü izleyen birkaç gün içinde araştırmacı tarafından, katılımcıların anlatımlarına sadık kalınarak

bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiştir. Deşifre edilen verilerin çözümlenmesinde, Maxqda Analytics Pro 2020 nitel veri analizi bilgisayar programından yararlanılarak verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması, araştırma verileri yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yönelik olarak fenomenoloji desenine uygun olan içerik analizi ile çözümlenerek yorumlanmıştır. Veri toplama araçlarından elde edilen verilerin analizi, alanında uzman üç kişi tarafından da uygunluğu konusunda değerlendirilmiş olup nitel geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır.

Bulgular

Devlet koruması altındaki kurumlarda büyüyen bireylerle yapılan çalışmalarda bir değişken olarak ele alınan kurum bakımına yerleştirilme nedenlerinin, aslında kişilerin en az bir olumsuz çocukluk çağı deneyimine sahip olunması ile açıklanabileceğini söylemek mümkündür. Öyle ki çalışmadaki katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde elde edilen verilerde, kişilerin kurum bakımına yerleştirilme nedenleri daha ayrıntılı incelendiğinde hane içi işlev bozukluğu, istismar ve ihmal öykülerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Tablo1’de katılımcıların kurum bakımına yerleştirilme nedenlerine ek olarak; ebeveynlerinin intihar eylemine teşebbüs ya da intihar eylemini gerçekleştirdiğine şahit olunması, aile içi şiddete tanık olunması, şiddetli depresyon ile mücadele eden, madde kötüye kullanan ebeveynlere sahip olunması gibi durumlar, bu bireylerin kurum bakımına yerleştirilmeden dahi en az bir olumsuz çocukluk çağı deneyimine sahip olduklarını göstermektedir. Katılımcıların kurum bakımı yaşantılarındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimleri Şekil 1’de sunulmuştur.

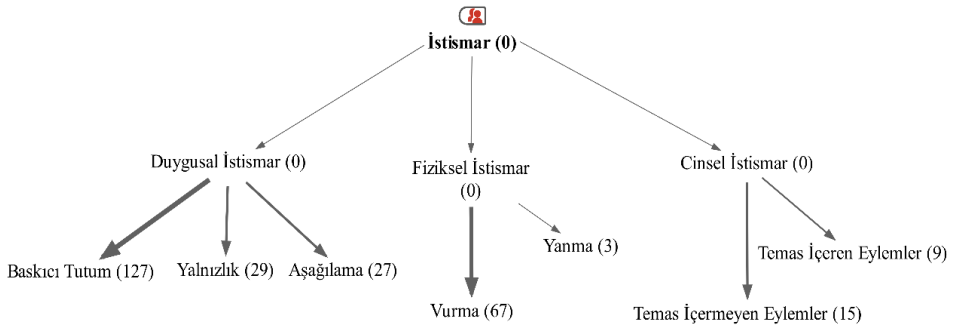
Şekil 1: Katılımcıların Kurum Bakımı Yaşantısındaki Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri

Şekil 1 incelendiğinde, bireylerin devlet koruması altındaki kurum yaşantılarında en az bir olumsuz çocukluk çağı deneyiminin mevcut olduğu görülmektedir. Katılımcılar, kurum bakımındaki yaşantılarında kurum personelleri ve akranları tarafından istismarın; duygusal,

fiziksel, cinsel boyutu ile ihmalin; duygusal, fiziksel, eğitimsel, tıbbi boyutlarına maruz kalmışlardır. Bireylerin kurum bakımı yaşantılarındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin, duygusal istismar, fiziksel istismar ve duygusal ihmal çatısı altında yoğunlaşması çalışmanın önemli bulgularındandır. Katılımcıların görüşlerine ilişkin detaylı bilgiler bireylerin doğrudan alıntıları ile desteklenerek aşağıda sunulmuştur.

İstismar Temasına İlişkin Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri

Şekil 2’de katılımcıların devlet koruması altına yerleştirilmeden önceki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin “istismar” temasına ilişkin görüşlerini içeren bulgular sunulmuştur.

Şekil 2: Kurum Bakımı Yaşantısındaki İstismar Temasına İlişkin Yoğunluğu Gösterir Şekil

Şekil 2’de de görülebileceği gibi katılımcıların kurum bakımı yaşantılarındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin duygusal istismar alt boyutunu; baskıcı tutum, yalnızlık ve aşağılama; fiziksel istismar alt boyutunu; vurma ve yanma; cinsel istismar alt boyutunu ise temas içeren ve temas içermeyen eylemler oluşturmaktadır.

Çocukluğunun uzun bir dönemini devlet koruması altındaki kurumlarda deneyimleyen katılımcıların olumsuz çocukluk çağı deneyimleri incelendiğinde elde edilen bulguların, tüm istismar türleri arasında duygusal istismar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Katılımcıların kurum bakımı altına alındıkları dönem itibarı ile özellikle çocuk yuvası ve yetiştirme yurdu deneyimlerindeki söylemlerine ilişkin baskıcı tutum alt boyutunu; katı disiplin, korkutma ve cezalandırma oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun ifadelerinde; kurumun yapısı gereği koyulan ve ‘sistem’ diye adlandırdıkları kurallara uymanın zorluğu, kurum personellerinin tutumlarına ilişkin yaşadıkları korkuların yanı sıra kurum personelleri tarafından cezalandırıldıkları belirtilmiştir. Bu doğrultuda bazı katılımcıların bu bulgulara ilişkin söylemleri şu şekildedir:

“Ayakta kalmak zorunda olduğun bir düzen, bir sistem var. Savaş hali gibi bir şey. Sürekli bir yemekhaneye girdiğinde girebilersen hani sıraya gireceksin, karnını doyuracak kadar yemek alacaksın, kahvaltıya geç kaldığında kahvaltı kalmıyor, akşam yeme-

ğine geç kaldığında akşam yemeği vermiyorlar ya da senin hakkını bir başkası alıyor falan. Bizim için oradaki hayat; sıraya gir, sıradan çık, okula git, zamanında yemeğe in, saatinde uyu.” (Meserret, 47)

“Robot gibisin, akşamdan şarja takılıyorsun, sabah kalkıyorsun ve kaldığın yerden devam ediyorsun. Yemek saati belli, uyku saati belli. Hepimizin eşofmanlar, terlikler, ayakkabılar aynı tek tip giyiniyoruz böyle askeriye gibi.” (Scooby-Doo, 37)

“Çok fazla ceza aldık. Sürgünlerden tutun da kaldığımız yuvada marangozun yanında ceza odası vardı, personelin keyfi davranışlarına takılabiliyorduk. ‘Gözünün üstünde kaşın var.’ diyor, sizi o odaya kilitliyor.” (Çorap, 35)

“Yuvaya bir tane resim hocası geldi. Bak, dün gibi aklımda. Resim hocası resim çiziyor, biz de ona bakarak hayalimizdeki resmi çizeceğiz. Araba, ev ıvır zıvır çiziyoruz. Müdür baba geldi, hala ‘baba’ diyorum. Ya korkuyorum ya da bilinçaltıma yerleşti artık. Kâğıdı yırtıp attı. Adam böyle bir şeyi sadece hayal etmemizi bile istemiyordu. O yılın sonunda teşekkür belgesi aldım, belgeyi yurda getirdiğimde hocaya zorla teşekkür belgesi yazdırdığımı düşündü müdür; önce güzel bir dayak yedim, sonra da kilere attı.” (Eskici, 27)

Çalışmanın önemli görülen diğer bulgusu ise katılımcıların ifadelerinde, akranlarından ve yaşça kendilerinden büyük olan çocukların davranışlarından korktukları ve cezalandırıldıklarını belirtmeleridir. Bazı katılımcılar akranları ve kendisinden yaşça büyük çocuklar ile olan ilişkilerini, korkularını ve kendilerine verilen cezaları şu şekilde ifade etmiştir:

“Yemekhanede yemeğini almışsın, oturacaksın, yanındaki büyük sana ‘Tuz getir.’ diyor, getirmezsen dayak yiyeceksin. Ya da akşam gelmiş, ‘Pantolonumu yıka.’ diyor, yıkamazsan dayak yiyeceksin. Sen şimdi 7 yaşında bir çocuksun etrafında bir sürü büyük insan var ve canları isteyince dövabiliyorlar yani bir tokat atmak istiyorlar o da küçüklere denk geliyor.” (Meserret, 47)

“Çamaşırını yıkatan, getir götürünü yaptıran kızlar olurdu.” (Çikolatasever, 32)

Katılımcıların maruz kaldıkları duygusal istismarın diğer alt boyutlarını oluşturan kendilerini yalnız hissetmeleri ve aşağılandıklarına ilişkin söylemlerine göre bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Önceleri çok yabancıladım, kimsem yoktu, yalnızdım.” (Snoopy, 30)

“Param olmadığı için küçücük bir gösteriye gidemedim, onurum kırılmıştı, kendimi çok güvensiz ve ailem yanımda olmadığı için çok yalnız hissetmiştim.” (Zeytin, 34)

“Zorla uykuya yatırıldığımız bir günde başımızda nöbetçi bir ağabey var. Uyumayanların ya da yatağında kırırdayanların çarşaflarını tek tek kontrol ediyor. O çocuğun o saatlerde uyumadığım için suratıma balgam attığını hiçbir zaman unutamıyorum, diğer arkadaşlarımla yanında çok aşağılanmış hissetmişim.” (Rull, 36)

“Oradaki çalışanların; hocaların, açıcıların, temizlikçilerin bize sadece maaş almak için katlanmak zorunda olduklarını biliyorduk. Bunu bilmek kendimizi aşağılanmış hissettirirdi.” (Scooby-Doo, 37)

Katılımcılar, istismarın bir diğer alt boyutu olarak yer alan fiziksel istismara ise daha çok vurma ve yanma eylemleri ile maruz kalmışlardır. Katılımcıların kurum personelleri ya da akranları tarafından fiziksel ve fiziksel olmayan şiddete; yanma, elle, cisimle vurma eylemlerine maruz kaldıklarını bildiren ifadeleri şu şekildedir:

“Bir hocamız vardı kaldığımız blokta, önce dövüyordu, sonra gelip özür diliyordu, sakinleştiğimizi görünce tekrar dövüyordu.” (Çorap, 35)

“Çocukluğum hep dayak üzerinden geçti yani saymakla bitmez özellikle yuvada. Çok zalim bir hocamız vardı, gece pijamamı giymediğim için yataktan dayakla kaldırmıştı. Anam babam usulü bildiğin dayak, dalıyorlardı.” (Değersizler, 32)

“Duştan geç çıktıysak eğer, çıktıktan sonra hepimizi tek sıraya dizip çıplak bir şekilde döverlerdi, demir tas vardı o zamanlar, onlarla döverlerdi.” (Lala, 28)

“Parmaklarımın ucunda sopayla çok dayak yedim. Bir de bir çocuğu televizyon izlerken elleri kolları bağlı olacak şekilde L şeklinde oturtamazsınız. Yan yana ve ön sıra yani L şeklinde olacak gibi elleri kolları bağlı oturarak televizyon izlemenin işkencesi çok farklıdır. Yanlışlıkla beliniz acıdı; ayağınız, kolunuz kaşındı diyelim. Bir annemiz vardı, kıpırdadığımız an kafaya terlik gelirdi ya da elindeki meyveleri atardı. Bir annemiz daha vardı, hamam gibi toplu bir yıkanma yerimizde sadece bana da yapmazdı, kaynar su ile yakardı bilerek hepimizi.” (Rull, 36)

“Sen bir şey yapmamış olsan bile ‘Sen de yapmış olabilirsin.’ düşüncesiyle geçiriyorlardı sıra dayağına, uykulusun anlamıyorsun açıyorsun ellerini, cetveli yiyince uyanıyorsun. Bunların dışında saç çekme, çimdirmeye falan hepsi vardı.” (Snoopy, 30)

“Bir öğretmenimiz vardı, kendi kızını ve oğlunu karşımıza oturturdu, tırnak kontrolü yaptırırdı bize. Tırnaklarımız eğer uzunsa cetvelin sivri kısmıyla ellerimize vururdu çocuklarının önünde. Kızı da bizim otoritemiz gibiydi sanki ödül vereceği zaman kız verirdi, köpeğe atar gibi atardı kız da bize. İstedğine verir, istemediğine vermezdi.” (Zeytin, 34)

Katılımcıların ifadelerinde, istismarın duygusal ve fiziksel alt boyutlarına ilişkin bulguların yanı sıra cinsel istismar ile ilgili söylemlerinin de yer aldığı görülmektedir. Bazı katılımcıların temas içeren ve temas içermeyen eylemlere maruz kaldıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki gibidir:

“Benden yaşça büyük bir erkek yatağıma gelip cinsel organıma dokunmaya çalışmıştı. Küçük olduğum için anlayamamıştım. Cinsel organıma dokunup oynamaya çalıştığını hatırlıyorum.” (Lala, 28)

“Büyük abilerden bir tanesi bana yanaştı, biz bir sürtünme yaşadık büyük abi ile. Açık bir cinsel ilişki değildi bu, tecavüz etmeye çalıştı. Başlarda sürtünme olarak başlıyor sonra her seferinde bir şekilde kendimi yerde buluyorum.” (Eskici, 27)

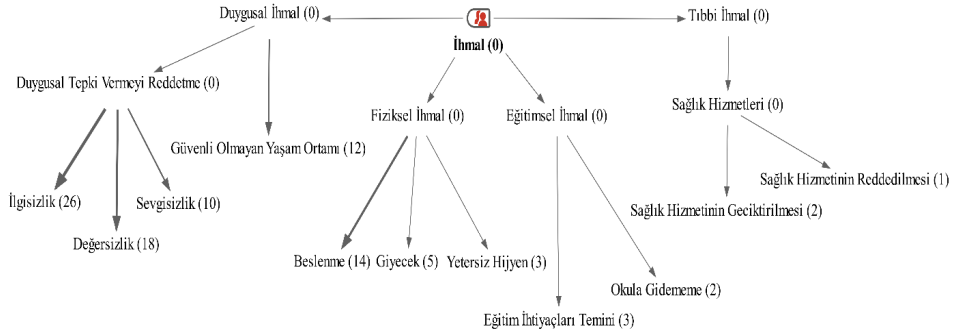
“8-10 kişi giriyorsun banyoya ve çıplaksın. Çıktıktan sonra bakıcılar; ‘Soyun, çıkar üstünü.’ diyorlar, onların önünde soyunmak zorundasın.” (Snoopy, 30)

“Kıyafetlerin olduğu yerde 30-40 kişilik gruplar halinde alınırdı, herkes çırılçıplak soydurulur, hepimiz sırayla görevliler tarafından yıkanırđık.” (Meserret, 47)

“Sosyal hizmet uzmanı abla, biz o zaman ‘hoca’ diyorduk tabii. Beni banyodan sonra giydirmek için ambara götürürdü, beni soydurup çıplak izlemesini hiç unutamıyorum. Çocuktum tabii anlamıyordum doğal olarak.” (Rull, 36)

İhmal Temasına İlişkin Olumsuz Çocukluk Çağı Deneyimleri

Şekil 3’te katılımcıların devlet koruması altına yerleştirilmeden önceki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin “ihmal” temasına ilişkin görüşlerini içeren bulgular sunulmuştur.

Şekil 3: Kurum Bakımı Yaşantısındaki İhmal Temasına İlişkin Yoğunluğu Gösterir Şekil

Şekil 3’te de görüleceği gibi katılımcıların kurum bakımı yaşantılarındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin duygusal ihmal alt boyutunu; duygusal tepki vermeyi reddetme ve güvenli olmayan yaşam ortamı, fiziksel ihmal alt boyutunu; beslenme, giyecek ve yetersiz hijyen, eğitimsel ihmal alt boyutunu; eğitim ihtiyaçları temini ve okula gidememe, tıbbi ihmal alt boyutunu ise; sağlık hizmetinin geciktirilmesi ve sağlık hizmetinin reddedilmesi oluşturmaktadır.

Katılımcıların kurum bakımı yaşantılarındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimleri incelendiğinde elde edilen bulguların, tüm ihmal türleri arasında duygusal ihmalde yoğunlaştığı görülmektedir. Katılımcıların kurum bakımı altına alındıkları dönem itibari ile özellikle çocuk yuvası ve yetiştirme yurdundaki söylemlerine ilişkin duygusal ihmalin; duygusal tepki vermeyi reddetme alt boyutunu; ilgisizlik, değersizlik, sevgisizlik ve diğer alt boyutunun güvenli olmayan yaşam ortamının oluşturduğu görülmektedir. Bazı katılımcıların maruz kaldıkları duygusal ihmale ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

“Aslında bütün süreç kendimizi değersiz hissettirdiklerine yönelik geçmişti de biz bunun duygusal boyutunda değildik o zamanlar. Hocanın esprisi bile yani şöyleydi. Yeni bir şey giymişsindir; ‘Semer değişmiş ama eşek aynı eşek.’ derdi.” (Meserret, 47)

“İdareciler bizi ‘kuzu, koyun’ gibi görürlerdi. Biz de onları çoban gibi görürdük. Hani arada hiçbir zaman bir sıcaklık, bir bağ olmadı. Değer falan yoktu.” (Değersizler, 32)

"Somut anlamda iyiydi ama içi boştu, sevgi yok, maneviyat yok, böyle yetiştirildik yani." (Scooby-Doo, 37)

"Sıkıntıların en büyüğü oraya uyumlu personellerin olmaması... Artık çocuk sokakta uyuşturucu kullanıyor, deniliyor ki; 'Cezaevinde yer yok,' sonra hop bizim aramıza gönderiliyor. Bu sefer o, ister istemez orada yayılmaya başladılar." (Çorap, 35)

Katılımcıların kurum bakımı deneyimlerinde beslenme, giyecek ve yetersiz hijyene yönelik söylemlerinden fiziksel ihmale maruz kaldıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların, çocuk yuvası ve yetiştirme yurdunda; yetersiz ve sağlıksız beslendiklerine, giyeceklerine kendi istekleri dışında karar verilmesine ve yetersiz hijyene ilişkin maruz kaldıkları fiziksel ihmale ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

"Bizler akranlarımızdan dezavantajlı konumdaydık boy ve kilo olarak. Yaştlarımıza göre fiziksel gelişim anlamında geri kalmıştık. Bunun en büyük sebebinin 'beslenme sorunu' olduğunu düşünüyorum. Yönetmelikte bir liste hazırlamışlar, kibrit kutusu büyüklüğünde peynir, 6-7 tane zeytin... Düşünün ben gelişim döneminde bir çocuğum, beslenmem gereken çağda sorun yaşıyordum, yetmiyordu. Benim lisedeki, ortaokuldaki arkadaşlarım benim iki katımdı." (Zeytin, 34)

"Yemek saatleri üç öğündü; kaçırırsan, beğenmezsen aç kalırsın. Mesela cumartesi günleri yayla çorbası çıkardı, hala gördüğüm zaman bir tuhaf olurum. Hiç sevmezdim, yiyemezdim, yemezsem de aç kalırdım. Çünkü başka bir şansın yok." (Değersizler, 32)

"Kıyafeti onlar seçer, ne veriliyorsa odur. 'Bunu giymek istemiyorum.' diyemezdim." (Rull, 36)

"Yemekte, kıyafette, banyoda bir seçme şansın yoktu. Banyodan çıktıktan sonra bir oda vardı, oraya giderdik ne verirlerse onu giymek zorunda kalırdık." (Snoopy, 30)

"Aşçı pasaklıysa o gün yemek yenmezdi." (Scooby-Doo, 37)

Katılımcıların kurum yaşantılarındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin diğer bir alt boyutunu eğitimsel ihmal oluşturmaktadır. Katılımcıların bazılarının, kendilerine uygulanan cezaların sonrasında eğitim ihtiyaçlarının temin edilmediği ve okula gidemediklerine ilişkin söylemleri şu şekildedir:

"Diyelim bir şey yaptık onları kızdıracak, bir tokat atarlardı, yüzümüzde parmak izleri çıktığı için okula göndermezlerdi okuldakiler anlar diye." (Eskici, 27)

"Harçlıklar, okuldaki ihtiyaçlarımızı gidermek için iyi oluyordu ama bir ceza yüzünden harçlık kesimi yaptılar mı okuldaki hiçbir şeyi mümkünatı yok karşılayamazdık." (Değersizler, 32)

"Ben dershaneye farklı bir servisle giderdim, onun parasını bile harçlıklarımı biriktirerek öderdim. Ceza alıp harçlıkları kestiklerinde servise binemezdim." (Scooby-Doo, 37)

Katılımcıların çoğu sağlık hizmetlerine çok rahat bir şekilde erişim sağlanabildiğine yönelik ifadelerde bulunmuş olsa da bir katılımcının, kurum bakımı yaşantısında sağlık hizmetlerine yeterince erişim sağlanabilmesine karşın kurum personelleri tarafından sağlık hizmetlerinin geciktirilmesi veya reddedilmesine, dolayısıyla ihmal edildiğine ilişkin söylemleri şu şekildedir:

“Arkadaşımın oyun oynuyorduk, ayağı yanlışlıkla gözümüne çarptı. Ama ben onu çocuk aklımla da ayırt edebiliyorum yanlışlıkla, istemsiz yaptığını. Benim gözüm yarıldı. Geceydi, nöbetçi hocanın yanına gittik. Gözümden bayağı kanlar akıyor. Nöbetçi hocaya dedim ki; ‘Oyun oynarken böyle böyle oldu.’ dedi; ‘Bunu kim yaptı?’ Şimdi biliyorum söylesem, arkadaşımı dövecek. İstemsiz olduğunu bilsem de yine de dayak yiyecek biliyorum. Düştüğümü söyledim, inanmadı, inatla düştüğümü söyledim. ‘Söylemezsen seni hastaneye göndermeyeceğim.’ dedi. Tekrar düştüğümü söylediğim için tokat attı, ‘Git o zaman sana hastane falan yok.’ dedi. Gece ve gözüm bildiğin kan revan içinde, o haldeyken gidip uyudum. Gece beni hastaneye falan götürmediler. Ertesi gün kalktığımda tabii gözüm şişmiş, içi kan dolmuş, açılmıyor falan.” (Snoopy, 30)

Tartışma ve Sonuç

Olumsuz çocukluk çağı deneyimleri çocukluk döneminde meydana gelen, hane içi işlev bozukluğu, istismar ve ihmali içeren; kişilerin gelişimi, sağlığı ve esenliği üzerinde uzun ve kısa vadeli etkileri olabilen travmatik olaylardır. Olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine ilişkin gerçekleştirilen son çalışmalar; erken çocukluk döneminde hane içi işlev bozukluğu, istismar ve/veya ihmal öyküsü bulunan çocukların yaşantılarının ilerleyen dönemlerinde davranışsal zorluklar, gelişimsel gecikmeler veya akademik başarısızlıklar arasındaki ilişkilere işaret etmektedir.¹¹ Çalışmaya katılan ve çocukluğunun uzun bir dönemini devlet koruması altındaki kurumlarda büyüyerek geçiren yetişkinlerin, kurum bakımında kaldıkları süre içerisinde hem kurum personelleri hem de kendisinden yaşça büyük çocuklar (kurum bakımında büyüyen diğer çocuklar) tarafından maruziyete uğradıkları istismar ve ihmal öykülerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Devlet koruması altındaki kurumlara yerleştirilmeden önce de en az bir olumsuz çocukluk çağı deneyimi bulunan katılımcıların kurum bakımında maruz kaldıkları istismar ve ihmal sıklığının ve şiddetinin artması ile olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin kümülatif bir şekilde ilerlediği açıkça görülmektedir. Devlet koruması altında büyüyen ve herhangi bir olumsuz çocukluk çağı deneyimi bulunan korunma ihtiyacı olan çocukların belirli bir yıl içerisinde tekrar bir olumsuz deneyim yaşaması ve riskli ortam-

11 Tenah Hunt, Lawrence M. Berger ve Kristen S. Slack, “Adverse Childhood Experiences and Behavioral Problems in Middle Childhood”, *Child Abuse & Neglect*, no. 67 (2017): 392.; Christopher Blodgett ve Jane D. Lanigan, “The Association Between Adverse Childhood Experience (ACE) and School Success in Elementary School Children”, *School Psychology Quarterly* 33, no. 1 (2018): 137.

larda büyümesi sonucu bu deneyimlerin kümelenme eğiliminde olduğunu gösteren çalışmalar bu bulguyu desteklemektedir.¹² Devlet koruması altındaki kurumların toplumdaki soyutlanması, örgütlenmeleri ve çoğu zaman yetersiz eğitim almış kurum personellerinin gözetiminde olan çocukların temel ihtiyaçlarının çoğunun karşılanmaması gibi durumlar, katılımcıların olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine sahip olmalarına neden olmuştur.

Çalışmada katılımcıların kurum bakımı yaşantılarındaki olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine ilişkin bir diğer önemli bulgu ise, katılımcıların tümünün bu kurumlarda kaldıkları süre içerisinde en az bir ihmal ve bir istismar öyküsünün bulunmasıdır. Katılımcılar özellikle; çocuklara yaşından fazla sorumluluklar vermek, hakaret etmek, aşağılamak, küçük düşürmek, cezalandırmak (bedensel cezalandırmalar dâhil); sevgi, ilgi, değer ve şefkatten uzak bir bakım sunmak gibi istismarın ve ihmalin en çok duygusal ve fiziksel boyutuna maruz kaldıklarına vurgu yapmışlardır. Çoğu katılımcı ise kurumdaki personeller tarafından kendilerine verilen cezaları hiç unutmadıklarını ve bu durumun canlarını gerçek ve mecazi anlamda acıttığını dile getirmiştir. Çocuklarla birbirlerine duygularını aktaracak herhangi bir paylaşımda bulunmamak, onları tehdit ederek güvenli olmayan bir yaşam alanı sunmak, çocuklara mantık içermeyen birçok kuralı sürekli hatırlatmak ve bu kurallara göre yaşamlarını sürdürmelerini beklemek, çocukları çok sevdiği bir gösteriden, oyundan, etkinlikten, kıyafet ya da yemekten mahrum bırakmak, çocukları korkutmak ya da ceza olarak farklı bir odaya hapsedmek, çocuklara kendi seçimlerini ve kararlarını vermeleri için fırsatlar sağlamamak gibi durumları birçok katılımcının deneyimlemesi ve ifade etmesi dikkat çekicidir. Katılımcılar, kurum personellerinin keyfi davranışları sonucunda ya da disiplin sağlamak amacıyla; tokat atmak, dövmek, nesne ile vurmak, haşlamak gibi direkt olarak bedene yönelik fiziksel cezalara da maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla çalışmanın bu bulguları, çocukluk dönemlerinde katılımcılara uygulanan cezaların çoğunun hem duygusal hem de fiziksel istismarı içerebileceğini belirtmek adına büyük önem taşımaktadır. Nitekim çalışmanın diğer önemli bir bulgusu, katılımcıların çoğunun kurum bakımı altındayken akranları tarafından da istismarın tüm türlerine maruz kalmış olmasıdır. Bu hususta UNICEF gibi kuruluşların, devlet koruması altındaki kurumlarda büyüyen çocukların, kurum personeli ve akranları tarafından fiziksel olarak şiddete uğradıklarını, ceza verdiklerini ve bu çocukların kurum içindeki personel tarafından diğer çocukları istismar ettiklerine tanık olduklarını bildirdikleri raporlar tespit edilmiştir. Bu tür olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin varlığı, aynı zamanda daha ayrıntılı incelemeye ihtiyaç duyulan 'akranlar arası istismar' konusuna ışık tutmaktadır.¹³

12 David Finkelhor vd., "The Victimization of Children and Youth: A Comprehensive, National Survey", *Child Maltreatment* 10, no.1 (2005): 19-20.; David Finkelhor, Richard Ormrod, Heather A. Turner, "Re-victimization Patterns in a national Longitudinal Sample of Children and Youth", *Child Abuse & Neglect* 31, no. 5 (2007): 492-493.

13 Ivana Sekol, "Peer Violence in Adolescent Residential Care: A Qualitative Examination of Contextual and Peer Factors", *Children and Youth Services Review* 35, no. 12 (2013): 1905.

Sonuç olarak; bir veya birçok sebep sonucu öz ebeveynlerinin yanında büyüemeyen korunma ihtiyacı çocuklar için sunulan bakım hizmetlerinde kurum personelleri ve kendilerinden yaşça büyük kişiler tarafından gerçekleştirilen istismar ve ihmal eylemleri bireylerin olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine sahip olmasına yol açmaktadır. Erken çocukluk döneminde olumsuz çocukluk çağı deneyimi bulunan çocukların, günlük yaşamlarında maruz kaldıkları durumlarla nasıl mücadele ettiklerini, gelişimlerini hangi yönde etkilediğini gözlemleyebilmek ve takip edebilmek için gelişim alanlarını bilmek oldukça önemlidir. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar ışığında çocuk gelişiminde erken müdahale, erken tanıma ve önleme programlarının kalitesinin artırılarak ve standardizasyonunun sağlanarak sürdürülmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda çocuk sağlığı alanında çalışan meslek profesyonelleri, çocukların hastalıklarının tanınması ve tedavisinde paradigma değişikliğine yol açan nedenleri öngörebilirler. Öyle ki, hastalıkların nedenlerinin ve belirtilerinin altındaki etkenlere odaklanmak olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin risk faktörlerinin belirlenmesi açısından oldukça önemli görülmektedir. Parçalanmış aile, ebeveyn kaybı, terk edilme sonucu tek bir ebeveynin çocuğa uygun bir şekilde ebeveynlik yapamadığı durumlarda, olumsuz çocukluk çağı deneyimlerine zemin hazırlayan risk faktörü olarak yıkıcı aile sistemi dinamiklerini daha iyi anlamak, daha fazla araştırma ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kurum bakımından ayrılan yetişkinlerle gerçekleştirilecek nitel çalışmalar ve özellikle araştırılacak kavramlar, yetişkinlerin yaşantılarındaki geçiş dönemlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını ve yaşadıkları sorunların nedenlerinin, risk faktörlerinin anlaşılır olmasını olanaklı kılacaktır. Olumsuz çocukluk çağı deneyimlerinin sıklığı ve şiddeti ile bireylerin ilerleyen yaşantılarındaki gelişimlerine etkisinin ortaya konulabilmesi için, bireylerin hayatları boyunca karşılaştıkları iniş ve çıkışların daha iyi tespit edilebilmesi ve anlaşılır olmasına olanak sağlaması yönünden boylamsal araştırmalara da yer verilmesi uygun olacaktır. Ayrıca kurum bakımı hizmeti sunmanın yalnızca çocukların fizyolojik gereksinimlerinin giderilmesi ile mümkün olmadığı, kurum bakımında büyüyen çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerinin, yeteneklerinin desteklenmesi için kendilerini ve duygularını içtenlikle paylaşabilecekleri sosyal ve duygusal öğrenme ortamlarının oluşturulması gerekmektedir.

Her türlü gelişim alanı desteklenmiş bir çocuğun, sağlıklı bir toplumu oluşturacağına olan inancımız, farkındalığı artırarak, sağlığı ve dayanıklılığı toplumla entegre bir şekilde teşvik ederek harekete geçilmesini zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2021 Yıl Sonu Verileri." Erişim 25 Temmuz, 2022. <https://www.aile.gov.tr/media/108736/kurumsal-istatistikler.pdf>.
- Anda, Robert, Vincent J. Felitti, J. Douglas Bremner, John D. Walker, Charles Whitfield, Bruce D. Perry, Shanta R. Dube, Wayne H. Gile. "The Enduring Effects of Abuse and Related Adverse Experiences in Childhood." *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience* 256, no. 3 (2006): 174-186.
- Aspers, Patrik ve Ugo Corte. "What is Qualitative in Qualitative Research." *Qualitative Sociology* 42, no. 2 (2019): 139-160.
- Black, Maureen, Susan P. Walker, Lia C.H. Fernald, Christopher T. Andersen, Ann M. DiGirolamo, Chunling Lu, Dana C. McCoy, Günther Fink, Yusra R. Shawar, Jeremy Shiffman, Amanda E. Devercelli, Quentin T. Wodon, Emily Vargas-Barón, Sally Grant-ham-McGregor. "Early Childhood Development Series Steering Committee. Advancing Early Childhood Development: Early Childhood Development Coming of Age: Science Through the Life Course." *Lancet* 389, no. 10064 (2017): 77.
- Blodgett, Christopher ve Jane D. Lanigan. "The Association Between Adverse Childhood Experience (ACE) and School Success in Elementary School Children." *School Psychology Quarterly* 33, no. 1 (2018): 137.
- Böke, Kaan. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yayınevi, 2009.
- Dworsky, Amy, Laura Napolitano, Mark Courtney. "Homelessness During the Transition from Foster Care to Adulthood." *American Journal of Public Health* 103, no. 2 (2013): 318-323.
- Elmacı, Davut. "Günümüzün Yetim Kalan Kuruluşları: Yetiştirme Yurtları." *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 8, no. 4 (2010): 949-970.
- Felitti, Vincent J., Robert F. Anda, Dale Nordenberg, David F. Williamson, Alison M. Spitz, Valerie Edwards, Mary P. Koss, James S. Marks. "Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of The Leading Causes of Death in Adults: the Adverse Childhood Experiences (ACE) Study." *American Journal of Preventive Medicine* 14, no. 4 (1998): 245-258.
- Finkelhor, David, Richard Ormrod, Heather A. Turner, Sherry L. Hamby. "The Victimization of Children and Youth: A Comprehensive, National Survey." *Child Maltreatment* 10, no. 1 (2005): 5-25.
- Finkelhor, David, Richard Ormrod, Heather A. Turner. "Re-victimization Patterns in a National Longitudinal Sample of Children and Youth." *Child Abuse & Neglect* 31, no. 5 (2007): 479-502.
- Harris, Nadine Burke. *The Deepest Well: Healing the Long-term Effects of Childhood Adversity*. New York, NY: Houghton Mifflin Harcourt, 2018.
- Hertzman Clyde. "The Significance of Early Childhood Adversity." *Paediatrics & Child Health* 18, no. 3 (2013): 127-128.
- Hunt, Tenah K. A., Lawrence M. Berger, Kristen S. Slack. "Adverse Childhood Experiences and Behavioral Problems in Middle Childhood." *Child Abuse & Neglect* 67 (2017): 391-402.
- McLaughlin, Katie. A., Kerith J. Conron, Karestan C. Koenen, Stephen E. Gilman. "Childhood Adversity, Adult Stressful Life Events, and Risk Of Past-Year Psychiatric Disorder: A Test of the Stress Sensitization Hypothesis in a Population-Based Sample of Adults." *Psychological Medicine* 40, no. 10 (2010): 1647-1658.
- Sekol, Ivana. "Peer Violence in Adolescent Residential Care: A Qualitative Examination of Contextual and Peer Factors." *Children and Youth Services Review* 35, no. 12 (2013):1901-1912.
- Şimşek Zeynep, Neşe Erol, Didem Öztıp, Özer Ö. Özcan. "Kurum Bakımındaki Çocuk ve Ergenlerde Davranış ve Duygusal Sorunların Epidemiyolojisi; Ulusal Örnekleme Karşılaştırmalı Bir Araştırma." *Türk Psikiyatri Dergisi* 19, no. 3 (2008): 235-246.
- Turney, Kristin ve Christopher Wildeman. "Adverse Childhood Experiences Among Children Placed in and Adopted from Foster Care: Evidence from a Nationally Representative Survey." *Child Abuse & Neglect* 64, (2017): 117-129.

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması

Muhammet Erkam Gökdemir* & Halil Ekşi**

Öz: Benlik saygısı; kişinin kendini değerlendirmesiyle beraber ortaya çıkan, kendisini olduğundan aşağı ya da üstün görmeden kendinden memnun olma durumu biçiminde tanımlanmaktadır. Benlik saygısının düşük olması, bireylerde psikolojik iyi oluşu olumsuz etkileyebilmektedir. Alanyazın incelendiğinde 7-12 yaş arasındaki çocukların benlik saygısı düzeylerini ölçen güncel bir ölçme aracının olmadığı gözlenmiştir. Bu çalışmanın amacı; Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ni Türkçeye uyarlayarak 7-12 yaş arası çocuklar için geçerlik ve güvenilirliğini incelemektir. Çalışma 290 çocuk üzerinde yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21 programı ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Uyarlama sürecinde öncelikle ölçeğin İngilizceden Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Bunun için hem İngilizce dili uzmanlarından; hem de ruh sağlığı alanında çalışmalar yapmakta olup İngilizceye iyi düzeyde hakim olan uzmanlardan yardım alınmıştır. Çevrilen ölçek daha sonra, 7 – 12 yaş aralığında 10 çocuğa uygulanmış ve çocuklardan geri bildirimler alınarak ölçeğe son şekli verilmiştir. DFA sonucunda ölçeğin tek boyutlu yapısının doğrulandığı görülmüştür. Ölçeğin uyum değerleri, ölçeğin DFA sonuçlarının kabul edilebilir değerler olduğunu göstermektedir. Tüm faktör yükleri anlamlıdır ($p < .001$) ve .38 ve .76 arasında değişmektedir. Ölçeğin ölçüt geçerlik çalışması için Coopersmith Öz-Saygı Envanteri'nin "genel öz-saygı" alt boyutu kullanılmıştır. Bulgular, Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin Türk örnekleminde geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Her bir maddenin 4 olası yanıt içerdiği ölçekte, negatif maddeler tersine çevrildiğinde 10 ile 40 arasında değişen puanlar alınabilmektedir. Ölçekten alınan toplam puanın artması bireylerin benlik saygısı düzeylerinin arttığı anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Benlik Saygısı, Rosenberg, Ölçek Uyarlama, Çocuk, Öz-Saygı.

Giriş

Benlik saygısı kavramına ilişkin bugüne dek birçok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamalar benlik saygısını; "bireyin kendisine yönelik olumlu ve olumsuz tutumları"; "bireyin kendisini yeterli, değerli ve önemli olarak değerlendirmesi"; "kişinin kendini değerlendirmesiyle be-

* Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Marmara Üniversitesi. erkamgokdemir@gmail.com

** Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Marmara Üniversitesi. halileksi@marmara.edu.tr

1 Morris Rosenberg. "Rosenberg self-esteem scale." *Journal of Religion and Health*. (1965).

2 Stanley Coopersmith. *The antecedents of self-esteem*, (San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1967).

raber ortaya çıkan, kendisini olduğundan aşağı ya da üstün görmeden kendinden memnun olma durumu"³; "kişinin kendini gururlu, gayretli, etkin, başarılı hissetmesi"⁴; gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki fark" gibi formlarda açıklamıştır. İdeal benlik bir kişinin nasıl olması gerektiğini, gerçek benlik ise bir insanın gerçekte nasıl olduğunu ifade eder. Bu iki benlik ne kadar çok örtüşürse kişiler kendilerini daha çok olumlu algılar ve yüksek benlik saygısına sahip olurlar⁵. Tafarodi & Swann ise benlik saygısını öz-sevgi ve öz-yeterlik olarak 2 boyutta incelemiştir.⁶ Kendini sevme, bireyin kendisini değerli görmesini ve sosyal bir varlık olarak onaylanmasını ifade ederken; öz-yeterlik, kişinin kendisini yetkin, etkili ve kontrol sahibi olarak görmesidir.⁷

Bugüne dek yapılan araştırmalar, benlik saygısının bireydeki pek çok psiko-sosyal boyut ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Ruhsal sağlığın iyi oluş düzeyi⁸ arkadaş ve aileden sosyal destek alma düzeyi,⁹ anne-babanın eğitim ve gelir düzeyi,¹⁰ anne – babanın birliktelik veya ayrı olma durumları,¹¹ sahip olunan cinsiyete uyum sağlayabilmek¹², akran zorbalığına uğramak,¹³ duygusal ve fiziksel ihmale uğramak¹⁴ ve beden imajı¹⁵ gibi pek çok değişkenin benlik saygısı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Benlik saygısı üzerindeki birçok psiko-sosyal faktörün yanında, egzersiz yapıyor olmak gibi fiziksel faktörlerin dahi etkili olduğuna dair araştırmalar bulunmaktadır.¹⁶

- 3 Elif Güneri-Yöyen, "Çocukluk çağı travması ve benlik saygısı," *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3, no. 1 (2016).
- 4 İshak Özkan, "Benlik saygısını etkileyen etkenler," *Düşünen adam* 7, no. 3 (1994): 4-9.
- 5 Mustafa Tözün, "Benlik saygısı," *Actual Medicine* 18, no. 7 (2010): 52-57.
- 6 Romin W. Tafarodi, William B. Swann, "Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure," *Journal of Personality Assessment* 65, (1995): 322-342.
- 7 Tayfun Doğan, Ali Eryılmaz, "İki boyutlu benlik saygısı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesi: An examination of the relationships between two-dimensional self-esteem and subjective well-being," *Pamukkale University Journal of Education* 33, no:1 (2013): 107-117.
- 8 Jochen Gebauer, "Relationship between self-esteem and psychological health. (Unpublished master dissertation, University of Cardiff, 2013).
- 9 Tözün, Benlik saygısı," 52.
- 10 Özkan, "Benlik saygısını etkileyen etkenler," 4.
- 11 Nergüz Bulut-Serin, Sevda Öztürk, "Anne-babası boşanmış 9-13 yaşlarındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne-babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri," *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 8, no. 2 (2007): 117 - 128.
- 12 Robert Josephs, Hazel Markus, Romin W. Tafarodi, "Gender and self-esteem," *Journal of Personality and Social Psychology* 63, no 3 (1992): 391-402.
- 13 Didem Polat-Külcü, Hacer Çetin, "Examination of peer victimization and self-esteem in children," *Journal of Adnan Menderes University Health Sciences Faculty* 5, no. 2 (2021): 261-274.
- 14 Güliz Onat, Hüsnüye Dinç, Sevil Günaydın, Figen Uğurlu, "Çocukluk döneminde yaşanan ihmal veya istismarın benlik saygısına etkisinin incelenmesi," *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 3, (2016): 9-15. DOI:10.17681/hsp.61140 HSP [Erişim tarihi: 04.05.2016].
- 15 Richard Strauss, "Childhood obesity and self-esteem" *Pediatrics* 105, no. 1 (2000): e15.
- 16 Robert Sonstroem, William Morgan, "Exercise and self-esteem: Rationale and model," *Medicine & Science in Sports & Exercise* 21, no. 3 (1989): 329-337.

Benlik saygısını incelerken benliğin oluşumu ve benlik kavramının gelişimi üzerinde durmak faydalı olacaktır. Tözün'e göre benlik kavramı; bireyin kendisine yönelik algıları, duyguları ve tutumları olup bireyin kendisinin kim olduğu ile ilgili fikirlerini ifade etmektedir.¹⁷ Yani benlik kavramıyla; insanın kendi benliğini algılayış ve kavrayış biçimi olarak kendisini nasıl görüp, nasıl değer biçtiği hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Benlik kavramının oluşumunu ve gelişimini inceleyen yaklaşımlardan biri bilişsel yaklaşım olmuştur. Bilişsel yaklaşıma göre benlik, bireyin deneyimlerinden çıkarım yapılarak düzenlenmiş bir bilişsel yapıdır. Bu bilişsel yapı, kişinin kendi hakkındaki bilgileri hızlı ve etkili bir biçimde işlemesine yardımcı olan benlik şemalarına dayanır. Kişi, her bir olgu için hem kendini tanımlayan hem de benlik kavramı hakkında çıkarım yapmasına yol açan benlik şemalarını kendi bilişsel yapısında bulundurmaktadır. Böylece herhangi bir durum karşısında kendi tutumunu hızlı ve güvenli bir şekilde belirleyip, ona göre davranması kişi için mümkün olabilmektedir.¹⁸

Benlik kavramı, özellikle insancıl yaklaşımda kendisine önemli bir yer bulmuştur. Öyle ki bu yaklaşıma göre; bireyin psikolojik açıdan sağlıklı ya da sağlıksız oluşu, çok büyük oranda benlik kavramının öz-bene uygun olarak gelişmesine bağlanmıştır. Bu yaklaşıma göre eğer bireyin çocukluktan itibaren sahip olduğu deneyimler, kendini doğru algılamasını sağlıyorsa, birey hayatta üst düzeyde fonksiyonda bulunabilecektir. Aksine bireyin sahip olduğu deneyimler kendini doğru algılamasına engel oluyorsa; o zaman özünü gerçekleştirme doğrultusunda davranamayacağı için, alt düzeyde fonksiyonda bulunacak ve bu sonuç onun psikolojik bakımdan sağlıksız olmasına neden olacaktır.¹⁹

Psikolojik danışmayı insancıl yaklaşım zeminine taşıyan Rogers, benlik kavramı üzerinde önemle durmuş ve kişinin psikolojik olarak iyileşme potansiyelini doğrudan benlik saygısına bağlamıştır.²⁰ Rogers'a göre; birey, benliği ile ilgili geçmişten bugüne sahip olduğu bilgilerle tutarlı olmayan bir bilgi ile karşılaştığı takdirde kaygı yaşamaya başlar. Benlik algısı ile tutarsız ve benliği tehdit eden bu bilgi, yoğun düzeyde algılandığında bireyi savunma mekanizmaları kullanmaya iter. Bu savunma mekanizmalarının (inkar, çarpıtma vb.) kullanımının yoğunlaşmasıyla beraber bireyin benliği ile gerçeklik arasındaki uyumsuzluk büyümeye başlar. Uyumun sağlanamaması ve uyumsuzluğun büyümesiyle bireyin tutarsız bilgilere karşı korunma sistemi çöker ve ortaya aşırı kaygı hali çıkar. Netice olarak; psikolojik danışma sürecinde de bireylerle, benlik saygısını tehdit eden bu kaygılar dikkate alınarak

17 Tözün, "Benlik saygısı," 52.

18 Vesile Oktan, Mustafa Şahin, "Kız ergenlerde beden imajı ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi," *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7, no. 2 (2010): 543-556.

19 Sırrı Akbaba, *Psikolojik Sağlığı Koruyucu Rehberlik*, (Ankara: Pegem, 2014).

20 Carl Rogers, *On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy*. (Houghton Mifflin, 1961).

ve psikolojik danışman tarafından birey karşısında benlik saygısını önemseyen bir konumlanma sağlanarak çalışılmaktadır.²¹

Birey için, benliği ile ilgili karşılaştığı tutarsız bilgiyi kabul etmesinin zorluğu koşullu kabul ortamında büyümüş olmaktan kaynaklanmaktadır. Koşullu olarak gösterilmiş sevgi, şefkat ve saygı ortamında büyüyen çocuklar; sadece ebeveynlerinin uygun gördüğü özelliklerini sürdürmeyi öğrenir, kendi zayıflık ve hatalarını ise inkar ederler. Netice olarak da gelecekte sağlıklı bir benliğe ulaşma becerileri zayıflar. Benliğini dışarıdan gelecek onaya bağlı olarak sürdüren kişilerin zamanla artan çarpıtma ve inkar savunma mekanizmaları nedeniyle gerçek benlikleriyle aradaki fark açılırken benlik saygısını sağlamları zorlaşır.²²

Kişinin sağlıklı bir benlik algısı oluşturması; benliğinin başkaları tarafından onaylanmaya çağını bilse dahi kendi hatalarını kabul etmesiyle mümkündür. Bu ise ancak koşulsuz kabul ile sağlanabilir. Koşulsuz kabul ortamında büyüyen çocuk, herhangi bir koşul olmaksızın ait olduğu ailede daima kabul göreceğini ve sevileceğini bilmektedir. Böylece çocuklar; kabul edilmelerine tehdit oluşturacak düşüncelerini ve duygularını inkar etme ihtiyacı duymazlar. Zayıf yönlerini de rahatça benlik kavramlarıyla özdeşleştirebilirler. Bununla beraber, koşulsuz olarak kabul görülmeyen bir ailede büyümüş olmak da kişinin yaşamı boyunca sağlıklı bir benlik algısıyla yaşayacağı anlamına gelmemektedir. Psikolojik danışmanlar, danışma sürecinde koşulsuz kabulün sağlandığı bir ortam oluşturdukları takdirde bireylerin kendi duygu ve düşüncelerinin tamamen farkına varmaları ve benlik bütünlüğüne ulaşmaları bu sayede mümkün olabilir.²³

Bu çalışmanın amacı; Rosenberg'in 1965'te geliştirmiş olduğu Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nden, 2021'de Wood ve arkadaşları tarafından çocuk formuna uyarlanan Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ni²⁴ Türk kültürüne uyarlamaktır. Çocuklarda benlik saygısının ölçülmesinde Türk kültüründe kullanılan araçlara bakıldığında Coopersmith Öz- Saygı Envanteri'ne rastlanmaktadır.²⁵ Türkiye'de özellikle 7- 12 yaş arasındaki çocukların benlik saygısı düzeyini ölçebilecek güncel bir ölçme aracının olmaması yönüyle bu ölçek uyarlama çalışmasının, çocuklara yönelik ruh sağlığı çalışmalarında önemli bir ihtiyacı karşılayacağı ve literatüre fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

21 Rogers, *On becoming a person*.

22 Jerry Burger, *Kişilik*, çev. İ. Deniz. Erguvan, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2021), 422.

23 Burger, *Kişilik*, 422.

24 Carly Wood, Murray Griffin, Jo Barton, Gavin Sandercock, "Modification of the Rosenberg scale to assess self-esteem in children," *Frontiers in Public Health*, (2021): 731.

25 Erzen P. Onur, "*Self-esteem in children and ICs antecedents*". (Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1981).

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin, hem bireysel psikolojik danışma ve psikoterapi çalışmalarında, hem okullardaki psikolojik danışma ve rehberlik çalışmalarında, hem de alanda yapılan bilimsel çalışmalarda kullanılabileceği düşünülmektedir. Benlik saygısı düzeyinin çocuklar üzerindeki psikolojik etkileri düşünüldüğünde, Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin benlik saygısı düşük çocukların fark edilmesi ve buna bağlı olarak destekleyici çalışmaların hazırlanması için oldukça büyük bir önem taşıdığı söylenebilir. Wood ve arkadaşlarının 2021 yılında çocuk formuna uyarladığı bu ölçek, tek faktörlü olup; 5 ters kodlanmış maddenin bulunduğu toplam 10 maddeden oluşmaktadır ve çocuklardaki benlik saygısı düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Her bir maddenin 4 olası yanıt içerdiği ölçekte, negatif maddeler tersine çevrildiğinde 10 ile 40 arasında değişen puanlar alınabilmektedir. Ölçekten alınan toplam puanın artması bireylerin benlik saygısı düzeylerinin arttığı anlamına gelmektedir.

Yöntem

Çalışma Grubu

Çalışmaya 7 - 12 yaş aralığında ($Ort. = 11.01$, $S = .96$.) İstanbul'da çeşitli ilk ve ortaokullarda eğitim gören 290 çocuk katılmıştır. Çalışmaya katılım sağlayan çocukların 2'si 7 yaşında, 5'i 8 yaşında, 7'si 9 yaşında, 61'i ise 10 yaşında, 114'ü 11 yaşında ve 101'i 12 yaşındadır. Çalışmaya katılanların % 42.8'i kız ($n = 124$), % 57.2'si erkektir ($n = 166$).

Veri Toplama Araçları

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği: Wood, Griffin, Barton ve Sandercock (2021) tarafından geliştirilen Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, Rosenberg (1965) tarafından geliştirilmiş olan ve benlik saygısı ölçeklerinin ilki olarak bilinen Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin 7 - 12 yaş arasındaki çocuklar için uyarlanmış bir formudur. Yetişkinler için geliştirilmiş ölçek formundaki maddeler, çocuk formunda çocukların bilişsel özellikleri bakımından anlayabilecekleri biçimde revize edilmiştir. 4 aralıklı (1 = hiç doğru değil, 4 = tamamen doğru) Likert tipi ölçek ile değerlendirilen 10 maddeden oluşmakta ve tek faktörlü olarak çocuklardaki benlik saygısı düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçekteki 5 madde, benlik saygısını ölçmeye yönelik olumlu cümlelerden oluşurken diğer 5 madde ters madde özelliği taşımaktadır. Olumlu maddelere "Diğer herkes kadar değerli olduğumu hissediyorum." ifadesi örnek verilebilirken, ters maddelere "Gurur duyacağım pek bir şeyim yok." ifadesi örnek olarak gösterilebilir.

Wood, Griffin, Barton ve Sandercock (2021) ölçeği Birleşik Krallık'ta öğrenim gören 7-11 yaş aralığında 711 çocuk örnekleminde sınımıştır. Tek faktörlü yapıda olan ölçekte iç tutarlılık katsayısı .79 olarak bulunmuştur. Ölçeğin, benzer özellikleri ölçen diğer ölçek ile (LS) uyum geçerliliğinin iyi düzeyde (77.22) olduğu saptanmıştır.

Coopersmith Özsaygı Envanteri "Genel Öz-Saygı" Alt Boyutu: 1967 yılında Stanley Coopersmith tarafından geliştirilen "Coopersmith Özsaygı Envanteri", 58 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte; genel öz-saygı, sosyal öz-saygı, ev- aile özsaygısı ve okul – akademik öz-saygı ve yalan maddeler olmak üzere 5 faktörlü bir yapı bulunmaktadır. Bu çalışmada ise doğrulayıcı faktör analizi amacıyla yalnızca genel öz-saygı alt boyutu kullanılmıştır. Ölçekteki maddeler "evet – hayır" biçiminde cevaplanmaktadır. Ölçeğin Türkçeye ilk uyarlanması ve Türkçe sürümünün geçerlik ve güvenilirlik çalışması ilk kez Onur (1981) tarafından yapılmış ve bu çalışmada ölçek 127 ilkokul öğrencisine uygulanmıştır. Güçray ise (1993) ölçeğe ilişkin yaptığı geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının verilerini 9 - 11 yaş arasındaki 583 ilköğretim öğrencisinden toplamıştır.²⁶ Güçray çalışmasında, içtutarlılık, puan değişmezliği ve benzer ölçekler geçerliği çalışmaları üzerinde durmuştur. Yapılan güvenilirlik ve geçerlik hesaplamalarında ölçeğin toplam puanları göz önünde bulundurulmuştur. Farklı gruplarda KR-21 değerleri .83 ve .75 olduğu gözlenmiştir. Test tekrar test güvenilirliği için 51 öğrenciye iki hafta ara ile yapılan uygulamalar arasındaki korelasyon katsayısı .70 olduğu gözlenmiştir. Öz -Saygı Envanteri ile Piers-Harris Öz-Kavramı Ölçeği puanları arasındaki korelasyon katsayısı ise .72 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin genel öz-saygı alt boyutunun Türk örneklem verileri üzerinde Spearman-Brown testi yarılama yöntemi ile elde edilen güvenilirlik katsayısı .77 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlama çalışması için ölçeği geliştiren araştırmacılardan sorumlu yazar Carly Wood ile e-mail yoluyla iletişime geçilmiş ve kendisinden uyarlama izni alınmıştır. İngilizce olarak geliştirilen Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin Türkçe'ye çevrilme aşamasında iyi derecede İngilizce bilen ve ruh sağlığı alanında çalışan 3; diğer alanlarda çalışan 2 uzman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümünden 3 uzman ile panel oluşturularak İngilizce ve Türkçe formlar anlam ve dil bilgisi açısından incelenmiş, gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu aşamalar neticesinde bir Türkçe form oluşturulmuştur. Oluşturulan Türkçe form 2 uzman tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiş ve ortaya çıkan Türkçe ve İngilizce maddeler arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Oluşturulan Türkçe formun dilsel açıdan anlaşılabilirliğini değerlendirmek amacıyla 10 öğrenci ile pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonrasında alınan geri bildirimlerle Türkçe formun öğrenciler tarafından anlaşılabilir olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca oluşturulan Türkçe form konusunda Türkçe dil uzmanından da fikir alınmıştır. Böylece ölçeğin Türkçe formunun son hali elde edilmiştir. Oluşturulan Türkçe form ile Google Docs aracılığı ile online olarak veriler toplanmıştır. Ve-

26 Songül Güçray, "Özsaygı Envanterinin Geçerlik ve Güvenirliği", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1, (1993): 31–42.

rilerin analizinde ölçüt bağıntı geçerliği, iç tutarlık güvenilirliği ve doğrulayıcı faktör analizi yöntemleri kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, daha önce geliştirilmiş olan bir ölçme aracının, güncel bir çalışmada kullanıldığında orijinal faktör yapısına uyup uymadığını, uyuyor ise ne derece uygun olduğunu denetlemek amacıyla kullanılır²⁷ (Suhr, 2006; akt. Yaşlıoğlu, 2017). Bu nedenle Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin uyarlama çalışmasında yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin ölçüt geçerliği kapsamında Coopersmith Öz-Saygı Ölçeği'nin "genel öz-saygı" alt boyutu ile ilişkisine bakılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği için ise iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik analizleri için AMOS ve SPSS 21 programları kullanılmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin uyarlanan yapı geçerliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. İç tutarlığını belirlemek amacıyla Cronbach's alfa katsayısı hesaplanmıştır.

Histogram ve Q-Q Plots sonuçlarına göre verinin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çarpıklık (.368 ve .894) ve basıklık (.274 ve .825) katsayıları -1,5 ve +1,5 aralığının dışına çıkmamıştır.²⁸ Bu sebeplerden dolayı tüm istatistikler parametrik testler kullanılarak yapılmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin yapı geçerliğini analiz etmek amacıyla AMOS 26 programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Elde edilmiş olan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucu, öncelikle kare değerinin serbestlik derecesine bölünmesiyle hesaplanmıştır. Ki kare değerinin serbestlik derecesine oranının 5'ten küçük olması gerektiği bilinmektedir (Kline, 2005).²⁹ Bu çalışmada elde edilen oran 2,48 olarak bulunmuştur. Tabachnick ve Fidell'e göre; modelin uyum iyiliği indekslerinde TLI, CFI ve GFI için kabul edilebilir uyum değerlerinin .90 ve üzerinde olması, RMSEA değerinin ise .08 ve daha düşük olması gerekliliği bulunmaktadır.³⁰ Bu kriterler doğrultusunda modelin uyum indeksi değerlerinin tamamının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani, modelin uyum iyiliği indeksleri doğrultusunda ölçeğin tek faktörlü yapısının kabul edilebilir seviyede olduğu gö-

27 Muhsin Murat Yaşlıoğlu, "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması," *Istanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 46, (2017): 74-85.

28 Barbara Tabachnick, Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*. (Pearson, 6th ed.).

29 Rex Kline, *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. (Guilford Publications, 2005).

30 Barbara Tabachnick, Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*.

rülmektedir [$\chi^2/df=2.48$, $p<.001$, $RMSEA=.07$, $SRMR=.034$, $CFI=.952$, $TLI=.935$ ve $GFI=.945$].

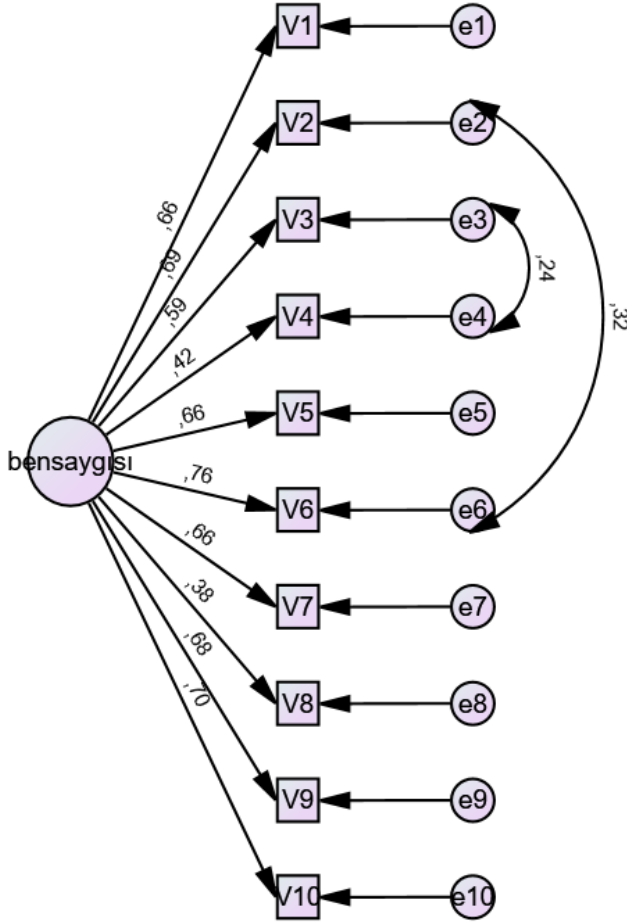
Ölçeğe ilişkin uyum indekslerine Tablo 1'de yer verilmiştir.³¹

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları: Uyarlanan Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin Uyum İyiliği İndekslerine İlişkin Değerleri, Kabul Edilebilir İndeksler ve Mükemmel Uyum İndeksleri.

İncelenen Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir İndeksler	Elde Edilen Uyum İndeksleri	Sonuç
χ^2 /sd	$0 \leq \chi^2 /sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2 /sd \leq 3$	2.48	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$.95 \leq CFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI \leq .95$.952	Mükemmel Uyum
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$.945	Kabul Edilebilir Uyum
AGFI	$90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$.909	Mükemmel Uyum
RFI	$.95 \leq RFI \leq 1.00$	$.90 \leq RFI \leq .95$.900	Kabul Edilebilir Uyum
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$90 \leq NFI \leq .95$.923	Kabul Edilebilir Uyum
TLI	$.95 \leq TLI \leq 1.00$	$90 \leq TLI \leq .95$.935	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$.072	Kabul Edilebilir Uyum
SRMR	$.00 \leq SRMR \leq .05$	$.05 \leq SRMR \leq .10$.034	Mükemmel Uyum

Ölçeğe ilişkin yol diyagramına Şekil 1'de yer verilmiştir.

31 Mustafa İlhan, Bayram Çetin, "LISREL Ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması," *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology* 5, no. 2 (2014) 26-42.

Şekil 1. Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğine İlişkin Madde Faktör Yüklerini Gösterir Yol Diyagramı.

Şekil 1'de de görüldüğü gibi ölçeğin yapı geçerliliğinin test edildiği bu uygulama sonrasında 10 maddeli ölçeğin tek boyutlu bir yapısı olduğu doğrulanmış, tüm faktör yüklerinin anlamlı olduğu ($p < .001$) ve uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonrasında madde faktör yük değerlerinin (λ) .38 ve .76 arasında değiştiği saptanmıştır. Uyum indekslerine göre orijinal ölçeğin tek boyutlu yapısının Türkiye'deki çocuk örneklemine kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçüt Bağımlı Geçerlik Analizi

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin ölçüt bağımlı geçerliğini sınamak amacıyla 60 kişilik grup ile, Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Coopersmith

Öz-Saygı Envanteri genel öz saygı alt boyutu arasındaki ilişki düzeyleri Pearson korelasyon testi ile incelenmiştir. Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği toplam puanı ile Coopersmith Öz-Saygı Envanteri genel öz-saygı alt boyutu toplam puanı arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r = .468, p < .01$). Korelasyon katsayılarını gösteren bulgular Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ile Coopersmith Öz-Saygı Envanteri Genel Özsaygı Alt Boyutu Toplam Puanı Arasındaki İlişkilere Dair Korelasyon Katsayıları

	Coopersmith Öz-Saygı Envanteri Genel Öz-Saygı Alt Boyutu
Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği	.468**

** $p < 0.01$

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ile Coopersmith Öz Saygı Envanteri - Genel Öz Saygı alt boyutu arasındaki korelasyon pozitif yönde ve $p < 0.01$ düzeyinde anlamlıdır.

Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği güvenilirliğini tespit etmek amacıyla ölçeğin tamamı için düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyonları ve Cronbach α güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyonlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. “Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği” Maddelerinin Düzeltilmiş Madde- Toplam Puan Korelasyonu Değerleri

Maddeler	Düzeltilmiş Madde-Toplam Puan Korelasyonları
1. Kendimden memnunum.	.848
2. Bazen tamamen değersiz olduğumu düşünüyorum.	.840
3. Birçok iyi yönüm var.	.852
4. Diğer birçok çocuğun yapabildiği şeyleri ben de yapabilirim.	.861
5. Gurur duyacağım pek bir şeyim yok.	.844

6. Bazen kendimi işe yaramaz hissediyorum.	.835
7. Diğer herkes kadar değerli olduğumu hissediyorum.	.846
8. Keşke kendimi daha fazla önemseseydim.	.869
9. Sık sık başarısız olduğumu hissediyorum.	.844
10. Kendimle ilgili iyi şeyler hissediyorum.	.843

Ölçeğin madde-toplam korelasyon değerleri .835 ile .869 arasında değişmektedir.

Ölçeğin Cronbach α güvenilirlik katsayısına ilişkin analiz sonucu Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin Güvenirlik Değeri

	Cronbach Alfa
Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği	.862

Ölçeğin güvenilirliğinin iç tutarlılık katsayısı .862 olarak bulunmuştur. Cronbach Alpha değerinin 0.70 ve üstü olması bir ölçme aracının güvenilirliği için yeterli kabul edilmektedir.³² Bu nedenle Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin güvenilir bir ölçme aracı olduğu kabul edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı Wood ve çalışma arkadaşları (2020) tarafından çocuklardaki benlik saygısı düzeyini ölçmek amacıyla; orijinal Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nden çocuk formuna uyarlanan Child Rosenberg Self-esteem Scale'in geçerli ve güvenilir ölçütler dahilinde Türkçeye uyarlamasını sağlamaktır.

Ölçeğin Türkçeye ilk çeviri aşamasında hem İngilizce dili uzmanlarından hem de ruh sağlığı alanında çalışmalar yapmakta olup İngilizceye iyi düzeyde hakim olan uzmanlardan yardım alınmıştır. Elde edilen ölçek İngilizce geri-çeviri ile kontrol aşamasından da geçmiştir.

32 Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı - İstatistik, Araştırma Deseni, Spss Uygulamaları ve Yorum*. (Ankara: Pegem, 2011).

Çevrilen ölçek daha sonra, 7 – 12 yaş aralığında 10 çocuğa uygulanarak çocuklardan geri bildirimler alınmış ve ölçeğe son şekli verilmiştir.

Yapı geçerliliği aşamasında ölçeğin orijinal formdaki tek boyutlu yapının mevcut çalışmada doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen bulgular orijinal formda yer alan tek alt boyutun doğrulandığını göstermektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen madde korelasyon değerleri .38 ile .76 arasında değişkenlik göstermektedir. Büyüköztürk'e göre .30 ve üzerinde değer alan maddeler temsil gücü bakımından yeterlidir.³³ Bundan dolayı ölçeğin orijinal formunun Türkçe'ye uyarlanması aşamasında hiçbir madde çıkarılmamıştır. Ölçeğin uyum indeksi değerlerinin kabul edilebilir olduğu ve tek boyutlu yapının bu çalışma grubunda geçerli olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin geçerli bir ölçme aracı olduğuna kanıt olarak sunulabilir.

Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin yapılan analizlerde iç tutarlılık katsayısı .862 olarak bulunmuştur. Cronbach Alpha değerinin .862 oluşu, ölçeğin çocuklarda benlik saygısını ölçmede yüksek derecede güvenilir sonuçlar verdiğini göstermektedir.³⁴

Yapılan analizlerde Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin güvenilirliğine ilişkin madde toplam korelasyon katsayılarının .49 ile .79 arasında değiştiği görülmüştür. Büyüköztürk'e göre, madde toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin, ölçeği temsil gücünün yeterli olduğu kabul edilir.

Ölçeğe ilişkin uyum ve hata indeksleri incelendiğinde ölçeğin yapı geçerliğini sağladığı, bir başka deyişle ölçek maddelerinin benlik saygısı örtük değişkenini ölçebildiği kabul edilebilir görülmektedir. Ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliği için yapılan çalışmada, Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ile Coopersmith Öz-Saygı Envanteri "Genel Öz-Saygı alt boyutu" arasında ($r=.468, p<.001$) pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Geçerlik çalışmaları kapsamında yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucu Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin Türkçe uyarlamasının tek boyutlu yapısı desteklenmiştir.

Uyarlaması yapılan ölçek 10 maddeden oluşan tek boyutlu yapıdadır. Ölçeğin; Türkiye'de 7-12 yaş arasındaki çocuklarda benlik saygısı düzeyini ölçen güncel bir ölçek bulunmaması nedeniyle bu alanda önemli bir ihtiyacı karşılayacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan ölçeğin 10 maddeli ve kısa olması uygulanmasını kolaylaştırmaktadır.

33 Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi*.

34 Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi*.

Sonuç olarak, Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin faktör yapısının Türkiye örneklemini için geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş ve elde edilen sonuçlar yapısal modeli doğrulamıştır. Buna göre ölçeğin Türkçe formunun Türkiye'de yaşayan çocukların benlik saygısı düzeyini ortaya koyduğu ve yapılacak ilgili araştırmalarda kullanılabilmesi ifade edilmektedir.

Kaynakça

- Akbaba, Sırrı. *Psikolojik Sağlığı Koruyucu Rehberlik*. Ankara: Pegem, 2014.
- Bulut, Serin, Nergiz ve Öztürk. "Anne-Babası Boşanmış 9-13 Yaşlarındaki Çocuklar ile Aynı Yaş Grubundaki Anne-Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri." *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 8, no. 2 (2007): 117 - 128.
- Burger, Jerry. *Kişilik*. Çeviren. İ. Deniz Erguvan. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2021. Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı - İstatistik, Araştırma Deseni, Spss Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem, 2011.
- Coopersmith, Stanley. *The Antecedents of Self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1967.
- Doğan, Tayfun ve Ali Eryılmaz. "İki Boyutlu Benlik Saygısı ve Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: An Examination of the Relationships Between Two-Dimensional Self-Esteem And Subjective Well-Being". *Pamukkale University Journal of Education* 33, no. 1 (2013): 107-117.
- Gebauer, Jochen. "Relationship Between Self-Esteem and Psychological Health." Unpublished master dissertation, University of Cardiff, 2013.
- Güçray, Songül. "Özsaygı Envanterinin Geçerlik ve Güvenirliği", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1, (1993): 31-42.
- Güneri-Yöyen, Elif. "Çocukluk Çağı Travması ve Benlik Saygısı" *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3, no. 1 (2016).
- İlhan, Mustafa ve Bayram Çetin. "LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması." *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology* 5, no. 2 (2014): 26-42.
- Josephs, Robert, Hazel Markus, Romin W. Tafari, "Gender and Self-Esteem." *Journal of Personality and Social Psychology* 63, no. 3 (1992): 391-402. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.391>
- Kline, Rex. *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford Publications, 2005.
- Onat, Güliz, Hüsnüye Dinç, Sevil Günaydın ve Figen Uğurlu, "Çocukluk Döneminde Yaşanan İhmal veya İstismarın Benlik Saygısına Etkisinin İncelenmesi." *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 3 (2016): 9-15. DOI:10.17681/hsp.61140 HSP, Erişim tarihi 04.Mayıs.2016, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuhsp/article/viewFile/5000131558/5000156038>
- Oktan, Vesile ve Mustafa Şahin. "Kız Ergenlerde Beden İmajı ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7, no. 2 (2010): 543-556.
- Onur, Erzan Peker. *Self-Esteem in Children and Its Antecedents*. Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1981.
- Özkan, İshak "Benlik saygısını etkileyen etkenler." *Düşünen Adam* 7, no 3 (1994): 4-9.
- Polat-Külcü, Didem ve Hacer Çetin. "Examination of Peer Victimization and Self-Esteem in Children", *Journal of Adnan Menderes University Health Sciences Faculty* 5, no. 2 (2021): 261-274.
- Rogers, Carl. *On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy*. Houghton Mifflin, 1961.
- Rosenberg, Morris. "Rosenberg Self-Esteem Scale." *Journal of Religion and Health*, 1965.
- Sonstroem, Robert ve William Morgan. "Exercise and Self-Esteem: Rationale and Model." *Medicine & Science in Sports & Exercise* 21, no. 3 (1989): 329-337. <https://doi.org/10.1249/00005768-198906000-00018>
- Tabachnick, Barbara ve Fidell, Linda S. *Using Multivariate Statistics*. Pearson, ed 6th.

Tafarodi, Romin W. ve Swann, William B. "Self-Liking and Self-Competence as Dimensions of Global Self-Esteem: Initial Validation of a Measure". *Journal of Personality Assessment*, 65, (1995): 322–342.

Tözün, Mustafa. "Benlik saygısı." *Actual Medicine* 18, no. 7 (2010): 52-57.

Strauss, Richard. "Childhood Obesity and Self-Esteem" *Pediatrics* 105, no. 1 (2000): e15. <https://doi.org/10.1542/peds.105.1.e15>

Wood, Carly, Murray Griffin, Jo Barton, Gavin Sandercock, "Modification of the Rosenberg Scale to Assess Self-Esteem in Children." *Frontiers in Public Health*, (2021).

Yaşloğlu, Muhsin Murat. "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması." *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 46, (2017): 74-85.

Ekler

Ek. 1

Çocuklar İçin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği

1. Kendimden memnunum.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
2. Bazen tamamen değersiz olduğumu düşünüyorum.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
3. Birçok iyi yönüm var.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
4. Diğer birçok çocuğun yapabildiği şeyleri ben de yapabilirim.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
5. Gurur duyacağım pek bir şeyim yok.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
6. Bazen kendimi işe yaramaz hissediyorum.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
7. Diğer herkes kadar değerli olduğumu hissediyorum.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
8. Keşke kendimi daha fazla önemseydim.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
9. Sık sık başarısız olduğumu hissediyorum.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()
10. Kendimle ilgili iyi şeyler hissediyorum.	Çok Doğru ()	Doğru ()	Doğru Değil ()	Kesinlikle Doğru Değil ()

